

ZAAIEN IN ZOO BARREN GROND

Uit het dagboek van

WILLEM LEENDERT JENS

zendeling op Nieuw Guinea 1877 - 1899

ZAAIEN IN ZOO BARREN GROND

Uitgave: Stichting " Uit Barre Akker ",
Postbus 1061, 2240 BB Wassenaar

Gedrukt: Hooiberg, Epe.

Apeldoorn, Juni 1997.

ZAAIEN IN ZOO BARREN GROND

Uit het dagboek van

Willem Leendert Jens

**zendeling op Nieuw Guinea
1876 - 1899**

Bewerkt door :

Drs. A. Jansen - Weber
Mr. Dr. L.F. Jens
P.A. Jens

INHOUD

blz.:

I. TER VERANTWOORDING	6
II. DE ZENDING IN DE GEELVINKBAAI 1876 - 1899	9
II.1. Beeld van Nederland rond 1875	9
II.2. Gegevens over de Geelvinkbaai	11
II.3. Korte historie van de zending in de Geelvinkbaai	13
II.4. De Utrechtsche Zendings Vereeniging (U.Z.V.)	15
II.5. De opleiding van de zendelingen der U.Z.V.	17
II.6. De zendingsarbeid in het 4de kwart van de 19de eeuw	18
II.7. De onderlinge relaties tussen de zendelingen	22
II.8. De relatie tot het gezag	23
II.9. Het geneeskundig handelen	24
II.10. Lijst van zendelingen en hun posten	27
III. HET DAGBOEK	29
III. 1. Periode 1876 - 1879	29
III.1.1. Heenreis, 1876 - 1877	29
III.1.2. De eerste maanden op Nieuw Guinea, 1877	36
III.1.3. Geboorte Willem Lamberthus Jens, 1877	44
III.1.4. "Teering" bij zendeling Jens, 1877	46
III.1.5. Vestiging te Andai als waarnemer voor Woelders, 1878	53
III.1.6. Geboorte Pieter Adriaan Jens, 1879	74
III.1.7. Plotseling overlijden van Bertha Jens-Knolle, 1879	80
III. 2. Periode 1879 - 1887	86
III.2.1. Zendeling op Doreh én Andai, 1879 - 1884	86
III.2.2. Definitieve vestiging te Doreh, 1884	116
III.2.3. Huwelijksaanzoek, 1885	129
III.2.4. Met verlof naar Nederland en huwelijk met Martha Mosche	143
III. 3. Periode 1888 - 1892	155
III.3.1. Berichten uit andere bronnen, 1888	155
III.3.2. Huisgezin van zendeling Jens, 1889	159
III.3.3. Geboorte Frans Johannes Jens, 1889	163

III. 4. Periode 1892 - 1899		163
III.4.1. <i>Het dagelijks leven op de zendingspost Doreh</i>		163
III.4.2. Geboorte Karel Theodoor Jens, 1893		181
III.4.3. Bouw van de kerk te Doreh, 1893		186
III.4.4. De operatie van Martha Jens- Mosche op Java, 1894		188
III.4.5. Treurige afloop van een bevalling, 1895		198
III.4.6. "Wekelijksche Aanteekeningen", 1896		211
III.4.7. Geboorte Jan Hendrik Jens, 1897		216
III.4.8. Pokken in de Dorehbaai, 1897		222
III.4.9. Installatie bevoegd gezag in de Geelvinkbaai, 1898		239
III.4.10. Uitbreiding van de geneeskundige zorg, 1899		243
III.4.11. Overlijden van Jan Hendrik Jens, 1899		244
III.4.12. De laatste maanden als zendeling op Nieuw Guinea, 1899		246
IV. TOCHTEN IN DE GEELVINKBAAI		258
IV.1. Het Arfakgebergte		258
IV.2. De Geelvinkbaai		261
IV.3. De Schouteneilanden		266
V. DE LEZING		
V 1 De Papoea van de Geelvinkbaai		267
VI. BEKNOPTTE LIJST VAN VREEMDE WOORDEN		282
VII. EPILOOG		285
ILLUSTRATIES , lijst van	blz.:	5
Kabinetportret van echtpaar voor vertrek	1876	8
Kaarten	1876	26
Titelbladzijde Dagboek 1	1876	28
Kaart zendeling Woelders	1870	55
Titelpagina's van leesboekjes	1885	113
Dagboekbladzijde met ja-woord	1886	138
De verlofgangers	1886	150
Bladzijde met afkooprekening	1888	182
Drie generaties	1897	209
Familie Jens op zendingserf voor boom	1898	215
Portret aan bureau	1906	257
Tekening prauw	1997	264
Foto sleutelring/armband	1880	269

I. TER VERANTWOORDING.

De nog bestaande geschriften van Willem Leendert Jens, (1849-1925), geordend zending van de N.H.-kerk die in 1876 door de "Utrechtsche Zendings Vereeniging" uitgezonden werd naar de Geelvinkbaai in Nieuw Guinea, zijn omstreeks 1984 in mijn bewaring gekomen. Ze bestaan uit 8 schriften, die een dagboek vormen over een vrijwel aaneengesloten periode van 1876 tot 1899 (met helaas een lacune van 1886 tot 1892). Er waren ook twee lezingen uit 1905 bij, presentielijsten en werkljsten, brieven van zijn eerste vrouw Lambertha Francina Knolle (1842-1879) geschreven aan haar familie in Nederland en beschrijvingen, die het eerste levensjaar van haar zoon Willem betreffen; gegevens hieruit zijn ook voor dit boek gebruikt. Het dagboek dat, op 450 bladzijden A4 werd uitgetypt en gefotocopieerd, is verspreid onder familie, bekenden, vrienden en anderen, die op verschillende gronden belangstelling hadden voor die periode van de zending. In de daarop ontvangen reacties van lezers werd veelal betreurd, dat er maar in zo kleine kring kennis van de inhoud kon worden genomen. Sommigen meenden, dat het verder verspreiden van de inhoud van het dagboek in verkorte vorm een weliswaar bescheiden, maar toch nuttige cultuurhistorische bijdrage zou kunnen zijn.

Het lijkt vanzelfsprekend, dat nazaten belangstelling hebben voor hun voorouders. In mijn familie deden verhalen de ronde over het avontuurlijke leven van de zending-grootvader in Nieuw Guinea en de onwaarschijnlijke gebeurtenissen die daar plaats vonden. Zo was er sprak van een huwelijksaanzoek per brief aan een 19-jarig meisje dat hij nooit gezien had.

De omstandigheden waaronder dit werkelijk gebeurde vindt U in zijn dagboek. Meer boeide mij echter de vraag wat de reden kon zijn geweest voor deze grootvader, enige zoon van een schipper met daarvoor nog twee generaties binnenvaartschippers, om voor het leven van zending te kiezen. Toen ik zijn dagboeken in handen kreeg leek de kans aanwezig om het antwoord op die vraag te vinden. Dat is niet gelukt en alle aangedragen verklaringen zullen zielkundige spinsels moeten blijven.

Het voortreffelijke boek van Dr F.C.Kamma, "Dit wonderlijke werk", is een compleet, goed gedocumenteerd studie- en naslagwerk over de zending. Er worden denkbeelden en rapportages van de zendelingen in het veld, gericht aan het bestuur, in gepubliceerd door middel van citaten uit de BUZV, de "Berichten der Utrechtsche Zendings Vereeniging". Wij hebben uit dit boek veel kennis opgedaan over de zending in de Geelvinkbaai en er rijkelijk uit geciteerd waarvoor wij dankbaar zijn; die aanhalingen zijn veelal aangegeven met *K).

Ondanks het bestaan van deze schat aan gegevens menen wij, dat een beschrijving van het persoonlijke leven van *deze* zending in zijn *eigen* dagboek in *die* omstandigheden met *zijn* problemen, frustraties, depressies en *zijn* kleine en grote vreugden een bescheiden aanvulling zou kunnen zijn in de zin van een "petit document humain" over het geschetste tijdsbeeld.

Na rustige bezinning en rijp beraad werd in 1995 besloten een verkorte versie van het dagboek te maken. Dit besluit werd mede beïnvloed door het aanbod tot medewerking van Mw Drs A Jansen-Weber, historica, en de toezegging van Mw Mr Dr I F Jens, kleindochter van de zendeling, om het tot stand komen van het werk kritisch te begeleiden. Een kleinzoon, Ds C M M Ferguson, heeft voor ons vragen die op zijn vakgebied liggen, beantwoord. Twee achterkleindochters Mw M M J de Steenwinkel-Jens en Mw A C Buienhuis-Kalhorn zijn wij dankbaar voor hun hulp bij het drukklaar maken van het boek.

Gekozen werd voor het behoud van het woordgebruik van die tijd in de originele spelling en niet voor het herschrijven in hedendaagse taal. Wij denken, dat hier-door een voortdurende herinnering aanwezig is aan het feit dat dit alles zich 120 jaar geleden afspeelde.

Het schrijven van een dagboek is dikwijls een zaak van taai volhouden waarbij het nalezen en corrigeren er vaak bij kan inschieten. De bewerkers hebben - waar zij hakkelige, niet vloeiend lopende zinnen opmerkten - bewust de authenticiteit verkozen boven het mogelijk gerieven van de lezers en daarom geen "verbeteringen" in de tekst aangebracht.

Het bewerken heeft als enig doel gehad het boek gemakkelijker leesbaar te maken.

Het bestond vooral uit het weglaten van minder belangrijke gebeurtenissen in zijn gezin en de zich steeds herhalende aantekeningen, routinehandelingen, vermelding van psalmen, gezangen, teksten waarover werd gepreekt en waarvan de onderwerpen minutieus werden genoteerd. Zo zijn ook de eerste 11 bladzijden van het dagboek weggelaten, die slechts een ellenlange opsomming bevatten van namen van mensen aan wie afscheidsbezoeken werden afgelegd ter gelegenheid van zijn vertrek naar Nieuw Guinea. Hij inventariseerde daarbij nauwkeurig de verworven geschenken, die veelal bestonden uit bijbels, tractaten, spreuken, bijbelse teksten en preken, die hem ter overdenking en ter verspreiding werden aangeboden, soms werd geld meegegeven om heidense kinderen vrij te kopen en daarna te kerstenen.

Het leek ons, dat een beknopt aanbod van gegevens over de historie, globale kennis van het zendingsveld, de organisatie van de zending, de opleiding tot zendeling en de arbeid ter plaatse zoals die in hoofdstuk II vermeld worden, nuttig zou zijn om de inhoud van het dagboek beter tot zijn recht te laten komen.

De door ons in hoofdstuk III tussengevoegde teksten beogen slechts een verklarende, samenvattende of aanvullende functie te vervullen, zij zijn in kleiner lettertype gedrukt. De selectie van teksten berust op een subjectieve keuze waarvoor ik de verantwoordelijkheid aanvaard omdat oprecht getracht is niets te veranderen aan de wijze waarop Willem Leendert Jens zijn leven en zichzelf afschilderde.

Zogenaamd "kabinetportret" van het echtpaar Jens - Knolle, 1876, bij hun afscheid naar Nieuw Guinea verspreid onder familie en kennissen

II. DE ZENDING IN DE GEELVINKBAAI (1876 - 1899)

II.1. Beeld van Nederland rond 1875

Het Koninkrijk der Nederlanden stond in de periode, die door de zendeling W.L. Jens werd beschreven (ca. 1870 - 1900) op de drempel van de moderne tijd. De traditionele, agrarische maatschappij begon steeds meer plaats te maken voor de moderne, industriële samenleving. De structuur van dorpen en steden ging veranderen: vooral na 1870 werd de trek naar de bevolkingscentra sterker. Hoewel het land nog overwegend agrarisch was zag men toch meer en meer grotere fabrieken, meer winkeliers, minder handwerkers, ambachtslieden en landbouwers, en bovenal steeds meer arbeiders. Het besef, dat er een nieuwe klasse was ontstaan drong steeds meer door, en ook dat deze klasse beschermd moest worden tegen maatschappelijke gevaren en onbillijkheden. De omstandigheden waaronder de arbeiders moesten werken en wonen waren vaak mensonterend; daarnaast waren kinder- en vrouwenarbeid volkomen ingeburgerd, ja zelfs noodzakelijk wilde een arbeidersgezin in zijn dagelijks onderhoud kunnen voorzien.

De economie was merkbaar meer in beweging gekomen. Grenzen gingen open, spoorwegen en kanalen doorkruisten het land. In alle provincies waren intussen straatwegen aangelegd. Stoomschepen deden hun uiterste best om op alle zeeën en rivieren de zeilschepen te verdringen, en met succes. De spoorwegen breidden het net steeds verder uit en kregen op vitale punten aansluiting met het buitenland. Door dit alles werd het verkeer steeds intensiever, waardoor de industrialisatie duidelijke voortgang kon maken. Nederland beleefde een periode van economische opgang, niet alleen in het eigen land maar ook in Indië. Daar ging het Cultuurstelsel (waarbij de inlanders gedwongen werden bepaalde inheemse producten te leveren aan de overheid in plaats van belasting te betalen) z'n vruchten afwerpen. Natuurlijk waren er ook tegenslagen: zo kende men bijvoorbeeld de grote agrarische crisis van 1878 in Nederland en de suikercrisis van 1883 in Indië.

Vergeleken met het buitenland sloeg Nederland in de jaren '80 echter toch nog een vrij pover figuur. De blik was nog in hoofdzaak nationaal gericht. Voor het merendeel van de bevolking gold nog steeds wat de historicus Romein al 40 jaar beweerde: "erg eng in het denken, erg protestants en retrospectief". Voeg daar dan ook nog de Victoriaanse moraal bij en het beeld is compleet. Nog altijd domineerde de kleinburgerlijkheid en was Nederland het land van de schuifgordijntjes en de spionnetjes. Het stadsbeeld werd gedomineerd door hobbelige keien, het gerij en geros van rijtuigen, sleperskarren en sleden, het getier en geschreeuw van de ventende kooplieden, de paardentram, de sloppen, stegen en het stilstaande water. Op straat: de diender met sabel en snor, de kruier, de lantaarnopsteker met zijn laddertje, dronken zeelui, kijkende volkswijven, wrede volksvermaken, en daar tegenover de deftigheid van heren in rok of jacquet, de rijke dames die hun visites aflegden en equipages met koetsier en palfrenier op de bok. Nog brachten de meeste dochters van "deftige" burgers hun tijd binnenshuis in afzondering door, en gingen ze al op pad dan toch alleen met een chaperonne. De rokken vanzelfsprekend niet boven de enkel, dat was onwelvoeglijk.

Maar de vooruitgang was niet meer te stuiten: de maatschappij was in beweging gekomen, nieuwe ideeën geboren. Vooral in de politiek was dat laatste duidelijk zichtbaar. Nederland kende tot dan toe een klassenmaatschappij waarin adel, patriciaat en rijke kooplieden de dienst uitmaakten. Zij vulden exclusief de plaatsen op in de bestuurscolleges, daarbij soms ongehinderd door enige kennis van zaken en politieke vaardigheden. Nu echter ontwikkelde het regeringsbestel zich geleidelijk in de richting van een parlementaire democratie.

De belangen van de burgers kwamen steeds meer op de voorgrond; steeds luider werd de roep om uitbreiding van het aantal kiesgerechtigden. Sinds 1848 kende men in Nederland het censuskiesrecht: alleen degenen die meer dan een bepaald minimumbedrag aan belasting betaalden (en dat bedrag was aan de hoge kant om de groep select te houden) hadden stemrecht. Het verzet daartegen groeide, steeds meer mensen raakten doordrongen van de oneerlijkheid van dat systeem. Multatuli bijvoorbeeld toonde aan dat het bespottelijk was dat een sjacheraar met wat geld een eminent geleerde de pas kon afsnijden in zijn kiesbevoegdheid.

De liberalen, tot dan toe de belangrijkste partij (onder Thorbecke, de grote voorganger) wilden vrijheid op elk gebied. Twee nieuwe partijen kregen daardoor de kans om door te breken op het politieke toneel: de katholieke partij o.l.v. Schaepman en de antirevolutionairen geleid door Abraham Kuyper. Ook werd gewerkt aan een betere behandeling van de arbeiders, die zich rond de eeuwwisseling zouden verenigen in een socialistische arbeiderspartij.

Zo kwam er meer algemeen en beter onderwijs: omstreeks 1885 kreeg 2/3 der kinderen tussen de 5 en 14 jaar onderwijs, tegen nauwelijks de helft daarvan een generatie daarvoor. Het middelbare onderwijs kwam goed op gang met de instelling van de H.B.S., terwijl de gymnasia de ouderwetse Latijnse scholen met hun beperkte leerprogramma vervingen. Meer leerlingen betekende ook een groeiende vraag naar leraren. Meer leerlingen leidde ook tot meer studenten. Eén aspect was daarbij, met het oog op dit dagboek, heel opvallend: het aantal theologiestudenten daalde, tegen de algemene tendens in. In 1870 vormden zij nog slechts 1/5 deel van de studerende bevolking en die dalende lijn zou zich voortzetten.

Van leerplicht was overigens nog in het geheel geen sprake. Integendeel, zoals reeds eerder gezegd kwam kinderarbeid op grote schaal voor, omdat het voor vele gezinnen een absoluut noodzakelijke bron van inkomsten vormde. Al was de welvaart toegenomen, toch hadden de meeste arbeiders nog nauwelijks een menswaardig bestaan, en ook landarbeiders met grote gezinnen moesten van een zeer bescheiden loon zien rond te komen. Vaak kwam een arbeider met f 3.50 of f 4.- in de week naar huis, terwijl f 6.- als een volsterkt minimum werd beschouwd voor een gezin van gemiddeld zes personen. Logisch dus dat inkomsten uit kinder- en vrouwenarbeid dat karige loon moesten aanvullen. Begrijpelijk ook, dat het dagelijks menu schraal was: vlees was voor verreweg de meeste arbeiders een luxueus artikel dat zij nimmer op tafel kregen, het enige voedsel naast de aardappel was goedkope meelpap en roggebread. De gewone drank was koffie of een zwart vocht, dat daarvoor doorging. In de steden moest dit ten dele het drinkwater vervangen, omdat de putten in de volksbuurten gewoonlijk verontreinigd waren. Bier werd nauwelijks gedronken, ook dat was een luxueus artikel, maar jenever des te meer.

Misbruik van sterke drank was zeer groot en dat was ook verklaarbaar: het was het enige prikkelende, dat de arbeider, naast al die aardappelen bemachtigen kon en bovendien dreven de eentonige, uitputtende arbeid, de slechte woningtoestanden, het gebrek aan vooruitzicht op betere tijden zelfs de meest geharde arbeider wel naar de kroeg.

Natuurlijk sprong de abominabele toestand van de arbeiders, met diensgevolge hoge ziekte- en sterftcijfers, aan het eind van de vorige eeuw het meest in het oog. De ontwakende vakbeweging en beginnende stakingen deden de rest om de aandacht te trekken. Maar hoe zat het met de rest van de bevolking, en met name: hoe was het gesteld met de zendelingen in vergelijking tot dit voorgaande?

Slechter dan de thuiswerker of de fabrieksarbeider was vrijwel onmogelijk: de welvaart was wel degelijk toegenomen. Voor wat de zendelingen betreft beschikken we door het dagboek van zendeling Jens over duidelijke cijfers. Rond 1880 bedroeg zijn traktement f 1200.- per jaar. Riante dus in vergelijking met het geschatte gemiddelde van de arbeiders (tussen de f 150.- en f 400.-) waar echter tegenover staat, dat Jens er een heel groot gezin van moest onderhouden, hetgeen in het dagboek zelf uitgebreid aan de orde zal komen. Per week kon hij dus ongeveer f 20.- uitgeven, geen vetpot. Uit zijn aantekeningen zal blijken, dat niet alleen hijzelf maar ook de overige zendelingen regelmatig geldzorgen hadden.

In dit hoofdstuk is slechts geprobeerd de achtergronden te schetsen om het voor de lezer gemakkelijker te maken gedragingen, uitingen en reacties in de juiste context te plaatsen.

A. J. - W.

II.2. Gegevens over de Geelvinkbaai

Souvereiniteit. Volgens archeologische vondsten zouden de eerste mensen omstreeks 50.000 jaar geleden op Nieuw Guinea geleefd hebben. Zij zouden daar vanuit Azië via Indonesië naar toegekomen zijn van eiland naar eiland ("islandhopping"). Uit verslagen blijkt, dat omstreeks 1500 de Portugezen het eiland "ontdekten" maar er snel weer verdwenen omdat zij niets nuttigs zagen in dat mistige, drassige moerasland. In het begin van de 17de eeuw was de Nederlandse Oost Indische Compagnie actief in dat gebied. Zo bestaat er een kaart uit 1666 met Ceram als middelpunt waarop ook Nieuw Guinea zichtbaar is. Omdat Nederland omstreeks 1660 niet erg in Nieuw Guinea geïnteresseerd was erkende het de soevereiniteit daarover van de Sultan van Tidore die deze van oudsher uitoefende. Het Nederlands Gouvernement, dat het gezag over de hele archipel had verworven, bestempelde des Sultans gebied als "zelf-besturend".

In 1773 legde de Engelse Oost Indische Compagnie een claim op het oostelijke deel van Nieuw Guinea en in 1824 kwamen Nederland en Engeland een scheiding overeen in een oostelijk en een westelijk (Nederlands) deel. In 1828 bevestigde Nederland zijn aanspraak door er bekendheid aan te geven en borden langs de kusten te plaatsen.

In verband met de belangstelling die Australië in 1883 ging tonen voor het gebied bevestigden de Engelsen in 1884 hun claim op Oostelijk Nieuw Guinea. In diezelfde

tijd eisten de Duitsers een Noordoostelijk deel daarvan op en plaatsten er Duitse vlaggen; zij deden daar in 1899 al weer afstand van in ruil voor enige gunst van de Engelsen, met betrekking tot gebied in Afrika. In 1906 nam Australië het Engelse deel over en bleef de strakke Noord-Zuidlijn de grens. De soevereiniteit over Ned. Nieuw Guinea is in 1963 overgedragen aan Indonesië.

Het heet nu Irian Jaya, het Oostelijk (Australisch) deel: Papua.

De getalsmatige gegevens over het klimaat zijn verkregen van het KNMI in de Bilt. Ze zijn afkomstig van het meetstation van Manokwari op 3 meter hoogte en hebben betrekking op de Dorehbaai.

Manokwari heeft als coördinaten 1:20 gr. Zuiderbreedte en 136:07 gr. Oosterlengte; dit houdt in dat het 175 km ten zuiden van de evenaar ligt waardoor de tijden van zonsop- en zonsondergang vrijwel 06.00 en 18.00 uur zijn; het ligt op ± 45 graden van de datumgrens waardoor de tijd 9 uur vroeger is dan Greenwichtime.

Uit een verkregen staatje blijkt, dat de gemiddelde etmaaltemperatuur 26,6 gr.C bedraagt met gemiddelde maxima van 29,8 gr.C en minima van 23,2 gr.C met als maximale top 30,6 gr.C in October en minimale daling tot 22,8 gr.C in Januari.

Het warmste deel van de dag is van ongeveer 15.00 tot 17.00 uur.

De temperatuur van het zeewater is het hele jaar 28 gr.C. en volgens het dagboek was het meestal zo helder, dat men gemakkelijk koraal, stenen, planten en vissen er in zag.

Gemiddeld is de neerslag 208 mm per maand met een max. van 338 mm in Maart en een min. in October van 109 mm. Het jaargemiddelde van de regenval, die in Nederland 73 cm bedraagt, is daar 249,7 cm. en op 144 dagen per jaar regent het praktisch niet.

De gemiddelde relatieve vochtigheidsgraad in procenten is hoog: vaak 80%. Het betekent, dat er als de temperatuur zakt gemakkelijk nevel en mist ontstaan, die een gevoel van afkoeling kunnen geven.

In de gebieden vlak onder de evenaar heeft men in de zeilvaart rekening te houden met de passaten (regelmatige winden in de subtropische gebieden van hoge druk naar de equatoriale stilte gordel) en met de moessons, de periodieke, met de jaargetijden in richting wisselende winden in keerkringslanden, die in een constante periode in dezelfde richting waaien: van December tot April de Zuidwest-moesson en na April de Noordoost-moesson. Zij veroorzaken ook stromingen, de "monsoon surface currents", die het navigeren compliceren.

De windkracht overschrijdt zelden 35 km/uur; men had meer te vrezen van gebrek aan voldoende wind.

Het verschil tussen eb en vloed van de aanrollende golven uit de Stille Oceaan bedraagt 13 voet, ongeveer 4 meter. De golfhoogte is tussen de 100 en 150 cm bij rustig weer. Alleen bij wind uit zee en bij stevige branding kunnen zulke hoge golven ontstaan, dat het onmogelijk kan zijn met een prauw de zee te bereiken. In het dagboek wordt dit beschreven bij het verlaten van de monding van de Andai-rivier in de Geelvinkbaai.

Gezien al deze gegevens was de gunstigste vertrektijd voor een reis van Ternate naar Nieuw Guinea van de Arabische handelaars in December t/m Februari. Na het

zakendoen in de Geelvinkbaai voeren de schoeners vanaf April met gunstige wind terug en deden de Dorehbaai weer aan om sago te verkopen en om de post, passagiers en bestellingen mee terug te nemen naar Ternate of Tidore.

De binnenlanden om de baai vormen tropische regenwoudgebieden met de daarbij behorende flora en fauna. De Geelvinkbaai bevat voldoende vis en de randen van de regenwouden leveren vruchten, hout, vogels, wilde varkens en buideldieren terwijl op meerdere eilanden sagopalmen staan en de bevolking met rijst bekend is.

In de lezing (blz. 268) gaat de zendeling dieper in op etnografische en sociologische bijzonderheden van dit nog ongepacificeerde en dunbevolkte gebied. Het dorpje Andai , genoemd naar de rivier en liggend op een km van de monding in de baai, werd in 1875 door ongeveer 100 Papoea's bewoond. Het eiland Mansinam is een rotseiland bedekt met een vrij dunne laag humus en vegetatie en steekt nogal stijl vanuit het water omhoog met op sommige plaatsen stranden. Er woonden 300 Papoea's. Rhoon en Meoswar zijn kleine rotsachtige eilanden.

Alle regionale verkeer vond plaats over het water met prauwen; alleen op enkele plaatsen langs de kust en in de bossen waren er voetpaden.

II.3. Korte historie van de zending in de Geelvinkbaai

In 1859 werden door Dr. Friedrich Fabri, Missionsinspektor in Barmen, in zijn boek "Het ontstaan van het Heidendom en de taak der zending" de nakomelingen van Japhet bij de dieldeling gezien als de blanken, de dragers van de cultuur. Aanvankelijk waren zij heidenen maar voorbestemd en geroepen "om dragers te worden van de wereldgeschiedenis en zij waren daartoe in staat door het christendom te bestempelen als de hoogste en in zekeren zin de enige cultuurperiode". Deze al eerder uitgedragen opvatting houdt een plicht tot kerstenen in, die mogelijk bijdroeg tot de motivatie van de twee "peetvaders" van de zending : Gossner en Heldring om plannen voor de zendingsarbeid te verwezenlijken

Johannes Gossner, (1773-1858), was in 1796 tot R.K.priester gewijd; hij werd in 1831 een actief medewerker van het "Berliner Missions Gesellschaft" waarin toen alleen theologen als zendeling aanvaardbaar werden geacht. Hij meende daarentegen dat, naast goede eigenschappen van algemene aard, vooral levende geloofs-ervaring en grondige bijbelkennis voldoende waren voor de zendeling, maar hij begreep, dat het daarnaast ook nuttig was scholing op te doen in praktische beroepen als bouwkunde, verpleeg- en geneeskunde, landbouwkunde enz. om in hun onderhoud te kunnen voorzien. Gossner zelf heeft een belangrijk aandeel gehad in de opleiding van de eerste zendingen, die "Missions-Stationen unter den Heiden gründen sollten"; hij ontwierp een "Ordnung und Statut", in 21 artikelen samengevat, dat te beschouwen is als een handleiding voor het zendingswerk.

In Nederland stond in Hemmen in het hartje van de Betuwe een jonge predikant Ottho Gerhard Heldring (1804-1876), de Nederlandse "peetvader" van de zending. In 1845 en 1846 brak een zeer ernstige aardappelziekte in het land uit met als gevolg wijdverspreide hongersnood. Daar de toekomst nu voor duizenden onzeker werd kwam emigratie op gang. Als een golf sloeg dat verlangen over heel West Europa en

het lag voor de hand te denken aan verplaatsen van mensen naar Ned.Oost Indië. Het oog viel daarbij op Ceram en Obi en tegelijk rijpte het plan om Christenen als volksgemeenschap daar te plaatsen temidden der nog heidense volken.

Na het vergaren van kennis over migratie en de daarbij noodzakelijke hulp kwam Heldring tot de conclusie, die hij als eerste uitte en die nu nog steeds de kortste en duidelijkste formulering is van het doel van alle ontwikkelingswerk: "Hen te leren zichzelf te helpen". In een brochure schreef hij: "dat het bewustzijn bij de heidenen kan worden opgewekt als door het christenvolk orde en wet worde ingevoerd, armen en ongelukkigen verzorgd, belangen van weduwen en wezen behartigd, onderwijs en opvoeding bevorderd, recht geoeffend over de misdadigers en onnoemelijk veel meer. Dit christianiseren baart zeer geleidelijk een weg voor het christendom".

Helaas vonden deze plannen nog geen goede ontvangst en zag Heldring zich genoodzaakt "den gewonen weg der zending in te slaan". Toen evenwel zijn gepubliceerde studie "De Christenwerkmán, den zendeling toegevoegd als medearbeider" (1847) geen gehoor vond bij de NZG, het "Nederlandsch Zendeling Genootschap" en hij zijn inzichten niet veranderde richtte hij zelf een groep van "Zendingsvrienden" op waarvan zes leden: N.Beets, P.J. Elout van Soeterwoude, G.Groen van Prinsterer, J.J. Teding van Berkhout, H.D. Gildemeester, H.M. Labouchère en hijzelf prominent zouden worden in de "Utrechtse Zending Vereniging".

In 1850 heeft Heldring in Duitsland Gossner ontmoet, die in tien jaar al 80 mannen naar vele delen van de wereld had gezonden. Zij wisselden hun denkbeelden en plannen uit met als gevolg dat er in 1851 er een "zendelingenhuisje" ontstond naast Heldrings pastorie in Hemmen. Daar waren ook Duitsers welkom onder wie zich Ottow en Geissler bevonden waarvan al vaststond, dat zij als eersten naar Nieuw Guinea zouden gaan.

Carl W. Ottow (1826-1862) was al eerder door Gossner als leerling geaccepteerd en legde in April 1852 in Duitsland de "gelofte van trouw onder de heidenen" af. Voor hem stond vast, dat het slechte klimaat en de levensomstandigheden met hun gevaren voor de zendeling niet doorslaggevend mochten zijn en dat men zijn eigen weg moest volgen zonedig tegen de communis opinio in.

Johann Gottlob Geissler, geboren in 1830 in Duitsland, kampte met veel problemen behorend bij denkende jongeren uit die tijd, mede veroorzaakt door de grondwetsherziening en de geschriften van Marx. Hij voltooide een opleiding tot gezelschapmaker maar kwam snel daarna, getroffen door een zendingspredikatie, in 1851 bij Gossner in opleiding.

Op 25 Juni 1852 vertrokken zij met de "Abel Tasman" naar Ned. Oost Indië en kwamen op 7 Oct.1852 in Batavia aan. Zij verbleven 18 maanden in "Kampong Makassar", een landgoed aangekocht door het "Genootschap voor In- en Uitwendige Zending", dat als opvangcentrum tot verdere voorbereiding op de taak van zendingen was ingericht.

Daar hoorden zij, dat via handelaars was vernomen, dat te Doreh contact mogelijk zou zijn met Papoea's in de Geelvinkbaai en wellicht ook zelfs vestiging. Het Gouvernement van Ned. Oost Indië moest evenwel toestemming geven om daar te gaan werken maar dat fiat was niet geldig in Ternate. Nieuw Guinea was een z.g. zelfbesturend gebied en dat impliceerde, dat niet alleen de Resident van Ternate maar

ook de Sultan van Tidore, een Islamiet, toestemming moesten geven om het plan uit te voeren.

Inmiddels hadden hen veel negatieve adviezen en waarschuwingen bereikt om toch vooral niet naar dat afgelegen en riskante gebied in Nieuw Guinea te gaan, dat nog geheel nietgepacificeerd was. Desondanks vertrokken zij naar Ternate waar zij op 30 Mei 1854 aankwamen. Daar leidde Ds Höveker al sinds 1833 een kleine protestantse gemeente en door zijn bemiddeling is het gelukt van de Sultan een pas met een begeleidingsbrief te krijgen. Nu konden zij voorbereidingen treffen, o.a. hun uitrusting samenstellen: veel gereedschap waaronder dat voor een smidse, onderdelen voor een huis, ruil- en contactartikelen; ook vee, kippen, eenden en gautzen en daarbij nog zaden, stekken voor vruchtbomen enz.

Na wachten op een schoener die naar de Geelvinkbaai ging vertrokken zij op 9 Jan. 1855 naar Doreh via de reder Duivenbode, die hun vrije overtocht aanbood en adviseerde om eerst met de boot verschillende plaatsen aan de kust in ogenschouw te nemen, "bijaldien zij in hunnen gespannen verwachting teleurgesteld wierden, hebben zij vrijheid om naar Ternate terug te keren met dezelfde gelegenheid". Zelf beseften zij terdege, dat zij te Doreh eerst het land, de gewoontes en de taal moesten leren en het gedragspatroon zoals vermeld door Biene moesten volgen: "Man könne recht dreist zu jedem rohen Volke gehen wenn man nur ohne Waffen, in geringer Kleidung komme, sich gut beträge, in sonderkeit ihre Frauen nicht missbrauche, was sie ja mit Hilfe der Herrn nicht thun werden."

De vorming van een leefgemeenschap op een zendingserf zoals bijvoorbeeld veel later te Doreh kan beschouwd worden als de realisatie van al deze gedachten. Ongetwijfeld hebben Ottow en Geissler als ware pioniers en in vele opzichten zeer moedig de weg gebaad voor de hen volgende zendelingen in de Geelvinkbaai. Zoals voor de Duitser Jaesrich, die helaas al in 1863 wegens ziekte moest vertrekken. *K)

II.4. De "Utrechtsche Zendings Vereeniging" en de B.U.Z.V.

Het bestuur van de Utrechtsche Zendings Vereeniging vormde ten tijde van het dagboek van Jens voor haar zendelingen een zeer belangrijk college; het beoordeelde kandidaten, was verantwoordelijk voor de opleiding van de geaccepteerden, ging met hen een dienstverband aan, bepaalde hun werkgebied en dicteerde hun handelen als zending. Voor gegevens daarover staan ons slechts het dagboek, de "Berichten van de Utrechtsche Zendings Vereeniging" en gegevens uit het boek van Kamma ter beschikking. In het volgende zijn alle letterlijke weergaven en citaten daaruit tussen aanhalingstekens geplaatst en gemarkeerd met respectievelijk *BUZV) en *K).

In 1859 werd als reactie op de rationalistische instelling van het Nederlandsch Zendings Genootschap (N.Z.G.) te Utrecht de "Utrechtsche Zendings Vereeniging" (U.Z.V.) opgericht. Ze kwam niet voort uit de Nederlandse Hervormde Kerk maar uit particulier initiatief. Hoewel menigeen in het bestuur deel uitmaakte van de adel of het patriciaat werd de U.Z.V. niet daarom aristocratisch van karakter genoemd maar

omdat het bestuur zichzelf bij vacatures aanvulde en niet door de leden gekozen werd zoals bij het meer democratische N.Z.G. *K)

Het eigen blad B.U.Z.V. ontwikkelde zich al in haar eerste jaargang 1860 tot de spreekbuis van de vereniging. De redactie hield er zeer uitgesproken meningen op na, onder meer over de verhouding tussen Nederland en haar koloniën in de Oost.

Volgens haar profiteerden van die onderlinge band de inwoners van beide landen:

“Het groote gebied van Neerlandsch Indië, dat door onze vaders sinds het jaar 1605 of door oorlogsrecht onderworpen of door verdrag aan Nederland cijnsbaar is gemaakt, die Oost is de voornaamste bron van Hollandschen handel en rijkdom.” *BUZV)

“Terwijl zij ons geven hunne geurige handelsproducten, hunnen arbeid, hun zweet, zijn wij geroepen aan hen, en hun in de eerste plaats, den parel des Hemelschen Koningsrijk te brengen in ruil.” *BUZV)

Mochten sommige lezers van deze Berichten destijds toch nog wat in hun maag zitten met de oorsprong van de Nederlandse hegemonie van “onze Oost” en hun weten niet al te gerust zijn omtrent het goed recht van die overheersing, dan verschaft de volgende passage daaromtrent licht : *K)

“Waarop”, zo vraagt deze redactie, “berust dan toch het oppergezag van Nederland?”

“Onze Oost is zeer groot, Nederland daarentegen maar klein. Daaruit leert gij klaar, dat klein of groot in het stoffelijke niets betekent en alles aankomt op hoogere zedelijke magt des geestes. Van die magt heeft God in Zijn gunst aan ons land zooveel meer medegedeeld dan aan gindsche inboorlingen Dit is de grond van ons oppergezag over hen”. *BUZV)

“Staan zij in ligchaamskracht en schoonheid bij den Europeaan ten achteren, nog meer openbaart zich het verschil ten aanzien van de hoogere vermogens des geestes-, denk- en oordeelskracht”. *BUZV)

“Wie de regelmatige en slanke lichaamsbouw van de tropenbevolking uit eigen aanschouwing kent, zal zich verbazen over het eerste deel van de geciteerde zin, en hij zal de doorsnee Europeaan gelukkig prijzen, dat zijn klimaat en cultuur hem voorschrijven gekleed te gaan.” *K)

De eerste evaluaties van de Utr.Zend.Ver. over land en volk van de Geelvinkbaai, zoals ze in ferme taal in de B.U.Z.V. werden samengevat, doen vermoeden, dat de jonge jonge zendelingen geen voorkeur voor dat gebied zouden tonen:

“Het is de verwilderdste, ondankbaarste, schijnbaar meest hopeloze bodem van de gansche aarde, die onze Vereeniging heeft uitgekozen”. [...] *BUZV)

“De Papoea staat op den laagsten trap van de ladder der menschheid, en menigeen, die voor andere diepgezonken heidenvolken niet alle uitzigt op beschaving en wedergeboorte gesloten acht, houdt dit ras tenminste voor al te

verdientlijkt, dan dat er ooit iets onder te planten zou zijn dat naar godsdienst zweemt." * BUZV)

Omdat de communicatie tussen het bestuur en zendelingen ter plaatse ongeveer één maal per jaar door brieven plaats vond kon het gebeuren dat de van oorsprong zakelijke berichten door het thuisfront naar eigen inzicht bewerkt en gepresenteerd werden. Op de zendingsdagen voerden voornamelijk bekende sprekers het woord en ongehinderd door enige eigen kennis van het verre zendingsveld, verhaalden zij van de rapportages, de vorderingen en het gewenste beleid, daarbij geen plaats inruimend voor de mening der zendelingen uit dat gebied, die met verlof waren.

"In daverende retorische volzinnen marcheerden in de B.U.Z.V. de cliché uitdrukkingen over de bladzijden, getuigenis afleggend van een onkunde zoo groot dat men ervan huivert." (*K)

Bij de hierboven door Kamma beschreven invoelbare huivering over zo grote onkunde dient wel duidelijk vermeld te worden, dat deze denkwijze over eigen superioriteit niet alleen in de U.Z.V. maar algemeen werd aangehangen en verkondigd.

Gerekend naar onze huidige westerse normen kent de geschiedenis zeer veel huiveringwekkends. Hoofdstuk III getuigt er van, dat de zendelingen de gegeven voorlichting niet als leidraad hebben aanvaard en het Papoesche volk hebben gediend en er van zijn gaan houden.

II.5. De opleiding der zendelingen door de U.Z.V.

Ook aan de eisen waaraan de zending moest voldoen voor hij als kwekeling kon worden geaccepteerd werd in de BUZV veel aandacht besteed. Zo moest hij in het bezit zijn van :

"een opregt geloof en vurige liefde tot den Here Jezus, wien hij zichzelf moet aangenomen hebben als zijn Heer en God, een besliste overgave des harten aan dien Heer, en eene levendige begeerte om de blijde boodschap van des zondaars verzoening met God, om de verdiensten van Christus te brengen aan hen die Hem niet kennen".

Kandidaten moesten gezond zijn, "eenvoudige mannen" tussen de 25 en 30 jaar, gezagsgetrouw en onvoorwaardelijke gehoorzaamheid beloven aan het bestuur. Ze moesten liefst niet afkomstig zijn uit de kringen welke hun zonen een verdere opleiding konden geven. Eenvoudigen onder de primitieven werd nagestreefd, wel praktische handenarbeid maar geen intellectuele vorming want het ging bij deze "heidene" naar men meende immers om zeer eenvoudige denkcategorieën.

Na acceptatie volgden zij een cursus van drie jaar gedurende welke tijd zij eerst in gezinnen in een "beschermd milieu" woonden en later in een internaat. *K)

De opleiding die de kwekeling-zending kreeg is door Jens kort en bondig op schrift gesteld waaraan we het volgende ontleen:

- “1870 Juli naar Utrecht. Adspirant Zendeling Kweekeling op de opleidings-school van den heer van Lummel
- 1871 Februari. Examen voor Z. Kw. Utr. Zend. Ver.
- 1871 April. Proefjaar Z. Kw. der Utr. Zend. Ver.
- 1872 April. Definitief Zend. Kw. der Utr. Zend. Ver. met J.A. Abersom. Als Kweekeling toen aanwezig : Rijnenberg , de Graaf , Wiggelendam , en Huisingh, de beide laatsten het vorig jaar aangekomen; met hen in gelijke studie op de opleidingsklasse van de Heer J.A. van Lummel.
- 1872 October. Examen gedaan als hulponderwijzer met J.A. Abersom, doch niet geslaagd; mij werd hoop gegeven na een half jaar te slagen, doch het Bestuur der Utr. Zend. Ver. wenschte dat nu de Theologische studiën een aanvang zouden nemen.
- 1874 April. Verloofd met Mej. L. F. Knolle, verpleegster.
- 1874 November. Met goed gevolg examen gedaan als Godsdienstonderwijzer voor het Classicaal Kerkbestuur van Utrecht.
- 1874 Benoemd tot Godsdienstonderwijzer van de Johannaschool te Utrecht, dat ik tijdens mijn opleiding kon waarnemen.
Als zendeling-kweekeling ontving ik in den eersten tijd les van HH Nic. Beets, Felix Merens, Verhoeff en Bervoets. Later alleen van den Direktor Looijen doch bleef toch des morgens de nu niet meer verplichte maar des te meer gewaardeerde lessen volgen van Ds Beets tot diens benoeming in 1874 als Theologisch Professor.
In de medische vakken ontvingen wij onderwijs van Dr P. J. Idenburg en den chirurg Ten Bosch. Voorts werd les gegeven in Engels, Duits, land- en volkenkunde en timmeren.
- 1876 25 April 1876. Met K. Wiggelendam en S. Huisingh geordend tot Zendeling -leeraar in de Domkerk te Utrecht - ordeningstekst voor mij : Luk. 9 : 62. (*En Jezus zeide tot hem: "Niemand, die zijne hand aan den ploeg slaat, en ziet naar hetgeen achter is, is bekwaam tot het Koninkrijk Gods".*)
Deze karakteristieke tekst was met opzet gekozen door het Bestuur als wetende dat niemand onzer gaarne naar Nieuw Guinea ging. Doch gehoorzaam aan mijn roeping was ik toch ten volle bereid en verheugd dat wij naar Nieuw Guinea gaan zouden.
Mijn ouders en zusters waren dien dag ook in den Dom.
Wiggelendam werd later naar Bali gezonden en Huisingh naar Halmaheira.
- 1876 13 Juli. In den echt verbonden met Mej. L. F. Knolle, door Ds Verhoeff in Janskerk te Utrecht ; te gelijkertijd werd in dezelfde kerk ook het huwelijk ingezegend van S. Huisingh en Johanna Haag. Onze ouders waren daar bij tegenwoordig. Wij waren dien dag in de Bestuurskamer der Janskerk met onze gasten. Huisingh in het Diaconessenhuis.

11.6. De zendingsarbeid in het 4de kwart van de 19e eeuw

“Het evangelie verkondigen aan de heidenen.” Hoe deden Jens en zijn collega's op Nieuw Guinea dat? Min of meer net als de predikanten in het vaderland de Bijbelse boodschap voor de gelovigen daar probeerden te verduidelijken.

Zondags hielden de zendingen in de vroege morgen en de late namiddag een kerkdienst. Naar aanleiding van een tekst of een verhaal uit de Bijbel gaven zij uitleg van de inhoud van het Christelijk geloof. In die diensten werd verder gebeden en gezamenlijk gezongen - stichtelijke liederen, die de zendingen zo goed en zo kwaad als dat ging in het Noefoors vertaald hadden, op een melodie die aan het muzikaal gehoor van de Papoea's vreemd was. Een moeilijkheid bij de prediking was de gebrekkige beheersing van het Noefoors door de zendingen. Daardoor kwam wat zij bedoelden te zeggen nogal eens heel anders over bij de toehoorders. Het kerkbezoek, dat van de kant van de Papoea's op vrijwilligheid berustte, was dan ook wisselend.

Hoogtepunten waren diensten waarin kinderen, die in het gezin van de zendingen of van bekeerde Papoea's geboren waren, gedoopt werden en vooral diensten waarin volwassen Papoea's na hun bekering door de doop werden ingelijfd in de Christelijke gemeenschap. Dezen ontvingen daarbij ook een nieuwe naam, een bijbelse of een gewone Nederlandse.

Een bijzondere gebeurtenis was ook de viering van het Avondmaal.

De kinderen konden op de Zondagsschool luisteren naar Bijbelse verhalen.

Een door de Papoea's zeer gewaardeerde attractie was het als Jens bij bijzondere gelegenheden in de avond met de toverlantaarn illustraties vertoonde bij de verhalen, die hij vertelde uit het Oude en Nieuwe Testament.

Naast deze collectieve benadering probeerden de zendingen ook individueel met Papoea's in gesprek te komen over het geloof. Ten gevolge van de taalbarrière en de geringe belangstelling van de Papoea's verliepen deze contacten moeizaam en zonder merkbaar resultaat.

Een belangrijk onderdeel van de zendingsarbeid was het vrijkopen uit slavernij van door roof buitgemaakte kinderen. Dat werd beschouwd als een weliswaar lange maar veelbelovende weg naar bekering. Als lid in het gezin van de zending opgenomen, zouden deze kinderen een christelijke opvoeding krijgen en zodoende op den duur de kern van een christelijke gemeenschap kunnen vormen. Helaas, uit de dagboek aantekeningen blijkt dat de uitkomst niet aan de verwachtingen beantwoordde.

Kleine diefstallen of stoutigheden op seksueel gebied wanneer de puberteit was aangebroken, noodzaakten de pleegvader/zending tot disciplinaire maatregelen en straffen zoals in het blok sluiten. Ook de huwelijken, die tussen deze kinderen tot stand kwamen als ze volwassen waren, bleken nogal eens instabiel. Als teken dat deze kinderen niet in slavernij gehouden werden, maar vrij waren, kregen de meisjes als zij wat ouder waren een zilveren armband zoals de Papoeese smeden die wisten te maken uit een zilveren rijksdaalder (zie blz 269); slaven mochten zulke mooie sieraden niet dragen.

Naar latere inzichten vergrootte de concentratie op de “huisgenoten” de afstand tot de Papoea's van de ngorij. Deze bleven de vrijgekochte kinderen ondanks de zilveren armband van de oudere meisjes beschouwen als slaven van de zending.

Dientengevolge hadden zij de neiging om het christelijk geloof als een zaak voor slaven te beschouwen waar zij als vrijen geen boodschap aan hadden.

Ter versterking van het eigen geloofsleven hielden de zendelingen 's morgens vroeg en tegen zonsondergang een huiselijke godsdienstoefening. Daarbij werd een gedeelte uit de Bijbel en/of een stichtelijk boek gelezen en gezongen en gebeden. De in het gezin opgenomen kinderen en het huispersoneel werden geacht aan deze bijeenkomsten deel te nemen. De Papoea's uit de negorij waren welkom, maar er kwamen slechts enkelen en die onregelmatig.

Naast de zendingsarbeid in engeren zin, zoals hiervoor aangegeven, wilden de zendelingen ook door andere activiteiten tot uitdrukking brengen, dat zij ten dienste van de bevolking waren gekomen. Zij hoopten dat de Papoea's daarin iets zouden herkennen van de goedheid van de God die zij verkondigden.

Een vast en arbeidsintensief onderdeel van hun activiteiten ten behoeve van de bevolking was het houden van school voor de kinderen en ook de volwassenen die daarvoor belangstelling zouden tonen. Het onderwijs betrof de beginselen van het lezen, zoals het leren van de letters, schrijven en rekenen; ook godsdienstlessen behoorden tot het programma. Aangezien de Papoea's het nut van deze kennis voor hun kinderen of voor zichzelf niet konden inzien, liet de regelmaat van het schoolbezoek te wensen over. De ouders hielden hun kinderen gemakkelijk van school om te helpen in de tuinen of bij andere bezigheden met een direct zichtbaar resultaat, of de kinderen hadden gewoon geen zin en de ouders lieten het daarbij.

Voor het geven van onderwijs was op de zendingspost meestal een hulpkracht aanwezig. Die kon een bekeerling uit Ternate of een der Molukken zijn of een eigen kwekeling, die al dan niet met vrouw en kinderen op het erf woonde. In de praktijk bleek vaak dat deze hulpkrachten zelf nog veel aandacht en leiding van de zending nodig hadden.

Een tweede belangrijke dienstverlening was aanbod van medische hulp (zie II.9.).

Als afsluiting van de opsomming van deze taken met een duidelijke inhoud moet zeker nog genoemd worden het tussen de bedrijven door beschikbaar zijn voor wie zijn aandacht vroeg. Uit het dagboek blijkt, dat het Jens dikwijls moeite kostte om temidden van voor hem belangrijker bezigheden aandacht vrij te maken voor futiliteiten waarmee de Papoea's hem lastig vielen. Het is duidelijk, dat veel van de tijd van de zendelingen gevuld was met dagelijkse dingen. Ook hun vrouwen hadden de handen vol aan de omvangrijke huishouding met slechts hulp van de oudere kinderen en een Papoes echtpaar. Zij gaven bovendien naailes aan wie dat maar wilde.

Het is bewonderenswaardig dat Jens ondanks zijn dikwijls slechte lichamelijke conditie omvangrijke bouwplannen, zoals de verbouwing van zijn krakkemikkig huis en nieuwbouw van een kerk met weinig hulp tot een goed einde wist te brengen.

Maar ook in intellectuele arbeid stak hij energie door samen met van Hasselt de vier Evangelieën en de Handelingen der Apostelen in het Noefoors te vertalen en zelf een paar schoolboekjes te ontwerpen.

Doordat de zendelingen langdurig in hun midden woonden, kreeg hun aanwezigheid een zekere vanzelfsprekendheid voor de Papoea's, die er ook enige voordelen van ondervonden. Vis, vruchten en dergelijke konden zij bij de zending ruilen voor begeerenswaardige artikelen voor eigen gebruik of voor de ruilhandel met stammen uit het

hinnenland, zoals kralen, stukjes metaal. Ook viel er soms, als zij daar zin in hadden wat te verdienen met diensten zoals het roeien van de prauw.

De aanwezigheid van de zendeling verschafte hen bovendien een zekere bescherming tegen overvallen uit het bergland of van verderop aan de kust gelegen streken.

Maar ten aanzien van inmenging van de zendeling in zaken zoals hun adat en religieuze gebruiken waren en bleven zij afhoudend. Wel wist Jens zich geleidelijk een erkend gezag te verwerven als bemiddelaar en vredestitcher bij onderlinge ruzies en veten, die bevolkingsgroepen onderling met elkaar trachtten uit te vechten.

De zendingen van hun kant kwamen beziel met ijver om de Papoea's tot het Christelijk geloof te bekeren, maar óók met hun vooroordelen ten aanzien van heidense en onbeschaafde volken. Als Jens op grond van zijn interpretatie van eigen ervaringen, de Papoea's in zijn dagboek dom, lui, onverschillig en opvliegend noemt, dan weerspiegelen zich in die negatieve oordelen de in zijn tijd algemeen gangbare opvattingen over de superioriteit van het blanke ras en de minderwaardigheid van andere rassen.

Wat de zendingen zagen van de godsdienstige gebruiken van de Papoea was voor hen heidens gedoe en werd als zodanig afgewezen. Zij realiseerden zich niet hoe moeilijk het voor de Papoea's moest zijn de vertrouwde bescherming van de voorouders, die door rituelen gunstig gestemd konden worden, op te geven voor het geloof in de God, over wie de zendingen verhalen vertelden die ver van hen afstonden. Voor essentiële begrippen van het Christelijk geloof als zonde, vergeving, verlossing bestonden in het Noefoors geen woorden waarmee de zendingen de inhoud ervan duidelijk konden maken. Behalve het Evangelie brachten zij in hun bekeringsijver ook de sociale vanzelfsprekendheden mee die zij van huis uit meekregen hadden, hun arbeidsethos, hun waardering van intellectuele ontwikkeling, hun Victoriaanse preutsheid.

Bekering tot het Christendom zou daarom niet alleen betekenen het opgeven van het geloof in machten en krachten, die voor de Papoea's van levensbelang waren en die met amuletten en rituelen te beïnvloeden waren. Het hield ook aanpassing in aan onbekende sociale en andere normen op het gebied van wijze van wonen, haardracht, het dragen van kleding en afstand nemen van de regels voor de onderlinge verhoudingen binnen hun gemeenschap, kortom een fundamentele wijziging in hun sociale positie binnen de eigen groep. Deze verwarrende consequenties van de bekering schrikten velen af.

Ten gevolge van de hiervoor summier aangegeven factoren hebben de eerste zendingen in de opzet van hun bekeringsarbeid en in de benadering van de Papoea's fouten gemaakt, die er mede oorzaak van zijn geweest, dat zij zo geringe resultaten van hun arbeid zagen.

Maar het is niet eerlijk pioniers te beoordelen naar inzichten, die generaties ná hen verworven hebben. Zij moesten het doen met de gebrekkige kennis omtrent vreemde volken, die in hun tijd voorhanden was, en zij waren belast met toen algemeen gangbare vooroordelen. Wat hiervoor gesteld is laat daarom onverlet het respect voor hun

toewijding aan een zaak die zo grote opofferingen van hen vergde en hen zo weinig voldoening schonk. Dat zij ondanks alles volhielden was te danken aan hun zeer persoonlijk beleefde geloof aan God, door Wie zij zich tot dit werk geroepen voelden en in Wiens hoede zij zich geborgen wisten. *K)

L.F. J.

II.7. De onderlinge relaties tussen de zendingen

Om de onderlinge relaties van de zendingen en hun gezinnen te begrijpen moeten we ons er rekenschap van geven, dat er maar 7 à 8 familie's met gemiddeld 3 kinderen dus hoogstens 35 blanken in de hele Geelvinkbaai aanwezig waren.

Deze gezinnen leefden op zendingsserven met verscheidene uit slavernij vrijgekochte kinderen en hadden vrijwel geen contact met de familie in het vaderland. Wel was er een levendige briefwisseling, maar de boten die brieven en goederen afleverden kwamen rond 1877 meestal 2 maal -, later 9 maal per jaar zoals in 1896.

Voor hulp was men geheel op elkaar aangewezen in een groep, die zichzelf niet had geselecteerd, maar was gevormd door het bestuur van de U.Z.V.

In een dergelijke groep ontstaat gemakkelijk een soort hiërarchie, die niet stoelt op opleiding of kennis op een bepaald gebied (timmerman-, geneeskundig- of handelszending) maar meer op anciënniteit en vooral op persoonlijkheid. Het was duidelijk, dat het echtpaar van Hasselt op Mansinam een centrale positie innam en het voorbeeld voor anderen was.

De behoefte aan sociale contacten was groot maar de mogelijkheden daartoe uiterst beperkt en eigenlijk wat opgedrongen, min of meer onderling verplicht. Deze contacten bestonden uit veelvuldige bezoeken om allerlei redenen zoals steevast op alle verjaardagen, trouwdagen en jubilea waarbij ongegronde afwezigheid werd gesignaleerd en besproken; vooral bij ziekte hielp men elkaar vanzelfsprekend, efficiënt en met opoffering. Ook op Christelijk feestdagen bezocht men elkaar wel maar die werden bij voorkeur gevierd op het eigen zendingserf en in de eigen Christengemeenschap

Daarnaast ontstond (misschien aanvankelijk meer onder de mannen) een "esprit de corps", gevoed door het samen intens beleven van hun geloof en het samen verbreiden daarvan. Ook het harde, avontuurlijke en zeker ook gevaarlijke leven met steeds nieuwe uitdagingen en problemen, met de noodzaak tot vindingrijkheid en het moeten incasseren van tegenslagen bond de blanken daar tesamen. Ze vormden een groep moedige, saamhorige pioniers en koesterden terecht een zekere trots daarbij te horen.

Ze vormden een gemeenschap waarin beperkte specifieke kennis en kunde (repareren, bouwen, geneeskunde) aanwezig waren en deelden onder elkaar vaak materieële zaken zoals tijdschriften, boeken en bijzondere etenswaar als er pakjes per boot waren aangekomen. Zo hielden de zendingen ook tesamen een kleine veestapel.

De schepen van buiten meerden veelal te Mansinam en Doreh wat weer leidde tot contacten door de distributie van post en bestellingen.

Natuurlijk waren er ook wrijvingen onder elkaar en grotere of kleinere sym- en anti-pathieën. Er werden wel eens onaardige dingen gezegd of beschuldigingen geuit maar

men verstond de kunst om dat later te bespreken. Jens stond nogal snel met kritiek klaar en verschildte veelvuldig van mening met zijn collega's maar hij kon dat heel goed in extenso uitpraten en aanvaardde dan, dat niet alle mensen naar zijn beeld geschapen waren.

Uit zijn dagboek blijkt, dat een van zijn broeders in het geloof iets had uitgericht waardoor hij meteen moest stoppen met zijn werk. Vanzelfsprekend werd iets zo ernstigs uitgebreid door de brs. en zrs. besproken, waarbij hun rechtvaardigheidsgevoel prevaleerde boven hun collegialiteit.

Waar Jens in zijn dagboek de reden voor het ontslag niet vermeldt leek het ons, ondanks eigen nieuwsgierigheid, niet passend dit in notulen van bestuursvergaderingen op te zoeken.

11.8. De relatie tot het gezag

Zoals eerder vermeld werd het gezag over Ned. Nieuw Guinea door het Nederlands Gouvernement uitgeoefend in de persoon van de Resident van Ternate.

De Sultan van Tidore stond van oudsher aan het hoofd van een z.g. zelfbesturend gebied, dat Nieuw Guinea omvatte, en hij bestuurde in goede verstandhouding mee.

Rond 1875 merkte men alleen iets van de soevereiniteit van Nederland door het langskomen van de Resident van Ternate of een andere gezagsdrager op een Nederlands oorlogsschip, dat vanuit Ternate jaarlijks een bezoek aan de Geelvinkbaai bracht, inlichtingen aanvaardde, zich nergens mee bemoeide en wapenschilden aan pilen aan de kust plantte om aan te geven, dat daar Nederlands gebied was.

Door het gevoel van onmacht onder de zendelingen zouden zij graag orde en rust gevestigd zien met sterkere middelen dan het brengen van het geloof. Zij hebben dan ook vanaf het begin aangedrongen op vestiging van een Gouvernementspost met een Controleur in de Geelvinkbaai waar roof- en moordtochten immers schering en inslag waren. Het is merkwaardig om te merken, dat er vanuit het vaderland of vanuit Batavia geen duidelijk beleid gevoerd werd maar dat wat er gedaan werd geheel afhankelijk was van het eigen inzicht van de elkaar opvolgende Residenten.

Zo hield het standpunt van één hunner bijvoorbeeld in, dat de bevolking, geholpen door de zending, wel een einde zou maken aan de rooftochten, en dat het Gouvernement pas interesse zou tonen indien er op grotere schaal productie van handelswaren verwacht kon worden; als zij gelukkig waren met hun adat dan moest dat maar zo blijven.

Maar ook waren er Residenten, die de mening der zendelingen deelden en een veel actiever Gouvernementsbeleid voorstonden.

Uit de dagboeken blijkt duidelijk, dat de bemanning van alle bezoekende marineschepen uitermate welwillend stond tegenover de zendelingen en grote waardering toonde voor hun werk onder de zeer moeilijke omstandigheden, die zij zelf met eigen ogen konden waarnemen.

De zending heeft in de Geelvinkbaai in de periode 1875-1899 waarschijnlijk een katalyserende invloed gehad op het beleid in zake het vestigen van een Gouvernementspost te Manokwari, die een reguliere verbinding van stoomschepen met Ternate met zich bracht.

Daarnaast is alleen al het van tijd tot tijd aanwezig zijn van een oorlogsschip in de Geelvinkbaai een waardevolle steun in de rug geweest voor het zelfopgebouwde gezag van de zendelingen.

II.9. Het geneeskundig handelen

In de opleiding van de "Utrechtsche Zending's Vereeniging" werden wat uitgebreider geneeskundige lessen gegeven aan enkele van hun kwekelingen waaronder Jens. Omstreeks 1875 gaven er Dr P.J. Idenburg en de chirurg ten Bosch onderricht in algemene ziektekunde, verloskunde en de behandeling van wonden en botbreuken en de daarbij behorende kennis van geneesmiddelen. In deze tijd werden veel bacteriën ontdekt, die als specifieke ziekteverwekkers aangemerkt konden worden. Waar men van veel ziektes de oorzaak niet kende konden alleen de verschijnselen ervan worden bestreden. Een korte samenvatting van de toen ter beschikking staande -en ook gebruikte geneesmiddelen en geneeskundige handelingen wordt hieronder gegeven:

malaria	chinine
bobento = tropenzweren	zeewaterbaden, plantenextracten
manggabo = frambosia tropica (veroorzaakt door treponema pertenuis)	plantensmeersels, natte doeken
wormen	ijzerroest en lemon op de bulten
hardlijvigheid, opstopping	santonine, calomel
flauwte, slapvoelen, anaemie ?	calomel, zeepsoplavement
	vinum stibiaticum, Salzburger Sprudel Salz, aqua amygdalarum anisata
pijn, koorts, griep, verkoudheid en bezetting op de borst	chinine, pulv. Doveri bij hoesten
	salmoniakdrank, jodiumdruppels
braakmiddel	mosterdpappen, blaartrekleisters
pijn aan skeletdelen	tinct. emetica, tinct. ipecacuanhae
tegen braken	tinct. arnica
weeënbevorderend	bismuth, morphine
buikpijn	tinct. belladonnae
	wrijven met warme doeken,
	balsamum captivatum,
	laudanumdruppels
ontstoken wonden, steenpuisten enz.	natte omslagen met plantenextract
abcessen	diepe incisie
wildvleesgroei	solutio nitras argenti
desinfectiemiddel	carboplossing

Botbreuken werden gereponeerd, gefixeerd (meestal spalk) en stevig verbonden; vaak werd evenwel op gezag van de inheemse genezer het verband te snel verwijderd en de fixatie te niet gedaan; wonden werden gehecht en verbonden.

Tijdens de pokkenepidemie in de Geelvinkbaai van 1897 werd gevaccineerd met koepokstof, die in zeer kleine hoeveelheden beschikbaar kwam via Batavia. Naar schatting kwam maar bij 1 op de 5 vaccinaties een pok op; uit die opgekomen pokkenblaas oogstte Jens dan weer vaccin. Bij die epidemie in de Dorehbaai heeft zich geen geval van pokken voorgedaan onder de bewoners van de zendingsserven. De Papoea's hechten meer geloof aan de bezweringen door hun medicijnmannen (konoor) waardoor onder hen een grote sterfte heeft plaats gevonden.

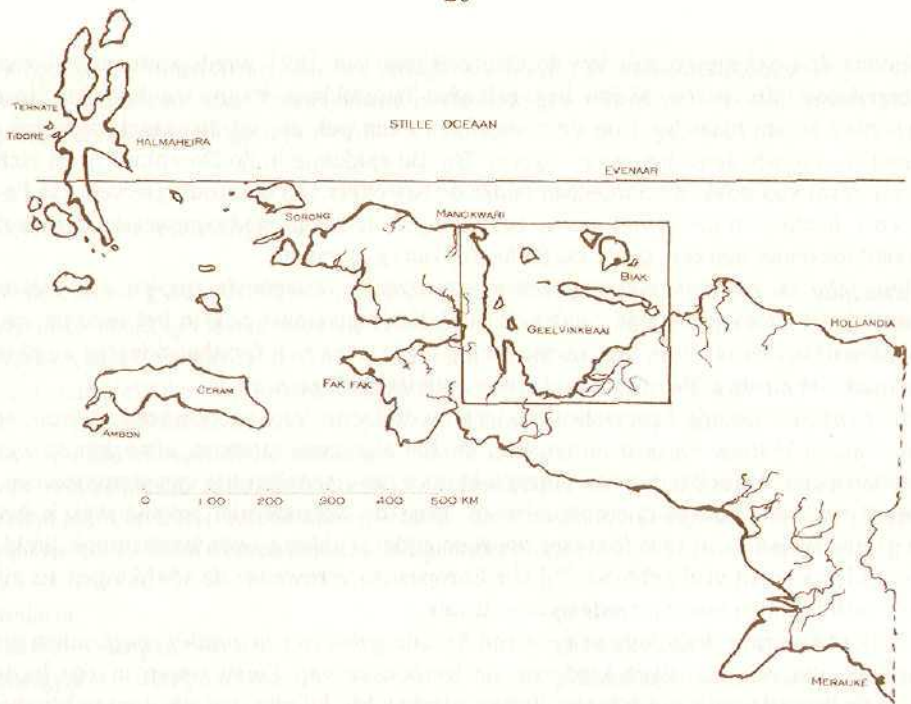
Munggabo is de door een treponema veroorzaakte Frambosia tropica, een ziekte waarbij na verloop van tijd onder de huid zichtbare (maar ook in het lichaam onzichtbare) bulten ontstaan met korstvorming waaronder zich frambooskleurig weefsel bevindt. De ziekte is thans eenvoudig met antibiotica te genezen.

De gevreesde bobento (tropenzweren), een huidinfectie, veel voorkomend in een nat en tropisch klimaat bij slechte hygiëne, slechte algemene toestand, afwezigheid van beschermend schoeisel, wordt veroorzaakt door een menginfectie van streptococci, saprofyten en andere microorganismen. Daar de oorzaak niet bekend was is het begrijpelijk dat men zo'n frequent voorkomende afwijking voor besmettelijk hield. Zeebaden werden veel gebruikt. Bij alle Europeanen verdwenen de afwijkingen als zij met verlof gingen meestal reeds tijdens de reis.

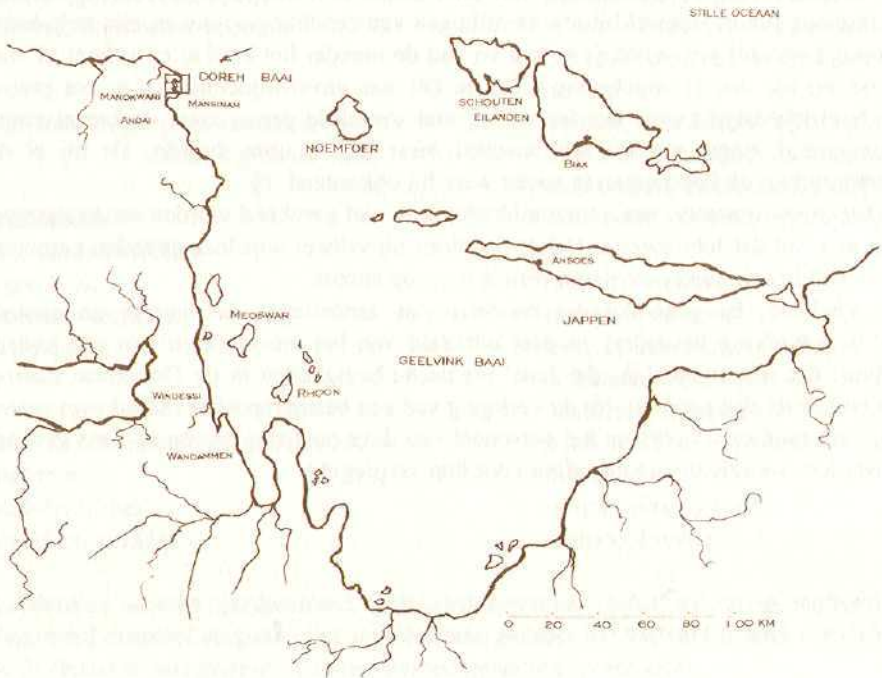
De verloskunde is door Jens uitgeoefend bij alle geboortes in zendelingsgezinnen en dus ook die van zijn eigen kinderen; de leerboeken van Treub waren in zijn bezit evenals de verlostang van Nägele. Helaas maakte hij bij zijn tweede vrouw Martha Mosche de geboorte van een dood kindje mee ten gevolge van een wand-standige voorliggende nageboorte, die hij wel juist diagnostiseerde maar waarbij hij verder machteloos stond. Hoewel bij alle bevallingen van zendelingsvrouwen zijn hulp werd gevraagd was hij vrijwel altijd te laat en had de moeder het kind al op schoot of was hij net op tijd om de nageboorte te halen. Dit was onvermijdelijk omdat per prauw om hulp gevraagd moest worden en hij met diezelfde prauw naar de kraamvrouw teruggeroeid moest worden wat meestal meer dan 5 uren duurde, als hij al de riviermonding uit kon komen in zwaar weer bij opkomend tij.

Op het trouw innemen van geneesmiddelen kon niet gerekend worden en, in aanmerking nemend dat Jens meestal te laat en alleen bij vrijwel hopeloze gevallen geroepen werd, hadden zijn bemoeienissen weinig kans op succes.

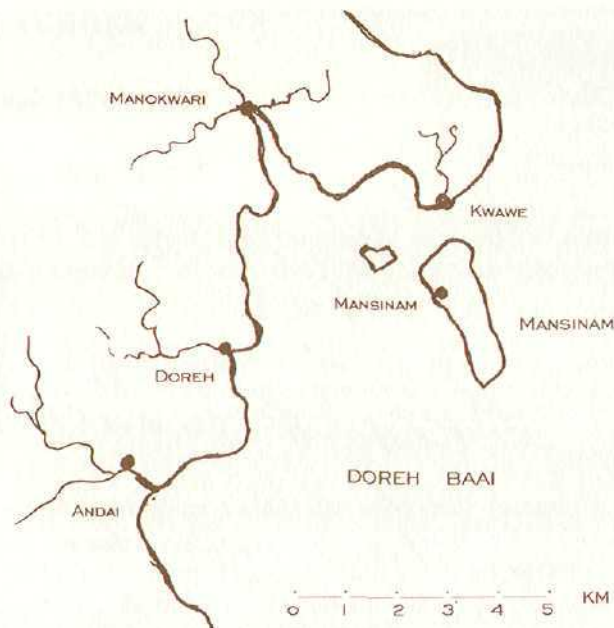
Het is bekend, dat geneeskundig handelen van zendingen het leggen van contact met de bevolking bevordert en deel uitmaakt van het introduceren van een andere cultuur; het is aannemelijk, dat Jens' medische bezigheden in de Dorehbaai daarbij van betekenis zijn geweest. Na de vestiging van een bestuurspost in Manokwari werd ook voor medische hulp aan het personeel van deze post een beroep op Jens gedaan, en werden voorzieningen getroffen voor hun verpleging.

Nederlands Nieuw Guinea met de Vogelkop ; in het rechthoekje ligt de Geelvinkbaai

De Geelvinkbaai ; het vierkantje Li-boven is de Dorehbaai .zie volgende bladzije.

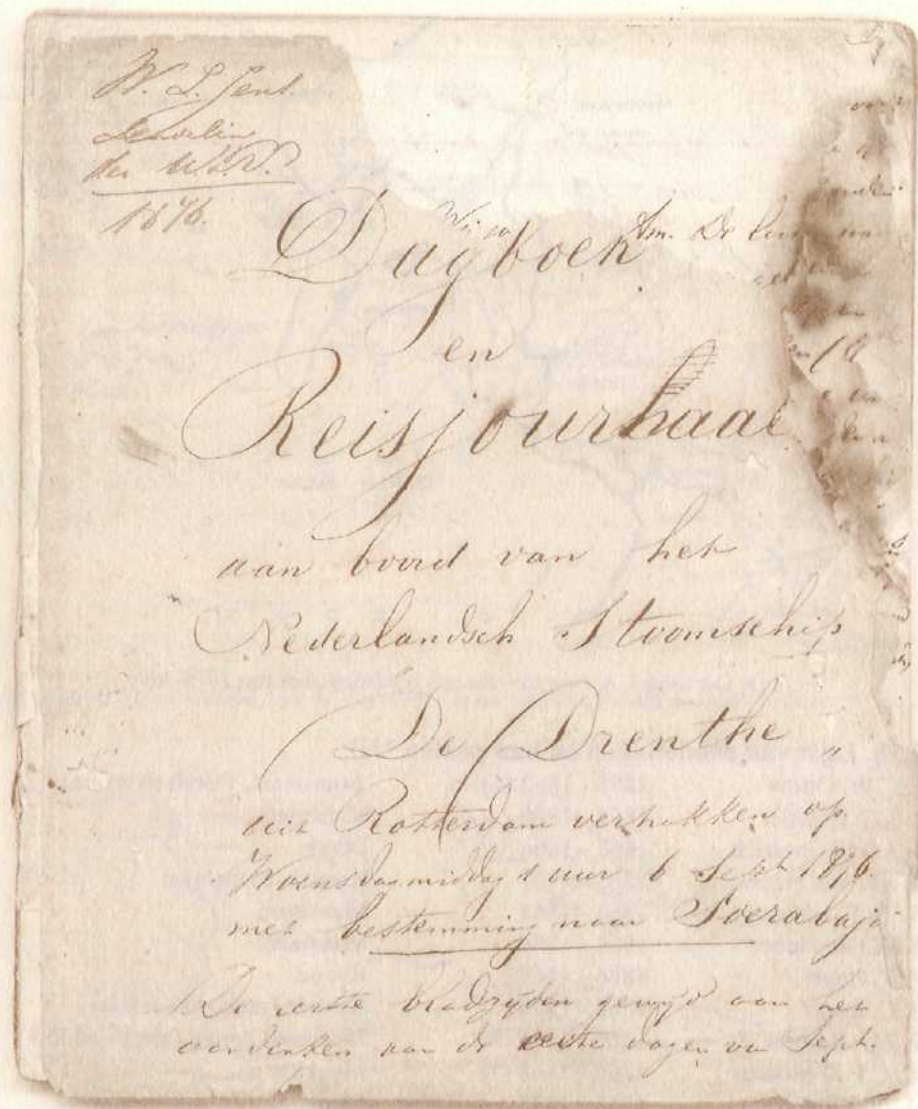

De Dorehbaai, het werkkerrein van zendeling Jens van 1876-1899.

II.10. Lijst van zendingen en hun posten *K):

1. C.W. Ottow	1855 - 1862 (†)	Mansinam, Doreh (Kwawe)
2. J.G. Geissler	1855 - 1869	Mansinam
3. J.G.W. Jaesrich	1862 - 1864	Doreh
4. J.L. van Hasselt	1863 - 1907	Kwawe, Mansinam
5. Th.F. Klaassen	1863 - 1864	Mansinam
6. W Otterspoor	1863 - 1864	Mansinam
7. R. Beyer	1866 - 1869	Rhoon
8. C. Beyer	1866 - 1879	Kwawe (zend.-handelaar)
9. J.D. Kamps	1866 - 1871 (†)	Meoswar, Andai (zend.-landb.)
10. C.F.F. Mosche	1866 - 1868 (†)	Meoswar
11. N. Rinnooy	1868 - 1873	Meoswar
12. W.H. Woelders	1868 - 1892 (†)	Andai (zend.-handelaar)
13. J.F. Niks	1871 - 1872	Mansinam
14. J.H. Meeuwig	1871 - 1879	Moom (i)
15. G.G.L. Bink	1871 - 1899 (†)	Manokwari, Rhoon
16. W.L. Jens	1877 - 1899	Doreh, Andai, Doreh
17. J.A. van Balen	1883 - 1912	Rhoon, Windessie
18. J. van Splunder	1885 - 1886 (†)	Rhoon
19. J. Meijweg	1891 - 1902	Doreh (zend.-handelaar)
20. J. Metz Gzn	1893 - 1906	Doreh, Andai, Doreh
21. J.L.D. van der Roest	1893 - 1898	Mansinam, Windessie
22. F.J.F. van Hasselt	1894 - 1931	Mansinam, Doreh, Mansinam

Afbeelding van het titelblad van het eerste deel van zijn dagboek. Het formaat is als van een hedendaags schoolschrift, het papier gelineëerd. Rechtsboven is de rand geschroeid.

III. HET DAGBOEK

III.1. PERIODE 1876 - 1879

III.1.1. Heenreis 1876-1877

September 1876. Gij, die dit leest, beschuldig ons niet van wankelmoedigheid. Een enkele stap wenschen wij terug te treden, maar toch het afscheidnemen valt niet meer.

Met het stoomschip "De Drenthe" werd op deze dag de reis naar de Oost begonnen, een tocht die ongeveer vier maanden zou duren. Jens' medereizigers waren het echtpaar Rinnoij, dat vanaf 1868 op New Guinea gewerkt had en van verlof terugkeerde en Huisingh, die tegelijk met Jens geordend was als zending.

Deze dag zou niet voorbijgaan zonder dat wij kennis gemaakt hadden met die gevreesde ziekte, die velen eene zeereis doen schuwen en bekend is onder den naam van zeeziekte. Mijn Bertha moest al spoedig de zee haar tol betalen. Lang bleven wij nog boven, maar eer de zon beneden den horizon was lag zij al in kooi met een hoofd vol als zij mij verzekerde waarin alles ronddraaide en een gevoel dat volgens haar zeggen alle beschrijving te boven gaat.

Het viel Bertha zelf ook bitter tegen, zoals zij in haar eerste brief naar huis schreef

Nu, wat ik ooit van zeeziekte hoorde vertellen is niet overdreven geweest, want ik verzeker U men is meer dan onplezierig. Ik at niets of het was bal en alleen wat drinken smaakte mij, doch zelfs een dronk koud water bleef er niet in.

Om de lange reis aangenamer te maken, deed Jens op de eerste de beste aanlegplaats een poging toestemming te krijgen van de Utrechtsche Zendingen Vereeniging om van hun tweede klasse hut over te mogen gaan naar een meer comfortabele eerste klasse hut.

8 September 1876. Wij (br. Huisingh en ik) waren reeds vroeg op weg naar het telegraafkantoor om een telegram ondertekend ook door br. Rinnoij naar Utrecht te versenden waarin wij verzochten om machtiging om 1e kl. hutten en verkeer te nemen, wijl het om node op te geven redenen bijna niet mogelijk is vooral voor onze vrouwen op zulk ene wijze (2e kl.) de reis te maken. Wij slaagden nogal spoedig, doch het antwoord dat wij eenige uren daarna ontvingen luidde ontkenkend.

Helms zou er dus geen verbetering in de situatie komen. Jens beschreef het leven aan boord, waardoor duidelijk werd dat het, nog afgezien van de zeeziekte, inderdaad niet aangenaam was.

14 September 1876. Het leven aan boord bevalt ons nog niet erg.

In de hut en kajuit kan men het door het schokken der boot bijna niet uithouden dan in liggende houding. Op de middelkampanje kunnen wij van de hitte der stoomketels en benauwende etenslucht het evenmin lang uithouden. Op de voordito wordt den ghelelen dag gewerkt door het scheepsvolk dus willen onze vrouwen hunne kleederen

niet besmetten door verf en teer. Dan is het raadzaam dat zij daar vandaan blijven. De achterkampanje lijkt mij voor mijne Bertha vooral als een zeer bekoorlijk en gezond plaatsje toe, doch daar mogen wij als passagiers 2e kl. niet komen. Op het voordek kunnen wij ons om de troepen in het geheel niet bewegen en ook is het daar om hun gewas en geplas zoo glad als op een goed geveegde ijsbaan.

16 September 1876. Zooveel in mij is houd ik mij met Bertha bezig en overigens met wat lectuur, ook nu en dan met wat Maleisch. Gisteren heb ik mijn Papoesche boeken voor den dag gehaald om de volgende week onder leiding van br. Rinnooij een begin te maken met de studie van die taal.

De arme Bertha bleef maar last houden van zeeziekte. Overigens had ze niets dan waardering voor de hulp die ze ontving van haar echtgenoot:

Mijn lieve man is een ferme pleegzuster bij zulke gelegenheden. U moest eens zien hoe handig hij de bedden maakt en mij aankleedt, want als ik dan zoo duizelig ben, kan ik geen kous aantrekken. Zoo moeten we elkander maar helpen als de nood het vereischt.

17 September 1876. De tweede Zondag aan boord. Hoe verschillend toch van de Zondagen in Holland doorgebracht. Hier geen welluidende toonen van de stad- of dorpsklokken maar elk half uur een aantal slagen op de scheepsklok om de tijd aan te duiden. [...]

De boekjes, die in ik Rotterdam voor de militairen had ontvangen deelde ik dien dag na onze bijeenkomst aan hen uit. Ook Duitsche en Fransche boekjes en kleine traktaten, die over het algemeen met graagte werden ontvangen en ook gelezen. Wel zag ik weer spoedig dat er velen waren, die de ontvangen lectuur spoedig terzijde legden en zich spoedig tot hunne hazardspelen begaven.

Bertha schreef over de dagelijkse gang van zaken:

De militairen hebben het hier nog zoo kwaad niet; ze hebben goed eten en 2 maal daags een oorlam; ik zou de signalen bijna leeren, nu ik ze zoo dagelijks hoor blazen. De exercities worden ook onderhouden of aangeleerd, het geeft soms een aardig gezicht als er "regts" gekommandeerd wordt en de wind een wending aan de boot geeft waardoor ze allen links worden gegooid. Ook heeft men hier soms voor de variatie het gezicht op een slachterij; koeijen, schapen en varkens worden zonder veel omhaal door het scheepsvolk afgemaakt.

Intussen werd de reis zonder al teveel problemen of oponthoud voortgezet via Gibraltar en Port Said naar het Suez Kanaal. Het was voor de opvarenden wel even wennen aan de hitte. Bertha schreef naar huis:

23 September 1876. Nadat wij aan den laten avond van den 14e Gibraltar gepasseerd waren kregen wij gisteren Port Said in het gezicht. Het was ongeveer 8 uur toen wij duidelijk de lichten en vuurschepen dier plaats in het gezicht kregen. Op de bak was alles in de weer om de trossen gereed te maken en ook het anker ingeval wij niet

binnengehaald konden worden het anker te doen vallen. Op de brug was de 3e stuurman bezig om Bengaalsch vuur en vuurpijlen af te steken en onder de brug wuren een paar mannen bezig om nu en dan een kanonschot te lossen, alles om de aandacht van de H.H. Loodsen op ons te vestigen.

Nu eenige moeite gelukte dit ook en zagen wij van de wal insgelijks vuurpijlen opgaan ten bewijze dat onze seinen begrepen waren. Toch duurde het nog wel een paar uur eer wij een kleinen boot ons schip zagen naderen met een licht en eenige oogenblikken daarna was de loods, een kloeke Engelsman, aan boord.

Wij hadden in het Suezkanaal nogal last van de warmte veroorzaakt door de hitte van de woestijnen en door de langzame vaart, want wij mochten niet met volle stoom stoomen en des avonds na zonsondergang moesten we stilliggen tot de zon weder opkwam. Ook hadden we hier nog een klein oponthoud doordien een boot, die ons tegenkwam aan den grond vastraakte en wij dus niet konden passeeren, het kanaal is te smal en daarom op sommige plaatsen breed, die tot wachtplaatsen dienen; daar passeert men elkander.

1 October 1876. Wij allen blijde, dat wij de Roode beter gezegd Heete Zee gepasseerd waren. De hitte was dan daar ook ontzettend. In de hut had ik den meesten tijd 33 - 36 gr. Celcius. 's Nachts was het er voor twee personen soms niet uit te houden en 2 nachten heb ik met andere passagiers en de meesten der bemanning op het dek geslapen. Was het dus een wonder, dat wij allen blijde waren toen het anker voor Aden viel waar wij kolen en water aan boord zouden nemen.

15 October 1876. Gisteren hadden wij eene zeer treurige Zondag.

Bertha den geheelen dag in kooi. Op de bak werd 's middags een komediespel door koloniale vertoond waarin een onzedelijke liefdeshistorie werd vertoond. Br. Huisingh ging naar de stuurman en deze zeide, dat hij het niet verhinderen kon. Daarna gingen wij beide naar de Kapitein en deze verbood het. Door dit alles ontwaakte de haat van sommige passagiers tegen ons, vooral tegen br. Huisingh. En waar wij gisterenavond met br. Rinnooij samenkomst zouden hebben in de kajuit werd ons dat door het gepraat en kaartspel in de kajuit onmogelijk gemaakt. Heden morgen waren onze stoelen losgemaakt en de voetenbankjes vermist en zullen over boord gegooid zijn.

Doch de Heer regeert. Ons zal geen kwaad wedervaren.

Gelukkig voor het herstel van de gemoedrust hadden de zendelingen een paar dagen later een meevaller bij aankomst te Padang. De havenmeester van Padang, de Weledelgestrenge Heer van der Wedden, schonk de brs. Rinnooij, Jens en Huisingh ieder vijftig gulden, een welkome aanvulling op de niet bijzonder ruime toelage die de zendelingen vanuit Utrecht ontvingen. De reden voor deze gift zette de gulle gever op papier in een begeleidend schrijven.

De behoeften zijn vele en het geld is schaars en kostbaar. Ik deel gaarne mede tot de behoefte van Gods volk en voornamelijk aan Zijne vredeboden. Accepteer dus deze gift als reispenning.

Drie dagen later meerde de "Drenthe" af in Batavia, wat vooral voor Bertha een verademing was. Wel waren er even wat problemen bij het vinden van onderdak, doch ook dat werd snel opgelost.

21 October 1876. In het Marine Hotel lukte het beter en werden aan de voorgalerij een prachtige kamer meester tegen den gewonen prijs, die men in elk logement in Batavia betaalt, dat is f 5,- de persoon waarvoor men dan de vervulling van alle lichamelijke behoefte erlangt.

Het totaal andere leven in de Oost vergde natuurlijk wel de nodige aanpassingen. Niet alleen aan de hitte moesten de nieuw aangekomenen wennen, maar ook aan het eten, dat dan ook door de beide echtelieden uitvoerig beschreven werd.

23 October 1876. De rijsttafel heeft voor elke aankomeling het eigenaardige, dat hij eerste eenige malen de mond bijna moet verbranden met de spaansche pepers eer hij het lekker gaat vinden.

27 October 1876. Van maaltijden gesproken, dat doet men in Indië 3 maal daags. 's Morgens staat men om 5 uur op. Ten 7 ure gebruikt men het ontbijt, bestaande uit brood, thee of koffij, eieren, kaas en vleesch. 's Middags om 12 uur de rijsttafel, dat is rijst met kerry, tal van sambals, men houdt U een presenteerblad voor den neus met 10 à 12 verschillende schoteltjes, komkommers, gehakte kippenharten, radijs, turksche tarwe enz. enz., alles duchtig toebereid met spaansche peper, dat den nieuweling aanbevolen wordt van dat goedje in het begin maar weinig te nemen. Voorts eet men daarbij gehakt, vleesch, visch, garnalen (soms zoo groot als een groote holl. spiering) hard gekookte eieren en een soort van pannekoekjes, die veel gelijken op holl. flensjes.

In deftige gezinnen en in de hotels eet men gewoonlijk gebraden aardappelen en biefstuk toe. Ananas en pisang, soms ook pompelmoes maakte in het Marine Hotel het dessert uit.

Na de rijsttafel gaan de meeste Hollanders een uur of 2 slapen en een pas aankomende wordt aanbevolen tot instandhouding zijner gezondheid dit voorbeeld te volgen. Wij deden het slechts nu en dan. 's Avonds om 7 of 8 uur is er bij de Hollanders en in de hotels ook Hollandsche tafel; soep, aardappelen, vleesch, visch, groente worden in goede orde gediend, het dessert bestaat weer uit vruchten als bij de rijsttafel genoemd en de maaltijd wordt besloten met een geurig kop koffij.

Onze vrienden, die bekend zijn met de toestanden op Nieuw Guinea, geven te kennen dat dit menu daar een groote verandering ondergaat.

Bertha schreef daarover naar haar familie:

Zulk een Indisch leventje is geheel anders dan in Holland, dat verzekeer ik U. Des morgens om 5 uur wordt het morgenschot gelost en werd het dag; vlug stonden wij op om van de morgenkoelte te genieten. Maar eerst een bad. Jens deed het dagelijks, doch ik heb het eens gedaan; zulk een badkamer is geheel wit marmer dus regt koel.

Wij werden door Javanen bediend, waarmede ik dus geen woord kon spreken, alleen de eigenaar en zijn vrouw waren Hollandsch. Wij ontbeten in de achtergalerij en aten lekker brood dat mij nog als gebak smaakt, evenals in Holland met vleesch, kaas of eijeren en thee. 's Middags was er rijsttafel waar ik nog niet mede verzoend ben. Jens

at lekker van die poespas, maar ik bepaalde mij tot rijst met kip en aardappelen met biefstuk.

4 November 1876. Hedenmiddag 1 uur viel het anker op de reede van Soerabaja en verlieten wij voor goed de Drenthe.

5 November 1876. Eene waarlijk goede dag gehad. 's Morgens met de fam. Davids waar wij logeerden naar de kerk geweest; de kerk luchtig, Ds. Schagen van Soelen's woord deed ons niet koud en niet heet worden, de hoorders meer dan te Batavia maar de dames erg pronkziek met hun mooie kleeding en sierlijke waaiers waarmede zij geloof ik alle moeite doen om de minste indruk, die de preek op hen maakte uit te wisschen.

En over het gastgezin was Jens ook niet bepaald positief:

Wat de heer Davids betreft: hij beviel ons wel, maar zijne vrouw en hare wijze van huishouding in het geheel niet. Het was er door en door morsig, de kamer werd nimmer gestoft.

Het eten was Indisch 's middags, de rijst met alle heete sambals en men nam het kwalijk als men daar niet gaarne in hapte.

's Morgens het ontbijt, brood, eieren en water. En dan geen orde. 's Morgens 6 uur stond de ontbijttafel gedekt en die lust had, klein en groot nam er maar naar genoegen af. De twee jongste kinderen een meisje van 5 en een jongen van 6 zag men menigmaal tot 's middags 12 uur in Adamskostuum in den tuin spelen.

's Avonds na 5 uur als mijnheer thuis kwam was het er wat gezelliger en het avondeten 's avonds om 8 uur vrij goed.

Wat hulp bij het inkoopten betreft hebben wij aan Mw. Davids niets gehad. Zij liet mijn vrouw aan haar lot over en vergenoegde zich ermee af en toe eens met haar te spreken over strikken en linten, die men in Indië zooveel duurder dan in Holland moet betalen.

Vooraf dat laatste was belangrijk, want in Soerabaja moest huisraad aangeschaft worden.

Wij bleven 13 dagen te Soerabaja, dat was heerlijk, daar we nu de tijd hadden om ons huisraad en ook levensmiddelen te koopen. Een lieve Hollandsche dame hielp ons hiermede teregt, daar wij ons nog zoo slecht in de Maleische taal kunnen uitdrukken. Te Soerabaja zijn prachtige toko's, waar men alles kan koopen wat men maar wenscht, doch alles is peperduur: eene el lint, dat in Holland 15 cents kost geldt hier f 1,00 dus als men in een hollandsche toko gaat dient men de beurs goed vol te hebben. Doch gelukkig wonen hier ook vele Chinezen, die de Joden van de Oost worden genoemd. Bij hen kan men erg goed koopen, mits men goed kan afdingen, bv. zij vragen f 4,00 en men biedt één gulden en gewoonlijk krijgt men het verlangde voor die prijs. Vele zaken die we mede genomen hebben hadden we beter hier kunnen koopen, doch dat moet men eerst maar weten. Ik heb bv. mooi fijn wit katoen gekocht, waar men in Holland 40 cents voor betaald voor 28 cents de el (breed).

In dezelfde brief beschreef Bertha ook hun aanpassingen aan de hitte op kledinggebied.

Wij zien er reeds wat indisch uit. Jens met een wijde bontgekleurde broek en een katoen baaitje en ik in sarong en kabaai, heerlijk luchtig.

24 November 1876. Nadat wij op 22 November 8 uur onder stoom gegaan waren, werden heden morgen om 10 uur de touwen van de G.G. Meijer vastgemaakt aan het Marine havenhoofd te Makassar. Voor ons was dat heel aangenaam wijl wij van Soerabaja naar hier met br. en zr. Huisingh in de rookkamer hadden moeten logeeren, geheel op het achterschip, waardoor wij als vanzelf op de wijp zaten en veel last van het dreunen der schroef hadden.

De eerste dag dat wij weer in zee waren waren de dames bijna allen zeeziek en ook eenige der heeren; zelfs br. Huisingh, die er bij al de schommelingen der Drenthe niets geen last van gehad had ging nu met zeeziekte naar kooi.

Aan boord van de G.G. Meijer werd voor het eerst een beroep gedaan op de medische kennis van de zendelingen, immers een belangrijk onderdeel van hun opleiding:

27 November 1876. Heden hadden wij een ongewoon verschijnsel aan boord van de G.G. Meijer. Onder de vrouwen, die zich bij het transport militairen bevonden was er eene wier dagen van zwangerschap voleind waren en een meisje ter wereld bracht, dat echter de noodige kracht tot een zelfstandig leven ontbrak. Reeds een half uur na haar geboorte had het nog geen toon van de welkome muziek, het schreeuwen voor de moeder gegeven. Door een van de passagiers daarop opmerkzaam gemaakt en gevraagd eens te komen zien, ging ik en vond een klein miezig kindje in de verloskunde bekend als een kindje van tusschen de 7 en 8 maanden. Alle pogingen, die ik aanwendde, het verwijderen van slijm uit neus en luchtpijpen, het aanwenden van sterke prikkels op voetzool en handpalm, de kunstmatige ademhaling enz. enz. later in vereeniging met br. Huisingh aangewend, baatten niet; wel schreeuwde het nu en dan maar wij waren te laat ontboden om onze pogingen met een gunstig gevolg bekroond te zien.

De volgende tussenstop was Ternate. Omdat het schip naar Nieuw Guinea later vertrok dan voorzien werden hier de feestdagen en de jaarwisseling doorgebracht.

5 December 1876. Heden namen wij voorgoed afscheid van br. en zr. Rinnooij, met wie wij zoo genoeglijk gereisd hadden, vooral mijne Bertha had aan genoemde zr. immer veel aanspraak gehad.

10 December 1876. Heden morgen hoorden wij een opwekkende preek van Ds. Crebos over Ps.25:5b; des 's avonds waren de zendelingen en hunne vrouwen bij br. Been bijeen en lazen wij een preek van Ds. van Oosterzee. Ook thans was de broederlijke geest recht levendig.

Jammer dat wij telkens het gejoel der wereld hoorden uit de kroeg aan de overzijde der straat waar soldaten en matrozen bijeen waren.

26 December 1876. Op de drie feestdagen deed ik dienst als organist daar de dienst-

doorde organist door ziekte verhinderd werd. Het was een goede oefening, doch ik moet nog veel leeren, vooral om een degelijk voor-, tusschen- of naspel te spelen.[...] Hoe geheel anders een Kerstfeest in Indië in een tropisch klimaat, geen sneeuw op de straten, geen ijs in de grachten. In tegendeel in de natuur alles leven en toch stemt het niet zoo feestelijk; misschien de kracht der gewoonte. Doch ook de menschen zoo leesteloos, men kan haast niet merken, dat 25 en 26 December van de andere dagen der week onderscheiden zijn.

De jaarwisseling gaf eveneens aanleiding tot enige overpeinzingen.

Wat zal het jaar 77 ons brengen. Welk eene andere toekomst toch gingen wij in dan de meeste jonggehuwden, die zich door hunne vrienden en familie omringd zien! Hoe zouden thans onze geliefden het maken? Daar waren wij zeker van: ook in deze ure zouden wij door hen herdacht worden.

Bertha schreef uit Ternate op 9 januari 1877:

Wij zijn nu reeds vanaf 4 December gelogeed bij br. Been en wachten de gelegenheid af om per schoener naar Nieuw Guinea te vertrekken. Dan gaan wij als eenige passagiers aan boord en hebben dus de geheele tijd de kajuit voor ons, doch moeten dan ook voor alles zelve zorgen, voor eten koken enz. Nu hebben we hier goede gelegenheid proviand op te doen; zelfs hebben we al reeds een hok vol kippen en hoeven dus op de reis niet verlegen te zijn maar kunnen heerlijke kippensoep maken.

Hoe onzeker de toekomst was maakte Bertha duidelijk in dezelfde brief. Uit haar woorden bleek dat ze nog niet eens zeker wisten waar ze gestationeerd zouden worden, en dat terwijl het einddoel al bijna bereikt was!

Hoogstwaarschijnlijk zullen we dadelijk onze intrek nemen in het huis van br. van Hasselt op Mansinam waar Geissler de eerste kerk heeft gebouwd, dan zijn we in de nabijheid van de andere zendelingen, want Beijer woont op Doreh, dat is een half uur afstands en ook Woelders woont niet verre af. Dat is dus veel waard voor ons en ook zijn er reeds enige gedoopte Papoea's op Mansinam, dus dan komen we niet zoo geheel en al onder de ruwste heidenen. Over het geheel heb ik een zeer gunstige indruk van de Indische bevolking; ik ben niet bevreesd om onder hen te wonen en als men nagaat hoeveel zij missen in vergelijking van ons dan vervult diep medelijden ons hart en wij kunnen nooit dankbaar genoeg zijn voor de groote voorrechten die wij als Europeesche Christenen genieten. [...] En nu nog een belangrijke tijding, die U hoop ik zal verblijden. Misschien kunt U reeds raden wat het zijn zal: ik zorg druk voor de luijermant. [...] Wij hebben het eerlijk beide even druk. Jens heeft de naaimachine uitgepakt, in orde gemaakt en er reeds luijers, kussensloopjes enz. op genaaid; ik knip en rijg en Wim naait dat het ene lust is. [...] Wel is waar zal alles wat eenvoudiger zijn als in Holland doch daarom niets minder voldoende. Mijn kindermandje is gevlochten van breede bladeren en door de inlanders rood geverfd. Op Nieuw Guinea hopen we zelf de varens te plukken, waarmede het matrasje wordt gevuld en Jens timmert zelve een ledikantje. [...] Dus, lieve Moeder, ook deze wensch

wordt vervuld en zijn wij hoogst gelukkig in het vooruitzicht van de vreugde die ons wacht. Het bezit van een lief kindje zal ons zekerlijk over het gemis van zoo vele lieve betrekkingen troosten in onze eenzaamheid.

Waarschijnlijk maakte het aanstaande vaderschap Jens vatbaarder voor de volgende indruk die hij juist in deze dagen opdeed. Hij was getuige van het gedwongen afscheid van enkele collega's van hun kinderen, een lot dat elke zendeling met kinderen te wachten stond.

11 Januari 1877. Heden was het een zware tocht, die de brs. Been en van Dijken naar het havenhoofd hadden te maken. Zij brachten elk 2 van hun kinderen naar de boot, die ze naar Batavia zoude brengen om dan verder naar Holland te gaan. Ik vergezelde hen en had waarlijk met hen te doen nu zij voor een tijd, misschien wel voor immer afstand van die kinderen deden. Van Dijken zeide mij, dat hij op dezen dag wel 100 maal br. Woelders in zijn hart gezegend had, die geen kinderen heeft. Hier werd mij geleerd, dat de kinderzegen voor den zendeling ook zijn schaduwzijde heeft. Doch ook hierin geeft de Heer kracht en bij het heengaan uit de woning worden ze daarom niet van het ouderhart gerukt.

17 Januari 1877. Gisteren namen wij afscheid van onze brs. en zrs. op Ternate. Veel hadden wij met hen genoten vooral met br. en zr. de Graaf en wel betreuden wij het, dat wij niet met hen konden gaan naar Almaheira, doch mijne instructie luidde Papoea en daarom in den weg der gehoorzaamheid blijmoedig gegaan.

25 Januari 1877. Nadat wij reeds voor 3 dagen Nieuw Guinea in het gezicht hadden en daarna windstilte gevolgd was, die in de nacht van 24-25 Januari overgegaan was in een ontzettende orkaan, die het schip geweldig deed schudden en stooten, zoodat het niet mogelijk was in kooi te blijven en wij den ganschen nacht wakende doorbrachten en Bertha door Gods voorzienigheid aan een groot gevaar ontsnapt was, waren aan den avond van den 25 dubbel blijde toen wij de huizen van Mansinam in het gezicht kregen en te 7 ure voor de zendingswoning te Mansinam het anker viel. Onze reis was betrekkelijk zeer voorspoedig geweest. Salowati hadden wij niet aangedaan, en was er de laatste dagen geen windstilte geweest, zeker waren wij er eerder geweest. De Kapitein en stuurlieden waren zeer voorkomende menschen en behandelden ons als Europeanen met hoogachting. [...] Een oogenblik nadat het anker gevallen was hadden wij reeds eenige Papoea's aan boord, die ons met nieuwsgierige blikken begroetten, ons de hand reikten en ons Tabeh toewenschten.

III.1.2. Eerste maanden op Nieuw Guinea, 1877

Het echtpaar Jens, dat op Mansinam aankwam op 26 Januari 1877 trof in de Geelvinkbaai de hrs. Woelders, Bink, zendeling-werkman en Meeuwig, zendeling - koopman en hun vrouwen aan. De zendeling van Mansinam, J.L. van Hasselt was met verlof met zijn 2de echtgenote Mina van Hasselt. Aangezien br. en zr. van Hasselt voor Jens, na het overlijden van zijn vrouw, jarentlang een grote steun en toeverlaat zijn geweest, is er aanleiding om iets over hun voorgeschiedenis te melden.

Zij waren in April 1863 op Mansinam aangekomen en een maand later beviel van Hasselts' eerste vrouw, Sylvia Hielstad daar van haar eerste kind, dat al na twee maanden overleed. In Juni 1865 vertrokken van Hasselt en Sylvia voor herstel van gezondheid naar Ternate om pas in 1866 teug te keren. In gezelschap van het ook door de U.Z.V. uitgezonden Duitse echtpaar Mosche- Mundt. Na een periode van oriëntatie vertrok dit in Januari 1867 naar het zuidelijker gelegen eiland Meoswar.

Op 14 Juli 1867 overleed Sylvia van Hasselt plotseling op 28-jarige leeftijd na veelbewogen jaren.

Na het overlijden van zijn vrouw ging van Hasselt enige maanden naar Meoswar. "Nergens beter dan in de woning van zr. Mosche kon hij in die dagen van rouw verwijlen, daar zij een hartelijke vriendin van de overledene was" (B.U.Z.V.)

Zndeling Mosche, die in korte tijd veel had verricht, overleed in 1867. Na zijn dood bleven van Hasselt en een andere zendeling ruim een maand bij de 23-jarige weduwe Mina Mosche-Mundt en haar in 1866 geboren dochtertje Martha. Dat Mina Mosche niet voor een kleintje vervaard was bleek eerder al toen de Wandammers een aanval op het eiland deden, terwijl Mosche naar Mansinam was gegaan om voedsel te halen en de meeste mannen van huis waren. De aanvallers doodden iemand en namen een ander gevangen. Daarna rukten zij op naar het zendingshuis, waar vrouwen en kinderen een toevlucht gezocht hadden. Zelf ook doodsbang, kwam zr. Mosche op een listig idee: zij strooide buskruit in de vorm van een kronkelende slang van de deur van het huis tot de ingang van het erf. Toen de Wandammers oprukten stak zij het buskruit aan. De aanvallers dachten dat een vurige sissende slang op hen afkwam en sloegen in paniek op de vlucht.

Maar hoe flink ook, alleen op Meoswar blijven was onmogelijk. Zij was er bovendien ook de persoon niet naar om verder haar dagen als een eerbare weduwe te slijten bij haar familie in Thüringen. "Ik ben niet alleen uitgegaan om mijn man terzijde te staan, doch ont in de wijngaard des Heeren te arbeiden" werd in de B.U.Z.V. geciteerd. Met graagte ging zij dan ook in op een verzoek van de Duitse zendeling Pape naar Timor te komen en zr. Pape te kunnen bijstaan in haar school.

Zo nam zij in Juli 1867 afscheid van Meoswar en de vrienden in de Geelvinkbaai. Begin November 1868 ging van Hasselt als begeleider van br. Beijer, die voor een grote tropenzweer behandeld moest worden, scheep naar Ambon waar zij pas op 12 Februari 1869 aankwamen en Beijer meteen in het hospitaal werd opgenomen. Door wat zij de voorgaande jaren met elkaar meegemaakt hadden is het niet verwonderlijk, dat van Hasselt van de gelegenheid gebruik maakte om door te reizen naar Timor en de weduwe Mosche op te zoeken; evenmin dat zij elkaar snel vonden in de wens om samen de zendingsarbeid aan de Geelvinkbaai voort te zetten.

In Mei 1869 voltrok Ds. Hóveker op Ternate hun huwelijk maar zij keerden pas op Mansinam terug in Maart 1871. Hun dochtertje Martha bleef op Ternate achter onder de hoede van de Resident. Weer thuis op zijn post kreeg van Hasselt ernstige gezondheidsproblemen, die hem noodzaakten verlof aan te vragen. Het echtpaar met de intussen geboren kinderen vertrok in Juni 1875 naar Europa waar zij ook het dochtertje Martha Mosche naar haar grootmoeder en twee ongehuwde tantes in Thüringen brachten voor haar verdere opvoeding. Pas begin 1879 keerden de van Hasselts terug op Mansinam, net op tijd om bij de doop van Pieter Adriaan Jens aanwezig te zijn en na het overlijden van Bertha zich te ontfemen over dit amper vier maanden oude jongetje en dat bleven doen totdat hij in 1886 naar Nederland vertrok.

Van Hasselt en zijn vrouw zijn samen oud geworden op Mansinam. Mw van Hasselt veroverde zich in de loop der jaren door haar spontaneïteit en medeleven een unieke plaats in de harten van de bevolking, zodat zij de erenaam "moeder van de Papoea's" verwierf. In 1907 moest zij om medische redenen met spoed naar Nederland terugkeren maar overleed onderweg naar Java. Van Hasselt rondde na haar dood zijn arbeid op Mansinam af. Hij woonde daarna nog jaren lang in het zendingshuis op het Jansveld te Utrecht bij het echtpaar Jens en overleed daar op hoge leeftijd. *K)

26 Januari 1877. Reeds vroeg was er een prauw aan de zijde van het schip om een briefje aan br. Woelders te halen om bericht te geven van onze komst en hem te verzoeken nog dien dag te Mansinam te komen om dan gezamenlijk te besluiten waar ik mij voorloopig zoude vestigen. Nadat zij vertrokken waren ging ik met het schuitje naar Mansinam om de fam. Meeuwig te bezoeken. Ten 8 ure was ik weer aan boord en een oogenblik daarna kwam br. Bink van Manokwari aan boord. Blijde waren wij elkander na eene afwezigheid van 7 jaren weer te zien; ook br. Beijer van Kwawe was spoedig aan boord. Nadat wij eenigen tijd hadden gepraat, ging ik met de beide brs. mee naar Kwawe en vandaar met Bink naar Manokwari. Ik ontmoette hunne vrouwen en zag vluchtig hoe zij gestationeerd waren.

Ruim ten 1 ure was ik met br. Bink weer aan boord en vond Bertha gereed om met ons van boord te gaan. De Kapitein had mij gezegd, dat hij bij het van boord gaan wilde schieten en nu werden er ter onzer eere van het schip zes kanonschoten gelost zoodat de omtrek weergalmde.

Het opstijgen van het strand tot de hoogte te Mansinam is niet gemakkelijk, dat ondervond Bertha ook. Op de hoogte stond br. Woelders, die ons beiden verwelkomde. Al spoedig gingen wij spreken over de plaats waar ik voorlopig mijn intrek zou nemen. Andai was en werd mij thans om de taal geheel afgeraden. Manokwari met zijn kleine bevolking ook niet sterk aanbevolen. Mansinam als het beste voor de taal geroemd door de brs. en alzoo het oordeel van br. Rinnooij bevestigd, zoodat ik besloot zoo het kon bij de fam. Meeuwig te blijven, die mij voorloopig eene kamer zouden afstaan; een klein huisje voor keuken en bergplaats zou dan spoedig gebouwd worden.

Nadat dit was besloten gevoelden wij behoefte om ons aan den Heer op te dragen waarbij br. Woelders ons in een hartelijk gebed vooringing. Tegen den avond gingen wij met br. Bink mede naar zijn huis om daar den 1e nacht op Papoea door te brengen. Het was reeds laat toen wij ons ter ruste begaven want veel was er over het verledene te praten. Aangenaam deed ons de huisgodsdienst aan met de Papoesche kinderen.

En wat vond Bertha nu van haar kennismaking met de Papoea's?

Het zien van zooveel naakte menschen was mij eerst heel griezelig!

27 Januari 1877. Heden morgen waren wij reeds vroeg op weg per prauw naar Kwawe, dronken koffij bij br. en zr. Beijer en maakten zeer aangenaam met hen kennis; tegen 12 uur bracht br. Bink ons met zijn prauw naar Mansinam. Daar wachtte ons de bezorging van ons goed met veel drukte. Veel was er reeds van boord en het andere daar waren de matrozen met het opbrengen bezig. Een van de achterkamers was voor ons ingeruimd zoodat wij dadelijk konden beginnen met wat echt noodig was daarin te schikken. Voorloopig zouden wij in de kost komen bij br. Meeuwig totdat ons keukentje gereed was, waarna Bertha dan haar eigen huishouden kon bestieren.

6 Februari 1877. Van Vrijdagmorgen (2 Febr.) tot heden morgen waren wij bij br. Beijer te Kwawe. Onze eerste drukte was te Mansinam wat afgeloopen en daar wij

een geschikte bergplaatsing hadden voor ons goed, was het voorloopig onder de achtergalerij geplaatst, zoodat wij thuis met het uitpakken en schikken toch niet goed voort konden. [...]

De kerk te Kwawe waar br. Beijer 's morgens de morgenaandacht en school houdt met de gekerkte kinderen ziet er goed onderhouden uit en liefelijk is het daar 's morgens ten 7 ure het gezang te hooren en te luisteren naar de voorlezing en bespreking van een hoofdstuk uit de Bijbelsche Geschiedenis van Zahn.

Aangenaam werden deze dagen doorgebracht. 's Middags als wij de negorij ingingen had ik meer gelegenheid om de Papoea in zijn huiselijk en maatschappelijk leven te leren kennen, dan vroeger uit geschriften over Nieuw Guinea.

16 Februari 1877. Heden morgen kwamen wij terug van Andai waar wij een week bij br.en zr. Woelders vertoefd hadden en met recht hadden wij van hunne levenservaring en zendingskennis geleerd en zij genoten van de frissche berichten, die wij hen uit Holland medebrachten. De dagen vlogen doorheen, niettegenstaande dat wij 's avonds laat bleven praten. Op Andai was ook voor ons heel wat op te merken niet het minst de hartelijkheid waarmede br. en zr. Woelders door de bevolking bejegend worden en waarin wij als hunne gasten ook deelden. Ook was er niet geringe mate van verschoonbare nieuwsgierigheid bij het volkje van Andai om de nieuwe pandita met zijne echtgenoot te zien en menigmaal gebeurde het, dat zr. Woelders mijn wijfke kwam vertellen, dat er eenige vrouwen en mannen waren om haar te zien en zij verzocht werd even naar buiten te gaan. Met br. Woelders ging ik op een onzer avondwandelingen door den tuin naar de negorij en daar in een van de huizen; tot trap diende mij een ingekerfde boomstam, toch ging het hier vrij wat gemakkelijker dan in de huizen van de strandbewoners zoals op Kwawe.

De school door br. Woelders gehouden leverde voor ons veel merkwaardigs op. Dat dit schoolhouden met ontzaggelijk veel moeite gepaard gaat laat zich lichtelijk verklaren bij een volk als de Papoea's, die zich niet veel inspanning geven om iets te leeren, dat eenige moeite geeft. Toch is zr. Woelders thans zoo gelukkig, dat zij er eenige heeft, die kunnen lezen en begrip hebben van getallen en de eerste beginselen der vormleer en die zijn dan ook meestal de woordvoerders voor de nietwetenden.

Bijbelsche Geschiedenis is de hoofdzaak van onderwijs, ook de zang wordt door eene gelukkige en ook geestig bedachte methode van zr. Woelders met goed gevolg door de schoolkinderen beoefend.

9 Maart 1877. Maakte ik reeds 2 maal melding van een bezoek bij een paar brs., thans heb ik nog voor mijn herinnering te houden de aangename dagen van 2 tot 9 Mrt., die wij op Manokwari ten huize van br. Bink doorbrachten. Ook daar werd de broeder en zusterband gelegd en gesterkt door onderlinge samenspreking over het heil der kinderen Gods, de lust des Heeren en de belofte voor de Evangelieverkondiging.

Ook daar was veel voor ons op te merken: de jeugdigerschool, die br. Bink geopend had werd voor Papoea tamelijk trouw bezocht en bij sommige jeugdige leerlingen was een enthousiasme op te merken, dat voor de toekomst br. Bink wel eenige zorg baarde.

Zondags was er ook een goede opkomst hoewel men op de eene Zondag niet veel staat kan maken, daar sommige ook wel komen enkel om de nieuwe pandita en zijne vrouw te zien. Een der hoorders, die hoogstens een kwartier van br. Bink woont, vroeg of de nieuwe pandita nu bij hem kwam wonen, waarop deze hem vroeg of hij dan niet hier kon komen. Het antwoord was van een der omstaanders (dezelfde welke de eerste dag aan mijne vrouw gevraagd had of zij nog ouders had en of die niet erg gehuild hadden toen zij heenging) "Wij kunnen zoo ver niet loopen als mijnheer want die draagt schoenen." Om hem het ongegronde zijner redenering te tonen verzocht ik br. Bink hem even een paar schoenen te geven en toen hij deze aan had bleek het, dat hij er niet dan waggelend op kon lopen.

14 Maart 1877. Sinds 2 dagen zijn wij op Mansinam ons eigen huishouden begonnen. Wij bewonen een kamer [...] Een weinig daarvan rechts is een keukentje en bergplaats voor onze goederen gebouwd. In de laatste dagen en ook thans nog hebben wij veel werk met onze goederen te bergen waarbij wij veel bekijks hebben van Papoea's uit de negorij, die komen zien wat de nieuwe pandita alzo heeft medegebracht. De indruk, die men ervan krijgt, als zij zoo staan te kijken, is niet ongunstig, menigmaal waren zij mij met het verzetten van een kist of iets dergelijks behulpzaam, waarvoor ik hen een weinig tabak of gambier gaf. Nu ik echter in de voorgalerij niet meer bezig ben zie ik zelden Papoea's op het zendingserf, dan die komen om wat etenswaar te verkoopen.

Tegen den avond ga ik met br. Meeuwig nog wel eens naar een negorij, doch zoo wij al eens een gesprek kunnen aanknopen (br. Meeuwig namelijk, daar ik de taal nog niet machtig ben) beweegt zich dit altijd op de dingen van het tijdelijk leven, gewoonlijk willen zij eten of goederen op schuld hebben, om dit dan later met rijst, visch of iets dergelijks te betalen. Doch dat wordt gewoonlijk vergeten en het nadeelige daarvan is niet, dat men het gegeven kwijt is, maar de leeners niet in de kerk komen en stelselmatig den zendeling ontloopen waardoor men hen, door dat hulpbetoon, meer van zich afstoot dan tot zich trekt, en zij daardoor minder onder de beademing van het Evangelie komen dan men gedacht had. Daarom dient dus ook in deze omstandigheden met wijsheid gehandeld te worden. [...]

De natuur op Mansinam is weelderig doch levert niet veel verscheidenheid, de grond is rotsachtig en op sommige plaatsen met een dunnen korst humus bedekt.

Het eiland is op de N.W.zijde zeer hoog doch aan de andere zijden heeft het even als in de Dorehbaai vlakke stranden. Wij vinden tot heden toe het klimaat voor ons gevoel uitmuntend en men zegt, dat Mansinam het gezondste is van Nieuw Guinea. De leefwijze is uit den aard der zaak eenvoudig. Toch is er werk genoeg daar de behandeling der levensbehoeften, in Holland door winkelier en fabrikant gedaan, hier door ons zelf gedaan moet worden en dat maakt het leven ook vooral voor de huisvrouw zeer omslachtig.

Wat dat betreft is het wel aardig om Bertha zelf, die reeds de aanwezigheid van Rossi vermeld (zie blz 42), aan het woord te laten over het dagelijks eten:

Dagelijks eten wij eigengebakken brood, dat Jens beslaat en Rossi bakt. Rijst is de hoofdschotel, maar wij bevinden ons er wel bij. Als nu onze kippen wat

vermenigvuldigen en trouw leggen dan hebben we ook heerlijk voedsel; want van eijeren kan men altijd wel zoo iets klaar maken. Reeds 2 maal hadden we een kip op eijeren te broeden gezet, doch de eerste maal hadden we 3 kuikens van 10 eijeren en de poes at er 2 van de 3 op, dus slechts één behielden we. [...] Ik verzeker U, als we in eenige weken geen visch bij onze rijst hebben gehad, dan genieten we dubbel als er een klein vischje (al is het dan ook een door de Papoea's gedroogd aan hun vuurtje) te koop komt. Dan heeft zulk een maaltijd veel meer waarde voor ons als wanneer wij gewoon waren altijd wildbraad of visch te hebben. Men wordt ook vindingrijk en leert alles aanpakken en probeeren. Zoo heb ik een heerlijke soep uitgedacht, zonder kip of vleesch; dan neem ik rijst en kook die zeer gaar en met heel veel water, dan doe ik er een stukje boter, wat eijeren en notenmuskaat bij en wij smullen. Br. Woelders plaagt er mij erg mede en noemt het watersoep, doch wij houden er zeer veel van. De gedroogde boontjes die ik uit Holland medenam zijn niet erg lekker en willen nooit gaar worden, maar gedroogde peren en appelen die zijn meer dan heerlijk. Ook ben ik erg blijde dat we poederchocolade medenamen, dat is hier ook eene verkwikking. [...] Kon ik U maar eens wat vruchten zenden, die hebben wij hier heerlijk dagelijks op tafel. Soms eten we reeds bij de koffij 's morgens gebakken pisang.

Glukkig kreeg ze al spoedig hulp, zoals uit dezelfde notitie van Jens blijkt:

Nog moet ik melding maken van onze dienstmaagd, die eergisteren 12 Maart. tot ons kwam. Zij is een gekochte (slavin?) van Cornelis, die ze voor eenige weken verbond aan een vrijgekocht man van hem en nu tijdelijk tegen betaling aan ons is afgestaan. Zij heet Sampaké, is niet groot doch stevig gebouwd en omtrent 17 à 18 jaar oud. Zij is tamelijk bevattelijk en met eenige moeite zal zij door mijn kloeke Bertha wel tot eene degelijke hulp voor ons opwassen.

18 Maart 1877. Heden heb ik voor het eerst de Papoeasche Godsdienstoefening in de kerk begeleid met orgelspel. Het was voor de hoorders wel wat ongewoon, doch zij zongen toch goed mede.

21 Maart 1877. Heden was het feest bij br. en zr. Meeuwig; hun jongste dochter Elisabeth zou gedoopt worden door br. Woelders. Reeds vroegtijdig werd het orgel en stoelen naar de kerk gebracht. Tegen 9 ure kwamen de brs. en zrs. Beijer en Woelders van Kwawe; aan de menschen was kennis gegeven van de aanstaande plechtigheid. Br. en zr. Bink konden niet tegenwoordig zijn wijl de laatste van den middag van den 19e dezer bevallen was van een flinke groote jongen.

2 April 1877. Heden was het de 2e Paaschdag en feestdag voor de Papoesche kinderen van br. Meeuwig. Reeds een paar dagen tevoren was hun gezegd dat zij dezen dag zouden varen met ons naar Kwawe en Manokwari. Een paar der oudsten zouden blijven om op het huis te passen.

Ongeveer 11 ure na afloop der Godsdienstoefening voer de zwaar beladen prauw met het Europesche en Papoesche personeel der woning te Mansinam af en werd koers gezet naar Kwawe. Ten ruim half 12 waren wij daar en vonden Beijer en zijn vrouw

niet weinig verrast door onze komst. De kinderen konden nu hier eens wat anders zien dan te Mansinam. Beijer trakteerde, de Duitsche paaszangen werden voor den dag gehaald, gezongen en op het kleine orgel gespeeld.

9 April 1877. Hedenmiddag brachten wij, de vrouwen, kinderen en Papoesche kinderen kraamvisite bij zr. Bink. De prauw was door het inladen van een honderd-tal klappers tot zinkens toe geladen zoodat wij soms het water over de prauw kregen. Wij vonden hen allen tamelijk wel en keerden tegen half 5 minder geladen terug.

14 April 1877. Hedenmorgen kwam br. Meeuwig mij verrassen met de mededeeling, dat hij de andere achterkamer voor mij inruimen wilde, daar hij zag, dat wij noodwendig vooral eenige maanden meer ruimte moeten hebben en hij deze kamer eigenlijk wel missen kon. Het gaf dus dezen dag niet weinig drukte met kasten verplaatsen enz. doch wij zijn zeer dankbaar dat het alzoo geschikt is.

20 April 1877. Heden de verjaardag mijner vrouw, voor het eerst op Nieuw Guinea, voor het eerst in ons huwelijk. Deze dag was ons een rechte feestdag. Ver in den vreemde verwijderd van geliefde bloedverwanten en vrienden. Toch niet verre van onzen Heer en Zender Jezus Christus wien wij reeds in het morgenuur onze dank en lof mochten toebrengen met het zingen van een paar verzen uit Ps. 103 met het orgel begeleid.

De brs. Beijer en Bink, de eerste met zijn echtgenoot waren reeds vroegtijdig op Mansinam. Br. en zr. Woelders en zr. Bink konden niet tot ons komen doch de eerste zond toch Meester met de prauw, die ons schriftelijk zijnen heilwensch bracht en ook een eierrekje voor de vrouw door Woelders eigenhandig getimmerd. Beijer vereerde Bertha met een stel eenden en voor de feesttafel eenige vruchten. In blijde opgewektheid mochten wij dezen dag doorbrengen. Ook de Papoesche kinderen werden op koffij getrakteerd.

21 April 1877. Heden kregen wij er een 2e hulp bij nl Rossi, een meisje van ongeveer 30 jaar toebehoorende aan br. van Hasselt. [...] wij meenden, dat zij ons vooral met het oog op de volgende maanden nog wel eenige diensten kon bewijzen.

Tot het gezin van de zendeling werden ook het personeel en de vrijgekochte kinderen gerekend. Dit was een omstreden zaak, zoals ook nog uit het dagboek zal blijken: het betrof slavenkinderen van de Papoea's, die door de zendingen vrijgekocht werden met geld uit Holland. Als argument werd gegeven dat de kinderen uit de slavernij bevrijd werden en verder opgevoed konden worden in het Christelijk geloof, maar anderzijds hield men op deze manier het roven van kinderen in stand omdat de Papoea's erop rekenden dat de zendingen deze kinderen weer vrij zouden kopen.

Bertha berichtte uitvoerig naar Holland over de aankoop van hun eerste kind:

U weet, dat de zendeling gewoonlijk eenige Papoeasche kinderen koopt en die in zijn huis opvoedt. Nu, wij kregen reeds in Holland eenig geld voor dat doel en wel van de kinderen der Johannesschool te Utrecht met de wensch dat wanneer we een kindje op die wijze konden bekomen het eene Johanna of eene Johan zoude zijn. In stilte hoopte ik dat zich nog lang niet zulk eene gelegenheid zou opdoen, omdat ik huiverde voor

om eene zaak, doch nu hebben we een aardig bruin dochttertje en hoewel ze pas eene week in ons huis is, zouden we ze voor niets ter wereld willen missen.

Nu zal ik U eens uitvoerig vertellen hoe alles zich heeft toegedragen. Voor eenige tijd is een vrouw van hier weggelopen naar een andere volksstam, terwijl ze een man en kind hier achterliet. Nu, dit mag hier evenmin als in Holland gebeuren. De koning of opperhoofd moest in deze zaak handelen als regter en nu eischte hij de vrouw terug, of eene billijke schadeloosstelling voor de verlaten man. Voorloopig werden 2 menschen van die stam in pand genomen tot de betaling kwam. De vrouw wenschte zeker niet weder te keeren, dus werd er wat goed in ruil gebracht, nl. blaauw katoen, 2 geweren, 2 borden, 2 koperen bakken en een klein meisje, waarschijnlijk een slavinnetje. Na eenig beraad toonde de koning en ook de man zich te vreden. Dat kind moest nu ook nog verkocht worden en dus kwam de vorst ermede bij ons in gezelschap van eenige mannen. Wij ontroerden beiden diep toen we dat kleine kind zagen en ik maakte gedurig uitvluchten om naar de keuken te gaan. En toch, we wisten dat zoo we het kind niet namen, zij zeker aan een of andere Papoea verkocht zou worden. Nu, de vorst vroeg eenige stukken blaauw katoen, 2 guldens en een sarong. De goederen bedroegen te samen f 39,- en het kind was nu in ons bezit. Wat was zij verlegen; zij schreide bitter toen Jens zoo dicht bij haar kwam en wellicht heeft zij nog nooit zulk een blanke man gezien. Gelukkig kwam Jens op de gedachten om haar met wat kralen te troosten en dat gelukte, zij ging nu ver-trouwelijk op de grond zitten en Jens hielp haar een collier te rijgen; nu waren de tranen spoedig gedroogd en met smaak gebruikte zij eenige pisangs. Daar ze geheel naakt was zocht ik nog gauw een blaauw lapje op voor een sarong, dat is een wijd rokje, dat ze om de heupen winden en tot over de knietjes reikt. Men kon zien dat ze het wat vreemd vond, doch ik geloof toch dat ze er mede in haar schik was. [...]

Zoo ooit dan kan ik dezer dagen dankbaar zijn voor het bezit van Rossi, want ik zou zeker gedurig verlegen zijn met spreken enz. 's Avonds spreiden zij beiden hun matje in onze huiskamer en daar slapen ze even gerust als menig kind in Holland op een zacht bed met warme dekens. Met groot genoegen bespieden wij haar soms als ze met haar kom met sago voor zich zit te smullen; dan hebben ze 2 houtjes, zowat als een maarspeld gebogen en daar kan ze behendig en vlug aardig wat mede oppeuzelen. Vruchten en visch zijn altijd een groote lekkernij voor hen, doch over het geheel is hun voedsel al zeer eenvoudig.

Nu hadden we nog een oogenblik moeite om haar een naam te geven. Wij zouden haar dadelijk Johanna noemen, was het niet dat hier een dochttertje van br. Meeuwig ook juist Johanna heet en zodoende al ligt verwarring zou ontstaan. Dus besloten we haar een Papoeasche naam te geven en liefst een naam, die hetzelfde betekent als Johanna; nu heet ze Manseren-boek-i dat is letterlijk vertaald: "de Heer geeft het", dus nu noemen we haar Serenboek-i, U weet dat Johan of Johanna "Godsgeschenk" betekent.

Jens gaf zijn eigen rhetorisch commentaar op het vrijkopen van dit meisje:

Doch de Heer weet, dat wij het gedaan hebben in Zijn gemeenschap en van Hem de kracht begeeren om dit kind in Zijn naam en voor Hem optevoeden opdat het waarlijk

later ook in Hem en in Jezus Christus vrij mag zijn en zich verheugen in de vrijheid der kinderen Gods.

25 April 1877. Heden een jaar geleden, dat ik geordend en afgevaardigd werd tot de dienst van het Evangelie. Welk een gouden keten van zegeningen ligt achter mij in dat vervlogen jaar! Waren er toen nog veel moeielijkheden te doorworstelen de Heer heeft geholpen. Ook op de reizen was Hij nabij en menige verrassing gevend ons. Ook aan voorspoed heeft het niet gefeild nu toch reeds 3 maanden op Papoea. Eene reis waar vorige broeders meer dan een jaar over gedaan hebben.

Hedenmorgen voor het eerst, door afwezigheid van br. Meeuwig voorgegaan in de kerk bij de Papoeasche ochtendaandacht. Treffend dat dit juist op dezen dag viel - een nieuwe mijlpaal.

Wel kan ik nog niet met hen spreken, doch ik weet dat de Heer ook zegen kan leggen in het eenvoudig gezang en het voorlezen van een hoofdstuk uit Zahn's bijbelsche geschiedenis in hunne taal, dat ik gelukkig verstaanbaar voor hen lezen kon. Met het bidden van het Onze Vader in hunne taal eindigde ik.

1 Mei 1877. Hedenmorgen ging ik met zr. Meeuwig naar Andai om zr. Woelders met haar 48e verjaardag geluk te wenschen. Omstreeks 10 uur waren wij daar en vonden ook de brs. Bink en Beijer, de laatste met zijn vrouw, daar reeds. Wij hadden een genoeglijken dag ook met de herdenking van de 30e Apr. 1867, de orderingsdag van br. Woelders.

Tegen 5 uur keerde ik naar huis, zr. Meeuwig zou eenige dagen blijven, voorzien ook van eenige proeven voor Bertha en Meeuwig van de taart, die Woelders als oud koekebakker voor deze gelegenheid vervaardigd had. Voor br. en zr. Woelders ontbrak ook het Ebenhaezer niet. In groote gekleurde letters was het op een der kamerwanden geteekend.

25 Mei 1877. Heden werd de kleine Karel van br. Bink te Manokwari gedoopt. [...] De samenkomst was verder dien dag niet opwekkend doordat de begrippen over het mijn en dijn in de zaak der melk en koeien bij de broeders wel wat uit elkander liepen. Reeds ten 5 ure was ik weer op Mansinam.

Aan Bertha viel de eer te beurt voor het eerst melding te maken van een beruchte inheemse ziekte waar Jens nog veel mee te maken zou krijgen, zelfs bij zijn eigen kinderen: de bobento. In een brief aan haar ouders schreef ze daarover:

6 Juni 1877. [...] Evenals bijna alle Papoesche kinderen heeft ook onze Rossi de hier heerschende ziekte nl. de bobento. Doch gelukkig verzekert br. Meeuwig ons dat de ziekte reeds aan het verminderen is; gewoonlijk duurt die treurige ziekte drie à vier jaren en niets is er te bedenken tot genezing dan alleen zeebaden.

Zonder nu precies te zeggen wát er was voorgevallen (zoals wel vaker zou gebeuren bij conflicten), geeft Jens hier blijk van ernstige onmin onder de zendingen.

14 Juni 1877. De dag van heden vond alle zendingen te Andai vergaderd ter bespreking van eene helaas treurige zaak van een der zendingen, sedert eenige maanden voorgevallen. Wijl het gebeurde in de laatste dagen allen en ook mij veel

luoofdbrekens gekost heeft en uit deze gebeurtenis veel voor ons te leeren valt, vertrouw ik haar met een enkel woord mijn dagboek toe.

III.1.3. Geboorte Willem Lamberthus, 1877

1 Juni 1877. Heden, een Zondag, was het de geboorte van onzen eersteling, een POON. Omstreeks 's middags ten 3 ure werd Bertha niet wel en begaf zich te bed, eerst langzamer daarna heviger kwamen de smarten, die de geboorte vergezelden doch, met zulk een gunstig gevolg, dat ik mijn wijfje reeds voorspelde zij voor 12 uur moeder zoude zijn. Ten half 11 ure werden wij verblijd door de geboorte van een flinke jongen, de smarten weken en met een gezicht, dat van blijdschap straalde ontving de moeder haren eersteling in de armen nadat hij door zr. Meeuwig gewasschen en gekleed was. [...] Nadat br. Meeuwig ook even met ons een glaasje wijn op de gezondheid van onzen Willem Lamberthus gedronken had en moeder en kind gezien had bleef ik nog wat op om bericht te schrijven aan de brs. en zrs. en ging ten 4 ure dankbaar en verheugd mij als baker nederleggen op een bank voor het bed der gelukkige kraamvrouw.

4 Juli 1877. De kraamdagen zijn thans afgelopen en gelukkig ben ik mijn bakersbed kwijt, doch voor het groote geschenk in onzen zoon deed ik het gaarne. Bertha was ook buitengewoon wel, zelden zag ik eene bevalling en herstelling zoo gunstig verlopen als deze. Wij dachten zoo veel aan onze ouders in deze dagen, die misschien zoo bezorgd zijn over ons. Wisten zij eens hoe goed God voor ons zorgt en het ons aan niets doet ontbreken. Onze Willem ziet er voortdurend goed uit.

Bertha schreef in een brief naar huis:

De Papoea's vinden ons kind zeer schoon en bewonderen zijn lieve blanke voetjes. Goms komen ze maar familiaar binnen en bezien alles naauwkeurig, ja, maken zeer leuk de luijer even los om te zien of het een snoen (man) of bien (vrouw) is. Bij dat alles zetten ze een zeer gewoon gezicht. Aanstaande Maandag hopen we te tracteeren, dan krijgen de Papoease kinderen koffij met suiker en pannekoeken. Ook Rossi krijgt bij deze gelegenheid een zilveren armband die we van een rijksdaalder hebben laten maken.

8 Juli 1877. Heden bediende ik voor de brs. en zrs. uit de Dorehbaai voor het eerst het Heilig Avondmaal. [...] Aandoenlijk doch ook heerlijk was het mij de gewijde teekenen te mogen uitdeelen aan de brs. en zrs., die reeds eenige jaren voor mij den zendingsakker hadden beploegd.

Al heel gauw werd een tweede meisje vrijgekocht, maar dit was een volwassen meisje waarvan verwacht werd dat ze ook in de huishouding zou gaan helpen.

19 Juli 1877. Heden hebben wij van een man uit de negorij een meisje vrij gekocht van ca. 25 jaar. Zij draagt de naam Wariambeij en schijnt gezond en sterk te zijn.

Natuurlijk verstaat zij geen der werkzaamheden van een Hollandsch gezin; doch met een weinig goeden wil kan zij hoop ik veel van Bertha leeren.

15 Augustus 1877. Reeds lang was de doopdag van onzen kleinen Willem Lamberthus uitgesteld, wyl wij om ons de brs. en zrs. gaarne allen tegenwoordig wilden zien. Dezen dag was er nu voor bepaald en reeds voor 9 ure berichtten de kinderen ons, dat er een prauw van Doreh kwam met de Hollandsche vlag versierd. Ik ging naar het strand en zag de prauw van br. Bink komen waar ook br. en zr. Woelders in waren; het was een lieflijk gezicht de Papoea's flink roeiende en de vlag met de driekleur van ons Nederland hoog intop.

Helaas dat die dag bij het scheiden moest ontwijfd worden door den uitval, op dit oogenblik geheel misplaatst, van den oudsten en meest bevoorrechtten br. tegen br. Beijer. Doch gelukkig is die twist tusschen die brs. den volgenden dag goed bijgelegd.

Bertha beschreef de doopplechtigheid in haar babydagboek als volgt:

Bij den H. doop ontving onze zoon de namen Willem Lamberthus. Nadat de gelukkige vader eene korte toespraak had gehouden en het sacrament des H. doops had bediend, sprak br. Woelders ons ernstig en hartelijk toe. Het formulier was ook door dezen br. voorgelezen.

Na afloop der plechtigheid vereenigden wij ons met ons tienenden rondom de eenvoudige koffijtafel. De brs. en zrs. bleven den ganschen dag bij ons, zoodat wij een regt goeden dag hadden, menig lied werd door ons gezongen, begeleid door het lieflijke orgelspel van br. Woelders.

Kort nadien ging Jens op reis naar het Arfakgebergte, waarover in een volgend hoofdstuk uitgebreid bericht zal worden. (blz.258) Daarna riep de plicht hem weer.

30 September 1877. Hedenmorgen kon br. Meeuwig onmogelijk in den Godsdienst oefening voorgeaan om de pijn bij het staan en het zitten. Gisterenmorgen had hij mij gevraagd om het hedenmorgen te doen. [...] Mijn voornemen is thans elke week een Noefoorsche toespraak te maken; deze eerst in het Hollandsch te stellen en dan te vertalen.

Veel hadden mijne hoorders van deze eersteling niet verstaan: een ernstige waarschuwing dus om mij vlijtig te oefenen.

III.1.4. "Teering" bij Jens, 1877

14 October 1877. Onder voor ons aandoenlijke omstandigheden bediende ik heden middag het H. Avondmaal. Op dit oogenblik onder den indruk dat het wellicht de laatste maal zou zijn.

In den nacht van 12 op 13 Oct. had ik wat bloed opgegeven, slagaderlijk bloed uit de longen, gisteren echter, dewijl ik me zeer wel bevond, geen pijn of drukking op de borst gevoelde, daar geen acht meer op geslagen en zonder moeite had ik een schetsje

de brieven voor de toespraak bij het Avondmaal. [...] Hedenmorgen nadat ik mij niet heel had voor de Noefoorsche godsdienstoefening zat ik mijn schetsje na te lezen, voor de muskieten ging ik naar de keuken en stak een sigaar op. Bij de terugkomst boepte ik een weinig en kreeg dadelijk bloed in de keel. Daarop volgde eene vrij hevige bloeding waarbij ik ongeveer 2 kopjes slagaderlijk bloed kwijt raakte. Gelukkig was ik rustig, ook de hoest was weinig en werd voor het grootste gedeelte veroorzaakt door de prikkel van het uitgestorte bloed.

Vrij allen waren ontzet. Maar al te goed wist ik van welke ziekte dit de voorbode is. Doch de Heer regeert, Hij weet wat goed is voor mij, mijne Bertha en mijn jongske.

Het voorval maakte ook veel indruk op Bertha, die voor haar huwelijk pleegzuster was geweest in het Pilsengrachtziekenhuis te Amsterdam; de symptomen klopten met die van de "teering" die later tuberculose zou gaan heten.

Toen vloog mij pijlsnel de gedachte door de ziel, dat ons misschien spoedig bitter lijden stond te wachten. Want ik weet helaas maar al te goed hoe hopeloos de toestand der teeringlijder is.

Het meest gevoelden wij beiden onze diepe smart als wij op onze kleine Willem stuurden. Arme kleine jongen, zou hij welligt nooit zijnen vader kennen? Hij was vrolijk en dartelde op mijn arm, even als altijd, en juist dat deed ons soms in tranen afbarsten. [...] Tot hiertoe heeft zich de bloedspuwing niet herhaald en zijn wij in volle verwachting, dat de wond in de longen genezen is. Wij hadden juist plannen gemaakt om des Maandags naar Manokwari te gaan en eenige dagen bij br. Bink door te brengen. Jens had reeds lang beloofd een wagen te timmeren voor zijn zoon, en zie nu lag ook dat plan in duigen. Want natuurlijk is het raadzaam dat hij zich rustig en lalm houdt en in de eerste maanden niet timmert. Hij had zich zoo veel voorgesteld van dat eigengemaakte wagentje. Nu, daar tobde ik het minst over, dat begrijpt zich! Gewoonlijk is de kleine Wim zeer gaarne bij vader, omdat vader nogal met hem doet en zingt en speelt. Hoe griefde het ons beiden nu we zagen hoe zelfs dat spelen de jeugdige vader vermoeide.

Wims zijn twee weken verlopen en de Heer geeft waarlijk herstelling; er doen zich reene verontrustende verschijnselen voor en dus hopen wij, dat het dreigend gevaar voorbij gaat.

15 October 1877. Hoewel mij zonder pijn gevoelend, was ik en mijne vrouw dezen dag zwaarmoedig gestemd. Wij zagen het ergst (naar den mensch) ons voorgesteld. Aan de eene zijde bij herhaling der verschijnselen van gisteren een spoedig einde; of aan de andere zijde een leven waarbij men zich op het zeerst in acht moest nemen en al dadelijk bij de intrede in de heidensche wereld een oud afgeleefd zendeling wordt zonder nog iets gedaan te hebben.

Overigens gaf Bertha in dezelfde brief waarin ze verhaalde van de ziekte van Jens een alleraardigste beschrijving van hun zoonkje.

Onze kleine Willem wordt elken dag aardiger, hij staat reeds stevig bijna zonder hulp; leg ik hem in zijn bedje of op de bank spoedig keert mijnheer zich om en leunt dan zeer pedant op zijn ellebogen en ziet zoo al kraaijende de kamer rond. Zijn hier geen

speelgoedmagazijnen, wij weten toch raad; zijn eerste speelgoed zijn 2 ledige garenklosjes aan een band gebonden. Een paar kleine belletjes aan een rood bandje aan de bank bevestigd dienen om de snuiter te vermaken. Als vader iets timmert verzamelen we de afgezaagde blokjes om zodoende eene bouwdoos te improviseren.

Waar men hier op Papoea al niet toe komt! Een gansche avond hebben we deze week besteed om van een uitgeknipte prent (voorstellende Jan Klaassen) een beweegbare pop te maken. Na eenige mislukte proeven is de bont gekleurde man in orde gekomen en kan armen en beenen lustig bewegen tot groot vermaak van de Papoesche kinderen. Als onze jongen nu maar met hem ingenomen is, en tegen hem lacht, is vaders moeite ruim beloond en heeft zulk een stuk speelgoed meer waarde voor ons dan een fraai gekleede pop uit de winkel. [...]

Deze week is de kleine vent voor het eerst met zacht gekookte rijst (boeboer) gevoed; tot nu toe had ik altijd nog beschuit voor hem waar ik lekkere pap van kon maken, doch nu de trommel ledig was moest hij zich met rijst vergenoegen. Liefst heeft hij de borst, doch alleen 's avonds een schoteltje rijst is waarlijk niet te veel.

Het wordt een belangrijk werk om de wildzang te baden; in plaats om, zooals elk behoorlijk kind zou doen, zich zoet in den houten bak te zetten, staat hij dadelijk op en zoekt een steunpunt voor de voetjes tegen de rand der bak. Dan moet ik met de eene hand de knaap wasschen, terwijl ik met de andere hem in bedwang zoek te houden; gaat hij zoo voort dan zal ik eertlang hulp moeten hebben bij het baden. [...]

Ik geloof dat er reeds een begin van tandjes krijgen is, tenminste, hij bijt op alles wat hij in de handen krijgt, zijn eigen knuistjes zijn immer in zijn mondje. Vader wordt bijna genoodzaakt om de lange baard weg te scheren want hij trekt zich er roijaal aan op als hij op de schoot gezeten op wil staan.

Jens bleef in deze dagen somber gestemd; tot overmaat van ramp kreeg ook Bertha gezondheidsproblemen.

21 October 1877. Hoewel bereid om heen te gaan zou ik toch zoo gaarne blijven arbeiden in Zijn Koninkrijk en voor vrouw en kind gespaard blijven. Ook Bertha heeft sinds 14 dagen 3 zweeren aan de buitenenkel, die nogal hardnekkig zijn. Vooral 's nachts veroorzaken zij hevige pijnen. Kleine Willem is thans de fleurigste uit het gezin.

Thans ben ik ook den geheelen dag thuis daar ik geen deel aan de schoolarbeid neem. Zoo er geen nieuwe aanval van bloedspuwing komt denk ik een ander week weer te beginnen.

28 October 1877. De Heer zij geloofd.

Ik gevoel mij zeer wel; deze week had ik een paar dagen erge mat- en gedruktheid, doch thans is het beter. [...] Aan den middag werden wij verschrikt door het bericht dat Serenboeki met 2 van de kinderen van br. Meeuwig uit de prauw in het water waren gevallen, daar deze omsloeg. Gelukkig bleef het bij den schrik, doch vooreerst geen toestemming meer tot prauwtje varen. De Heer beware onze kinderen voor lichamelijke en zedelijke gevaren!

Een week lang logeerde het gezin Jens in november bij br. en zr. Bink te Manokwari.

Over veel en velerlei werd gesproken en vooral voor Bertha, die aan de ongevoelige stoufijne zendingsvrouw van Meeuwig niet veel aanspraak heeft was het eene rechte opfrissching. Onze kroonprins genoot dubbel van de wagen, dat mij temee nuemoedigde om met vrijwillige hulp van br. Bink aan een stel wielen voor een wagen te beginnen. Bink maakte de naven, ik de velgen en spaken en bij het huengaan kon ik de twee achterwielen medenemen welke door Bink in elkander waren gezet; ik zou dan op Mansinam het verdere werk doen.

De komst van een schoener met Arabische handelaars betekende het enige contact met Holland (zie blz. 13) een of twee maal per jaar. Met de toename van het aantal stoomboten kwamen die steeds regelmatig aan. Vanzelfsprekend werd daar met groot verlangen naar uitgekeken.

24 November 1877. Op br. Binks jaardag was ons gezin present, evenzoo br. en zr. Beijer. Br. en zr. Woelders konden niet komen wijl Meester niet terug was van Hattam. Br. en zr. Meeuwig hadden zich als naar gewoonte verontschuldigd waarvan ik de reden niet recht begrijp, daar ik niets merk van gedrukte stemming, noch een der brs. en zrs. op het gebeurde zinspeelt en de verjaardagen voor zoo ver ik die bijwoonde Christelijk gevierd worden. [...]

De namiddag was voor mij niet opwekkend daar ik een geduchte hoofdpijn en koorts kreeg waarom ik mij onthield van het middagmaal en ging liggen. Mijn hoofd bunsde; een kop thee met een weinig vermoutheed deed mij goed. Na den middag kwam Bertha met Wim op haar arm bij mij. Ik had wat geslapen en gevoelde mij wat beter. Die kleine snaak vrolijkte mij heel wat op daar hij op moeders arm mij aankeek, dan zich omdraaide en in een schaterlach uitbarstte, eenige malen werd dat spel herhaald of hij zeggen wilde: wil ik U beiden wat opvrolijken. Kinderen zijn soms engelen. Bertha raadde mij aan nog wat te blijven liggen. Omstreeks 5 uur gingen wij naar huis; nam een goede dosis sulph. chinine in en ontwaakte Gode zij dank den volgende dag weer frisch en gezond.

9 December 1877. Hedenmiddag omstreeks 4 uur klonk de lang verwachte tijding ons in het oor: "Kappa iriama". Er komt een schip. Wij gingen naar het strand, doch zagen niets. Cornelis werd gezonden om te zien of het nog ver in de zee was en deze kwam met de tijding terug, dat het wellicht met een uur voor ons huis zou zijn. Wij maakten ons gereed en gingen met een prauw het tegemoet; na 3/4 uur roeiens waren wij aan boord en verlangden zeer naar tijding. Onze vraag om brieven werd beantwoord door den Kapitein welke ons vriendelijk ontving met de overgave van een pakje van den Heer Junghmichel waarin de vrachtlĳst van onze goederen en voor ons elk een brief van Z.Ed. Op onze vraag naar andere ontvingen wij een ontkennend antwoord. Af ras gingen wij teleurgesteld weder heen.

11 December 1877. Wij verdiepten ons met br. Bink en Beijer nog steeds in pissingen waarom er geen brieven voor ons medegekomen waren en stonden aan het strand om ons goed en dat van br. Woelders te ontvangen.

Daar opeens riep ik Soerats en mijne blijdschap kende geen palen toen ik de kist met brieven en couranten aan het strand zag brengen. Dadelijk gelastte ik die kist naar ons huis te brengen en liep zelve die mannen vooruit om hamer en breekbeitel te halen en hem open te breken. Als een uitgehongerde wien het om ene bete broods te doen was viel ik er op aan.

Bertha was inmiddels deelgenoot van mijne blijdschap en brandde van verlangen om de tijdingen van onze geliefden te ontvangen. Nu, wij werden niet teleurgesteld. De Heer schonk ons rijkelijk vergoeding voor zoo veel maanden wachters.

Van onze familie en vrienden ontvingen wij berichten in opwekkenden toon en de laatste berichten van hen Augustus '77 getuigden van hunnen welstand. In de 60 brieven ontvingen wij benevens 2 pak Standaards, eenige nummers van de Vredesbond, een reeks lezingen van br. van Eck, 4 paar slossen en een blik koekjes voor kleine Willem van Jans de Graaf.

Wat waren wij gelukkig en dankbaar. Van freule de Meij ontvingen wij ook een prachtige photographie van de Johannesschool.

Hadden wij het vorig jaar reeds de wensch uitgesproken onze ouders eens wat te zenden, ook dat voornemen kan nu vervuld worden daar ik van onze gevolmachtigde bericht ontving van een erfenisje en wij dadelijk besloten hebben hem bij de eerste gelegenheid te schrijven, dat hij de eerste f 200,- rente uitkeere aan onze ouders, elk f 100,-.

Bertha had naar huis ook al geschreven over het feit, dat ze zo zelden post ontvingen.

[...] eerst in Jan. komen er weder schepen van Ternate; die brengen ons dan hoop ik vele brieven en in Juni komen ze van hunne handelsreisjes langs de kust van Nieuw Guinea terug en keeren dan weder naar Ternate.

De feestdagen werden dat jaar bij br. Woelders doorgebracht. Daar kwam voor het eerst de vervangin van Woelders door Jens ter sprake. Het bleek dat ook de daar aanwezige Papoea's al van deze wisseling van de wacht op de hoogte waren.

26 December 1877. [...] Daaruit bleek mij, dat zij gaarne mijn komst zagen als br. Woelders vertrok en beloofden dan ook zelve ter kerk te komen en hunne kinderen ter school te zenden. Dit eerst gevierde Kerstfeest met de heidenen was waarlijk voor ons treffend en genotrijk.

1 Januari 1878. [...] Nadat br. Woelders gesproken had deed ik mijne eerste improvisatie in de Noefoorsche taal waarin ik hen toesprak op de wisseling des jaars, en dat zij nu reeds zoo lang het Evangelie gehoord hadden, noemde het vertrek van br. Woelders, en wees hen op mijn komst en vooral op den zegen welke de Heer hen nu ook bij vernieuwing bewees waarna ik hen bepaald vroeg of zij wilden voortgaan getrouw ter kerk en school te komen. Gelukkig liep deze eerste improvisatie zonder grove fouten af. [...] Na de kerk ontving elk der hoorders 5 sago's behalve tabak en gambier. Dit was hun nieuwjaarsgeschenk.

1 Januari 1878. Een week zijn wij nu op Andai geweest, veel genoten, veel gezien veel besproken over de verandering, welke aanstaande is, het een en ander gekocht uit de artikelen, welke br. Woelders bij zijn a.s. vertrek naar Holland wilde opruimen. En nu, wijl wij ook in verwachting zijn, dat de schepen spoedig kunnen komen en dan mijn goed wellicht overgebracht kan worden, werd het tijd voor ons naar Mansinam te gaan. Reeds vroeg gingen wij scheep met de groote prauw van Woelders.

Bertha was op Andai niet zoo wel dan op Mansinam, ook kleine Wim heeft er hevige koortsen gehad, die ons wel een weinig bezorgd maakt tegen den tijd dat wij ons voor goed op Andai moeten vestigen. Evenwel het ons door het Bestuur en door den Heer aangewezen en waar Hij ons henen zendt kunnen wij in vertrouwen volgen.

Bertha gaf in een brief naar huis nog enige fraaie bijzonderheden over de Papoea's:

Van tijd hebben ze geen idee, och neen, ze weten niet hoe oud ze zijn natuurlijk; ze leven maar voor 't eten, drinken, werken zoo weinig mogelijk en blijven dus op dezelfde hoogte. Vraagt men eens aan een Papoesche vrouw hoe oud haar kind is, dan antwoordt ze soms: eens of tweemaal zijn de schepen er sedert geweest, dan kan men een beetje rekenen, doch de binnenlanders die de schepen niet zien zullen er zich weinig over bekommeren. Daar ze door de komst van zendelingen vele goederen hebben bekomen, zijn ze ons steeds zeer genegen, doch regt begeerte naar het Ewangelië is er nog niet.

18 Januari 1878. Heden was het de jaardag van br. Meeuwig. Deze dag was wel wat bezorgd door ons tegemoet gezien, daar een kwestie tusschen onze vrouwen, nogal hoog gelopen, de gemoederen had verbitterd en verwijdering gegeven had. Doch Gode zij dank, gisteren was de geheele zaak weder bijgelegd, opheldering en schuldbelijdenis gedaan, zoodat wij heden met onzen br. en zijn gezin gezellig bijeen konden zijn. Van de brs. en zrs. verscheen er niemand, wat br. en zr. Meeuwig wel wat teleurstelde doch zij moesten toch 's avonds bekennen, dat zij er zelf de oorzaak van waren daar zij, wijl zij niemand van Juni op verjaardagen bezocht hadden, den indruk hadden gegeven liever niet met al de brs. en zrs. samen te zijn, en nu niet hadden uitgenoodigd. Br. Beijer kwam evenwel nog tegen den middag en bleef tot donker. Br. Meeuwig was zeer teleurgesteld, dat niemand der brs. hem op dezen dag in woord of brief had toegewenscht, dat hij hier mocht blijven arbeiden. Doch bij nader inzien zag hij ook hierin dat onze houding en oordeel in zijne geschiedenis niet anders kon zijn.

Ik kon met hem spreken als met een br., openhartig en deelnemend, toch mag ik hem niet fraaien, dat het Bertha de oogen voor het gebeurde zal sluiten en zij hem zullen laten blijven als zending. Waar onze br. zich mede kon troosten is het geloof en de vergeving, doch van de brs. die allen getuigden, dat zij na zoo iets zich van den arbeid der zending zouden terugtrekken, mag toch niet verwacht worden, dat zij ten opzichte van een ander met andere maat zouden meten of hem aanraden te blijven. De Heer doet wat goed is in Zijne oogen, dat is ook onze bede in den tijd dat wij met onzen br. het antwoord van het Bestuur wachten. [...]

Door Jens is waarschijnlijk op goede gronden niet vermeld waarover het probleem met br. Meeuwig ging. Wel werd duidelijk dat de positie van Meeuwig temidden der overige zendelingen onhoudbaar was geworden en het Bestuur er zelfs over beraadslaagde of hij niet teruggedroepen diende te worden. Wat zou de aanleiding geweest zijn....

18 Januari 1878. Hedenmiddag nam ik ook het verband weg van een Papoea-jongetje van ca. 9 jaar, die in begin December de radius gebroken had en die ik met behulp van br. Meeuwig gezet had. Bij het wegnemen bleek, dat de arm volkomen geheeld was, niet krom en geen verkorting had en al de bewegingen weder hersteld waren. Den Heere zij dank, dat ik het gebrekkig geleerde in Utrecht in toepassing mocht brengen met zulk een gunstig resultaat.

Het onderlinge beraad van de zendelingen over hun arbeid stelde Jens teleur.

20 Januari 1878. Hedenmiddag hadden wij de zendingen bij br. Beijer. Ook uit deze bleek, dat die nog lang niet zijn wat zij kunnen zijn. Het ontbreekt teveel aan gezegende werkzaamheid en bespreking. Niet dat ik de bidstond aan banden zou willen leggen, maar mij dunkt waar wij geregeld 's maands bij elkander komen om te bidden en te spreken over de behoefte der zending, konden wij dat met meer vrucht doen voor hart en verstand.

16 Februari 1878. Heden behandelden wij een curieus geval. Een man welke in 7 dagen geen ontlasting had gehad liet den vorigen dag om geneesmiddelen vragen waarna br. Meeuwig hem een goede dosis Engelsch zout toediende, doch na alle verwachting liet de man zeggen hedenmorgen, dat hij nog geen ontlasting had gehad waarna wij er heen gingen om hem een lavement toetediene. Bij het inbrengen der canule merkte ik al dat er harde stukken in de anus waren. Dadelijk werkte het lavement en ontloste hij eenige groote levita pitten doch door de massa, die in de plooiën zaten kon hij ze niet kwijt raken. Met de canule haalde ik er bij tusschenpoezen wel een 200 pitten uit. Het is iets om als curiositeit te vermelden.

13 Maart 1878. Sinds bijna een maand geleden schreef ik niet in mijn dagboek. Doch de dagen zijn hier zoo tamelijk gelijk en er valt bijna zelden iets te vermelden er waardig voor. [...] Wij zijn nog gezond en wel, een ongeluk aan de hiel van Bertha niet medegerekend. Onze jongen ontwikkelt zich voorspoedig. De Papoesche kinderen maken het wel.

Bertha beschreef voor de grootouders in Holland de eetgewoonten van hun kleinzoon:

's Middags is rijst de hoofdschotel en kleine Wim eet ook mede; als een echte inlander heeft hij het liefst drooge rijst met kerri met de vingers in de mond gestopt, hij heeft het land aan lepels even als aan rijst met suiker. Hebben we kipje geslacht dan eet hij soep en krijgt daarna een kluijfe op de vuist; eten wij visch dan doet hij ook mede en zoo ook met de vruchten, alles bekomt hem best. Gelukkig voor de kleine

Wim hielden zij ook een paar koeien:

Die koeijen zijn een waar genot voor ons; vooreerst de melk, dan soms de slachtpartij, reeds 2 maal hebben we er eentje opgepeuzeld, dat is te zeggen met onze 4 gezinnen. Kleine Wim drinkt dagelijks 2 maal een klein glaasje melk. [...] Soms maken we karnemelk en boter, o, zoo heerlijk versch.

13 Maart 1878. Sedert 3 Maart. hebben wij thans een school van kinderen uit de oeporij. Mij is Singadja Braas en twee zijner zonen toebetrouwd als leerlingen, dat aanvankelijk met het leeren der letters goed gaat. Zijn jongens streven Z.Ed. in het leeren wel vooruit en zoo hij de een of andere letter vergeten is durft zijn oudste, een knaap van 13 à 14 jaar hem onbeschroomd toevoegen: Wasurarepemba wafouba (omdat je niet denkt, weet je het niet). Sinds de laatste week van Februari neem ik mede geregeld deel aan de schoolwerkzaamheden, van 3 Maart tweemaal daags.

18 Maart. had ik een gesprek met majoor Sakké van Doreh, welke verzocht heeft om gedoopt te worden; de redenen welke hij opgeeft zijn, dat hij oud wordt en bevreesd is om zoo te sterven, voorts dat hij zijn ouders niet geloofd en nu een van de eersten wil zijn om gedoopt te worden. Zijn kennis is echter gering. Hij antwoordde enkel, dat hij den Heer lief heeft, maar op de vraag waarom en wat dan wel de Heer voor hem gedaan heeft bleef hij het antwoord schuldig. Wij hopen, dat de Heer in dien man met zijn Geest werkt. Toch is zijn vraag op dit oogenblik nog onbestemd. In elk geval moet hij als een plantje door den zendeling bewaakt worden met gebed en onderwijs.

Onverwachts verscheen er weer een schoener, eindelijk dus weer bericht van het thuisfront:

30 Maart 1878. Nu ik hedenmorgen aan het inpakken was werden wij verrast door de tijding van een schip, dat de baai inzeilde; na een uur waren wij met onze prauw aan de zijde van de Ned. Indische schoener Fathoalhaer, dezelfde welke het vorig jaar ons van Ternate hier bracht. Wij ontvingen de vrachtbrief en de brieven. Al onze goederen van Batavia waren aan boord en ook het grootste deel der bestelling van Ternate. [...]

Dankbaar en verheugd waren wij, dat wij van onze familie weder hun welstand vernamen. Niet minder waren wij gelukkig met de scheurkalender en onze bestellingen van Ternate en Batavia; deze konden echter dien dag niet meer gelost worden maar moesten tot Maandag aan boord blijven. Lang hadden wij gewacht en menigmaal gedachten gekoesterd, dat dit eerste jaar onze bestellingen zouden uitblijven. Doch, dit gebeurde niet en nu is er weder dubbele blijdschap in onze woning.

Voor al Bertha liet duidelijk in haar brieven merken het moeilijk te hebben met het feit, dat er maar zo sporadisch berichten kwamen uit het vaderland:

Eens in 't jaar! Het is wat heel weinig en toch ben ik regt dankbaar dat wij zodoende iets van elkander kunnen vernemen. Nu schrijf ik maar vast elken avond wat, om zodoende op tijd gereed te zijn, want als de schepen vertrekken weten we dat niet vele dagen vooruit.

Zij beschreef hun emoties wanneer er dan eindelijk weer eens brieven kwamen:

Wij verloren nu onze kalmte geheel en al, dat begrijpt U. Jens holde de matrozen, die het kistje brachten, vooruit om bijtel en hamer en nu aan het grabbelen: elk zocht zijne brieven. Ik schreide van vreugd dat ik van U allen eigenhandig schrift zag. Toen verslond ik ze om ze daarna te lezen en later te herlezen. God dank, ik had U allen nog en uit alle brieven straalde mij liefde tegen.

III.1.5. Vestiging te Andai als waarnemer voor Woelders, 1878

6 April 1878. Een zeer drukke week is achter de rug.

Het verhuizen ging voorspoediger dan wij gedacht hadden, wijl de groote prauw van Cornelis meer laadde dan wij gedacht hadden. Reeds gisteren was er zoo veel verzonden, dat het raadzaam was, dat wij nu onze kamer op Andai in orde gingen maken.

's Morgens ontvingen wij nog bezoek van zr. Beijer en de vorige Donderdag had zr. Bink ons nog een afscheidsbezoek gebracht; die drukte verminderde niet de taak van Bertha in deze dagen, zoodat wij gistermiddag blijde waren toen wij rustig met onzen kleinen jongen en de Papoesche kinderen in de prauw zaten, die ons naar Andai zou brengen.

In die 14 maanden van ons verblijf op Mansinam is veel gebeurd, dat ons niet alleen veel denkstof gaf maar ook ruime dankensstof. Alles was evenwel geen couleur de roze, de verhouding van zr. Meeuwig vooral voor Bertha was dikwerf ruw en onbeschoft. [...]

Maar wat het grootste is: onze God was ons goed op Mansinam. Daar stond de eerste slaapplaats van onzen eersteling, daar zagen wij zijn allereerste ontwikkeling. Ja, ook Mansinam zal altijd een aangenamen plaats beslaan in de geschiedenis van ons huiselijk leven.

Waar wij ten half 3 vertrokken waren van Mansinam waren wij ten ruim 5 uur te Andai waar ons bij br. en zr. Woelders eene hartelijke ontvangst verbeidde. Aan de voorgaanderij stonden ons alle kinderen optewachten en spoedig daarna zaten wij gezellig in de groote huiskamer.

Zoo zijn wij dan nu te Andai. Ik mag het mij niet ontveinzen, dat ik liever dadelijk eene nieuwe post gevestigd had, vooral ook met het oog op de terugkomst van br. Woelders. Na 3 of 4 jaar vermeerderen de moeielijkheden aan het vestigen eener nieuwe post verbonden daar de jonge, frissche Hollandsche krachten voor een deel dan verbruikt zijn. Daarbij heeft Andai een zeer kleine bevolking hoogstens 100 zielen. Evenwel het is de wensch van het Bestuur en daarbij bevel dat het mij past voorloopig te zwijgen.

Vanzelfsprekend schreef ook Bertha over de verhuizing:

De verhuizing is goed en wel afgelopen, eerst onze goederen en meubels en eindelijk per laatste prauw werden wij ook veilig en wel met ons kind over de zee gevoerd. Het is een heele toer om de kleine Wim zoolang zoet te houden, de reis duurt ruim 2,5

Dit door zending Woelders in 1870 gemaakte kaartje van de Dorehbaai vormde een inlegblad in een der B.U.Z.V.. Er worden stromingen in aangegeven en de afstanden worden vermeld in uren "roeiens". De noord-zuidas is niet, zoals gewoonlijk, evenwijdig aan de lengtes van het papier.

uur. Wij zitten dan ook niet zoo ruim in onze boomstam als men in Holland in schuit of spoor zit. [...] Het water van de zee ziet blaauw of groen en is soms zoo helder, dat men planten, koraal, steenen, visschen enz. ziet. Heeft men nu ruim twee uur gevaren dan komt men aan de rivier de Andai, die allerprachtigst tusschen het schoone geboomte uitkomt, dan nog een half uur de rivier op aan weerskanten schoone oevers en al spoedig ziet men het hek van de tuin der zendingswoning. Meestal staan br. en zr. Woelders omgeven van de Papoea-jeugd aan den oever en verwelkomen ons. Zoo ook nu; het was 's avonds zes uur dus bijna donker en allerhartelijkst was de ontvangst, die ons nu wachtte. De koffij was klaar en spoedig zaten we prettig te keuvelen.

8 April 1878. Hedenmorgen kwamen Korbwani en Griet bij ons in dienst. Tot heden waren zij geweest bij br. en zr. Woelders. Beiden zijn zij doop-candidaten. Voor eenigen tijd op heidensche wijze getrouwd, wonen zij in een huisje op het Zendingserf en geven geen aanstoot. Met Korbwani ben ik overeengekomen hem benevens kost f 2,- in de maand te geven. Dit genoot hij ook bij br. Woelders en op dezelfde condities is hij nu bij mij. Het is een sterke klant, buitengewoon goed gebouwd voor een Andaienaar. [...] Zoo hij wil kan hij ons gewichtige diensten bewijzen. Ook om het Arfaksch te leeren is mijne hoop ook wel wat op hem gebouwd.

De taal speelde ook een rol in de opvoeding van de kleine Willem. Bertha schreef daarover:

Ik kan mij nu zoo wat verstaanbaar uitdrukken, maar gij moest eens hooren wat een brabbeltaal het is. Onze zoon zal ook wel de volkstaal moeten spreken, want anders zou ik hem geheel moeten isoleren en uitsluitend Hollandsch met hem spreken, doch natuurlijk spreken de Papoesche meisjes Noefoorsch met hem. Toch hoop ik hem zoo veel mogelijk Hollandsch op te voeden en te kleeden.

20 April 1878. Een zonnige morgen en een gure avond.

Dit mag wel het opschrift zijn van dezen gedenk- en 2e verjaardag op Papoea van Bertha. Reeds vroeg in de schemering werden wij gewekt door het liefelijk Psalmgezang van de Christenen uit de heidenen, die zich voor het raam van onze kamer geschaard hadden en aldus zingende hunne heilwenschen toebrachten. Toen wij buiten kwamen stond een prachtige ruiker op de tafel en werden door allen met Meester aan het hoofd eenvoudige doch welmeenende wenschen uitgebracht.[...]

Het was 8 uur en ik maakte mij gereed om door het orgelspel volk en kinderen het sein te geven voor de avondandacht. Nadat de meesten binnen waren speelde ik de melodij van "Er ruischt langs de wolken" en toen ik opstond van het orgel zag ik, dat Johannes en 3 Papoea's weder de deur uitgegaan waren. Op hetzelfde oogenblik hoorde ik een luid geschreeuw op het erf en in de negorij. Meester vroeg mij of hij ook naar buiten kon gaan om de oorzaak van het geschreeuw te vernemen; ik stond het toe en trok zelf een overjasje aan, ontstak de lantaarn en een oogenblik daarna was ik in de achtergalerij en had inmiddels de vrouwen en kinderen geboden met mijne vrouw in de kamer te blijven.

Op een afstand van 25 schreden zag ik buitengekomen een paar met brandend hout en op mijn vraag: Ratei, Meester (wat is er) ontving ik ten antwoord: "Sikairoek kuaas iwoeri Janna bieda, toean" (zij hebben Janna het hoofd afgehakt, mijnheer). Wat ik gevoelde op dat oogenblik laat zich moeielijk onder woorden brengen, toch verloor ik geen oogenblik mijne kalmte en bedaardheid, was dadelijk ter plaatse waar Janna (een vrijgekocht meisje van br. Woelders) was en bevond bij het licht der lantaarn een wond van circa 1 palm lengte op het achterhoofd even onder de beennaad waar het bloed letterlijk uitstroomde.

Aan de dader was op het oogenblik niet te denken. Dadelijk liet ik haar naar de school nevens de huiskamer brengen, haalde een bloedstelpend middel, liquor stypticus, en onderzocht de wond. De slag was gelukkig op het achterhoofdsbeen afgestuit, het bloed stroomde er nog wel uit, doch Gode zij dank, het hielp zeer snel en gunstig zoodat ik zeer spoedig het verband kon aanleggen. Op het dijbeen was ook een wond van een pijl, doch gelukkig niet diep en waar, zoals dikwijls gebeurt, geen stuk van de pijl was blijven zitten.

Toen hoofd en been verbonden waren zeide mij Janna Ruasi: doeif kakoe (mijn hand is ook ziek), ik vreesde, dat ik nog met een breuk van den arm te doen zou krijgen doch dit bleek gelukkig ongegrond te zijn. Wijl men haar bij de rechterhand had gegrepen en haar een eind had voortgesleurd was die een weinig ontwricht doch gemakkelijk te herstellen.

Onderwijl ik bezig was met haar te verbinden schreeuwde men buiten en maakte een heidensch rumoer om de moordenaar te verdrijven. Mijn gebed was tot God om

wijsheid om te handelen met het volk naar Zijne wil. [...] Inmiddels was het 11 uur geworden. Nu alles weder in rust was, liet ik Meester en Johannes binnenkomen, die mij als oorzaak van het gebeurde het volgende, dat ik hier in het kort mededeel, verhaalden:

Meester en Johannes bezitten samen een tuin (vruchtentuin) aan de andere oever der Andai rivier. Een huis op eenige afstand daarvan wordt bewoond door Andaineers. Deze bezaten voor eenige maanden geleden een varken, dat veel schade in dien tuin aanbracht, daarover is twist ontstaan tusschen hen, die nu al hoog gelopen is. Eenige tijd daarna zijn die menschen gegaan naar Oud Andai (ongeveer een dagreis de rivier op), de vrouw is ziek geworden, zij zijn weder teruggekeerd tot hunnen vroegeren woning alwaar de vrouw na eenige weken is overleden. Volgens hun opvatting zijn Meester en Johannes de oorzaak van de dood dier vrouw en moet volgens hunne gewoonte een van hen of van de hunnen daarvoor vallen. Dewijl zij nu weten, dat Johannes en Meester immer gewapend zijn en zij die niet onverwacht kunnen aanvallen hebben zij zich willen schadeloos stellen (!!!) met het hoofd van dit ziekelijk meisje van br. Woelders (!!!). [...]

Welk een bloedige inleiding voor mij op Andai, waar ik voor het eerst bij afwezigheid van Woelders zelfstandig optrad. Voorwaar de macht van het heidendom is ook hier niet gebroken. [...] Wij gaan gemoedigd voort, op het woord onzes Gods.

4 Mei 1878. De Andaiënaars welke de aanslag op Janna hebben beproefd zijn hedenmiddag op het erf geweest om met Woelders te spreken. [...] Wat mij betreft ik meende, dat br. Woelders wel wat te zacht met hen sprak. Dat men zich over zulk een daad van heidenen niet behoeft te verwonderen is buiten kijf.

Het bediendenechtpaar Korbwani en Griet was intussen gedoopt en had daarbij de namen Markus en Martha ontvangen. In plaats van zich nu als ware Christenen te gedragen zorgde het stel voor een toenemende overlast, waarbij het er vaak niet zachtzinnig aan toe ging. Tijdens de Pinksterdagen kwam het overspel van Markus uit, met bedroevende gevolgen.

12 Juni 1878. Woelders zeide hem (= Markus) nu kort, dat de kerfstok vol was. Waarop hij boos heenging nog in het bezit van een geweer (eigendom van Woelders) en kruit en lood van mij. Daar wij het ergste vreesden n.l. dat hij in zijn strijd met hen, die zijn zonden hadden overgebrieft, een ongelukkig schot zou doen, nam ik het geweer hem af, dat hij mij lang niet vriendelijk afnam. Martha schijnt de nacht daarop berouw gehad te hebben en heeft den geheelen nacht om hem liggen huilen. De volgende dagen hem weer opgezocht, al het goed uit hun huisje in een huis van de Arfakkers gebracht en ons met geen enkel woord kennis gegeven dat zij onze dienst verlieten. Wijl wij nu merkten, dat zij reeds lang niet met lust bij ons waren en vooral Bertha menige onaangenaamheid bezorgden, wilden wij geen voetval voor de luidjes doen of zij weder s.v.p. bij ons wilden zijn. Integendeel namen wij ons sterk voor hen niet in onze dienst te nemen tenzij zij weder kwamen vragen. [...]

Over dit alles en eene uitdrukking, die Woelders zich over Bertha veroorloofde, dat zij zelf meer moest werken, hij had ook moeten ploeteren enz., ontstond in de laatste dagen eene onaangename stemming tussen de brs. en zrs. van hetzelfde huis.

Nu is het weder goed; hedenmiddag vertrok br. Woelders naar Kwawe, alwaar de Majoor Sakké zou gedoopt worden en zoover ik kan merken was alle boosheid geweken; doch waarom nu die scène hier bewaard? Om aan te toonen voor ons geheugen, hoe men ook over de wijze van leiding met de Papoesche kinderen de ergste geschillen onder brs. kan krijgen. Men kan te streng, maar ook te laksch voor de kinderen zijn.

15 Juni 1878. De Andaënaars zijn hedenmorgen dansende en springende met Hattammers en Ajamboriërs teruggekomen van Mansinam waar zij te hulp geroepen waren om een vrouw, die in overspel leefde, te dooden; is hun gelukt. Recht heidensch dansten zij van vreugde en minder omdat de overspeelster uitgeroeid was dan wel omdat zij aan hun bloed- en moordlust hadden kunnen voldoen.

23 Juni 1878. Janna het meisje, dat 20 April door de Andaënaars gewond is, is gisterenavond overleden. Hevige koorts en uitputting aan een beenwond, daarbij het bloedverlies ten gevolge der verwonding hadden haar uitgeput en dit menschelijkerwijze haar dood verhaast.

Hedenmorgen (Zondag) is zij reeds vroeg begraven nadat wij eerst een kist hadden getimmerd. Van haar afsterven weten wij niets dan dat zij 18 maanden in het huis van br. Woelders geweest is en Gods woord heeft gehoord.

24 Juni 1878. De 1e jaardag van ons kind hebben wij beide aangenaam en gezegend gevierd. De brs. Beijer en Bink waren overgekomen om in onze vreugde te deelen. Woelders had een extra gebak klaargemaakt. Een der Papoesche meisjes had zijn wagen met bloemen versierd. De jubilaris was den ganschen dag allerprettigst gestemd.

Spare de Heer onze eersteling verder en geve Hij, dat wij hem nog eens groot zien, en klein voor den Heer.

Intussen naderde het vertrek van br. Woelders, waarna Jens zelfstandig verder zou gaan.

23 Juli 1878. De afscheidsure, hoewel er lang op voorbereid, deed mij en Bertha en onze heengaande br. en zr. zeer pijnlijk aan. Wij geleiden hen tot aan de prauw en gingen deels zwiiggend voort langs den weg tot aan het einde der rivier waar de prauw wachtte. Alle 4 waren wij zeer aangedaan en geen woord dan een weerziens kon over onze lippen komen.

Veel hadden wij in ons samenzijn met hen genoten en hoewel wij wel eens van meening hadden verschild, waaruit kleine botsing was ontstaan, toch hadden wij bij het vertrek elkander niet om vergeving van het een of ander te vragen. Ik had niet gedacht, dat dit heengaan van br. en zr. Woelders mij zoo zou ontstellen, dat ik er den ganschen dag van van streek was. Onze wensch blijve, dat de Heer hen na verfrissching van de krachten zijner vrouw weder gezond tot ons weder brenge. [...] Naar hunne berekening kunnen zij niet voor 1881 terug zijn.

Ook van de bevolking genoten zij veel deelneeming. Wat de stemming der bevolking voor ons betreft, die ons tot heden zeer gunstig is, dat het zoo blijve en de Heer de harten van zendelingen en volk tot elkander blijven neigen.

Toen wij, bij terugkomst na Woelders weggebracht te hebben naar de prauw thans als geheel zelfstandige arbeiders de Zendingstuin betraden, baden wij om een rijkelijke vervulling door de Genade onzes Heer.

Bertha beschreef de nieuwe situatie, ontstaan na het vertrek van Woelders, en schetste de samenstelling van het gezin. Over de aanstaande gezinsuitbreiding werd door beiden echter met geen woord gerept.

Nu Woelders vertrokken is zal ik het wel wat beter krijgen, maar tot hier toe had ik weinig hulp. Beide onze Papoesche meisjes hebben nog wonden aan de beenen en dus deed ik veel zelf, daarbij is alles hier veel omslachtiger dan in Holland. Nu evenwel krijgen wij den Sangirezen Meester met zijn vrouw in onze dienst, benevens nog twee gehuwde Papoea's, die hier op het erf wonen en ook bij br. Woelders in dienst waren. De Meester en zijn vrouw zijn lieve eenvoudige Christenen, die voor eenige jaren hier wonderlijk aankwamen; ze waren op eene reis per prauw over de zee gekomen en kwamen dus hongerig en uitgeput hier aan. Eenige hunner gingen weder terug naar de Sangireilanden, maar Meester bleef vrijwillig hier wonen. Ze hebben zelve 4 kinderen en een Papoesch meisje, dus dat maakt zeven personen.

Het huisgezin van Johannes (vroeger Woensdag) met zijne vrouw Anna (vroeger Noerabari) en hun zoontje is ook bij ons in de kost, dat is dus reeds 10, dan Markus (vroeger Konswouw) met Martha (vroeger Grietje) is 12; dan onze meisjes en 2 jongens van Woelders, Jan en Zadok, benevens een jongen uit de negorij, een wees, die hier vrijwillig in huis is maakt 17, terwijl wij drieën het getal van 20 vol maken. Al die mondjes moeten daags gevuld worden, dus er is heel wat noodig en U kunt denken hoe blijde wij zijn als Johannes met een varken uit het bosch thuis komt. Dan gaat er een blij hoerah op en alles is in de weer voor de slacht. [...]

Een paar dagen voor het vertrek van Woelders heeft Jens de 2 opperhoofden van het volk plechtig erkend als zoodanig. Toen ontvingen ze elk een broek, blaauw katoen met roode randen op zij met de machine er op gestikt, van een bont Kasimier lufelkleed had ik baadjes gemaakt met witte knopen. De heeren trokken de bonte pakjes aan en geleken perfect op aangekleede apen; daarop laadde Jens een geweer, gaf het de Korano in de hand en terwijl die het afschoot klopte Jens hem 3 maal op de schouder en riep 3 maal luid Korano, daarna de Majoer evenzoo.

Kleine Wim, die overal met de neus bij is, begon te huilen meenende dat Jens hun vloeg en ook de gewerschoten maakten hem wat bang. Dat is nu voor hen zoowat het teken dat wij ze in hunne kwaliteit als hoofden erkennen.

Helaas, Jens' eerste daad als zelfstandig zendeling was het behulpzaam zijn bij een begrafenis, die Korion betref, de vrouw van Filippus (voor zijn doop Kontwari geheten).

26 Juli 1878. Wij hadden de Heer gebeden, dat Hij die vrouw niet weg wilde nemen [...] daar nu Woelders pas weg is, het voor ons geen aangename introductie is. Doch de Heer beschikte het anders. [...] Nadat het lijk in de kist was geplaatst in half zittende, half liggende houding, de knieën opgetrokken en de handen kruizelings op de borst met het gelaat naar het oosten, wierp Filippus drie scheppen aarde op het lijk, een oude man Monsiani deed het ook waarop ik de schop nam en zeide: vrienden, dit is een teeken, dat ik Korion en Filippus lief heb en wierp toen ook 3 schep aarde op

het lijk; nadat nog eenige anderen dit gedaan hadden vroeg ik of zij een kort woord wilden hooren. Jam ariiseni (heel graag) klonk het en zoo nam ik de gelegenheid waar hen Jezus Christus als de opstanding in het leven te verkondigen.

Bertha beschrijft hoe Jens zijn eerste kerkdienst hier leidde.

27 Juli 1878. [...] Hedenmorgen had Jens het voorregt om thans als zelfstandig zendeling voor volk en kinderen te spreken en hun de groote liefde Gods te verkondigen. Hij sprak van de bekeering van de Kamerling op weg naar Gaza. Evenals alle Zondagen zongen we onder begeleiding van het prachtige orgel: "Jezus neemt de zondaars aan." Als U dat gezang zingt moet U maar eens denken, dat datzelfde gezang elke Zondag door de Papoea's in hun eigen taal gezongen wordt. Ik moest nu dienst doen als voorzeger, regel voor regel zeg ik hardop voor, daar slechts 2 der kinderen kunnen lezen en dus ook een gezangboek bezitten. Als de kerk uit is deel ik aan de kinderen elk een sago uit. Jens deelt tabak en gambier uit en houdt soms nog een praatje waarna de bruine gemeente zich verwijdert.

10 Augustus 1878. Martha en Markus, vooral de eerste geeft ons veel zorg door haar oneenig leven met haar man. Nu en dan gaat zij eenige dagen in de Papoesche huizen leven waardoor het hoofd van Markus dan ook weder op hol raakt.

Gisterenmiddag werden wij verschrikt door een heidensch geschreeuw in de negorij; toen ik ging om de oorzaak te vernemen zag ik Martha onder een Papoesch huis en Markus haar duchtig slaande. Op mijn nadering staakte hij zijn tuchtiging en drong er alleen op aan, dat zijne vrouw naar huis zoude gaan, waartoe echter deze minder geneigd, het bosch invluchtte. [...] Na hun doop schijnt ook de zucht tot leeren bij beiden veel gedaald te zijn, reden te meer voor mij om bij voorkomende gelegenheid niet te spoedig door den doop aan het eigenlijk dooponderricht een einde te maken. Nadat ik gisterenavond Markus nog gewezen had op zijn Christelijk voltrokken huwelijk en hem aangespoord door geduld en zachtmoedigheid als de sterkste zijn vrouw te leiden, kwam hij er heden morgen op zijn rug met haar aandragen en tot mijn blijdschap en dankbaarheid is daar de verzoening onderling op gevolgd.

16 Augustus 1878. 's Woensdagmorgens voldeden wij reeds graag aan onze afspraak met de familie Bink hen te bezoeken, en stapten daartoe in de gereedliggende prauw van br. Beijer. Ons verblijf bij br. Bink in den beginne heel aangenaam werd al heel spoedig vergald door hetgeen ons ter oore kwam over de praat- en babbelsucht van de vertrokken br. en zr. Woelders.

De handelingen van gemelde br. en zr. werpt een droevige schaduw over hetgeen ik vroeger gunstigs van hen in deze bladzijden schreef. Hij toch heeft bij een bezoek in de baai begin Juli met zijne vrouw zulk een ongunstige en onware voorstelling van ons opgehangen bij br. en zr. Meeuwig, die ik noch van hem, doch nog veel minder van zijne vrouw ten opzichte van mijne vrouw kan verklaren, daar zij al dien tijd op zeer intieme wijze met ons omgingen. Dat zij dat juist deden bij Meeuwig en zijne vrouw, die door ons meenden verongelijkt te zijn en in wier hart zij gewis meenden een goede akker te hebben voor het zaad der tweedracht, strekt de man Woelders met zijn 10-jarigen arbeid op Andai niet tot eer. De huichelachtige wijze waarop hij en

zoude vrouw beide met ons omgingen en altijd praatten over gezegende
 verhooringen, dat juist wij en geen andere hunne plaatsen innamen. Niet
 wetende of wij stonden met hen op zeer vriendschappelijke voet, in een
 d, dachten wij, het waren onze vrienden, die den moed zouden hebben om ware
 grieven ons te zeggen.

Watte het ons diep, zeer diep, dat zij op zulk een lage wijze getracht hebben ons
 te maken bij de brs. en zrs.. [...] Helaas kunnen wij de zendeling Woelders
 en zijne vrouw niet meer onder onze vrienden tellen, al hebben wij ook 4 maanden
 met hen op zeer intieme wijze samengeleefd.

Veel zijn de teleurstellingen van den zendeling doch geen enkele is te vergelijken bij
 deze waar men meent met een br. of zr. om te gaan waarna het openbaar wordt, dat
 juist die ons achter den rug zulk een leelijke laster hebben opgeworpen.

Veel hadden wij ons voorgesteld van een bezoek bij de brs. Beijer en Bink, doch
 hetgeen wij vernamen van de babbelsucht van de vertrokken br. en zr. bedierf veel
 van ons genot vooral voor Bertha, die zich over zulk eene handelwijze diep bedroefd,
 beleedigd en geërgerd voelde. Kort voor br. Woelders heen ging van Andai wist hij
 mij zijn vermoeden te zeggen, dat zoo hij even de baai uit zou zijn de brs. wel veel
 over hem te vertellen zouden hebben. Nu, hij is in die paar dagen bij Bink over de
 tong gegaan, doch hij gaf er reden toe. Zeide Woelders zelf bij zijn vertrek dat hij
 niet bewust was, dat wij elkander iets te vergeven hadden, zeker dacht hij toen
 niet aan de leelijke woorden, die hij en zijne vrouw bij Meeuwig, vooral van Bertha
 gebruikt hadden.

Hadden wij aanvankelijk half plan ook Meeuwig een bezoek te brengen, door hetgeen
 wij gehoord hadden en wijl wij geen enkel bewijs van leven van Meeuwig ontvangen
 hadden, maar nog wel de mededeeling van Bink, dat wij op eene on-eerlijke wijze
 Meeuwigs melk gedronken hadden en hij daardoor zichzelf tegen-sprak, waar hij
 zelf mijne vrouw dat deel melk had toegewezen onder voorwaarde door ons gemaakt,
 dat wij hem zouden betalen, doch ons wel nu zoo goed als van diefstal beschuldigd
 hield, was onze lust niet hem nu te bezoeken.

27 Augustus 1878. Reeds lang had br. Bink zich voorgenomen het huis op Andai met
 schuine latten tegen het invallen te beschutten, daardoor wat meer verband te geven
 aan de staande en dwarse balken, die weinig verband vormen, waardoor het huis
 tegenwoordig met een beetje harde wind staat te schuiven als een wrakke kernistent.
 De houten, tot dat doel benodigd, had ik reeds vooruit doen zagen, rissen en schaven
 en nu had Bink ze enkel maar pas te maken en aan te spijkeren. Daar ik met mijn
 lange hals ook telkens het hoofd stootte aan de hoofdingang van de pastorie te Andai,
 zou Bink ook die deur wat verhoogden. Tot dit tweërlei doel kwam hij dan dezen
 Dinsdag tot ons en is reeds ijverig aan het werk gegaan.

6 September 1878. Sedert April 11. de 1e bevalling voorgekomen op Andai; op 6
 September 's morgens is de vrouw Bekroni, echtgenoot van Remodati bevallen van
 een dochter.

Nu de morgenaandacht ging ik even de vrouw en het kind zien en bracht een pakje
 lucken voor beiden, dat Bertha met dit doel gegeven had. De kraamvrouw, pas een

paar uur geleden bevallen, vond ik rustig in het huis bij een vuurtje gezeten met haar kind op de neergehurkte knieën, kalm haar cigaartje rookende.

Buiten het huis in een klein hutje bevallen had men met haar toch niet streng de Arfaksche gewoonte gevolgd om haar daar 10 à 12 dagen te laten, maar haar na de bevalling spoedig overgebracht in het groote huis waar zij in een afgezonderd hoekje bij een vuurtje zonder gezelschap van anderen dien tijd rustig kon slijten.

In deze dagboeknotitie was er andermaal sprake van problemen met Martha, die de Korano had uitgescholden.

[...] zooals ik later hoorde schold Martha de Korano voor Kaskoda. De man heeft sedert jaren een schurftuitslag, die afwisselend wat beter wordt en hem niet alleen een onaanzienlijk uiterlijk maar ook soms veel last geeft.

Daarop werd de Korano boos, spande den boog en schoot met een pijl op Martha, die gelukkig niet raak was maar toch slechts 20 pas van mijn vrouw en kind neerviel.

Die pijl is door mij in bewaring genomen en aanvankelijk was ik zeer boos op het hoofd van bestuur, doch nu ik de zaak onderzocht heb is mij gebleken, dat de Korano door Martha gesard is waardoor hij in drift den boog heeft gespannen.

De gevolgen echter van dezen twist waren, dat Martha 3 dagen weg is geweest zoodat Markus Zaterdagmorgen ook is heengegaan om haar te zoeken. [...] Ook is Martha medegedeeld, dat zij in betrekking tot de school tusschen twee te kiezen had, of geregeld elken schooldag komen of anders van de school af; daar zij tamelijk goed kon lezen en mijn ideaal niet is van de school een duivenplaat te maken waar de huisgenoten zelfs nu en dan eens op vliegen, nam ik dezen maatregel, daar hij in elk geval de bevolking leert, dat in het schoolgaan der kinderen regel vereischt wordt. Martha nogal stomp om wat meer dan lezen te leeren is zonder vragen verder weg gebleven.

12 September 1878. Even na het 1e zingen van de avondgebedsdienst [...] werden wij verschrikt door het geschreeuw in de negorij dat een rooftocht in aantocht was. Meester, Johannes en Markus waren een oogenblik daarna gewapend en kwamen aan de ingang om ammunitie vragen. Nu ik maakte geen bezwaar, dat zij door loos alarm of lossche schoten de gewoonlijk laffe en geweervreezende Papoea's met de Andaiënarren zouden verdrijven, alzoo deze helpende. Ik voorzag hen dan ook spoedig van wat kruit en geweerdopjes, en beval hen even buiten het hek van de paggar een paar schoten te doen.

Dat bleek inderdaad voldoende om de aanvallers af te slaan, die volgens een zegsman onder geweldig geschreeuw het hazenpad gekozen hadden. Van het volk van Andai kwam Jens de achtergrond van deze rooftocht te weten:

Verder hoorde ik, dat het vermengd volk van Wandammers was, die belust op goederen het plan hadden gevormd op Andai menschen te rooven en die na verloop van eenige maanden weder terug te brengen door een ander volk in hope, dat de zendelingen, doende wat de Andaiënaars niet kunnen, deze menschen weder vrijkochten zoo als gebeurd is met Chrissie en denkelijk zal gebeuren met het kind van de Majoor.

Reeds voor eenige maanden was een aanval op Andai beraamd en door Markus een oproep afgehuisterd tusschen eenige Wandammers, die oordeelden, dat een aanval op het slecht bevolkte Andai niet moeielijk was, men zou ongemerkt de negorij naderen, zich in het bosch of struikgewas verbergen en op een gegeven oogenblik, wanneer de busternis goed ingevallen was, zich onder de huizen verbergen en aan de palen slaan, waardoor de bewoners, verschrikt voor aardbeving, ijlings het huis zouden verlaten en men dus zonder bloedstorting wellicht gemakkelijk eenige Andaienaars zou kunnen bemachtigen.

Dankbaar zijn wij, dat dit plan voorloopig verijdeld is.

15 September 1878. Branden behooren tot heden gelukkig tot de zeldzaamheden op Nieuw Guinea. Men hoort er zelden van niettegenstaande de Papoea's nog al behtvaardig met vuur omgaan. Dezen middag toen wij ons een weinig na den eten in de rust bevonden, werden wij uit onze lichte sluimering door een ongewoon gedruisch op het erf gewekt.

Buiten gekomen zag ik, dat het huis van Chrissie een 20 pas van het zendingserf op een heuvel gebouwd met geheel het dak van boombladeren (atap) in brand stond. Gode zij dank was er weinig wind en nog in tegenovergestelde richting van het zendingshuis, zoodat de vonken in de richting van het bosch vlogen maar toch niet onder gevaar voor het huis van de Korano, dat nevens dat van Chrissie gebouwd is.

Van blusschen was niet te denken en wegens de groote hitte ook niet aan omkappen der palen waarop het gebouwd was. De bewoners waren juist op het vischvangen uit, zoodat toen zij in der haast bij elkander geschreeuwd waren en nog haastig kwamen aanlopen om hun weinig huisraad in de omtrek van het huis verspreid te zien, dat in den beginne door een Andaienaar in der haast er uitgeworpen was en voorts konden zien hoe de vlammen al meer en meer ook het lichte houten geraamte aantastten.

Onze menschen, waarvan ik er eenige aan het werk gezet had om de huisjes op het zendingserf te bewaken, en anderen aan het blusschen waren van de vuurgloed op de grond, kweten zich ijverig en alzoo gelukte het dat de brand in minder dan een uur afgelopen was en het zich bij dat enkel huis beperkt had.

Maar ik dien morgen, het was een Zondag, de kerkgangers bij den gelijkenis van den verloren zoon bepaald had, was het dezen middag eene schoone gelegenheid hen te bepalen bij de vergankelijkheid van al het aardsche goed. Toen ik een uur daarna op de gong voor de middag-Godsdiensstoefening klopte, kwamen er nog meerderen dan ik aanvankelijk verwacht had. Trouwens zij waren dan ook niet moede daar zij bij de blussching geen hand hadden uitgestoken om water den heuvel optedragen, maar het heel lakoniek aan mijne menschen hadden overgelaten. Eerst toen ik ten tweede male den heuvel opklom en de Korano aanspoorde om ijverig deel te nemen aan de blussching gingen een paar vrouwen en kinderen mede aan 't water dragen, doch de luieren Artfakkers bleven even lakoniek staan kijken.

Avonds kwam Chrissie bij mij en vertelde, dat letterlijk al zijn eigendom verbrand was; de man wist niet, dat ik gezien had, dat zoo niet alles dan toch het grootste deel ered was. Ook eenige levensvoorraad en zijn slaapmatten waren verbrand. Nu, ik hoorzag hem van het een en ander, raadde hem aan bij den Korano te gaan slapen en

beloofde den volgenden dag verder met hem te spreken en, zou hij hulp behoeven, hem te helpen.

Martha leverde gedurig meer problemen. Had ze eerst vooral ruzie met haar man, nu volgde ze ook de orders van Bertha niet meer op, en werd ongehoorzaam en eigenzinnig.

26 September 1878. Bertha, reeds lang verbolgen over haar gedrag, wilde haar niet meer in de kamer hebben en deede het werk toen zelve. Nadat wij beiden haar in haar huisje nog ernstig vermaand hadden is zij eergisterenmorgen van het erf geloopen naar de huizen der Arfakkers en verkiest, niettegenstaande zij gedoopt en Christelijk getrouwd is, niet te voldoen aan de eisch van haar man thuis te komen.

Er moest iets gebeuren, dat was duidelijk. Voorlopig kwam er een tijdelijk eind aan de problemen door - dat Markus en Martha voor minstens een maand meegingen met rondreizende Rhooners naar Rhoon.

Reeds vroeger had Markus, nog toen Woelders hier was, het voornemen om Andai te verlaten, daar het ergerlijk gedrag zijner vrouw ook hier aan de heidenen aanstoot gaf. Daar hij al een paar dagen rondgelopen had en zijn vrouw steeds in de huizen der Arfakkers huisde, kwam hij mij hedenmorgen vragen of hij voor een maand met de Rhooners mede kon gaan.

Ik raadde het hem niet aan, doch gaf aan de Korano, zijn oom, te kennen dat, zoo Markus ging, zijne vrouw hem moest volgen, daar ik voorzie, dat hij wel langer dan een maand op Rhoon zal blijven. De Korano en velen uit de negorij waren er tegen, dat hij vertrok en ook ons smartte het zeer doch het bepaald verhinderen bij de Singadji van Rhoon wilde ik niet daar het anders de schijn had gehad, dat wij hen op Andai wilden houden om van hunne diensten te profiteeren en integendeel juist, toen Martha en Markus weg waren, waren wij van veel moeite en last bevrijd, daar Martha toch geheel naar haar eigen zin leefde en zich in geen enkel opzicht onder behoorlijke tucht wilde stellen.

27 en 28 September 1878. Een man reeds lang verwacht betrad heden onze woning. Het was onze br. Meeuwig en zijn komst was het bewijs naar dat wij reeds vroeger van br. Bink vernomen hadden, dat hij nu bepaald kwam om opheldering te geven van zijn zonderling gedrag en alle twisten en veeten van vroeger te vergeten en begraven.

Ik was werkelijk verheugd hem te zien daar ik hem in geen half jaar gezien had en aldus was onze ontmoeting niet stijf of koel maar hartelijk. Over veel en velerlei werd gesproken, niet weinig over de praatzucht van de vertrokkenen en door Meeuwig werd ons de wijze waarop wij belasterd waren geworden duidelijk gemaakt, dat hun echter in onze achting niet heeft doen stijgen. [...] Genoeg, wij scheidten als vrienden en dat deed ons genoeg!

18 October 1878. Bink is na gedaan werk weder tot vrouw en kinderen gekeerd. Hij heeft een bovenbalk, die gebroken is, geheeld door er een andere van boven stevig aan te verbinden. Ook met hem hadden wij weder een aangename afwisseling in het eentoonig leven op Andai.

21 October 1878. De Andaienaars vroegen mij een paar dagen geleden om de prauw te leen, hun verzoek werd toegestaan doch daar de gabba-gabba slecht was konden zij er zoo niet mede varen en wilden zich de moeite niet geven om die goed te maken, wat door 2 menschen op eene dag gedaan kon worden, doch eischten zeer brutaal, dat ik de prauw eerst op mijn kosten goed zou laten maken.

Dit deed ik niet en zoo bleef de prauw ongemaakt en ongebruikt liggen; de Korano, daarover boos, hield in zijn domheid de kinderen daarom van school, ik hield mij als of ik het niet merkte en stond de tweede prauw niet aan hem af daar er altijd een op Andai gereed moet liggen.

Nadat dit eenige dagen geduurd had en zij begrepen, dat mijne weigering billijk was, kwamen er een paar en herstelden de prauw, zoodat zij hem gebruiken konden.

Meer en meer wordt het mijn overtuiging, dat de Andaienaars de zendeling beschouwen om van te plukken, daar zij tegenover ons met 2 maten meten en de zendeling op het laatst als hun knecht zouden gebruiken.

11 November 1878. In een klein prauwtje met Johannes en 2 Papoea's ging ik hedenmorgen naar Bink om met hem over het halen van kalk te spreken daar de Andaienaars niet dan tegen zeer hooge betaling kalk wilden halen. Ook had ik dien morgen geen genoegzaam aantal roeiers kunnen krijgen waarom ik met dit kleine prauwtje moest gaan. [...] Zoo ik de kalk hier heb is mijn doel om spoedig een aanvang te maken om zoo mogelijk voor Bertha haar bevalling de grond klaargeemaakt en droog te hebben.

12 November 1878. Reeds gisteren was de toestand van Marten, het 2e kind van Seroos en Rika zeer zorgelijk zoodat men niet anders dacht dat het sterven zou. Hedenmorgen vond ik het wel zeer zorgwekkend, doch gaf toch de hoop op herstel nog niet op. Om 10 uur kwam men ons vertellen, dat het overleden was en na ik er geweest was moest ik helaas die tijding bevestigen.

Rika vroeg mij of zij het lijkje op het Zendingserf bij de anderen mocht begraven dat hun werd toegestaan. [...] Daar nu in dergelijke gevallen hun adat is om de familie der overledene te helpen en zij hier weder hoopten op de goedheid van de toean, werd ik niet weinig boos en verontwaardigd, daar zij liever de vader van het overleden kind een grafje zagen graven, dan hem te helpen. Met een ernstig woord bestrafte ik hen en vond niet weinig steun in het feit dat genoemde adat voor alle Papoea's, strandbewoners en binnenlanders, gevolgd werd.

De Korano ging hierop met eenigen aan het werk en werkte naar de gegeven aanwijzing van den Meester ijverig voort tot het grafje gereed was.

Het lijkje netjes in een mat gebonden werd toen gehaald, in het graf gelegd, nadat zij mij eerst geroepen hadden, door eenigen er een paar schoppen aarde op geworpen waarna ik de vergaderde mannen, vrouwen en kinderen toesprak.

14 November 1878. Eergisteren werd mij de tijding gebracht, dat het kind van de Majoor, in October 1877 met 3 anderen geroofd, met de Wariappers op Mansinam was en de eigenaar genegen om het tegen goede betaling aan de Andaienaars af te staan. Aan goederen werd een som van over de honderd guldens gevraagd, dus meer

dan het dubbele bedrag van hetgeen Woelders van de zendelingen bij mij had gedeponeerd.

Toen de vader van het kind met een paar tusschenpersonen bij mij kwam met het verzoek om te helpen was ik zeer blijde maar had toch geen lust om in zulk een buitensporige eisch te bewilligen. Ik toonde hen de f 50,- die indertijd door Woelders en mij beloofd waren aan de Rhooners zoo zij dit kind terugbrachten.

Met dit bericht gingen de tusschenpersonen naar Mansinam. [...] Den middag van dienzelfden dag kwam er niet weinig opschudding op Andai door het bericht, dat de eigenaars met dit meisje wilden vertrekken; tegen de avond kwamen er verscheidene opgewonden Andaienaars bij mij met woest geschreeuw, eischende, dat ik hen goederen en wel veel zou geven om dat meisje los te koopen.

Chrissie was een van de oproerigsten, als een dolle stond hij met zijn lans te dansen, dat mijn vrouw en kleine Wimmie niet weinig verschrikte. Ik zag er echter niets in dan een soort van Arfaksche welsprekendheid om kracht aan zijn redenen bij te zetten.

In hun eisch kon ik niet bewilligen. [...] Toch had ik met den vader van het kind te doen en toen de gemoederen op het heetst waren, nam ik het besluit om, hoewel bijna naakt, met hen te willen gaan naar Mansinam en Manokwari; dit voorste! viel in goede aarde en in een oogenblik lagen mijne 2 prauwen bemand met Andaienaars te water en maakte ik mij gereed voor de reis. Bertha was niet op haar gemak over dit besluit vooral wijl ik bij nacht misschien 3 of 4 uur op eene prauw zou moeten zitten, doch begreep toch spoedig, dat dit het beste was en rust gaf aan de opgewonden gemoederen.

Onder zingen en schreeuwen waren wij al spoedig de rivier uit en werd koers gezet naar Manokwari. De twee prauwen bleven dicht bij elkander en nu bleek het, dat, waar het de Andaienaars hun eigen belang was, zij ook wel konden roeien. [...] Reeds was het 10 uur toen wij te Manokwari aankwamen en de familie Bink reeds in de rust vonden, daar Bink en zijn vrouw beiden de koorts hadden. Spoedig hoorde ik van Bink, dat het vertrek van de Wariappers slechts een loos gerucht was en zij denkelijk nog wel een paar dagen zouden blijven. [...] Met een 6 tal Andaienaars bleef ik bij Bink overnachten om den volgenden dag reeds vroeg naar Mansinam te gaan. Na de morgenaandacht stapten wij in de prauw om naar Mansinam te gaan doch eerst gingen wij naar Kwawe om br. Beijer aftehalen en de hoofden van Kwawe te bewegen met ons te gaan. Beide gelukte; Beijer en een 4 tal hoofden gingen met ons om zoo mogelijk kracht bij te zetten aan ons verlangen om dat meisje voor een matig losgeld intelossen.

Op Mansinam werd een samenkomst van volk en hoofden in de kerk belegd, de eigenaars van het meisje en de Andaienaars welke laatsten hun goederen, die zij als losprijs hadden medegebracht voor aller oog uitstalden. Dit bedrag evenwel zeer weinig, hoogstens de waarde van 16 à 18 gulden. Na lang heen en weder praten tusschen de eigenaars van het meisje en de hoofden van Mansinam werd besloten, dat Bink afstand deed van alle aanspraak op Jhon, zijn jongen en daarvoor het kind van de Majoor aan den vader zou teruggegeven worden en de eigenaars van het kind f 25,- zouden ontvangen. [...] Deze eisch alleszins billijk werd dadelijk bekrachtigd door de hoofden van Mansinam.

De zaak aldus tot veler genoegen geschikt, niet erg voordeelig voor de eigenaars van het meisje, daar zij gedacht hadden minstens een waarde van f 100,- voor dat kind te ontvangen, werd een einde gemaakt aan alle veeten tusschen de Wandessiërs, Dorehzen en Arfakkers. Waar men in den laatsten tijd gehoord had, dat vele zuidelijke stammen begeerig het oog vestigden op Andai om daar menschen te rooven, op hope die later met veel geld der zendelingen intelossen, werd door ons noodig geacht daartegen te waarschuwen, verzekerende, dat voortaan niemand door ons zou worden ingeruild. [...]

Nadat ik bij br. Meeuwig gemaaltijd had ging ik met de grootste prauw met een 20 tal Andaiënaars waaronder ook het vrijgestelde meisje naar huis. Zooveel last ik anders met de Andaiënaars met het roeien heb, zoo weinig toen. Lustig werd geroeid en gezongen en ten ruim 5 uur roeiden wij onder een saluut van 3 gewerschoten de rivier in.

Voor het zendingserf waren de meeste vrouwen uit de negorij vergaderd en werden de zingende roeiers met luid gejuich ontvangen. Ook thuis vond ik alles wel en dankbaar iets voor de Andaiënaars te hebben kunnen doen stapte ik mijn woning weder binnen.

De meeste dank komt echter aan Bink toe; had hij zijn jongen niet willen afstaan dan was het stellig voor de Andaiënaars veel moeilijker geweest het meisje in te ruilen.

Voordat de Andaiënaars naar huis gingen vergaderde ik ze nog eens in de galerij en sprak vooral de vader van het kind toe om thans ook de opvoeding van dat kind te behartigen zooals God dat wilde. Voorts ontvingen zij nog een stukje gambier en ging elk welgemoed naar huis.

Gelukkig, er kwam eindelijk weer bericht van de familie uit Holland:

18 November 1878. Elke dag op Nieuw Guinea heeft bij zijn schaduw- ook zijn lichtzijde, doch geen enkele is te vergelijken bij die waarop de tijding van een schip ons geworden.

Zulk een dag was het heden waar ons op den avond niet alleen de tijding van een schip, maar ook een groot pak brieven en eenige couranten uit Holland en Indië gewerd. Dien middag hadden wij met de zendingsbidstond nog byzonder met onze gedachten in Holland verkeerd, niet denkende, dat wij zoo spoedig zouden verrast worden door de tijdingen.

Ik was juist met de kinderen in de school om de plaats van Bertha te vervullen bij de deeling van het avondeten toen er eene luidruchtige beweging buiten op het pad was en tegelijkertijd Jozef van Mansinam gevolgd door 3 Papoea's de school binnenstapte en mijn vraag voorkwam met het woord: Kappal ova, toean, en mij een pak brieven en couranten overhandigde. Dankend ging ik naar binnen om Bertha het goede nieuws te melden en nadat wij onzen God en Heiland gebeden hadden om kalmte bij het lezen en hulp in beproevingen, die ons konden wachten en Hem hadden gedankt voor de verrassing, die ons gewerd, daar wij in deze maand nog geen schip hadden verwacht, zetten wij ons aan het lezen, dat met de Avondaandacht een uur daarna slechts node werd afgebroken.

In het geheel ontvingen wij een 40 tal brieven benevens eenige couranten. [...] veel verblijdends vernamen wij en weinig bedroevenis. Onder het laatste is het ontslag van

br. Meeuwig. Ik ontveins het mij niet het is naar mijne verwachting. Na hetgeen die br. gedaan heeft kan het bestuur hem niet als zendeling der Vereeniging houden. Waar hem bij ontslag op den dag dat hij het schrijven van het bestuur ontving nog vrije passage met vrouw en kinderen tot Batavia toegestaan wordt heeft hij in het minst niet te klagen over onhumane behandeling van het bestuur. Ook over Beijer zond br. Woelders mij een brief toe van het bestuur aan ons, inhoudende, dat hij zijn ontslag heeft als zendeling-koopman en weder in zijn vorige funktie als zendeling-helper gesteld is.

Aldus geen nieuwe lichtpunten voor de zending op Nieuw Guinea dan nog een, en wel, dat br. van Hasselt op de terugreis is naar Nieuw Guinea; volgens een schrijven van de heer Jungmichel is hij reeds te Batavia gearriveerd. God geve, dat hij spoedig in ons midden zij om het gestaakte werk op Mansinam met nieuwe krachten weder te hervatten.

24 November 1878. Als een staaltje van hulpvaardigheid en dankbaarheid van de Andaiënaars teken ik het volgende aan voor mijn geheugen.

Bink, de toean van Manokwari, die onlangs de Andaiënaars zoo behulpzaam is geweest om het meisje van den Major intelossen, was heden jarig, en had dien morgen de brs. ten zijnent uitgenoodigd. Het spreekt vanzelf, dat ik gaarne dien br. ging gelukwenschen en 's avonds vroeg ik na de kerk wie van de Andaiënaars morgen wilde roeien. Niemand deed zich op, ja zelfs de Major, die in de laatste dagen zoo ruimschoots van onze hulp geprofiteerd had, had als voorwendsel voor zijn luiheid, dat hij morgen naar zijn tuin ging. Wel weten zij mij te vinden als zij gebrek aan het een en ander hebben, doch om in tijds wat te verdienen zijn zij niet van thuis. Ik was er niet prettig over gestemd en deed hen dat duidelijk blijken, vooral waar het hier ook eene attentie voor br. Bink gold, waarvan de Andaiënaars heel goed weten, dat het eene gewoonte is onder de zendingen om op elkanders jaardagen te zamen te komen. Nu zij zagen, dat het ernst was en zelf de waarheid der beschuldiging gevoelden, dat zij op zulk een wijze de zegen van het Evangelie wegwerpen, ontving ik bericht van den Korano, dat hij morgen met een 5 tal roeiers gereed zou zijn.

27 November 1878. Wyl ik het geschikter vond na lang en biddend nadenken om br. Meeuwig schriftelijk te antwoorden op zijn briefje van 19 Nov. waarin hij mij o.a. het volgende schrijft: "Nu heb ik nog een vriendelijk verzoek aan U. Mag ik, zal ik, moet ik met een gedeelte of met al mijn werk voortgaan totdat van Hasselt, die binnen een of twee maanden te wachten is, is gekomen? Was mijn ontslag geen schandelijk ontslag, dan was er natuurlijk geen sprake van, maar nu is dat anders" en verder: "Ik heb reeds gisteravond geen school en geen aandacht gehouden" en voorts nog "Zoo als ik zeg zult gij mij groot genoeg doen met mij openhartig Uwe gedachten te zeggen". [...] Na rijp en biddend overleg schreef ik hem (ik schreef en bezocht hem niet wyl naar mijn oordeel in mijn positie van de jongste der brs. dit kiescher was) het volgende:

"Kwawe, 27 November 1878,

Vriend Meeuwig,

Zoo ver ik weet viel mij nimmer een schrijven zoo moeielijk dan dit aan U. Volgens mijn schrijven van de vorige week (in haast) hoopte ik U li. Maandag te M. bij br. Bink te ontmoeten, doch door de weersgesteldheid was het mij onmogelijk daaraan te voldoen. Gisterenmorgen ben ik te Manokwari gekomen, zoo even te Kwawe, om straks weder naar Andai te gaan.

Uwe vraag van de vorige week aan mij of gij zoudt voortgaan met den zendingsarbeid als zendeling der U.Z.V. laat thans in de beantwoording helaas geen twijfel over; na herhaalde lezing van de brief van het bestuur aan ons moet ik U mededeelen, dat gij ontslagen zijt op den dag toen gij het schrijven van het bestuur ontving. Dientengevolge is Uwe werkzaamheid als zendeling op 18 Nov. 1878 opgehouden. Voorts, dat gij met de eerste gelegenheid Nieuw Guinea zoudt verlaten en U naar Batavia begeven en dat bij toeven of onwillig zijn gij Uwe aanspraak op vrije passage verliest. Aan ons (Woelders en mij) is opgedragen, dat het besluit van het bestuur worde uitgevoerd. Ontvang met Uwe vrouw en kinderen ook de groeten van Bertha en de mijne en geloof mij met Christelijke heilbede Uw vriend,

W.L. Jens, zendeling der U.Z.V. "

23 December 1878. Dezen morgen mochten wij twee slavenkinderen vrijkopen. Een jongske van ca. 6 jaar en een meisje van ca. 12 jaar. Mogen het onder de leiding des Heeren een paar Kerst - dat is Christuskinderen worden. [...] Na eenig heen en weder spreken kochten wij het jongske vrij voor:

10 stuks blauw goed	f 10.-
10 rijksdaalders	25.-
6 stuks bl. goed	18.-
2 sarongs à 2,25	4.50
1 mes	0.50

dus aan geldswaarde f 58.-

Door Ds. H. v.d. Jagt te Genemuiden is ons in Juni 1876 f 25 gegeven voor zulk een jongske dus is de werkelijke prijs merklijk hooger dan de voorgestelde. Doch wij zijn verblijd en hadden reeds vroeger aan ons voornemen gevolg gegeven zoo ons iets van dien aard was voorgekomen.

Voor het vrijkopen van het meisje is betaald:

1 stuk 1e klas katoen	f 10.-
2 stuk chits à 2,50	5.-
3 sarongs 2,25	6.75
2 bijlen 2	4.-
6 stuk kl. bl. goed à 3	18.-
1 staaf ijzer	18.-
1 mes	0.50

dus aan geldswaarde f 62.25

Na de aandacht hedenavond heb ik hen in het bijzijn van al de huisgenoten een naam gegeven; het meisje ontving den naam Djena naar de vriendin van Bertha: Alberdina Tekelenburg. Het jongske ontving den naam naar Ds. Herman v.d. Jagt te Genemuiden: Herman. Het meisje is vrijgekocht van de Kapitein Laut van Kwawe.

In een brief aan haar familie, geschreven op 30 januari 1879, vertelde ook Bertha over deze vrijgekochte kinderen:

Ze (Dina) zag er eerst zeer ondeugend uit ten minste dat viel mij zoo in 't oog, doch ik geloof dat ik erg misgekeken heb, het is een zeer volgzzaam stil meisje en volgens haar eigen zeggen is ze zeer blijde dat ze bij ons in huis is. Ze was geheel naakt toen ze kwam, doch er lag een vuurroode sarong klaar voor Serenboeki en die gaf ik haar, zeer handig en overgelukkig deed zij die prachtige rok aan, want rood is in hun oogen zeer mooi. Nu, bij zulk een bruine rug en gezicht staat het heusch niet kwaad! [...] Evenwel kost elk kind ongeveer f 60 aan goederen dus een dure dag, maar voor ons een blijde dag.

27 December 1878. De Kerstdagen van 1878 zijn voor ons op Andai onder veel zegen en genot werkelijk omgevlogen. De Heer zij geloofd, die het ons hier ver van vriend en vaderland zoo goed deed zijn met volk en kinderen, en geve, dat het gevierde Kerstfeest voor ons allen een rijke zegen moge achterlaten.

Reeds een paar weken geleden had ik aan Bertha het plan voorgesteld dit jaar een kerstboom te hebben; deze, daar zeer mede ingenomen, had er bijna 's nachts niet van kunnen slapen en was dagen te voren bezig om geschenken aan de huisgenoten daarvoor gereed te maken. Niemand van de huisgenoten dan Meester, wien opgedragen was in het bosch een geschikt boompje te zoeken, wist er wat van, zoodat het ter bestemder tijd voor allen eene verrassing zoude zijn.

Een paar dagen voor het kerstfeest ging ik met Meester door modder en kuilen naar het bosch om een boompje te zoeken. Boomen in overvloed doch de keus voor een kerstboom was niet groot; eindelijk vonden wij een, dat nogal geschikt was en de dag voor kerstfeest werd het gekapt en gehaald.

Vreemd keken de kinderen op, dat die boom in de groote kamer werd gebracht. Zij hadden er geen begrip van wat dat worden moest. Nadat Meester nog eenige takken had aangebonden kreeg ook hij zijn dismissie, de deur werd zorgvuldig gesloten en werd de boom met kaarsen en versierselen verder door mij en Bertha klaar gemaakt. Toen het donker werd, brandde mijn wijffe van ongeduld om de lichten aan te steken en toen alles gereed was, nog het een en ander geschikt, en een hemelsblauw schild met een zilver opschrift: Domé ro doenja, in den top achter twee kaarsen geplaatst was, maakte de boom met versierselen, geschenken en een 20 tal lichten een zeer schoon effect en ook op ons een aangenamen kalmen indruk, die nog verhoogd werd door de liefelijke toonen van ons orgel, die nu het sein gaven voor de kinderen en huisgenoten om binnen te komen.

Daar ging de deur open en met verbazing traden de eerst binnengekomenen een paar stappen achteruit, onder veel geroep. Eenige der kleinsten met Serenboeki klaptten van genoegen in de handen, iets wat bij de laksche Papoesche kinderen niet spoedig gebeurt. [...]

Bertha berichtte uitvoerig over dit Kerstfeest, op de haar bekende hartelijke wijze.

Schoone gelegenheid voor Jens om hun te zeggen: Elke avond roept het orgel U te zamen, doch slechts zelden komen ze dan. Nu, nu ze van feesthouden hoorden was voor niemand de weg te moeilijk of te donker. Arme menschen! Ze hebben nog zoo weinig honger naar het ware brood. Onder begeleiding van het orgel zongen wij nu: Eere zij God, dat Jens vertaald had in het Noefoorsch; daarna, Er ruischt langs de wolken. Wim zat op een klein stoeltje naast mij en zingt op zijne manier goed mede [...]. Daarna behandelde Jens in 't kort de Kerstgeschiedenis en toen mogt ik beginnen te plukken. Boven in de boom had Jens een blaauw papier geplaatst waarop met zilveren letters stond te lezen: "Dame do Doenja", dat is Vrede op aarde; een veertiental groote kaarsen verlichtte de boom, die rijk beladen was met kransjes van beschuitdeeg, veel overeenkomst hebbende met de Hollandsche kerstkransjes, spiegeltjes, doosjes, messen en prenten en allerlei voorwerpen hingen aan de takken alles met rood band gebonden.

Voor Meester had ik een nieuw mutsje of petje gemaakt, voor Wim en zijne kleine vriendjes elk een taschje om om den hals te dragen, elke jongen kreeg ook een gekleurd netje met knickers, de groote kregen mooie messen en de kleine een fruit of zoo iets, de meisjes mooie ronde doosjes met een spiegeltje erop en ringetjes en kralen enz. We hadden in Batavia een en ander besteld. Ik plukte en Wim deelde uit en hoewel de kamer vol was wist hij zeer goed elk te vinden; hij drong door het op den grond gehurkte volkje heen met een vrolijk gezichtje en bracht elk het zijne. Voor hem hing er een hout balletje met een stokje eraan om op te vangen à 5 cent. Ik zocht voor allen spoedig wat bijeen, want wij hadden niet gerekend op zulk een groot gezelschap. Ik deed nog vlug een loodje koffij in de pot en dus konden de luidjes mede drinken; ook ontving elk een kerstkrans en bij het naar huis gaan een sago. Allen waren, geloof ik, regt tevreden.

De volgende morgen, 1e Kerstdag, was de school (of liever de breede gang die voor kerk en school dient) goed gevuld en met opgewektheid mogt mijn lieve man de blijde boodschap des Heils aan de Papoea's verkondigen. Het prachtige orgel doet goede dienst elke Zondag en ik mag voorzeggen regel voor regel. 's Middags was er geen kerk, doch waren allen in de weer om te zorgen voor de feestviering op 2e Kerstdag. Meester, Esther (zijn vrouw), Johannes en Anna zouden sago bakken; alles was druk in de weer, er moesten klappers geraspt worden, vuur gestookt, enz. Nu moet ge U niet voorstellen dat dit een fijn sagogebakje is geweest; och neen, gewone sago met klapper. Toch is het voor de Papoea's een heerlijke versnapering vooral met de noodige koffij er bij. Ruim 700 sago's hadden ze voor donker reeds gebakken, dus we behoefden niet karig te zijn in 't deelen.

De volgende morgen was de opkomst zeer verblijvend, de kamer was eivol en in het midden stond een lange tafel met de Kerstgeschenken. De meisjes ontvingen elk een mooie sarong en baadje, en de jongens een broek en baadje. Nu, ik had met huisgenooten en de kinderen uit de negorij te zamen 52 stuks genaaid; natuurlijk deed de naaimachine goed dienst doch er bleef toch nog genoeg over voor mij; knippen en alles deed ik natuurlijk zelve. Ook nu hadden we kleine geschenken voor de jeugd en na de uitdeeling begon het koffij schenken. Nu, ik schonk en de Meester en Johannes presenteerden zoo ook de sago; daarna deelde Jens extra tabak en gambier en op dat

oogenblik waren alle, geloof ik, regt blijde. De kopjes vonden ze zeker ook mooi en zelfs zoo dat er een verdwenen is, zeker bij vergissing medegenomen. Dus een heerlijk Kerstfeest met volk en kinderen gevierd, mogt het nu blijken een waarlijk gezegend Kerstfeest voor ons allen.

30 December 1878. Aan het einde gekomen van het voor ons zoo belangrijke jaar 1878 hebben wij met het oog op ons gezin, dat in de laatste dagen nog met 2 Papoesche kinderen vermeerderd is, ruime stof om den Heer te danken doch wat is onze dankbaarheid; het is een druppel bij den oceaan van liefde waarvan wij ook dit jaar de voorwerpen waren.

Na nu negen maanden op Andai gewoond te hebben en zes maanden zonder Europeanen wordt men wat beter met Andai bekend dan uit de berichten der Utr. Zend. Ver., die aan de verslagen (van mijn voorganger) ontleend een te schoon karakter hebben. [...] Neen, het is hier doodsch, zeer doodsch temidden der schoone natuur onder de kleine bevolking in zedelijk en maatschappelijk opzicht en meer dan ergens elders komt hier de vermaning des Heeren ons te pas uit Markus 9:50 : "Hebt zout in Uzelven", zoowel in huiselijk, maatschappelijk als zedelijk opzicht.

Zelfs Bertha, met haar opgewekte karakter, liet blijken het ook niet altijd even gemakkelijk te vinden op Andai:

O, het is hier zoo gezellig op het erf, maar het is hier overigens zeer stil en eenzaam, er wonen hier zoo erg weinig menschen en slechts met groote moeite kan Jens bij droog weder hunne huizen bereiken. Ik woon hier nu sedert April en in al dien tijd kwam ik eens buiten het hek, sedert Augustus kwam ik niet verder als de tuin. Gelukkig dat we zulk een knus leventje te zamen hebben en dat ik steeds druk bezig ben, want nu heb ik altijd wat te doen en al had ik nu ook een uitnemende baboe, ik zou toch alles voor de kinderen zelve doen; Wim zou ook vreemd opzien als hij door vreemde handen geholpen werd. Als Moeder onze Wim zag eten, zou Moeder zeker zeggen dat hij naar Oom Frans aardt, want hij kan zoo geducht morsen; hij heeft liefst een glaasje met water en dan gaat daar het eten in en dan met lepel en vork aan het scheppen en knoeijen.

Jens maakte aan het eind van het jaar 1878 ook de balans op wat betreft de stand van zaken van onderwijs en kerstening, maar echt veelbelovend zag het er niet uit:

Wat de school betreft toen zr. Woelders die aan mij overdeed waren er nog 18 kinderen ingeschreven waarvan 8 uit ons huis en 10 uit de negorij. Meer kinderen uit de negorij konden er niet ingeschreven zijn, wijl het getal, dat in de termen der school valt, niet grooter is. Van die 18 kan 1 lezen en wat schrijven, 1 de letters en slotklanken; de anderen schreeuwen op goed geluk mede met een paar voorschreeuwers. Met dat groepje ben ik de letters gaan leeren met dit gevolg dat de kinderen, die tot ons gezin behooren, nu nog in het eerste stukje leeren en de kinderen uit de negorij, die niet geregeld komen, en geen een van die kinderen komt geregeld, nog aan de letters zijn. Dat hier dus veel geduld bij hoort zal ik mij in mijn grijsheid niet behoeven te herinneren.

Zoo levendig als de Kerstavond was geweest zoo stil was de oudejaarsavond; reeds vroeg hielden wij de avondaandacht en ons volkje begaf zich ter ruste. Met Bertha zou ik voor het eerst alleen de overgang van het oude tot het nieuwe jaar maken.[...]

Deze oudejaarsavond en -nacht werd veel gebeden, gelezen en Gods zegen afgesmeekt.

Aan den morgen van dezen Isten dag des jaars spreek ik met veel opgewektheid in de kerk over Lukas.13:6-9. Of zij aan het nieuwjaarsgeschenk (eenige sago's) dachten weet ik niet, doch in groot getal waren zij opgekomen, iets wat mij immer eene reden tot dankbaarheid geeft. Toch vind ik geen vrijmoedigheid om hen gedurig met gaven, groote of kleine, te trekken.

2 Januari 1879. Zr. Bink bracht ons een reeds lang gewacht bezoek met hare twee kinderen en twee Papoesche bedienden. Zoo lang wij op Andai zijn had, om de verre reis, nog niemand van het zusteren personeel ons bezocht waarom haar bezoek dan ook zeer welkom was.

's Middags kreeg ik eene questie met Remodaas daar dat heer op mijne herhaalde vraag om uit de school in de galerij te gaan (daar ik in den laatsten tijd eenige kleinigheden geruild heb mag niemand ongenood in mijn huis zijn) ontving ik geen antwoord dan een grijnzend, tartend lachje, waarop ik hem den arm nam en de deur uitzette; hij liet zich buiten vallen en beweerde nu, niettegenstaande de verklaringen van de Andaienaars die het gezien hadden, dat ik hem gegooid had.

's Middags ging hij palmwijn drinken en maakte 's avonds een geweldig leven tot groote ongerustheid van zr. Bink en Bertha.

's Avonds nog, hoewel voor zijn dreigen niet bang, trachtte ik om de vrouwen de zaak bij te leggen doch hij verschoof het tot den volgenden dag.

III.1.6. Geboorte Pieter Adriaan, 1879

13 Januari 1879. De naam des Heeren zij geloofd.

Onze tweede zoon Pieter Adriaan is hedenmorgen ten 8 ure voorspoedig geboren. Deze ure hadden wij om de ongesteldheden van Bertha gedurende de zwangerschap met zorg tegemoet gezien, doch alles ging zeer voorspoedig. De pasgeborene ziet er flink uit. Ook Bertha gevoelt zich zeer wel, zoodat wij bij de vermeerdering van ons gezin weder nieuwe moed hebben om ons met al wat wij hebben in de armen onzes Heilands te werpen.

En hoe reageerde de moeder zelf?

's Morgens om half acht arriveerde onze tweede jongen, een dikke flinke met roode wangen en een kopje vol donker haar. We zijn zeer in onze schik met hem, doch ik had eigenlijk zoo'n beetje op een dochtertje gehoopt. En dan had ze Jans geheeten nl. Johanna Hendrika Wilhelmina, dan waren Grootvader en Grootmoeder Knolle peeten. Nu is het een Pieter Adriaan naar de ouders van vaderszijde. We hadden dit zoo afgesproken. Onze lieveling is nog niet gedoopt, misschien vragen we br. van Hasselt voor deze plechtigheid. Elk oogenblik kan van Hasselt komen en zoo we

hopen ontvangen we dan ook de kisten door U afgezonden. Nu, we verlangen zeer naar het een en ander, maar niet het minst naar br. en zr. van Hasselt.

Wij zijn gelukkig allen gezond en wel, die gevreesde bloedspuwing heeft zich na Januari 1878 niet meer herhaald, dus hopen we op volkomen herstel. Onze kleine Willem is allerliefst, babbelt zoo wat doch verstaat alles wat we hem zeggen nl. in 't Noeforsch. Hij is heel blijde met dat broertje, doch de eerste dagen een beetje jaloesch. Wel overlaadt hij broer met speelgoed en vruchten en deelt hem trouw van zijn boterham mede, doch hij zit ook nog zoo gaarne op schoot en wordt nog zoo gaarne getroeteld. Toen Pieter eene dag oud was begon het kleine Wim geloof ik zeer te vervelen dat ik zoo in bed bleef. Hij stond gedurig te roepen en trok mij bij de arm; de tweede dag kreeg hij een flinke koorts en wilde toen absoluut bij mij zijn. Nu is hij gewoon om door niemand dan door mij geholpen te worden, dus hij was in zijn regt. Ik nam hem dan ook maar in bed met zijn mat en kussen en knuffelde hem ook zoo tusschenbeide eens. Het was niet bijzonder rustig voor mij, doch ik was gelukkig zeer wel en hielp de jongens bij beurten wasschen, spelen, boterham eten, alles gebeurde in bed. Had ik Pieter op schoot dan kroop Wim spoedig op broertjes plaats en legde zich op het kussentje te slapen. Nu ik weder op mijn oude plaatsje zit en alles weder zelve doe, is Wim tevreden; toch houdt hij dolveel van Vader, die dan ook zeer veel en heel lief met hem speelt. 's Avonds als hij naar bed gaat zegt hij heel lief Uw portret goeden nacht met een kushandje en vragen wij hem: waar is Grootmoeder, dan wijst hij het aan evenzoo al de verschillende platen, die de wanden onzer woonkamer versieren. Hij speelt van alles, doch is in zijn spel niet erg Hollandsch. Manserenboekje is steeds zijn speelgenoot en ze spelen varkentje en schieten vogels enz. dan komen ze elk met een rolkussen aanslepen (van de rustbank notabene) dat moeten dan een varken voorstellen, dat zij te koop aanbieden; als ik dan naar de prijs vraag dan wijst Wim op zijn arm hoe lang dat mes moet zijn dat hij voor betaling vraagt. Dat hij de lieveling van al de huisgenooten is kunt U denken daar hij voor elkeen vriendelijk is.

Nog diezelfde maand ging Jens mee op een reis door de Geelvinkbaai, met instemming van Bertha. (zie blz .261); hier pakten we de draad weer op na zijn terugkomst.

13 Februari 1879. Een drukke en aangename dag was het heden voor ons. Onze bestelling van Juli 1877, zoo lang verwacht, hadden wij heden ontvangen en uitgepakt, juist op Vader's verjaardag.

Over 't geheel is onze bestelling naar genoegen uitgevallen. Het meeste bestelde naar onze bedoeling, weinig gebroken, alles goed geconserveerd overgekomen. Kleine en groote verrassingen door eenige vrienden en onze familie daarbij gepakt, waren ook zeer welkom ons ten bewijs, dat wij bij onze vrienden nog niet vergeten zijn. Wim ontving nevens het bestelde eenig speelgoed present. Ook van de grootouders Knolle een zilveren kroes en van mijn moeder een zilveren eetvorkje en van zuster Louise een zilver eetlepelje. Met de goede ontvangst van deze bestelling zijn wij hartelijk blijde en dankbaar; vooral daar wij vermoeden, dat een aan ons afgezonden kistje uit Utrecht verloren is gegaan.

19 Februari 1879. Volgens afspraak zou heden onzen Pieter gedoopt worden en wachtten wij dus reeds vroeg de brs. en zrs. uit de baai. Br. Beijer was de eerste en kondigde ter eere van 's Konings jaardag zijn komst aan met 3 geweerschoten, die naar eisch met 3 van mijne zijde beantwoord werden. Eenige oogenblikken later verschenen ook de brs. Bink en Meeuwig en eindelijk br. en zr. van Hasselt met Sylvia, de Ambonsche Meester, Christina en Ellie en de mannelijke Christenen van Mansinam, zoodat ons huis en erf door veel personen weder een druk en bevolkt aanzien had.

Nadat allen wat uitgerust waren en wat verversching gebruikt hadden, werd de groote kamer tot kerk ingericht en ongeveer ten 9 ure trad br. van Hasselt naar voren en hield eene frissche boeiende toespraak naar aanleiding van Psalm. 103: 1 en 2, dezelfde tekst, welke ik gebruikte bij gelegenheid van Wim's doop. Na de Hollandsche toespraak hield hij eene in het Noefoorsch, waarna hij het formulier van den Doop in het Hollandsch voorlas en voor onze oogen den H. Doop bediende aan ons tweede zoontje Pieter Adriaan.

Na afloop der plechtigheid dronken wij te samen koffij en hadde ik dien dag niet zulk een hevige kiespijn gehad zeker was ons genoeg dan niet bewolkt geweest. Doch reeds eenige dagen sukkel ik geweldig aan koorts en kiespijn.

Tegen den avond vertrokken alle gasten uitgezonderd br. van Hasselt, die een paar dagen bij ons zal blijven.

Bertha was altijd erg blij wanneer er weer levensmiddelen uit Holland arriveerden, en schreef daar dan uitgebreid over naar haar ouders:

Ook de eetbare waar was goed bezorgd: de appeltjes proefden we op de doopdag. Koek, kaas enz. alles kwam te pas. Mevrouw Merens zond mij nu blikjes vleesch en mevrouw Idenburg een stukje rookvleesch. Ook kreeg ik muisjes en chocolade en eau de cologne van mevrouw Merens. Juffrouw de Bode zond ons een blikje vleesch en juffrouw Mitze doperwtjes. Hoe lief, nietwaar? En dan die trommel van zuster Tekeleburg inhoudende muisjes, zoete chocolade (o, zoo lekker) en echte Zeeuwsche letterkoek, dat alles smaakte de oude Zeeuw (Jens is uit Middelburg) verrukkelijk lekker. Kleine Wim geniet er weinig van; muisjes en chocolade vindt hij geloof ik verschrikkelijk, hij heeft liever pisang. Alleen de koekjes of beschuitjes uit een blik van mevrouw Idenburg eet hij gaarne. De trommels die U zond zijn nog digt, de koek is lekker. Eén potje Liebig extract was gebroken alsook de stopflesschen kren-ten en rozijnen; gelukkig dat ze zoo goed in doeken gerold waren, nu was het er maar zoo uit te nemen. [...]

In 't geheel zijn we dagelijks met 20 zielen op het erf en dus voor al die mondjes moet wat zijn, doch gelukkig hebben we elke dag wat we noodig hebben. Soms is het enkel rijst met klapper of cocosnootsaus, doch soms hebben we ook visch of vogel of wild varkensvleesch; groente is hier niet als wat wilde spinazie en komkommers.

2 Maart 1879. Br. Meeuwig van Papoea vertrokken; het ga hem wel.

Beware de Heer ons allen voor zulk een val en geve, dat deze geschiedenis eenig blijve in de geschiedenis der Utrechtsche Zendelingen Vereeniging.

24 Maart 1879. Het is tegenwoordig verbazend stil op Andai; het is soms alsof het volk ons zegt: wij hebben genoeg van Uw verblijf in ons midden. Als gij ons toch niet voortdurend van goederen voorziet zonder dat wij ervoor werken, dan geeft Uw zijn in ons midden ons toch geen voordeel.

Zij bewijzen zoo dagelijks, dat er nog geen verlangen naar rust en vrede in hun hart woont. Dagelijks heb ik veel geduld en lijdzaamheid nodig om onder dit volkje blijmoedig werkzaam te zijn.

1 April 1879. Na reeds eenige malen de tooverlantaarn voor de huisgenoten vertoond te hebben, deed ik het gisteravond voor het volk. In groot getal waren zij opgekomen en zaten onder en voor de galerij. Het scheen, dat zij in die heldere levensgrootte voorstelling van de Bijbelsche geschiedenis wel behagen schepten. De voorstellingen van het Oude Testament werden hen allen getoond en tot het eind toe heerschte de grootste aandacht. Als toegift gaf ik hen een paar Amsterdamsche stadsgezichten en 's Konings Paleis te Amsterdam te zien, waarbij de verwondering ten top steeg en getoond werd door allerlei uitroepen. Van 7 tot ruim 9 ure bleven de toeschouwers onvermoeid kijken en hadden blijkbaar door de aanschouwelijke voorstelling ook eenig onderwijs genoten.

8 April 1879. Gisterennacht werd ik ten 2 ure opgeklopt door de jongens van Kornelis, die met een soerah van br. van Hasselt kwamen, waarin hij mij verzocht liefst dadelijk mede te komen met de instrumenten om Mina te assisteeren bij hare bevalling. Het was mij niet lekker om te gaan daar ik de vorige avond met hevige kiespijn en een zware koorts waarvoor ik 25 gram chinine had genomen naar bed was gegaan en op dit oogenblik was ik sterk bezweet en had niet veel trek om een nachtelijk prauwreisje van 3 uur te maken. Toch hadden wij (Bertha en ik) geen vrijmoedigheid dat ik thuis zou blijven en pakte Bertha dadelijk mijne kabille en stopte ik mij goed in met dikke jas aan en wollen doek om het hoofd. Ook Esther was verzocht mede te komen om als baker te assisteeren na de bevalling.

Een goed half uur later zaten wij in de prauw. Het was krachtige lichte maan en de zee stil. De roeiers roeiden goed en ten ruim 4 ure was ik te Mansinam en stapte dadelijk naar Kornelis. Alles was reeds afgeloopen. Zr. van Hasselt zat reeds met het kind aangekleed op haar schoot. Daar de baring reeds lang geduurd had was men bevreesd geweest, dat het zonder hulp niet komen zou en daarom had van Hasselt om mij gezonden. Gelukkig voor Martha en ook voor mijn ziek persoontje was het vóór mijn komst afgeloopen. Na mij van de goede toestand der kraamvrouw te hebben overtuigd en de nageboorte nagezien te hebben was inmiddels van Hasselt gekomen en ging ik met hem naar zijn woning.

14 April 1879. De beide Paaschdagen zijn op Andai rustig voorbijgegaan.

De 1e dag waren er weinig hoorders, doch de tweede was de kerk geheel bezet. Een paar dagen te voren had ik met veel moeite langs onbegaanbare wegen de menschen uit de achternegorij een bezoek gebracht doch niemand dan een paar vrouwen thuis gevonden aan wien ik gezegd had om hunne mannen en huisgenoten optewekken te komen.

De eerste dag was het ons werkelijk eene teleurstelling zoo weinigen te zien, doch de tweede dag een groote blijdschap, dat er zoo velen ook uit de achternegorij waren. Zoo is het mij altijd een reden van groote dankbaarheid als ik voor velen het Evangelie mag verkondigen; dan spreek ik met opgewektheid, gloed en leven meer dan dat mijn gehoor slechts uit de huisgenoten bestaat.

Jens was juist bij br. Bink om zr. Bink te helpen bij haar bevalling toen hij oopnieuw werd getroffen door een bloedspuwing:

18 April 1879. Volgens afspraak ontvingen wij den 15e bezoek van br. van Hasselt, die een paar dagen bij ons zou blijven om dan twee dagen later met mij naar de baai te vertrekken als wanneer ik zr. Bink zou helpen bij haar bevalling. [...] Aan den morgen van den 16e werd ik, nog aan 't ontbijt zijnde, door de prauw van Bink opgehaald om zr. Bink te helpen. Een oogenblik daarna was ik in de prauw; van Hasselt bleef tot 's middags te Andai, doch moest door storm en wind tot den volgenden morgen blijven.

Met veel moeite en vrij veel water in de prauw kwamen wij door de branding, die in dien morgen zeer sterk was, wyl het dien nacht ontzettend gewaaid had. Zoo ver men zien kon stonden hooge golven, door het schudden der prauw was aan lectuur niet te denken. De roeiers, beseffende het belang van een spoedige overtocht, hielden zich flink en zoo was ik reeds ten ruim 9 ure te Manokwari. Br. Bink kwam mij reeds tegemoet en mededeelen, dat mijn komst gedeeltelijk overbodig was daar zijne vrouw reeds twee uren geleden van een meisje bevallen was. Toch werd mijn komst nog met verlangen tegemoet gezien en wel om de nageboorte weg te halen. Dadelijk na mijn komst deed ik dat waardoor de kraamvrouw van veel pijn verlost werd; alzoo was mijn komst dan niet geheel overbodig.

Tot 's middags bleef ik bij Bink en maakte toen een uitstapje naar Beijer wien ik met zijn ega in tamelijke welstand aantrof; tegen den avond was ik weder bij br. Bink, bleef lang praten, nam chinine en ging naar bed, doch ik kon de slaap niet vatten, had drukking op de borst, hoestte en gaf tot mijne ontzetting weder bloed op, dat om de frischheid van kleur weder een dreigend aanzien had. Het speet mij, dat ik Bink moest verontrusten doch mocht niet nalaten hem om wat fijnzout te verzoeken, waartoe ik hem uit zijn slaap moest opkloppen. Van dat middel gebruikte ik wat benevens een 15 druppels liquor stipt. Lovii waarna het bedarde en geen versch bloed meer kwam.

Weder eene groote teleurstelling, de vorige avond had ik met Bertha en van Hasselt er nog een dankbaar gesprek over gehad, dat ik mij tegenwoordig aangaande mijn borst zoo wel gevoelde. Het is alsof de Heer tegen mij zegt: leef elken dag aan Mijne zijde en bedenk, dat gij een kwaal onder de leden hebt, die elken dag de dood kan veroorzaken.

Dien nacht bracht ik zittende in een stoel door daar ik mij in liggende houding niet durfde te begeven. Ik voed hoop, dat het ditmaal niet ernstig is maar houd mij zeer in acht.

20 April 1879. Bertha jarig. Eene stille maar goede dag gehad.

Daar het Zondag was hadden wij geen visite. De huisgenoten hoorden het 's morgens pas, daar Bertha het liefst haar jaardag ditmaal ongemerkt voorbij liet gaan.

's Middags werden niettegenstaande dit verlangen, de huisgenoten getrakteerd.

24 April 1879. [...] Met Beijer heb ik besproken, dat ik voorneem aan het Bestuur aantevragen, om, indien Beijer niet terugkomt, op Kwawe geplaatst te worden. Hij kan dit niet anders dan billijken.

28 April 1879. Wariambey officieel verloofd met Taandoeri, zwager van Z.M. den Korano van Andai. Wij hopen, dat dit het eind zal zijn van veel moeite, die wij den laatsten tijd met haar gehad hebben daar zij gedurig met dit nakende arme Koninklijke persoonkje in het bosch zwierf. Er is in tegenwoordigheid van den Korano, Chrissie en Tandoeri besloten, dat de laatste een huisje op het erf zal bouwen voor hen, dat zoo dit klaar is, zij in den echt zullen treden en ook hij voorloopig bij mij in dienst komt tegen genot van kost, inwoning en f 1,- per maand. Wariambey is er zeer mede in haar schik en doet thans weder haar werk met lust.

7 Mei 1879. Anna heeft reeds eenige maanden een verzwering aan de rechterzijde van het hoofd, boven en bezijden. Door haar eigenzinnig gedrag heeft zij ons daar veel moeite mede veroorzaakt. Eindelijk is zij den 25e April naar Mansinam gegaan om daar, na afwijzing van mijne behandeling, genezing met Papoesche oriaum te zoeken.

Eenige dagen daarna ontving ik van Van Hasselt een schrijven, waarin gemeld werd, dat door haar nog heidensche familieleden en ook enigszins door haarzelve hare ziekte werd toegeschreven aan het eten van Rhoonsche bariam en er door de vader van Thimotheus medicijnen voor haar gereed gemaakt werden, hetwelk van Hasselt onder de Christenen tegenhield en Anna dan ook sommeerde om, als zij heidensche oriaum gebruiken wilde, bij de heidenen in huis te gaan.

Daarop is dat heidensche poespas gestaakt en heeft zij gepapt, wat ik ook aan van Hasselt geschreven had, om dan een flinke insnijding te maken. Zr. van Hasselt heeft daarop gesneden, doch stellig niet diep genoeg, zoodat het niets dan een weinig bloed ontlastte en weinig verlichting gaf, waarom br. van Hasselt, toen Anna gisteren terugkwam zonder genezen te zijn, mij in een brief zijn vermoeden te kennen gaf, dat het zeker een vleeschgezwel zou zijn.

Nu, het leek mij meer een kolossale ontsteking te zijn, waarom ik er hedenmorgen eene flinke insnijding in maakte met zulk een gunstig gevolg, dat er een diep soepbord gele etter uitkwam en zij nu aanmerkelijke verlichting gevoelt. [...] Bertha was geloof ik nog blijder dan Anna met deze uitkomst; zij kwam dadelijk kijken en wenschte mij zoo hartelijk geluk met die operatie: kerel, kerel, wat ben je gelukkig in je werk, nu wordt gij ook tegenover de heidenen gerechtvaardigd en was daarmede zoo gelukkig als een kind den geheelen dag.

Het moment is nu aangebroken dat we voor het laatst Bertha zelf aan het woord laten komen.

De jongens worden met de dag snoeziger. Wim is zoo lief met broertje en deelt hem van alles mede, dat als dat zoo blijft wij ons veel voorstellen van dat genot. De kleine Pieter is dik, stevig en gulzig, hij doet mij aan hollebolle Gijs denken: nooit genoeg! Sedert gister geef ik hem ook pisang aan het vuur gebakken zoo als wij in Holland de

peren en appels piepten. Serenboeki draagt hem zoo handig alsof ze een deftige baker ware. Dat ik met die twee jongens de handen steeds vol heb kunt U denken, naaiwerk steeds volop enz. En dan kan men hier zoo flink niet werken als in Holland, dat zou U niet kunnen denken. De laatste weken hebben we ook nogal koorts tengevolge van de veelvuldige regens en het omhakken van boomen om tuinen te maken, hetgeen schadelijke uitdamping veroorzaakt.[...]

Kleine Wim speelt met Serenboeki tegenwoordig veel dat ze prauwtje varen, dan zitten ze te roeijen met alle ijver en wie het de kleine schelm geleerd heeft weet ik niet, maar hij bootst precies de wijs na van de liedjes, die de Papoea's op hunne reizen zingen.[...]

Ook ontving ik een paar lieve rose sokjes voor Pieter, die hij dagelijks draagt. Dat men hier in de "oost" nog wolle sokjes en flanellen baadjes draagt, vindt U zeker apocrief, doch het is hier 's morgens en 's avonds verraderlijk koud en op den dag zeer heet, dus altijd moet men oppassen, daar de grond meestal koud en nat is en dan de zon op het hoofd, vandaar de vele koortsen.

Toen voor eenige dagen hier een stoomschip was, bezochten de heeren alsook stuurlieden en machinisten de zendelingen. Toen de machinist de woning van br. Beijer op Dorèh binnentrad en zeker nogal somber en bouwvallig vond, betuigde hij aan den Kapitein, dat hij nu, na dit bezoek op Papoea nooit meer zoude mopperen. Nu, wij zijn hier zeer gelukkig, maar dit is zeker; dat ook wij, zoo we geen zendeling en zendingsvrouw waren, spoedig een meer aantrekkelijk plaatsje op de wereld tot woonplaats zouden kiezen dan juist Nieuw Guinea. Zagen we maar wat meer belangstelling bij ons volkje: doch geduld maar. Het is zeker al veel, dat de zendeling onder hun rustig kan wonen, al is dit dan ook omdat ze slim genoeg zijn om hierin hun eigen voordeel te zien. Want op de plaatsen waar een zendeling woont, zijn ze veiliger en dan de goederen, die ze in ruil voor vruchten, visch enz. van de zendeling ontvangen. Zoo even was hier een opperhoofd van Hatham, die weder vroeg of Jens bij hun wilde komen wonen; Jens vroeg hem waarom? wat wij bij hun zouden doen, waarop hij antwoordde: Wel mijnheer, gij kunt farkiaas (zoete aardappelen) eten bij ons en pisang, er is zoo veel bij ons! Ze willen allen wel gaarne een zendeling hebben maar helaas! nog meestal met het oog op eigen voordeel. Doch, uit de duisternis komt het licht! Kome het spoedig op Nieuw Guinea.

III.1.7. Plotseling overlijden van Bertha Jens- Knolle, 1879

19 Mei 1879. In welk een toestand neem ik thans weder mijn dagboek ter hand; het valt mij zoo moeilijk om de ontzettende gebeurtenis van den 9den dezer erin opteekenen. En toch, ik wensch het te doen al is het alleen om mijne jeugdige kinderen, dat zij weten hoe in een oogenblik hunne teederminnende moeder van hen werd weggenomen.

Hoe moeilijk Jens het ook vond, hij beloofde zichzelf getrouw weer te geven wat er die dag gebeurd was:

Toen ik de gong voor de morgenaandacht klopte kwam de Meester mij vertellen met een lachend gezicht, dat zijne vrouw ongesteld was en denklijk dezen dag voor de vijfde maal moeder zou worden en vroeg of ik even kwam zien. Ik ging er heen en kwam met de boodschap spoedig terug bij Bertha, dat Esther naar alle waarschijnlijkheid wel voor den middag moeder zou worden. Ik bekortte de morgenaandacht en ging er weder op aandringen mijner vrouw spoedig heen.

Ook zij kwam met ons jongste kind van 4 maanden op den arm levenslustig in het hujs van Meester, dat op 20 à 30 meter afstand van 't onze is. Zij legde onzen lieven Pieter op een bank en stond de barende vrouw trouw ter zijde, zoodat ik haar zeer aanmoest spreken zich niet te veel intespannen, doch zij antwoordde slechts als al-tijd haarzelve vergetend: het geeft haar wat verlichting in de smart en gij hebt mij die twee malen ook zoo goed geholpen.

Om 10 ure baarde Esther een dood kindje (jongen) en dat greep mijn Bertha geweldig aan, zij was terneergeslagen van droefheid, daar zij zoo gaarne deze vrouw opnieuw blijde moeder had gezien.

Alle pogingen welke ik aanwendde om het toen in ons oog nog schijndoode kind optewekken baatten niet en teleurgesteld verliet ik de woning. Bertha bleef nog en verzorgde verder de vrouw, daarna kwam zij terug in de voorgalerij bij mij en onze kinderen en was bitter bedroefd, weende en zeide: "de Heer geeft ons zoo veel goeds met onze twee lieve gezonde kinderen; o, het spijt mij zoo voor Meester en Esther". Ik trachtte haar optebeuren en merkte nog op, dat wij slechts 3 jaren en Meester reeds 11 jaar gehuwd was, wij pas twee kinderen en zij er reeds 4 hadden. En zeide nog: ja, het spijt mij ook, doch al geniëten wij nu zulk een zegen, dat kan ook ons treffen, gij moet U dat nu niet zoo erg aantrekken, maar toch haar medelijdend hart deed mij goed.

Wij zaten nog een oogenblik en zij leunde met haar hoofd op mijn schouder, zeggende ik voel mij zoo moe, waarop een gesprek volgde waarin ik haar zeide, dat zij zich altijd zoo inspande, zich zoo geheel gaf aan hen, die haar hulp behoefden en dat men dan een ijzersterk gestel moest bezitten om naar ziel en lichaam alles mede te kunnen dragen.

Ja, zeide zij, voor vroedvrouw of baker zou ik niet geschikt zijn; dat ik mij bij alles inspan hebben anderen mij ook wel gezegd en zij vertelde mij nog, dat weinige dagen vóór zij pleegzuster zou worden zij in Amsterdam Ds. Steinfort ontmoette, destijds predikant te Bloemendaal, wien zij dit met veel opgewektheid vertelde waarna Z.Eerw. haar toevoegde: "Nu Bertha, dan maar zachtjes aan, want als gij dien arbeid met zoo veel ijver opvat, als ik U in Uwe bezigheden gezien heb kunt gij 't niet lang uithouden".

Ik raadde haar aan wat rust te nemen, doch na een oogenblik zag ik haar weder met de kinderen en gevoelde zij zich wat uitgerust. Het was tegen 11 uur dat Meester mij om een kistje verzocht, om het lijkje te begraven; ik maakte het zelf gereed in mijn werkplaats naast de keuken en onder 't zagen riep Bertha mij toe: "Wim, pas met zagen op je borst". (Ik had namelijk op 16 April l.l. weder bloed opgegeven waarom mijne lieve Bertha steeds zeer bezorgd voor mij was).

Toen ik het kistje gereed had, kwam zij met een stuk katoen en hielp zelve het erin spijkereu - en waar zij nog weenende haar leedgevoel uitdrukte, dat zij het kindje

voor blijde ouders niet had kunnen kleeden, wilde zij het voor de treurende ouders er zelve inleggen. Ons oudste kind speelde als altijd aanvallig om ons heen.

Het was tegen 12 uur dat wij gereed waren en ik bracht 't kistje in Meesters huis, Bertha volgde mij met een lakentje. Ik zette het kistje neer en Bertha nam de doek weg, die het lijkje bedekte en wilde het lijkje opnemen om het in te spelden toen zij plotseling ineen zakte, haar armen om mij heen sloeg en zeide: "Wim help mij, ik kan niet meer".

Dadelijk dacht ik aan een flauwte en beproefde opwekkende middelen, doch geen een mocht baten, het bleek, dat mijne lieve, trouwe, zachte gade, mijn eerste liefde, mijn kloeke Bertha het tijdelijke met het eeuwige had verwisseld. [...]

Een ontuitsprekelijk ledig laat zij bij mij achter waar ik thans met onze lieve kinderen onze oudste Willem Lamberthus van 23 maanden en onze jongste Pieter Adriaan van 4 maanden alleen sta.

Waarom? Waarom? beproeft de Heer mij zoo?

Ik zwijg Gode en vraag dagelijks genade om deze beproeving Hem waardig onder de heidenen te dragen.

Dienzelfden avond kwamen nog de brs. van Hasselt, Bink, Beijer en zr. van Hasselt, de laatste bood dadelijk aan de zorg voor ons jongste kind op zich te nemen en het op Mansinam met koemelk optevoeden; dankbaar nam ik dit aan tot den tijd, dat ik hem zelf kan verzorgen. [...] Met onzen oudste en trots Willem woon ik nu alleen onder de heidenen. Zij betonen mij veel deelneming, maar ach, ik kan zoo moeielijk met hen over mijne lieve Bertha praten, hun taal is zoo arm voor de genegenheden van het menschelijk hart.

Natuurlijk schreef Jens ook een uitvoerige brief aan de familie in Holland, waarin hij het treurig nieuws moest meedelen. Daarin stond onder meer:

Mijn lieve Pieter is thans op Mansinam bij br. en zr. van Hasselt en wordt door hen liefderijk met koemelk gevoed en door hen verzorgd tot den tijd dat hij buiten den melk kan en ik hem zelf kan verzorgen. Tot heden, hij is er nu al 10 dagen, schijnt de koemelk hem goed te bevallen en zoo ik hoor ziet hij er nog zoo frisch uit als toen hij de moederborst had. Zaterdag, zoo Wimpje wel is, hoop ik naar Mansinam met Wim te gaan om er een paar dagen te blijven; o, ik verlang zoo naar mijn jongste lieveling. Als een beroofde zit ik thans te midden der heidenen met mijn Willem. Heer, Heer, sterk Uw dienstknecht en geef, dat de dood van mijn lieve gade tot Uwe heerlijkheid zij in de toebrengring dezer heidenen.[...]

Br. Bink heeft in den nacht van 9 - 10 Mei Bertha's laatste huis gemaakt. Het is gemaakt van de planken van de kist, waarin ik mijn groote boekenkast mede uit Holland nam. Wel had ik in den laatsten tijd gedacht dat ik er spoedig in zoude rusten, doch Bertha, die altijd veel gezonder hier was dan ik, dat hadden wij niet gedacht.

Zaterdagmorgen 10 Mei ten 11 ure hebben wij haar stof te ruste gelegd in den tuin van het zendingserf temidden van een bloemperk waar zij bij haar leven van haar zitplaats altijd het oog op had. Het is recht voor het huis op 20 schreden afstands van mijn voordeur. Verbeeld U, dien zelfden morgen had ik er een man in aan 't werk gezet om het in 't midden wat om te spitten daar Bertha er nieuwe bloemen wilde

zaaijen. En thans, en thans, wat is die werkelijkheid koud en kil. O, geliefden, ware ik een Vader en zending, geen dienstknecht des Heeren, ik zoude geneigd zijn met Elia uit te roepen: "Heer, neem nu ook mijne ziel van mij". Toch wensch ik gespaard te blijven voor mijne jeugdige kinderen, voor mijn arbeid, die de Heer mij nog te doen wil geven op dezen akker. Br. van Hasselt sprak aan de geopende groeve een woord van vertroosting en bemoediging tot ons, tot mij en in 't Noefoorsch tot de vergaderde heidenen en wees hen op wie Bertha voor hen geweest was.

Zondagmorgen vertrokken allen, ook mijn lieven Pieter, en dit viel en valt mij nog zoo smartelijk. Br. van Hasselt bleef tot den daarop volgenden Dinsdag en sprak Zondags voor mij over de opstanding van Lazarus. Maar ach, zoo vind ik troost en een ander oogenblik is mij de borst weder zoo beklemd. Ik kan er nog niet toe komen het een en ander om te halen, kasten en alles is nog zoo als Bertha 't geschikt heeft; toch denk ik en hoop ik tegen den tijd dat de laatste schepen van hier vertrekken een kist voor Holland gereed te maken en U allen 't een en ander te zenden. Wij hadden elkander niets te vergeven en wisten elkanders wenschen, zoodat ik denk te doen zooals Bertha het waarschijnlijk beschikt zou hebben als zij bepaalde aanwijzingen had kunnen geven.

Tenslotte gaf Jens in deze brief nadrukkelijk de copij weer voor een advertentie, af te drukken in verscheidene kranten en voor rouwcirculaires aan familie en vrienden in Holland. De tekst luidde aldus:

"Zonder de smarten des doods te hebben gekend nam de Heer op 9 Mei 1879 plotseling als een Henoch van mij mijne innig geliefde echtgenoot Lambertha Francina Knolle in den ouderdom van 37 jaar en 19 dagen, mij nalatende uit ons bijna 3-jarig onvergetelijk gelukkig huwelijk onzen eersteling en trots Willem Lamberthus op den aanvalligen leeftijd van 23 maanden en onzen tweeden lieveling Pieter Adriaan op den nog zoo hulpbehoevenden leeftijd van 4 maanden. In vollen zin des woords was zij mij eene hulpe van den Heer onder de heidenen, en laat zij een onuitsprekelijk ledig bij mij achter. Onze vrienden en zij, die haar gekend hebben als pleegzuster, kunnen verstaan wat ik met mijne kinderen in haar verlies. Dit troost mij dat mijne Bertha rust bij den Heer, wiens genade zij op aarde in dienende liefde heeft verheerlijkt.

*Andai, Nieuw Guinea, 22 Mei 1879
W.L. Jens, zending der U.Z.V. "*

22 Mei 1879. Ik ben heden 30 jaar geworden.

Welk een verschil dezen dag bij 22 Mei vorig jaar.

Is het wonder, dat de vragen zich bij mij vermenigvuldigen.

Doch het was Hemelvaartsdag en br. van Hasselt schreef mij bij zijne felicitatie, dat het heengaan van mijne lieve Bertha háár Hemelvaartsdag geweest is.

Ja, zoo is het. Ik ontving kracht en genade om hoewel droevig toch blijmoedig tot de heidenen te preken van de Hemelvaart van onzen Heiland. Daarna hield ik mij bezig met Bertha's brieven uit ons engagement te lezen, het was mij een zware dag.

O Heer, behoed Uw knecht en vervul hem met Uwe genade.

Wim is weder sedert een paar dagen koortsig, hij is hangerig en speelt weinig; ik denk, dat hij zoo onbewust zijn lieve moeder en zijn broertje zoekt.

Aan de wederzijdse familie schreef Jens:

Het was mij zoo aandoenlijk toen ik l.l. Vrijdag na eene nog al lange prauwreis met Wim 's avonds te Mansinam kwam. Welk eene herinneringen op de plek en in 't huis waar wij zoo veel genoten hebben. Zr. van Hasselt zat met Pieter op haren schoot te spelen en daar omheen Sylvia en Ernst. Wat was die kleine Wim blijde, toen hij zijn broertje zag. Wel een uur was hij bezig hem aan te halen en riep zoo lief Piet, Piet. Telkens hield hij eens op, maar telkens weer als niet verzadigd ging hij weer hem opnieuw aanhalen; in bijna 14 dagen had hij hem niet gezien. Thans is Wim, hoewel wij nog slechts 3 dagen hier zijn, geheel thuis en wordt hem ook zooveel liefde bewezen door br. en zr. van Hasselt.

Dadelijk toen Pieter op Mansinam gekomen is hebben zij eene koe voor hem bijstaan, zoodat hij steeds melk van een koe krijgt en dit bevalt hem goed, hij is tot heden niet afgevallen. 's Morgens ten 6 ure gaat dan van Hasselt met hem naar de koestal met zijn flesch, dan wordt het er in gemolken, nadat eerst de uijer goed gewasschen is en hij drinkt het zoo heerlijk uit. Als zr. van Hasselt in de namiddag aankomt dan komt die koe (Pietjes koe, hier genoemd) aan het hek, wordt daar gemolken en blijft in den regel daar liggen zoolang tot zr. van Hasselt met Pieter naar huis is. Het is mij alles hier aandoenlijk om het te zien met hoeveel liefde mijn kleine jongen hier verzorgd wordt en hoe goed ik met Wimpje hier ontvangen ben. Het is mij zoo wonderlijk, elk oogenblik spreken wij bijna over mijn lieve Bertha en dan is het mij of zij nog leeft en denk dan soms: hé ja, dit moet ik eens aan Bertha vertellen. Nu, zij leeft ook bij den Heer en geniet daar rust en blijdschap, die wij ons niet voor kunnen stellen, doch mijn gemis is ontzettend, ik tracht stille te zijn doch het is mij zoo moeilijk. Wij leefden zoo voor elkander.

Het dagboek bevat vervolgens een passage waaruit blijkt, dat Jens tijdelijk gestopt was met het bijhouden van het dagboek. In plaats daarvan hield hij een notitieboekje bij waarin hij veel korte aantekeningen maakte, aan de hand waarvan hij later aantekende "wat zijn geheugen wil bewaren". Dit notitieboekje is overigens ook bewaard gebleven.

31 Mei 1879. In deze dagen is Wim zeer onlekker, gedurig koorts en diarree; vooral in ziekte mis ik mijn beste vrouw zoo geweldig, wat was zij teder voor Wim en hoe goed wist zij hem te helpen waar gedurig mijn handen verkeerd staan. In de voorgaande dagen het een en ander opgeruimd. Wim's ledikant in orde gemaakt en zijn nieuwe bolzak gematrasseerd.

5 Juni 1879. [...] De Korano en de Majoor kwamen nu reeds vragen met hunne vrouwen om het door mij beloofde aandenken aan Bertha. Inhalig waar het acta geldt - nog doof voor het Evangelie. Ik verlang weder naar Mansinam en naar studie, doch ziekte en weder, alles spant samen en verhindert mij de thans zoo gewenschte orde in mijne zaken en op mijne goederen te stellen. Het oog naar boven!

Zo uitvoerig als hij schreef vóór de dood van Bertha, zo kort van stof was Jens in deze periode.

21 Juni 1879. Mij voorbereid voor a.s. Woensdag. Verbazend stil op het erf en in huis nu Wim er ook niet is.

24 Juni 1879. Wim jarig, wordt 2 jaar; hoeveel had ik reeds over dien dag gesproken met mijn beste Bertha en hoeveel vreugde er ons van voorgesteld. Zr. van Hasselt had nu het een en ander voor hem gereed gemaakt, ook een kroontje. Toch wilde de rechte vreugde bij mij dien dag niet vloten, ik had zoo veel te denken aan mijn zoo snel vervlogen gelukkig verleden.

's Middags had mijne kleine jongen weder koorts.

2 Augustus 1879. Kist voor Holland gepakt, een zwaar werk. Menig stuk van Bertha, dat ik als gedachtenis aan haar familie zond perste mij de tranen uit de oogen. Aan elk der brs. en zrs. is een presentje tot nagedachtenis gezonden. Zoo ook aan onze ouders. Aan het Bestuur bij die gelegenheid een witte boschkip en een stopflesch met insecten gezonden. Ook nog eenige kleederen en schoenen en laarzen van Bertha naar mijn schoonouders gezonden. Het is mij nog als droom ik en werkelijk droom ik in deze dagen elke nacht van mijn vroeg gestorven gade.

Met de kinderen geniet ik veel zegen en daarin rijke vertroosting. Zij zien er beide zeer goed uit.

17 Augustus 1879. Wim deze week een paar maal koorts, ik gedurig kiespijn en koorts, om de drukking op mijn buik, durf ik geen groote giften chinine intemen. Ik verlangde deze week zeer om naar mijn Pieter te Mansinam te gaan, doch daarin verhinderd door ziekte van zr. van Hasselt.

24 Augustus 1879. Markus en Martha waren met de Rhooners gekomen en wenschen weder te Andai te blijven. Martha was in de kerk 's morgens en 's middags en heeft mij na de morgenkerk haar wedervaren verteld. Markus kan niet loopen van de beri beri; 's middags heb ik hem bezocht, doch kon weinig uit hem krijgen. Hij was geheel als Papoea gekleed dus met een enkele snaar aan.

Vrijdag 29 Augustus 1879. De geheele week had ik zeer sterk naar mijn kleine jongen verlangd op Mansinam doch door ongesteldheid van zr. van Hasselt mijn bezoek uitgesteld en in dagen niets van hen gehoord.

's Avonds was de verrassing nog grooter; even voor de aandacht werden wij verschrikt door 2 gewerschoten aan de monding der rivier, alles was dadelijk op de been daar men aan een rooftocht dacht, spoedig evenwel was er een prauw voor het zendingserf en hoorden wij ons toeroepen, dat het S. Schip Havik weder gearriveerd was en Joesoef bracht mij een groot pak brieven en couranten. Mijn gemoed zeer bewogen, de meeste brieven waren nog aan ons beiden gericht. Menige tijding gewerd mij, die ook mijne gade met blijdschap ontvangen zou hebben, niet 't minst, dat vader Knolle zijn arbeid had nedergelegd. Een paar weken voor Bertha's overlijden (in die dagen had hij 't besluit genomen) hadden wij de wenschelijkheid daarvan menigmaal besproken en in beginsel besloten daarover eens met onzen oudsten broer te correspondeeren. Den halven nacht bracht ik door met brieven lezen en besloot den volgenden dag met Wim vroegtijdig naar Mansinam te gaan, niet wetende wanneer het S.S. weder zou vertrekken om nog een paar brieven aan mijne ouders mede te zenden.

III.2. PERIODE 1879 - 1887

III.2.1. Zendeling op Doreh én Andai, 1879 - 1884

5 September 1879. Deze week met Johannes het huis op Kwawe schoongemaakt en gerepareerd. Gisteren plotseling het kind van Johannes overleden. Ik ontvang 't bericht toen ik aan tafel zat bij Bink, ben daarop dadelijk met Johannes naar Mansinam gegaan waar wij Anna bitter bedroefd vonden. David heeft een kistje gemaakt en nog dienzelfden avond is het op het kleine kerkhof te Mansinam begraven. Br. van Hasselt hield een korte toespraak aan de groeve.

6 September 1879. 's Avonds ontvang ik bezoek van den Korano van Andai. Hij dwong mij om wat kruut, daar ik het hem niet geven kon liep hij boos weg. Daar hij meteen heenging kon ik toen niet met hem spreken, toch bedroefde het mij door dit domme volkje verkeerd begrepen te worden. Niet dan door hooge noodzaak besloot ik mijn tijd tusschen Andai en Kwawe te verdeelen.

17 September 1879. Voor het eerst morgenaandacht te Kwawe gehouden en ook weder ten 5 ure in plaats van bij donker de avondaandacht. Bij een praatje aan het strand werd mij gevraagd of ik nu hun Toean bleef. Ja, antwoordde ik, als Toean Beijer niet terugkomt. Ja, al kwam hij terug, dan moest ik toch maar blijven want zij hadden nu een Toean Kakoe. Daarop zeide er een ik moest evenwel maar eerst naar Holland gaan om een vrouw te halen, dan spoedig terug komen en bij hen wonen tot ik stierf, een ander verwees mij naar Ternate om een vrouw te halen. De goede menschen begrijpen mijn lijden en toestand niet.

18 September 1879. Heden op Mansinam mijne kinderen bezocht; beiden en de familie van Hasselt wel.

Even over donker thuis gekomen zijn de vrouwen in de negorij druk aan het zingen en kloppen op gong en tifa. Met Johannes ben ik naar het huis geweest en vernam, dat het was voor de goensi, die op Ansoes zijn, het zoogenaamde disgen dwark. Ik heb hen vermaand deze heidensche gewoonte te laten varen en liever te bidden tot den Heer om bewaring voor hunne jongens. Bij het licht van de lantaarn had ik een lang gesprek op de brug. Een man, vroeger op Ternate geweest, deed het woord en wilde mij wijs maken, dat de vroegere zendeling hen het zingen in de week had toegestemd, zoo zij Zondag maar in de kerk kwamen; ik maakte hen duidelijk zoo zij voortgingen met zingen en daardoor te hopen op de Karowaas en de gewoonte der vaderen zij afbraken wat de zendelingen onder hen trachtten optebouwen. Toen werd door dezelfde man geantwoord, dat zoo zij niet ongestoord konden zingen, zij een andere plaats ter woning zouden kiezen. Na hen aangetoond te hebben, dat zij niet ons maar zich zelven daardoor benadeelden, vertrok ik. Het is ontmoedigend zulke toestanden dagelijks te aanschouwen, nadat hier bijna 25 jaren het Evangelie is verkondigd.

3 October 1879. Bezoek van van Hasselt. Met hem tegen donker naar Mansinam om de jongens nog even te zien. Met maanlicht ten 9 ure weder naar huis. De vrouwen

weder aan het zingen. Toen ik met de prauw voor hun huizen was en hen toeriep even optehouden, daar ik met hen spreken wilde, was alles in een oogwenk stil en hoorde ik hen van de voorgalerij der huizen in hun kamers vluchten.

Een paar mannen, die bleven zitten sprak ik toe, zeide, dat niemand bang voor mij behoefde te zijn wijl zij zongen, dat ik in plaats van boos op hen te zijn veel meer medelijden met hen had, dat zij, niettegenstaande de gedurige vermaning toch voortgingen te hopen op hun adat en gewoonten.

6 October 1879. Na de kerk naar Mansinam, de kinderen allerliefst, 's middags van Hasselt gehoord. Hedenmorgen met Wim naar Kwawe, weder blijde en dankbaar, dat ik Wim bij me heb. Die lieve jongen wekt mij altijd op en geeft mij toch zoo duidelijk weemoedige gedachten aan zijne, mij zoo vroeg ontvallen, moeder.

10 October 1879. Wim heeft zich die 4 dagen best gehouden op Kwawe, hij is goed gezond, speelt allerliefst in de voorgaanderij bij mijn kamer en maakt zich gedurig vrienden uit de negorij.

Na het eten heb ik hem hedenmiddag weer naar Mansinam gebracht. Er waren in 't midden nog al hooge golven doch de snaak had er schik in. Op Mansinam komende was hij wat onlekker en dreigde er weer koorts te komen, hij viel in slaap en kreeg wel koorts, doch gelukkig in geen hevigen graad.

Ik bleef op Mansinam tot ruim 3 uur en ging, toen de wind wat bedaard was, naar Andai waar ik ten 6 ure aankwam en op 't erf alles wel bevond.

14 October 1879. 's Morgens weder naar Kwawe; moeite met het volk over het roeien. Zij wilden naar Pravia roeien met de prauw van de Korano en mij dan eerst naar Kwawe brengen, doch daarvoor elk een mes hebben. Daar er 12 waren had ik hen den vorigen avond gezegd, dat ik dit niet deed; hetzij hen allen eene kleine betaling geven of anders 5 de gewone betaling van een mes. Zij hadden den vorigen avond bericht, dat ik ze allen een kleine betaling zou geven, doch nu 's morgens wilden de 12, waarvan ik maar 5 nodig heb, de gewone betaling hebben. Dit gaf eenige moeite, totdat Chrissie eindelijk nog 4 mannen van achteren opzocht en ik met mijn eigen prauw met 5 menschen naar Kwawe ging, mij voornemende om mij met volgende gelegenheid door de Kwaweërs te laten halen.

16 October 1879. Gesprek gehad over witgoed met Kerveri. De man wil eerstdaags naar Salawatti gaan en uit voorzorg wit goed medenemen om, als hij daar sterft, zijn lijk in te laten wikkelen. Ik sprak hem naar aanleiding daarvan over de toestand zijner ziel; die ging naar Mansinam, zeide hij, als hij stierf. Die man praat mooi, heeft ook wel begrip van het Evangelie, doch het zit hem meer in 't hoofd dan in 't hart naar mijn inzien.

20 October 1879. Na de school naar het huis van de Korano waar zoals de schooljongens mij zeiden zij aan 't zingen zijn om een nieuwen kanoo te maken. Toen ik kwam hield dadelijk het zingen op, ik ging de brug op en daar die zeer waggelde kwam een man om mij er over te helpen. De vrouwen hadden zich allen in hun

kamertjes verstopt. Ik sprak met de man, die mij over geholpen had en deze zeide de vrouwen hadden slechts zonder doel gezongen. Nu dat was gelogen, lang sprak ik nog met hem en vermaande hem het Evangelie te gehoorzamen.

21 October 1879. Toen ik na zonsondergang met Wim van Bink terugkwam vond ik Anna, Zadok en Herman erg verschrikt, die een Papoea hadden zien rondsluipen en zich achter in de tuin achter het suikerriet verborgen had. Nadat ik Wim te bed had gebracht ging ik met Johannes de tuin rond, riep in het Noefoorsch en Arfaksch, dat wie zich 's avonds op mijn erf verborg een geweerschot voor lief moest nemen en schoot daarop eenige malen in het wilde.

Zij dat een teeken voor de op den berg achter mij wonende Arfakkers hunne avond of nachtelijke bezoeken te staken.

31 October 1879. Nog in de school met de kinderen zijnde kwam het Gouvernementsschip Havik op Doreh voor anker. Met Wim naar boord. De Controleur van Oldenburgh aan boord; eenige brieven ontvangen. Weder uitgenoodigd om als tolk mede te gaan op een reis door de Geelvinkbaai. De Komm. bood mij aan Wim ook mede te nemen. Op zijn vraag aan Wim of hij mede ging, zeide de kleine snaak volmondig neen, doch toen ik zeide, dat Papa ook mede ging was het dadelijk ja. 's Middags naar Mansinam om zr. en br. van Hasselt hun oordeel te vernemen over het medenemen van Wim. Zij zagen er geen bezwaar in, doch boden weder vriendelijk aan Wim bij hen te houden.

2 November 1879. 's Morgens vroeg aan boord met Wim en Johannes, ten 6 ure onder stoom in open zee, groote golven en zware N.O. deining. Johannes spoedig zeeziek; Wim hield zich langer goed, doch daar hij beneden moest blijven was hij ook niet lekker. 's Middags was Wim weder heel fiks en had veel genoegen in de schuimende golven en stampende beweging van het schip. 's Avonds in de nabijheid van de (Schouteneilanden) ankerplaats Koerido, doch om de invallende duisternis en de vele ratten in de nabijheid dorst de Komm. niet door te stoomen.

Bij het nazien van de machine bleek, dat de 7 vlampijpen geweldig lekten en verklaarde de machinist niet verantwoordelijk te kunnen zijn voor voortzetting der reis waarom besloten werd terug te keeren naar Doreh om te repareren.

's Morgens 3 Nov. ten 8 ure weder daar ten anker, daar zouden zij repareren zoodat de terugreis naar Ternate kon ondernomen worden en moest van de reis door de Geelvinkbaai worden afgezien. Dit speet mij zeer, daar ik verwacht had eenige nog niet bezochte plaatsen in de Geelvinkbaai te zien. Ook voor Wim, het scheen hem aan boord goed te bevallen. 's Nachts hadden wij om de warmte in de hut in de kajuit geslapen. 's Nachts wekte hij mij met zijn helder stemmetje: Papa, kom 's hier, en zelve zeer slaperig vond ik hem onder een stoel gekropen in de kajuit. Ik legde hem weder neer en een oogenblik daarna riep hij weder om een prentenboek doch liet zich toch aan zijn verstand brengen, dat het nu slapenstijd was.

6 November 1879. Nadat Wim den geheelen week wel en zeer lief was geweest voor de H.H. van 't S.Schip kreeg hij heden weer een tamelijke koorts. Toen de Heer van

Oldenburgh bij mij kwam om afscheid te nemen was Wim te bed. Van Oldenburgh drong er zeer op aan, dat ik met dit schip mee zou gaan naar Ternate. Toch geloof ik, dat het beter is voor mij hier te blijven. Op Ternate zou ik mij stellig onder de omgeving veel ongelukkiger gevoelen dan hier; daarbij, mijn werk en plaats is hier! Wel is het zeer moeielijk alleen hier te wonen temidden van een geheel heidensche en onbeschaafde bevolking, doch op een heengaan in dezen tijd en onder deze omstandigheden van klein personeel zou ik 's Heeren zegen niet kunnen vragen. Op elk plekje ter wereld, overal toch, zal ik mijn beste ontslapen gade missen.

13 December 1879. 's Middags gesproken over de weging van Abraham. Er was geen enkele toehoorder uit de negorij. Dit is de eerste maal, dat dit gebeurt. Wilde ik ze telkens beloonen, zij zouden beter opkomen, doch mijne hoorders koopen kan ik niet. Het is mijn overtuiging, en deze wordt hoe langer hoe vaster, dat door stoffe-lijke gaven aan de bezoekers der godsdienstoefening geen blijvende vrucht voor het Koninkrijk Gods verkregen wordt.

20 December 1879. Tegenwoordig geweest bij de kerkinwijding en Elli's doop te Mansinam. Van Hasselt hield een boeiende toespraak over de woorden: Mijn huis zal een huis des gebeds genoemd worden.

De geheele ruimte was goed gevuld. Na de toespraak ging hij over tot de doopbediening, volmondig antwoordde Elli op de gestelde vragen met een duidelijk ja en zeide daarna een Hollandsch versje op uit een der bijbelsche almanakken. Onder de bediening des doops meende ik menig Papoesch oog vochtig te zien. Na het gebed waarin ik de nieuwe zuster den Heer opdroeg gaf van Hasselt mij de leiding over en hield ik eene improvisatie waarin ik mijn blijdschap betuigde over de opening van dit nieuwe huis des gebeds en de plechtigheid, die zoo even plaats gehad had.

Wim was toen ik zou spreken dadelijk opgestaan en stond tusschen mijn beenen, dat echter door niemand dan die op de tribune zaten gelukkig kon worden opgemerkt; ik eindigde met dankzegging en liet zingen: "O Geest des Heeren, kom daal neer", in het Noefoorsch waarna br. van Hasselt den zegen uitsprak. Als organist had ik dien morgen dienst gedaan.

23 en 24 December 1879. Te Kwawe den ganschen tijd niet lekker naar lichaam en geest. Den 24 's middags in de kerk de schoolkinderen eenige geschenkjjes gegeven en aan allen, die er waren groot en klein sagokoekjes. 's Avonds naar Mansinam. In den kring der familie van Hasselt bij de kerstboom wat opbeuring. Alom blijde gezichten, Piet allerliefst. Bij het zien van zooveel vreugde en blijdschap werden mijne gedachten toch zoo vurig gericht op mijn lieve Bertha en ons kerstfeest van 1878 te Andai. Te midden der velen gevoel ik mij toch zoo eenzaam en in deze dagen meer geneigd voor de eenzame overdenking dan in de familiekring van anderen.

28 December 1879. 's Morgens gepredikt te Andai over de Wijzen uit het Oosten, weinig menschen. Zoo ik hoorde achteraf waren zij boos, dat zij geen geschenken en de schoolkinderen te min ontvangen hadden. Enkel de Korano en de Majoor hadden een groot mes ontvangen.

's Middags gepredikt over de Wetgeving op Sinai. Dien ganschen dag zeer gedrukt, alles herinnerde mij aan die aangename Kerstdagen van 1878. Daarbij onder 't volk zeer doodsch.

31 December 1879. Slechts weinig heb ik deze oudejaarsdag in mijn dagboek te schrijven. Wanneer ik dit jaar in mijn geheugen terugroep, en geen oogenblik is er in deze dagen of het trekt als een treurig panorama voor den geest, dan is het mij telkens: "Waarom? Waarom, o Heer mij zoo zwaar beproefd in dit jaar, het 30ste mijns levens, met de moeder van mijn kinderen, mijne lieve Bertha, van mij te nemen. Zij derft niets meer, zij ziet haar Heer, maar mij is het gedurig zoo eenzaam. Ook in den gezelligen kring van mijn medebr. van Hasselt, waar ik zoo vele troostvolle dagen doorbracht na den 9e Mei, was het mij toch zoo eenzaam en voelde ik mij zoo veel eenling. [...]"

*"Neemt Hij U af, wat Hij eens gaf! Wat was het anders als zijn eigen?
Gij en het Uwe, 't is alles 't Zijn! Neemt Hij terug, zoo moet gij zwijgen."*

Gij helpt dragen! Ja, dat hebt Gij ook mij betoond, mijn God en Heer, na den 9e Mei van dit treurig jaar. U de dank voor de hulp mij geschonken in de brs. en zrs., in de vrienden, die mijn jongste kind verzorgden en waar ook Wim altijd een welkome gast was en ik zoo menig maal opbeuring en troost in den gezelligen kring vond.

U zij de dank voor dit alles toegebracht.

Is mij de weg dikmaals zwaar gevallen in dezen afgeloopen tijdkring toch waren er ook veel goede dagen in en bidde ik mijnen God, dat deze zeer zware beproeving een vrucht ten eeuwigen leven moge hebben bewerkt.

Mijn kinderen zijn en ontwikkelen heerlijk, mijn gezondheid was in de laatste helft dezes jaars beter dan voorheen. Mijn arbeid kan ik geregeld doen. Sinds ik op Kwawe ben (half September) ging ik geregeld om de 14 dagen naar Andai. Helaas mijn arbeid hier en te Andai was menig maal onder veel teleurstelling, moge slechts het zaad van Gods woord in menig gemoed vruchtbare akker ter ontkieming vinden.

Op Andai ging Meester voor als ik er niet was en hield ook de school. Op Kwawe werd om de 14 dagen als ik afwezig was beurtelings door de brs. Bink en van Hasselt het Evangelie verkondigd. De school op Kwawe, 22 September begonnen, klom met mijn 4-tal kinderen tot een 31-tal leerlingen waaronder 4, welke vroeger de school bezocht hadden bij br. Beijer. Dit 30-tal kwam echter voor de helft slechts geregeld, de anderen waren gedeeltelijk dan in de tuinen dan naar Amberbaken of Salamanki.

In de Godsdienstoefeningen te Kwawe klom het getal een paar malen tot 80 hoorders, doch daalde ook soms tot een 12-tal. Morgenaandacht en 's avonds ten 5 ure werd schaars bezocht.

Wilde men gedurig gambier, tabak en pinan geven naar hun eigen getuigenis zouden zij dan komen.

Mijn huisgenoten misten ook zeer veel door het overlijden mijner Bertha, zij zijn nu verstrooid en ondervinden dagelijks het treurige, dat er geen vrouw in huis is. Niemand van hen gaf eenige ernstige reden tot beklag dan Wariambey, die zich thans

verslingert aan een Arfakker en naar geen raad of vermaning wil luisteren maar telkens met hem het bosch in vlucht.

Mijn verhouding dit jaar met de brs. en zrs. was uitnemend met allen, doch niet 't minst van br. en zr. van Hasselt ontving ik met mijn lieve kinderen zeer veel deelneming. Spare de Heer ons allen voor elkander en de onzen, doe Hij verzoening over het zondige en gebrekkige wat ons aankleefde en make ons door voor- en tegenspoed steeds meer tot Zijn dienstheeren. Amen.

1 Januari 1880. Dit derde boek of deel van mijn dagboek begin ik niet met dezelfde rust en genot als de beide voorgaande. Nu ik reeds 8 maanden zonder mijne trouwe, beste Bertha mijn weg door dit leven bewandel is mijn leven ook zoo eentoonig, zo prozaïsch, zoo meestal droevig en vol zorg, dat ook dit nieuwe dagboek niet veel opwekkends zal bezitten.

6 Januari 1880. Bestelling van Batavia in goeden toestand ontvangen. Ook het grafsteentje voor Bertha's graf van Soerabaja, besteld bij de familie Houtbeckers. Zeer treurige berichten ontvangen van de financieele toestand van den heer Jungmichel te Ternate, daardoor zijn wij ook in moeielijkheden gebracht daar onze crediteuren te Batavia en Soerabaja niet door hem betaald zijn. Door de slechte communicatie met Ternate kunnen die zaken misschien eerst na 2 jaar in orde gebracht worden.

13 Januari 1880. Mijn lieve kleine Pieter zijn eerste jaardag.

De familie van Hasselt, met kleine Pieter en br. Bink den geheelen dag met mij op Kwawe. Pieter was den geheelen dag alleraardigst. Wim wilde 's avonds mee naar Mansinam en stond zoo bedrukt aan de prauw toen hij meende, dat zr. van Hasselt met de kinderen zonder hem zou wegvaren. Ik liet hem meegaan en volgde een uur later zelf met br. van Hasselt.

5 Februari 1880. Meeting in de kerk te Mansinam.

Wij herdenken, dat in 1855 op dezen dag de eerste zendelingen Ostow en Geissler op Mansinam kwamen met het doel zich hier te vestigen en het Evangelie te verkondigen. Zien wij op de weinige vorderingen, die het Evangelie in die 25 jaar hier gemaakt heeft, tot feestvieren was geen reden, toch wel tot herdenken en om de Papoea's er opmerkzaam op te maken, dat het Evangelie thans 25 jaar onder hen verkondigd is.

In 1880 werd herdacht, dat de zending in de Geelvinkbaai 25 jaar bestond. Er werd een balans opgemaakt :

In het voorjaar van 1880 waren daar werkzaam: van Hasselt op Mansinam, Jens op Doreh, Bink op Manoekwari. Woelders was met verlof naar Holland.

In deze 25 jaar, werden 20 personen gedoopt waarvan 14 nog in leven, hadden 16 zendelingen en 14 zendelingsvrouwen er in deze periode gewerkt, waren er 10 zendelingsvrouwen/ zendelingen en 7 van hun kinderen begraven en hadden 4 zendelingsvrouwen Nieuw Guinea verlaten. *K)

19 Februari 1880. De vorige avond hoorde ik zeer laat Johannes met zijn vrouw twisten en zat Anna buiten te schreeuwen en manlief allerlei verwijten te doen. Ik onderzocht waarover zij oneenigheid hadden en het bleek, dat Johannes naar zijns vrouws meening minder gewenschte inkoopten gedaan had te Mansinam. Het gelukte mij de rust tusschen hen beiden te herstellen, doch vanmorgen kregen zij opnieuw twist en ging Anna naar een Papoesch huis aan het strand; het was 11 uur en nog had zij niets aan 't eten gedaan waarom ik haar man opdroeg mijn potje te koken.

Tegen den middag ging Anna zonder mij te vragen naar Mansinam waar ik ze vanmiddag vond toen ik er kwam om de Koempoelan bij te wonen, haar ondervroeg en dadelijk beval naar huis terugtekeeren. Door haar gedrag dezen dag was de viering van 's Konings jaardag in 't water gevallen en heb ik de vreugdeschoten van Mansinam niet beantwoord daar ik geen hulp had om het kanon te laden en ook Wim niet erg lekker was, zoodat ik hem niet alleen kon laten.

14 Maart 1880. Tegen den avond kwam de Makassar voor anker en bracht ons de zoo zeer gewenschte brieven en ook bericht, dat onze kisten aan boord waren. Ik haalde zelve de brieven van boord, terwijl hij nog aan 't zeilen was, waarbij ik een fiksch nat pak opliep, daar het geweldig regende.

Tot laat waren wij op Mansinam bezig om brieven te lezen. Gelukkig ontving ik ook een schrijven van mijn schoonfamilie, waarnaar ik zoozeer verlangd had. Bij 't schrijven en ontvangen van brieven gevoel ik altijd zoo mijn eenzaamheid.

22 Maart 1880. Een verschrikkelijk bericht gewerd mij dezen morgen, waaruit opnieuw blijkt, dat de woede en macht des heidendoms op Nieuw Guinea tot in de nabijheid der zendelingen nog in al haar kracht heerschen. Op Pokkembo zijn gisteren 12 Ajamboriërs in koelen bloede vermoord door de Pokkemboriërs. [...] De Ajamboriërs waren bezig, rondom een groot vuur gehurkt, hun pisang en oefen te braden, toen zij plotseling door een groote overmacht in den rug werden aangevallen en op 3 na allen werden gedood met pijlen, spiesen en hakmessen.

Onder die 3 was ook de singadji Noen, die lang op Andai gewoond heeft. Alles is hier in de baai thans bevreesd daar Anini, de aanvoerder der moordenaars, bedreigd heeft alles hier langs de kust te verdelgen. De Dorehzen raadden mij en Bink aan 's nachts ons erf goed te bewaken en onze menschen niet onbewapend het bosch in te zenden. Deze dingen zouden hier niet kunnen gebeuren, als men in de Dorehbaai eenige vorm van regeering had, welke dan ook, die naar recht en orde strevende het volkje in bedwang hield en de moordenaars kon straffen.

Doch Nieuw Guinea is een lastpost van het Nederlandsch Gouvernement en zien zij er niet naar om dan is het niet te verwonderen als na 50 of 60 jaren Nieuw Guinea voor een groot deel is uitgemoord.

30 Maart 1880. Met de huisgenoten ben ik begonnen ook avondschool te houden daar ik zoo gaarne wil, dat zij wat vooruitkomen in 't leeren en de morgenschool daar niet voldoende voor is.

1 April 1880. Hedenmiddag kwam Samuel mij bezoeken. Hij was bijna een half jaar op Salewattie geweest en had dus al dien tijd met een Christenziel gemeenschap kunnen hebben. Ik was blijde hem te zien en al dadelijk vertelde hij mij, dat hij 's morgens en 's avonds en bij elke maaltijd het Onze Vader had gebeden. Het bleek mij al spoedig, dat hij door dit alles mij gunstig voor hem zocht intenemen en zich achter zeer algemeene termen verschool waar de innige belangstelling in het door hem beleden Christengeloof ontbrak want toen ik hem verzocht het Onze Vader voor mij op te zeggen bracht hij het niet verder dan tot de 2e bede. [...]

Nadat ik reeds aan het eten was en hij weder terugkwam en mijne tafel juist die middag goed voorzien was van visch, noodigde ik hem uit eraan deel te nemen; dit viel als altijd in zijn smaak, doch voor hij begon merkte ik niets van zijn gebed waarvan hij mij eenige oogenblikken geleden gesproken had, zoodat ik weder op treurige wijze bevestigd werd in mijn meening, dat het Christendom heel weinig tot zijn hart en nog minder tot zijn hoofd gekomen is, maar hij zich nog altijd bewijst de oude bedelaar te zijn zooals hij in de berichten genoemd is, want ook nu eindigde zijn bezoek met een stoffelijk verzoek om een mesje om zijn baard af te scheren en een stukje staal om in zijn soembee te laten smeden. [...]

In zijn huis waar hij met 4 heidensche gezinnen woont wordt nog gedurig tot de afgoden gezongen; dit moet hij voorkomen als hij werkelijk het hoofd van dit huis is. Is hij dat niet, en kan hij die vereering van het heidendom niet tegengaan, dan moet hij dat huis verlaten en als christenhuisvader op zichzelf wonen. Dit is hem reeds dikwijls gezegd doch hij heeft daar geen ooren naar.

11 April 1880. Den geheelen dag was er veel drukte in de negorij met oerns maken. 's Morgens waren er ook maar enkele vrouwen in de kerk geweest, 's middags in het geheel niet. Tegen 3 uur waren zij zelfs aan 't strand voor mijn deur bezig om oerns te branden. Dit evenwel wilde ik bepaald verhinderen en 't bleek, dat dit in mijn macht was wat niet 't geval is aan 't strand rechts en links van mijn huis. Toen ik aan het strand kwam liepen de vrouwen met gezwinde pas hun huis in en lieten hunne opeengestapelde oerns zonder eenige bewaking achter. Hun rechtsgevoel zeide hen zeker ook, dat de plaats voor mijn deur pal aan het strand, dat ik voor eenige weken nog had schoon laten maken, mij toebehoorde en zij zonder mijne toestemming dat niet mochten gebruiken.

Ik riep hen toe, dat zij de boel moesten wegnemen en zoo niet ik zelve de potten zou wegslijten; liep toen wat verder de negorij in. Ik kwam na 10 minuten terug en nog stonden die potten te branden, ik riep ze weder en tegelijk Johannes om het vuur uittedooven. Nu kwamen zij zelve toen zij zagen, dat het ernst was, en haalden de potten weg.

Een paar maakten een geweldig geschreeuw en een man wist te zeggen, dat de grond en ook mijn tuin hen toebehoorden daar het hun land was. Het trof mij echter, dat daar dadelijk een stem tegen zich liet hooren, die zeide, dat al hetgeen wat ik had schoongemaakt, mijn grond was en zij die dus niet mochten gebruiken. Dat was hun adat en die moesten zij ook tegen over de Toean volgen.

Zeker is het, dat mijn prestige dien middag een weinig bevorderd werd.

12 April 1880. Aan 't strand met van Hasselt een uitvoerig gesprek gehad over mijn verplichtingen tegenover hem en zijne vrouw in de verzorging van Pieter. Reeds 6 weken na Bertha's dood had ik met hem erover gesproken om alle kosten te mogen vergoeden, die hij voor mij maakte, doch toen hadden zij beiden er niets van willen hooren en ook niet toen ik voor eenige weken er op aangedrongen had om van hen een globale rekening te ontvangen voor de kosten die zij nu bijna een jaar lang voor mij gemaakt hadden.

Zij wilden van niets geen kosten weten en beweerden, dat wat ik bij hen had genoten hen vergoed had door nogal dikwijls het een en ander te zenden. Ik had van dat zenden van 't een en ander nu wel spijt, daar ik dit nimmer bedoeld heb als vergoeding van hetgeen zij voor mij deden.

Ik was nu reeds lang van voornemen br. van Hasselt f 100,- aantebieden voor dit jaar en hem te verzoeken als een gunst dit van mij te willen aannemen, daar ik met het oog op zijn gezin en mijn vermindering van uitgaven dit alleszins billijk achtte. [...] Nemen zij het niet aan dan heb ik mij voorgenomen hetzelfde bedrag voor hen op de Spaarbank te laten zetten en dit elk jaar zoolang Pieter bij hen is te herhalen om dat later hen of hunne kinderen uittekeeren.

15 April 1880. 's Morgens met David naar Andai, die mij behulpzaam zal zijn om Bertha's graf te metselen.

18 April 1880. 's Avonds ontving ik het verpletterend bericht van br. en zr. Bink, dat dien middag ten 1 uur plotseling na een paar hevige koortsen hun aanvallig zoonje Karel was overleden.

Het is een zware slag voor hen, mijn hart treurt met hen. Van de 5 kinderen, die God hen schonk, hebben zij nu Nico over, die van zeer geringe verstandelijke ontwikkeling veel zorg voor hen geeft voor de toekomst.

Ook Binks weg is niet op rozen.

Wel wandelen wij hier tusschen graven. Gisteren hadden wij Bertha's graf afgemetseld en nu wordt er weder een nieuw gedolven op Manokwari.

29 April 1880. Van Kornelis Wijzer een Papoesche jongen genaamd Januari overgenomen met beding, dat hij hieruit niet afleide, dat hij nu ook zijn andere jongens van de heidenen kan overdoen zoals dit bij de Papoea's gebruikelijk is. Januari is reeds eenigen tijd te Andai in het huis van Meester en was dus betrekkelijk in mijn dienst, daarom ging ik er eerder toe over hem over te nemen en betaalde aan Kornelis f 30,- aan goederen en f 20,- aan geld, dus f 50,-.

De overname van dat jongske geeft mij aanleiding een korte herinnering neerteschrijven waarom ik bij voorkeur geen kinderen meer vrijkoop. Waar ik de zorg in opvoeding en verzorging thans alleen te dragen heb en hierin niet veel word bijgestaan door de anderen voel ik mijn krachten tekort schieten om de kinderen, die in mijn huis zijn, behoorlijk nategaan, hen bezig te houden, in elk opzicht hen een goede Christelijke huiselijke opvoeding te geven. Koopt men kinderen onder de tien jaar zoo heeft men daar veel zorg aan zooals ik het zie met Serenboeki, Herman en Marinus; zij allen missen veel door de dood van mijn gade. Om deze redenen heb ik

mij voorgenomen geen kinderen meer vrij te koopen tenzij, dat het zich voordeed, dat een flinke jongen van 12 of 14 jaren, daar ik een weinig oppassing en eenige hulp van hem hebben, te koop werd aangeboden.

5 Mei 1880. Op Andai. [...] 's Middags deed ik huisbezoek, ook in de achterste huizen; ik vond echter weinig menschen thuis en bij die weinigen weder zoo weinig vatbaarheid tot het aanknoopen van een gesprek. Hun stomtheid is moeielijk voor Europeesche ooren duidelijk te maken.

Een paar huizen achter waren bijna geheel ledig daar de bewoners naar Hattam waren om een doode te begraven. Die man was reeds voor een maand geleden overleden (het was dezelfde die in '76 Janna het hoofd af had willen slaan). Een maand lang had dat lijk op een rooster boven een vuur gelegen om te drogen, daarna had men er de opperhuid geheel afgepeld en in een mat naar Hattam gebracht waar hij begraven zal worden. Dien tijd, dat het lijk boven dat vuur lag en alle sappen daarop lekten hadden de bewoners toch op datzelfde vuur hun pisang, oefen, abier en ander eten gebraden. Een klein staaltje van hun zindelijkheid!

Door de Majoor van Andai werd mij nog verteld, dat de Massebobeersi, een binnenlandsche stam, de gewoonte hebben hun lijken te bewaren, begraven is het niet, in hooge staande boomstammen, die ter helfte of op 40 of 50 voet afgehakt in de overlangsche doorsnede worden uitgehold en het lijk er rechtstandig met de voeten naar beneden en 't gelaat naar het oosten wordt ingeplaatst. De opening van boven wordt dan met aarde dichtgemaakt. De uitholling van zulk een stam door middel van branden en schrappen geschiedt zeer langzaam en vereischt soms 2 maanden arbeid; in dien tijd wordt het lijk door middel van drooging boven een zacht vuur voor bederf bewaard.

24 Mei 1880. Markus heeft mij weder bedroefd daar hij in overspel heeft geleefd met de vrouw van Abieri. Martha was in 't huis van de Majoor. Abieri had haar kleederen gepakt als betaling voor Markus' zonden. Zondagmorgen was geen van beiden in de kerk. De Korano en Majoor waren niet genegen om iets van de zaak medetedeelen.

Meester vertelde mij in mijn kamer wat er gebeurd was en het verklaarde waarom zij thans geen van beiden in de kerk geweest waren. Een paar dagen geleden was Markus' verstandhouding met Abieri's vrouw door deze ontdekt en was er een verschrikkelijk leven in de negorij geweest, waarbij door beide partijen met pijlen was geschoten. [...] Markus viel toen door de mand maar beweerde, dat de vrouw hem geroepen had. Waarschijnlijk zal hier de waarheid in 't midden liggen. Voor hem is dat geen verontschuldiging daar hij, voor zijn doop meerdere malen in deze zonde gevallen zijnde, had moeten waken en strijden. Dit heeft hij blijkbaar niet gedaan, integendeel er aan toegegeven daar hij volgens Martha gedurig sinds maanden deze gemeenschap heeft gezocht. Op dit alles heb ik hem in verband met zijn doopgelofte gewezen, toch - een oprecht berouw over deze zonden bespeurde ik bij hem niet. [...] Daar niet alleen Markus maar ook Martha's gedrag ten opzichte van het bijwonen der Godsdienstoefeningen, het verkeer met de heidenen, hun onderling leven ook vooral van de zijde van Martha niet alleen zeer veel te wenschen overliet, maar menigmaal geheel heidensch is, was ik genoodzaakt, niet alleen Markus, maar ook Martha het

gebruik van het Avondmaal te ontzeggen tot zoolang ik weder bij hen vond eene hartelijke belangstelling in de Godsdienstige Samenkomst en een zucht om te leven niet als heidenen maar als Christenen. [...]

Even thuis zijnde kwam Dommers zeer ontsteld aanloopen met een briefje van Van Hasselt om dadelijk te komen daar de zolder in de achterkamer was ingestort door een verrotte balk; 9 menschen waren gevallen waarvan 3 gekwetst. Dadelijk ging ik mede en vond Serie, de zwager van Johannes het ergst: beenbreuk beneden de hals van het dijbeen, de onderkin onder de lip op 2 plaatsen gekwetst en gescheurd en boven het rechteroog boven de wenkbrauw een flinke schram. Hem verbond ik het eerst. Daarna Minggo, die een scheur had boven het linker oog, welke ik met een gewone naad hechtte. Eenige anderen hadden slechts lichte kneuzingen en schrammen. Een was naar huis gedragen en had de enkel verstuikt.

26 Mei 1880. 's Middags naar Mansinam om Serie te zien. Men had het beenverband losgemaakt nog denzelfden avond nadat ik het 's middags gezet had. Ook voor de kin wilde men Papoesche medicijn gebruiken en verzocht mij, zoo dat niet hielp, of ik dan naderhand weder helpen wilde; dit heb ik geweigerd. Als zij het eerst mogelijk verknoeien, heb ik geen moed om nog een kans met mijn medicijn te wagen.

De volgende aantekening was later onder aan de bladzijde gevoegdgevoegd:

3 September 1880. Serie was vanmorgen hier; zijn gezicht goed genezen met groote lidteekenvorming. Zijn been krom, loopt mank, vraagt nu aan mij of ik het nog regt kan maken.

15 Juni 1880. Merapeu, de br. van Terweri was zwaar ziek, luchtpijptakontsteking in hevige graad - daarbij een ophooping van vuile stoffen in de maag. Reeds eenige dagen was hij onder behandeling van zijn broeder de wonderdokter geweest, die hem eenige malen op een zeer winderige plaats eenige bakken koud water over zijn lichaam gegooid had. Wat natuurlijk niet geholpen, ja, meer kwaad gedaan had. Met Terweri spraken wij ernstig en bespeurende, dat hij zijn broeder niet helpen kon, zocht hij ons gunstig te stemmen en beloofde, dat zijn broeder alles zou doen wat wij hem voorschreven.

Ik gaf hem daarop eerst een laxans en maakte bij br. Bink een salpeterdrank voor hem klaar met aanwijzing elk uur daar een lepel van te gebruiken. Dien dag bleef ik met Wim en bezocht den volgenden morgen den patiënt doch vond de drank onaangeroerd staan. Weder teleurstelling; ik sprak lang en veel met hen, vooral met Terweri, hem verwijtende, dat hij het gunstig oogenblik van aanwending der medicijn nu weder voorbij had laten gaan. Dat zij 't eerst bedierven en dan hulp bij den zendeling zochten. [...] Eenige dagen daarna is zijn broeder overleden en werd door Terweri als oorzaak van diens dood het gebruik van onze medicijn opgegeven. Later onderzoek gaf aan, dat de man zich ook een keelziekte op den hals gehaald had door den omgang met vrouwen van Angradifoe, een plaats op Salewatti waar hij voor eenige weken een tijd had doorgebracht. Terweri heeft mij dit later zelf gezegd, en aan Bink, dat hij niet zou rusten voordat hij zijn broeder op Salewatti gewroken had.

20 Juni 1880. Kemori was niet in de kerk. Toch was het ook voor anderen nuttig want wat hij zoo beslist uitsprak, leeft in veler hart! Men komt ter kerk wijl men meent de zendeling een plezier te doen of hem gunstig voor zich te stemmen. Geestelijke hoogere behoeften? Ik heb ze nog niet gevonden. Men is niet bepaald het Evangelie vijandig doch men laat het als een stroom voorbijvloeien zonder er eenig belang instellen, zonder dat het een vruchtbaar slib achterlaat.

2 Juli 1880. 's Nachts ten 2 ure een zware schok van aardbeving, ik werd wakker alsof ik hevig geschud werd. Gode zij dank bleef het daarbij. In de negorij was alles in beweging en zeer beangst; alles wat breekbaar was werd aan 't strand gebracht, daar bij vroegere aardbeving de huizen bij de palen zijn afgeknakt en in zee gedreven.

16 Juli 1880. Eenige maanden is het weder rustig geweest met het zingen 's nachts. Vanavond begon het weder in het huis voor mijn erf aan 't strand van den Korano. Ik ging erheen om met den Korano te spreken; deze afwezig. Een ander riep mij toe: "Toean koesir au ba (hier volgen nog 16 woorden Noefoors) ..."Wij willen van Uwe vermaning niet gediend zijn." Het wordt ons dag aan dag met daden getoond, doch zoo sterk in woorden uitgedrukt is mij nog niet voorgekomen.

23 Juli 1880. Vanmorgen trof ik het om het mofferijen van nabij te zien. Ik was aan 't strand en zag klein en groot van beide sekte, elk voorzien van een houten bakje in ademlooze spanning neergehurkt langs een lengte van 6 à 700 pas, aller oogen gericht op een paar mannen, die in een klein prauwtje op en neer voeren, slepende een zak met bedwelmende vruchten door het water. Het water was zeer laag. Aller oog volgt in ademlooze stilte de beweging dier 2 mannen, wachtende op het sein, dat zij elk oogenblik zouden kunnen geven. Daar werpt een dier mannen met een roeispaan een schep water in de hoogte en dit is het teeken, dat allen aan het strand met gejuich en geschreeuw in het water springen om de bedwelmdde visch, drijvende op of kort bij de oppervlakte te grijpen en in de bakjes te vergaren. Het was een levendig, vroolijk tooneel. Na een half uur boden verscheidenen, nog druipnat, mij van de gevangen vischjes te koop aan. Zij waren niet groot, van de lengte als Hollandsche spiering, doch smakelijker. De bedwelmende vruchten, die de dood of flauwte veroorzaken, hebben blijkbaar geen schadelijke werking op het gebruik. Ik hoorde daar nimmer van en zelf zijn zij mij best bekomen.

28 Juli 1880. Meester zond mij een ongunstig bericht van Andai. Hij is bang voor een zaak van Hattam waarmede de Andaienaars bedreigd worden en verzoekt mij of hij met zijn gezin op Kwawe mag komen tot Woelders terugkomt. Dit kan in geen geval, dat zou zijn de zendingstpost Andai opheffen.

29 Juli 1880. [...] Meester was vooral zeer bevreesd, dat de wrok van de binnenlanders zich op het Zendingserf zou koelen om daardoor de Andaienaars te benadeelen.

Aan Chrissie opgedragen tegen maandelijksche betaling Meester bijtestaan in de bewaking van het erf; ook de Korano zou met zijn menschen bij onraad waken. Dit voorstel viel dadelijk in goede aarde, zoodat Meester zijn schriftelijk verzoek om naar Kwawe te komen, niet meer herhaalde. De Korano en de Majoor waren blijde, dat de zaak alzoo geschikt was daar zij vreesden, dat bij vertrek van Meester, de heele Zendingstpost wel eens kon worden opgeheven.

3 Augustus 1880. Gesprek met Kerveri.

Hij vertelde mij veel van de Kongi-tochten der Gebeërs en Tidorezen, die hier voor de komst der zendelingen de bevolking gedurig in angst brachten. Kwam zulk een Kongi-tocht dan vluchtte alles uitgezonderd eenige mannen, de oudsten uit de negorij, het bosch in. De thuisgeblevenen stelden dan de rooftocht tevreden met paradijsvogels en stukken blauw katoen en slaven.

Was de voorhanden voorraad niet genoeg dan werd er een afgevaardigd naar het bosch om daar eenige van de daar verstopte slaven te halen. Was dit dan voldoende in de oogen van de roovers, dan trokken zij heen doch meenigmaal gebeurde het, dat ook eenige vrije Papoea's door hen als slaven werden medegenomen om die later tegen hooge losprijs vrij te laten, en indien die niet op bepaalde tijd werd betaald hen voor goed tot slaven te maken. Nu zij zendelingen hadden gebeurde dit niet meer en daarom waren zij ook blijde en zouden de zendelingen niet gaarne zien vertrekken.

Ik wees hem op het hooger doel, op de liefde Gods in de komst der zendelingen. Die hen niet alleen wilde verlossen van de druk der Gebeërs en Tidorezen, doch hen wilde verlossen van de macht des Satans en der zonde, en hen deelgenoten maken van een eeuwig zalig leven.

20 Augustus 1880. Gisterenmorgen was het orgel niet in de kerk om het regenachtig weder en bij de nazang waren er enkelen, die meezongen, het grootste deel zweeg. Mevori bestrafte hen. Die vermaning was wel wat hard, harder dan ik wenschte en ik bood aan hen te leeren zingen daar de melodieën, die wij hier zingen hen ongewoon zijn. Een zestal bood zich aan om aan dit onderricht deel te nemen, zoodat ik vanmiddag daar een aanvang mede gemaakt heb. Het is anders niet eenvoudig om hen een dragelijke melodie te doen voortbrengen. Doch waar een goede wil is zal het niet onmogelijk zijn hen iets te leeren en kan het de weg worden tot veel vertrouwen en gezelligen omgang, die zeer bevorderlijk kan zijn voor de kennis van het Evangelie onder hen.

19 September 1880. Br. Huisingh heeft na een driejarig verblijf op Almaheira de hoop opgegeven daar nuttig te zijn en is in dienst gegaan van het Gouvernement als Posthouder op de Soela Eilanden.

21 September 1880. Bezoek op de Konstantijn bij den heer van der Meer. Aan boord van de Konstantijn zijn 50 koelies met een mandoer, door van der Meer voor een jaar op Ternate gehuurd om op Ansoes te werken. Het doel is dammar hard te verzamelen en in 't groot te verzenden. De dammar verleden jaar ingekocht voor f 1,- het picol is voor f 16,- op Ternate verkocht. Men denkt nog goede zaken te maken.

Hoe dikwijls is de Utrechtsche Zendelingen Vereeniging reeds door de zendingen opmerkelijk gemaakt op een handelsonderneming op Nieuw Guinea met een zendingsschip. Welke voordeelen zouden hiervan voor de zending zijn te behalen wanneer deze zaak nu eens de onderneming van een handelscommissie der Utrechtsche Zendelingen Vereeniging ware. Die ondernemers hebben goed begrepen, dat de Papoea's voornamelijk niet als werkkrachten te gebruiken zijn en nemen daarop koelies van Ternate. Dit zou ook door een Christelijke handelscommissie gedaan worden.

Doch reeds zoo dikwijls is er te Utrecht op gewezen en vruchteloos, dat ik er mij niet aan waag voornamelijk er op nieuw op aantredingen.

Ook is door den heer van der Meer ontdekt hier een nieuw soort hout, de Papoea's noemen het andareh, welks schil van de wortel zeer geschikt is tot verfstof; het wordt door hem opgekocht zoodat alles in de weer is dit te zoeken.

Voor zulke dingen dragen wij hier in onze afzondering geen kennis, hoewel ditzelfde soort reeds een paar jaar uitgevoerd is van Gorontalo. Een zending-handelaar hier diende dan ook eenige kennis te hebben van de voortbrengselen en industrie op Oost Indië en voornamelijk goed op de hoogte gehouden te worden van vraag en aanbod op de verschillende markten van Nederlandsch Indië.

Nu gaat dit alles onzen neus voorbij en worden schatten verdiend, die met goed overleg in de kas der Utrechtsche Zendelingen Vereeniging weder ten voordeele van de bevolking van Nieuw Guinea hadden kunnen vloeien. Een handelscommissie in 't klein zooals met Beijer geeft niets, noch bate voor de kas, noch winst voor het volk. Een flinke handelsonderneming zooals op de wijze van Bruijn, van der Meer en Kamp kan zeer veel zegen afwerpen voor de bevolking.

Ja, het woord moet er uit. De Zending Vereeniging moest hier het monopolie van den handel hebben. [...] Dit kan geschieden zoo er wat ondernemingsgeest was bij het Bestuur om deze zaak op touw te zetten.

25 September 1880. 's Morgens met Meester huisbezoek. Op ruim 20 minuten afstand van het erf zijn zij bezig een nieuw huis te bouwen. De weg erheen is het gewone voetpad in 't bosch, dat geweldig moeielijk te begaan is, dan om de modder, dan om de kuilen, die men door- en steilten, die men over moet klauteren. Dat huisbezoek te Andai is wel zoo moeielijk dan te Kwawe, daar heeft men met de wrakke brug, hier met de weg in 't bosch te doen om dan een 4 à 5 meter hooge ingekeepte boomstam op te klauteren.

En dan de satisfactie! O, die is zoo gering; zij staan in den regel je wezenloos aantezien en beantwoorden nauwelijks de tot hen gerichte vragen. Ontzettend diep is dat volk in alle verstandelijke ontwikkeling verzonken.

Ik noodigde hen uit Zondags in de Godsdienstoefening te komen. De terugweg deed ik langs de rivier, doch door een steilte af te klauteren had ik halsbrekend werk de rivier te bereiken, toen nog ruim 20 minuten door het water waden, was ik blijde toen ik thuis was.

28 September 1880. Bij een feestelijke gelegenheid te Rhode is gisteren twist ontstaan over Pinang en heeft de djoeroeh djaah van Rassamborie een pijl in de rechter bil gekregen. Vanmorgen kwam men mij vragen die er uit te halen. Met de

sonde bespeurde ik, dat hij 5 Ned. decimeters diep zat. Het inbrengen van de sonde deed de man veel pijn waarom hij mij vroeg maar te laten zitten. Nu, ik had een zeer diepe insnijding moeten maken en stellig een groote wond gemaakt. Eerlijk gezegd was ik dus niet boos, dat men mij voor mijn hulp bedankte en het zelf wilde beproeven. Men heeft mij tot dit doel een pincet gevraagd, dat ik hen ten gebruike gegeven heb.

9 October 1880. Vanmorgen hoorde ik in Anna's huisje, toen ik naar de navel van haar kindje had gezien, dat de Papoea's de gewoonte hebben bij de geboorte van jongens, de navelstreng op een palmlengte, gemeten van de navel tot de knie, af te snijden; heeft dat end zich dan afgestoten, dan bewaart men het in een daartoe vervaardigd mandje van boombladeren en droogt het in de rook. Bij de eerste reis welke de vader Amberbaken of eenig andere, ver gelegen plaats doet, neemt hij het mede en geeft het daar in bewaring tot dat het kind jongeling geworden zelf die plaats bezoekt, wanneer hij het terugontvangt. Of het dan als een soort van toover- of voorbehoedmiddel gebruikt wordt is mij nog niet duidelijk.

6 November 1880. Mijn klamboe genaaid en mijn boeken en kast op Kwawe in orde gebracht. Voor hoe lang? Zoo Beijer spoedig terugkomt, wat ik hoop, zal het maar voor een paar maanden zijn; soms drukt het mij erg neer, dat ik nu bijna 4 jaar op Nieuw Guinea ben en nog geen vaste post heb.

8 November 1880. 's Morgens naar huis. Wim op Mansinam gebleven. Dit verblijdt mij zeer, daar het kind bij mij bijna niet eet en op Mansinam altijd goed eet en veel meer plezier met de andere kinderen heeft dan hij hier kan genieten of ik hem met de beste wil kan verschaffen. Wel is het mij verbazend eenzaam als hij er niet is, doch ik geloof, dat het goed voor 't lieve kind is en wil mij dan ook gaarne die opoffering van zijn bijzijn getroosten, met dank aan de goede vrienden van Hasselt, die hem gaarne in hun midden zien.

18 November 1880. Een man van Rossamberi verhaalt mij de vervaardiging van de tompabezier voorstukken op de groote prauw. Slechts enkele zijn in staat de figuren en de beeldjes op te teekenen en uit te snijden. Voordat zij aan 't werk gaan drinken zij een drank van zekere bladeren bereid, bestrijken daarmede ook borst en voorhoofd. Daarmede gaat het bijgeloof gepaard, dat, zoo een oningewijde het teekenen of snijden dier figuren wilde beproeven, hij plotseling of na eenige dagen zou sterven. [...] Op mijn vraag of zij eenige bewaring of bescherming aan deze afgoden toekenden was het antwoord ontkennend. Het diende alleen tot versiering en zoo men de voorstaven met bloemen en vederen versierde en de jongelingen die vooraan in de prauw zaten werden zij niet moe van het roeien al duurde dat ook den ganschen dag. Toch meen ik te moeten aannemen, dat het tot meer dan versiering en uniform dient en men aan zulke prauwen een behoudende kracht in gevaar toeschrijft. Terwijl ik nog met hen zat te praten aan 't strand ontving ik bezoek van van Hasselt en Ernst. Ik deelde het aan van Hasselt mede, doch hij had deze byzonderheid nog

niet gehoord. Weder een bewijs, dat er jaren voor noodig zijn om 't volk in zijn geheel te leeren kennen. Vooral daar alles uit hun mond moet worden opgeteekend.

20 November 1880. Gisteren zware koorts; daar ik in de koorts een dubbele gift chinine in verzinning en bij gebrek aan medicinaal gewicht genomen had, gevoelde ik wel niet hevige maar toch lichte verschijnselen van chininevergiftiging. Dezen dag ben ik nog geweldig onlekker. Sedert gisteren geweldig kloppende hoofdpijn, borstbeklemming, een huid als leer en niet in staat een halve bladzij te lezen daar de letters als voor de oogen schemeren en geen een duidelijk afgerond is.

25 December Kerstmis 1880. 's Morgens had ik op Kwawe aan de schoolkinderen eenige presenten uitgedeeld, aan de 3 groote meisjes elk een blauwe sarong. Doch mijn feest haalt niet bij hetgeen br. en zr. van Hasselt hun kinderen bereid hadden. Dit, dat mijn huisgenooten ook zoo weinig genot en vorming hebben, grieft mij soms zeer en doet mij vragen zou ik als ongehuwd zendeling op Nieuw Guinea wel op mijn plaats zijn. Met de beste wil kan ik hen en ook 't volk niet verschaffen wat men kan doen als gehuwd zendeling en 't voorrecht heeft een hulpvaardige vrouw te hebben als mijn verleden Bertha was en ook zr. van Hasselt is. Wat kan toch de sluiting van een paar oogten een verandering in ons levenslot brengen.

26 December 1880. 2e Kerstdag. Kerstdag en Zondag op Andai.

Voor goede opkomst gepredikt over de Kerstgeschiedenis. Na de kerk aan de schoolkinderen hun presentjes gegeven. Ook de groote menschen wat kralen, spelden en ringetjes gegeven; zij schenen tevreden te zijn. Ook aan allen ruim sagovorm uitgedeeld en gambier.

29 December 1880. Verleden week heeft Tong ook kisten uit Holland overgebracht met ruilgoederen, die moeten dienen tot vrijkoop van kinderen of gebrekkigen. De gelden daarvoor zijn saamgebracht door een damescomité in Utrecht naar aanleiding van een toespraak door br. Woelders in 1879. Die goederen zijn bestemd voor ons vieren. Bink had verzocht ze te openen en te verdeelen waarom ik hedenmiddag naar Mansinam ben gegaan op verzoek der brs. om daar bij tegenwoordig te zijn. Zijn de voorwaarden, dat men daar ook bepaald jonge kinderen en gebrekkige kinderen voor moet vrij koopen dan kan ik voor mij de goederen niet aanvaarden daar ik voor zulke schepsels als man alleen niet kan zorgen en dat ik bij de vrijkoop toch op mij zoude nemen wat ik niet kan volbrengen. Wel wil ik er een paar jongens of meerdere van 10 à 12 jaar voor vrijkopen en onder die voorwaarde heb ik voorloopig medegedeeld in de goederen van 2 ontpakte kisten.

31 December 1880. Ik kan niet zeggen, dat ik dit jaar veel oudejaarsgedachten heb, de tijdsverandering laat mij tamelijk koud.

Mijn gedachten voerden mij terug in den lieflijken kring, die ik om mij had bij 't leven van mijne vrouw. Nu, bij al de vriendschap, die ik geniet in den kring van de familie van Hasselt blijft er toch een groote leegte, die door een vruchtbare werkring

ook niet verzacht wordt. Ook moet mij dikwijls de verdenking van 't hart: Wie heeft mijne prediking geloofd?

Doch 't geloof in de kunde van het woord, dat het eens vruchten zal dragen, begeeft mij niet!

Dit jaar sloot Jens op financieel gebied af met een voordelig saldo van f 85,-, zoals bleek uit een globaal financieel overzicht in het dagboek. Voor het jaar 1881 begrootte hij dat voordelige saldo zelfs al op f 500,-. Een heel verschil dus met 1879, toen er nog sprake was van een nadelig saldo.

13 Januari 1881. Na de school met Wim en Ernst naar Mansinam. Pieters 2de jaardag. In de prauw nog op verre afstand van Mansinam schreeuwde Wim: "Piet, jou jarig, wij brengen speelgoed en een doos met kippen voor jou, jou zoet, jij geef mij ook een, ja?"

Op Mansinam de soboea met groen versierd, de familie van Hasselt allerhartelijkst. 's Avonds vuurwerk voor de jongelui, den volgenden morgen naar huis.

18 Januari 1881. In onderhandeling om een jongske van den Kapitein Lout te koopen, doch de man, wetende, dat ik de jongen gaarne heb, vraagt nog ver over de f 100,- aan goederen. Ware het de laatste overgebleven slaaf ik betaalde het gaarne, doch nu vrees ik, dat hooge prijzen de rooflust meer aanwakkeren en heb ik mijn maximum op f 90,- aan goederen gesteld.

27 Januari 1881. 's Middags een groot schip in zicht, waarschijnlijk het kolenschip waar br. Woelders mede komen zal. Kwawe vertelt, dat toean Andai aan boord is. Na het eten met Wim naar het schip. Goede ontmoeting met br. en zr. Woelders aan boord, zij waren blijde, dat Wim meekwam. Even na mij komt Bink. Het schip moet weder buiten omkeeren.

31 Januari 1881. Johannes en Anna uit mijn dienst daar zij weder naar Andai gaan; dat is iets, waar Johannes, die op Kwawe nooit echt thuis was, al lang naar verlangd heeft. Anna wilde liever blijven. In December ontvingen zij een briefje van br. Woelders waarin zij aangemaand werden als gehoorzamen weder bij hem te komen.

Lang waren zij onbeslist en hoopte ik, dat zij zouden blijven. Hun vertrek is nu een groot gemis, daar ik nu zelf ook mijn eten moet koken en niemand tot hulp heb dan 3 kleine jongens, die zelf nog veel oppassing noodig hebben.

Johannes met vrouw en kinderen voorgoed naar Andai; beide namen een hartelijk afscheid en bedankten voor het onderwijs van mij genooten. Voor de reparatie van zijn huisje op Andai gaf ik hem f 10,-.

5 Februari 1881. Merowi spreekt ervan om bij mij in dienst te komen.

De Papoea's hebben er geen begrip van hoe ik het zonder hulp stellen zal. Velen willen mij helpen, doch niet gedurig maar zoo eens voor een dag of twee. Daarom verwondert het mij te meer dat Merowi en zijn vrouw zich zoo goed als aanbieden geregeld in dienst te komen.

Zij moeten er maar eens goed over denken en zoo zij 't willen zal 't mij zeer aangenaam zijn, te meer ook daar zij reeds lang de lust geopenbaard hebben gedoopt te worden en in het onderricht daarvoor zijn.

7 Februari 1881. Merowi en zijn vrouw komen in mijn dienst. Merowi f 5,-, zijne vrouw f 2,- in de maand benevens kost voor hen en hunne 3 kinderen. De kamer naast de keuken hen ter woning gegeven. Ik ben bevreesd, dat het met het oog op hun 4 slaven veel moeite zal geven, daar die ook elk oogenblik op het erf zijn en zij beiden, niet gewend aan geregelden arbeid, het niet lang zullen volhouden.

9 Februari 1881. Na zr. van Hasselts verjaardag om wind en water eerst 's middags terug naar huis. Door de zorg van zr. van Hasselt kwam Merowi met een broek terug (een baadje zal volgen). Dit was zijn vrouw niet naar genoeg en daarover ging zij geweldig aan. Ik maakte haar opmerkzaam op onzen afspraak, dat zij bij mij in dienst zijnde kleeren zouden dragen, waarom ik hen het eerste pakje zou geven en wees hen op Johannes en Anna, die ook altijd voegzaam gekleed waren. [...] 's Avonds was zij wat beter te spreken.

19 Februari 1881. 's Konings verjaardag. Kinderspelen aan 't strand, zakloopen en hardroeien onder 't wapperen van de Hollandsche driekleur. Prijzen: koperdraad, kralen en doekspelden; voor 't roeien meer animo dan voor 't zakloopen. De grooten elk gambier en tabak en hen verteld wie er jarig was en waarom de Hollanders dan blijde zijn nl. omdat zij den zegen eener goede regeering erkennen.

28 Maart 1881. Merowi na 7 Maart een maand met zijn vrouw bij mij geweest te zijn, viel het hen te moeilijk gedurig dag aan dag op het erf te zijn. Zijn vrouw nam toen haar ontslag, Merowi alleen zou terugkomen doch was op 14 Maart zonder mij iets te zeggen aan het kolenladen gegaan; toen ik hem geroepen had was hij weder gekomen, doch bleef 23 Maart, toen er opnieuw kolen geladen zouden worden, weder weg en gaf toen zooveel te kennen, dat hij liefst niet terugkwam, daar hij aan 't vrije leven te veel gewoon was om zich aan geregelden arbeid te kunnen wennen.

14 Mei 1881. 's Morgens eenige bloedige fluimen uit de luchtwegen opgegeven; wel wat bezorgd.

Eindeloos zijn de verhalen over de onderlinge stammenoorlogen. Jens beschrijft het sluiten van een soort wapenstilstand:

17 Mei 1881. Vredehandel tusschen Noeforeezen en de Rhooners op zee in de nabijheid van Mangerna; 4 prauwen der Rhooners en 5 der Noeforeezen in een wijde kring op zee afgeschaard. Door een klein prauwtje, dat heen en weer voer, werden de bemanning der verschillende tampaberi's (oorlogsprauwen) met water begoten. Op de vraag van weerszijden elkander niet meer te beoorlogen, en toestemmend wederkeerend antwoord, werd een pijl doorgehakt. Mij gaf het den indruk van een wapenstilstand, niet van volkomen vrede, wat later ook bevestigd werd, daar ik

hoorde, dat de Rhooners nog betalen moesten aan eenige familieën en dan na 3 maanden terug zullen komen om volkomen vrede te maken.

22 Mei 1881. Mijn jaardag, heden 32 jaar.

Na de middagkerk ging ik toch naar Mansinam, daar ik gehoord had, dat van Hasselt wilde komen en ik dat liever niet had, omdat ik dezen dag ongemerkt wilde doen voorbijgaan. Toch gebeurde dit niet, hoe weet ik niet, maar de Christenen op Mansinam wisten mijn verjaardag.

Zr. van Hasselt had met haar warme hart toch eene verzorging bereid, bloemen op tafel, persentjes van de kinderen, een boek van haar, en een boekje van van Hasselt. Br. Bink kwam mij nog op Mansinam de hand drukken en bleef met ons de versnapering (heerlijke pannekoeken met warme wijn) gebruiken, die zr. van Hasselt, tegen mijn wensch, had klaar gemaakt, met een verontschuldiging, dat zij niets anders had, maar mijn gebod niet dorst te overtreden. Tusschen mijn beide kinderen gezeten, was ik toch blijde, dat ik naar Mansinam was gekomen.

Nog een lieflijken trek in het karakter van mijn lieven Willem op 22 Mei 's avonds. Hij en Piet hadden druk gespeeld in de kamer, opeens begint Wim erg te schreeuwen, was tegen de deurpost gevallen en had een groote wond op het hoofd waar het bloed uitstroomde. Piet zat er bij en had een scherp stuk boelve in de hand waarmede hij, zoo wij dachten, Wim verwond had. Een van ons bestrafte Piet daarover, maar Wim, dat hoorende, schreeuwde: "Neen Piet niet, ik ben tegen de deur gevallen", daar hij in zijn spelen en stoeien met Piet gevallen was, vond ik het een mooie trek, dat hij zoo spoedig de verdenking van Piet weerde en als 't ware zelf bevreesd was, dat zijn broertje er straf voor zou krijgen.

25 Mei 1881. Serenboeki heeft mij teleurgesteld. Ik dacht, dat zij eerlijk was; doch vandaag kwam het uit, dat zij mij reeds lang bestolen heeft. Naar mijn gissing heeft zij in de laatste maand meer dan 5 kottie gambier gestolen en dagelijks aan Insoepi, een schoolmeisje en dochterje van Serenboeki's vroegere Meester, gegeven. In haar kabile vond ik ook eenige vaam mangasna waar, een paar stukjes staal en een 100 tal groote, dure kralen, die zij uit de ruifartikelenkast genomen had.

Nu zij het niet kon ontkennen beleed zij, dat zij deze dingen gestolen had en op mijn vragen ook, dat zij de zak gambier in de achterkamer zoo geweldig had doen verminderen. Zij kreeg een vermaning in woorden en met de stok. [...] Drage de vermaning en de straf onder den zegen des Heeren goede vrucht bij haar.

31 Mei 1881. 's Avonds om 10 uur bij br. Bink geroepen, hevige koliekpijnen, den geheelen nacht met hem bezig. 's Morgens nam het geweldig toe en wenschte hij, dat ik br. Woelders zou ontbieden, deze komt tegen 11 uur doch weet er ook niets meer aan te doen dan ik al aangewend heb. 's Woensdagsavonds hem met nagelolie gewreven en pulv. Doveri toegediend met eenigszins gevolg doch geen ontlasting en steeds hevige pijn in maag en navelstreek. Donderdagmorgens Woelders naar huis, ik tot Zaterdagmorgen op Manokwari gebleven. Vrijdag afneming van pijn en goed zweeten maar zeer op en af.

7 Juni 1881. [...] Op zee br. Bink tegengekomen, die weder hersteld was. Een paar dagen te voren was hem een tros wormen afgegaan; die hebben hem zeker bij de koliek in de weg gezeten.

11 Juni 1881. Wim is nu sedert Vrijdag na Hemelvaartsdag op Mansinam. Op 't aanhouden van br. en zr. van Hasselt ben ik besloten de proef te nemen om hem eens 2 of 3 maanden bij hen te laten. Niet met het oog op zijn verblijf te Mansinam, ik weet, dat hij het daar beter heeft dan hier maar met het oog op zijn afwezigheid bij mij. 't Is mij een groot gemis en hoewel ik nu elken dag op Mansinam welkom ben, kan ik toch niet dagelijksch gaan, daar dit mij te veel tijd kost.

Ik heb mij voorgenomen twee maal in de week naar Mansinam te gaan en verzocht of ik br. en zr. van Hasselt dan f 10,- in de maand mag geven voor zijn verblijf; niet dan schoorvoetend is dit laatste mij toegestaan.

Nu merk ik wel, dat ik in de laatste dagen meer heb kunnen doen dan als Wim hier is; mogelijk is deze schikking ook in het belang van mijn werk.

27 Juni 1881. Gisteren avond laat hebben de Wandammers een aanval op een alleenstaand Arfaksch huis te Wosi gedaan met het doel om menschen te rooven doch Artesie heeft zich met een andere Arfakker zoo wakker met een speer verdedigd, dat de Wandammers met 3 zwaar gewonde en met achterlaten van een doode ijlings gevluht zijn. Door de Arfakkers is de verslagene in stukken gedeeld en heeft men daar mede gedaan als de man in Richt. 19:29 (*"Als hij nu in zijn huis kwam, zoo nam hij een mes, en greep zijn bijwif, en deelde ze met hare beenderen in twaalf stukken, en hij zond ze in alle landpalen Israëls"*) om de verschillende binnenlandsche stammen tot bloedige wraak optewekken over den vermetelen aanval of tot duivelsche vreugde over den dood van den verslagene. Een later bericht meldde, dat ook de drie gewonden op Mangswarie overleden en begraven zijn.

Gedurig worden de zuidelijke stammen vermeteler in hun rooftochten en zoolang geen geregeld Bestuur op Nieuw Guinea wordt uitgeoefend zal dit niet verminderen maar jaarlijks vermeerderen. Een bezoek van een stoomschip om de 2 jaren helpt niet.

Augustus 1881. In deze maand had ik het overlijden te betreuren van het eerste Papoesche kind, dat mij door den dood werd ontnomen. Januari, die ik in April 1880 van Kornelis Wijter had overgenomen werd mij onverwacht op 17 Augustus ontnomen. Reeds lang had hij aan een mangabo wond aan de rechterhiel geleden en was in de laatste dagen zichtbaar achteruitgegaan. Zijn sterven was onverwachts, terwijl ik in de voorgaanderij met K. Wijter zat te praten verschrikte Kennissie mij met de uitroep: "Toe an Janiari imar rope". Dadelijk was ik bij den stervenden, doch ik vermocht niets meer dan de stervende blik optevangen. 16 Maanden is hij in mijn huis geweest, doch ik heb hem nimmer gezond gekend. Gedurig had hij mangabowonden en daardoor dikwerf een onaangenaam voorkomen. Reeds jong (ca. 13 jaar) is hij weggenomen doch ik hoop, dat de Heer hem tot zijn schaapskooi heeft vergaard.

3 September 1881. Weder een doode in huis. Herman ca. 8 jaar oud, in 1878 door mij en Bertha vrijgekocht en aldus genoemd naar Ds v.d. Jagt, vroeger predikant te Genemuiden, thans in Rotterdam, die mij in 1876 f 25,- gegeven had om een kindjongen vrij te koopen, is zijn broeder spoedig gevolgd. Een ziekte van een paar dagen, bloeddyssenterie, ging zijn sterven vooraf. Vrijdag 2 September was ik reeds zeer bezorgd geweest, Zaterdagmorgens leek hij wat beter, doch tegen de middag kwam een hernieuwde aanval waaraan hij 's avonds half 10 bezweek.

In zulk een korten tijd 2 Papoesche kinderen te verliezen treft mij zeer, vooral aan dat jongste voelde ik mij zeer gehecht. Hij behoorde ook niet tot de vlugsten in school, het leeren van de 1e helft van het 1e stukje heeft mij vrij wat arbeid en hem vrij wat moeite gekost, doch de bijbelsche verhalen werden vrij goed in zijn hoofd opgenomen en daarover wist hij dan meestal wat te antwoorden. In December 1878 kwam hij als een gezond kind in mijn huis, bleef gezond tot na Bertha's overlijden doch kreeg toen in hevige mate de manggabo, die hem menigwerf een afzichtelijk voorkomen gaf. Afwisselend was dit eens beter en erger. Verleden jaar September zelfs zoo, dat ik dacht, dat hij er aan sterven zoude. In den laatsten tijd was het aanmerkelijk beter en scheen de manggabo uitgewoed te zijn en werd zijn voorkomen weder gunstig. Zwaar was het mij toen ik de volgende morgen Zondag na de godsdienstoefening aan de groeve stond.

24 September 1881. Heden kocht ik een jongen vrij van de Kapitein Lout van ca. 13 jaar oud voor f 100,- aangeld en goederen. Hij is de duurste van de zes, die ik vrijgekocht heb.

Wordt mijn hoop en verwachting niet beschaamd dan zal ik vreugd aan hem beleven, daarom heb ik hem Bertoes naar mijn geliefde vrouw genoemd. Zijn vroegere naam was Timbowai. Hij ziet er niet dom uit en nu ik dit schrijf zijn er een 14 dagen verlopen en heeft hij in dien tijd de letters geleerd. Alles is hem nog vreemd doch hij is gewillig en gehoorzaam en werkt tusschen de leertijden ijverig in de tuin. Als hij bij de eigenschappen gehoorzaamheid en werkzaamheid ook de vermogens en de wil bezit om te leeren, zal ik mij zeker nimmer later berouwen hem vrijgekocht te hebben. [...]

's Avonds terwijl ik bezig ben mijn onderwerp te overdenken voor morgen hoor ik gerucht op het erf. De hond loopt en blaft in de richting van beide graven; bij onderzoek, nadat ik een geweer afgeschoten had, is een gedeelte van de boeloe omheining van het graf verschoven en vertoonen zich in de nabijheid indrukken eener groote mannenvoet. Blijkbaar heeft een Arfakker in stilte beproefd het graf te naderen om de hoofden te bemachtigen. Dit gebeurt niet zelden en is onlangs nog op Rhodè gebeurd met 2 graven, die opgegraven zijn en de hoofden door hen medegenomen.

Welk een diepgezonken volk met zulk een hyena natuur, ja, nog lager dan de dieren, welke in elk geval nog de lijken opgraven om hun honger te stillen, doch deze om daarmee helsche vreugde te bedrijven.

11 October 1881. Naar br. Bink om met hem over eenige hoogstnoodige reparaties aan het huis te spreken. Hij gaat mede terug naar Kwawe en besluit die reparatie nog te doen, doch geeft ook in ernstige overweging om een nieuw of anders goed

noodhuis te bouwen. Daar het mogelijk is, dat ik nog 3 à 4 jaar hier blijf, en de vermeerdering van personeel het oprichten van een nieuwe zendingspost mogelijk maakt, verdient die vraag wel overdacht te worden. Geen gave balk is meer aan het huis en wat er nu niet uitvalt dreigt over een paar maanden te vallen.

20 October 1881. Br. Bink bij mij om het huis wat te repareeren en een weinig slotvast te maken; bij het wegnemen van een paar geheel vergane balken blijkt opnieuw, dat het huis zoo goed als op is en ik mogelijk nog in de noodzakelijkheid zal gebracht worden een noodhuis te zetten. Nu voor het oogenblik is het weder slotvast en dit is noodig, daar mij in den laatsten gebleken is, dat de jongens niet eerlijk zijn. Gedurig heb ik kleinigheden en ook rijst en sago gemist. Nu en dan zie ik ook, dat zij 't een en ander van de bevolking krijgen dat, naar ik verwacht bij de tegenwoordige honger onder het volk, door hen met eten van mij betaald wordt.

25 November 1881. Schoolinspectie te Mansinam door den Resident; ik assisteerde wat met zingen en liet hen "Wakainoes moneren soep ini" op de melodie van "Wien Neerlands bloed enz." zingen bij het binnenkomen van den Resident, dat een goede indruk maakte.

26 November 1881. Vergadering van de Resident op Kwawe in mijn voorgaanderij met de hoofden der Dorehbaai. Verschillende zaken zijn ter sprake gekomen: de rooftocht gezonden door singadji Broes, het moedwillig schieten van een sappi, het stelen van Van Hasselt zijn prauw, het schoolbezoek der kinderen, de groote en kleine diefstallen op mijn erf. [...] Het onderhoud der kolenloods werd de hoofden opgedragen en met straf gedreigd zoo na 2 maanden bij terugkomst de loods niet in orde werd gevonden. Zoo ook werd met straffen gedreigd tegen stelen en misdaden als waarvan singadji Broes beticht werd.

Aan het einde der besprekingen vroeg de Resident op mijn verzoek de schoollijst van Kwawe ter inzage en over het schoolverzuim als geheel wegblijven werd een hartig woordje gezegd door Z.E.Gestr. Na die bijeenkomst bezocht ik met Z.E.Gestr. nog het huis van Tari om een indruk te geven van een Papoeasch huishouden en vertrok Z.Ed. naar boord van de Havik.

Ik hope, dat dit bezoek eenige vrucht zal dragen en ik heb er ook wel een weinig verwachting van, namelijk als de Resident bij terugkomst na 2 à 3 maanden een onderzoek instelt.

's Middags was ik nog aan boord van de Havik doch de grappenmakerij, die daar door den Resident en Kommandant werd gedaan, bedierf mijns inziens veel van het prestige van de morgenvergadering.

Enkele dagen achtereen verbleef Jens bij van Hasselt, in verband met de ernstige ziekte van hun zoontje Ernst. Ook de familie van Hasselt had met veel tegenslag te maken: zr. van Hasselt had al een paar keer een miskraam gehad, en nu dit. Ondanks dat alles bleven ze Pieter zorgen.

21 December 1881. Nog stond ik vanmorgen in beraad om naar Kwawe te gaan, doch daar ik zag, dat ik mijn goede vrienden meer genoeg zou doen door te blijven, bleef ik bij Ernstje.

Aan verbinden dacht ik niet meer toen ik hem na 't ontbijt opmerkzaam beschouwde; hij was stervende. Mina nam hem in haar armen en liep wat met hem op en neer, niet denkende, dat zijn einde zoo spoedig nabij was. Na een kwartiertje wilde hij nog door mij gedragen worden, ik nam hem in mijn armen en ongeveer 10 uur zag ik, dat de doodstrijd begonnen was; ik riep Mina en liet br. van Hasselt uit school roepen. Nog tijdig kwam van Hasselt om zijn laatsten blik optevangen en hem in zijn armen te zien ontslapen. Ook mij trof zijn sterven diep en, hoewel het dagen vooruit te zien is, is het nog zoo geheel iets anders als dat bange oogenblik daar is, dat men in het brekend oog staart, nog eens de naam noemt en dan voor altijd de oogjes sluit van zulk een lief kind.

25 December 1881. 's Morgens op Kwawe was het mij weder een voorrecht over het gebeurde in Bethlehem tot de Papoea's te spreken.

Na de kerk deelde ik ditmaal tabak en gambier uit. Daardoor ook kregen zij den indruk, dat het thans feest was voor de Christenen. De schoolkinderen waren alle trouw opgekomen en ontvingen ditmaal sago met de belofte van overmorgen hun Kerstpresentje te zullen ontvangen.

9 Januari 1882. 's Morgens reeds vroeg met mijn lieve Wim naar Kwawe. Reeds lang van voornemen hem weder bij mij te nemen, is dit door Ernst' ziekte en ook nu met het verlies voor de vrienden van Hasselt was het mijn plan hem daar nog wat te laten, doch daar zich in de laatste weken mangabo aan zijn voetje geopenbaard heeft en ik dit zelve behandelen zal, nam ik hem mede. Geve de Heer, dat mij de smart van die ziekte van het lieve kind bespaard worde. Ik ben over hem in zeer veel zorg.

13 Januari 1882. Pieter jarig, wordt 3 jaar. Wij feliciteerden elkander met onzen zoon en pleegzoon en kunnen niet genoeg dankbaar zijn voor de gunstige ontwikkeling welke de Heer mijn lieve kind schenkt. Piet was dezen dag allerliefst. Van zijn pleegmoeder kreeg hij een paard schimmel, van mij een metaalpiano, van Sylvia een mooi prentenboek. Met alles was hij wonderwel ingenomen en den geheelen dag in zijn schik.

24 Januari 1882. [...] 's Middags 3 uur komt het oorlogsschip de "Batavia" hier voor anker. Met Bink en van Hasselt naar boord. Teleurstelling, wij ontvangen geen enkel schrijven, daar bij vertrek van Ternate men niet gedacht had naar Doreh te gaan. Op reis van de Mappia eilanden naar Ternate had men gebrek aan steenkolen gehad en kwam nu hier om nieuwe voorraad optedoën.

De volgende dag gaf het eenige moeite met kolenladen. Ik had de Kommandant beloofd moeite te doen een aantal Papoea's te bewegen, tegen betaling van f 2.- de 16 zak kolen, ijverig te arbeiden om de kolen spoedig aan boord te brengen.

's Morgens echter, nadat de Kommdt vroegtijdig zakken en personeel aan den wal had gezonden, verkozen de Papoea's, aangezien de laatste maal de hoofden hun betaling grootendeels voor zich gehouden hadden, niet te werken dan tegen betaling van f 5.- de 16 zakken. Ik meldde dit aan den Kommdt en raadde aan den Controleur en den Tidoreeschen Prins aan den wal te zenden. De eerste kwam , de laatste was op

Mansinam, doch de Papoea's volhardden in hun eisch, waarop de Controleur weder naar boord vertrok.

Ten half uur daarna ontving ik een briefje waarin de Kommdt mij vroeg of een los schot niet uitwerken zou, dat de Papoea's aan het werk zouden gaan. Zelve ging ik dan naar boord om hem nader verklaring van het gedrag der Papoea's te geven, dat voor een groot deel oorzaak heeft in de nonchalante handelwijze van den Resident in de maand November. Te midden van het gesprek met den Kommdt liet deze zich een paar uitdrukkingen ontvallen tegen de zending waarop ik hem met een paar woorden diende op gevaar in botsing te komen met Z.Ed.Gestr.

Hij sprak nu, dat hij f 3.- voor 16 zakken zou geven en, zoo men daar geen genoeg mede nam en het volk niet binnen een half uur aan het werk ging, aan het schieten zou gaan.

Met die boodschap kwam ik aan den wal en had bij de meesten niet de minste uitwerking, zij bleven bij hun eisch van f 5.- de 16 zakken. Enkelen beter gezind gingen langzamerhand aan het werken, ik schreef een briefje om niet te schieten, daar liet zeker het prestige van het Gouvernement zou verminderen, doch het beter zou zijn als de Prins van Tidore eens goed de hoofden aansprak. Deze kwam later aan den wal en werd, geloof ik, meer door de Papoea's voor den gek gehouden dan gehoorzaamd. Toch ging het kolenladen nu goed en werd door de hoofden besloten, dat men met f 2.- de 16 zak tevreden zou zijn en elke kapellaprauw het verdiende 's avonds in mijn voorgaanderij zou ontvangen. Dit werd 's avonds gedaan door den Controleur en den Administrateur, waarbij de Prins van Tidore en een paar officieren tegenwoordig waren en alles liep in de beste orde af.

Toen ik den volgenden dag aan boord mijn brieven kwam brengen waren de lui vriendelijk en beleefd en betuigde de Kommdt, dat hij toch blijde was mijn raad gevolgd te hebben en niet geschoten te hebben.

27 Januari 1882. [...] Daar op Mansinam en ook hier onder ons en onze huisgenoten eenigen aan loslijvigheid leden en wij vernomen hadden, dat de cholera op Tidore in korten tijd vele offers had geveld, maakte het ons wel eenigszins ongerust en deed ons naarstig bidden om behoud van gezondheid en afwezigheid van deze ontzettende ziekte.

Mei 1882. Na veel droefheid was de maand Mei 1882 ook voor br. en zr. van Hasselt en mij een blijde maand van veel dank aan Gods aanbiddelijke liefde, die na een zorgzame beproevingsvolle zwangerschap Mina op 8 Mei 's middags 5 uur opnieuw een blijde moeder maakte van een allerliefst dik mollig zoontje. De verlossing was niet geheel zonder gevaar en toen ik onze geliefde zr. na veel inspanning en moeite verlost, zag mij van Hasselt met een benauwd gezicht aan en vroeg angstig: "Is het dood?" Neen, dat niet, Gode zij dank, alleen maar flauw; toch had de kleine eenige klappen noodig eer de welkome kreten gehoord werden. Nu, bij het baden huilde hij flink en nimmer zag ik nog zulk een flink kind. Daar Mina zich met van Hasselt voorgenomen hadden, indien het een meisje ware, het naar Bertha te vernoemen, zoo dacht men nu een oogenblik na, doch aldra was men klaar om mij het peetschap te geven en werd hij Lamberthus Willem Johannes genoemd.

25 Maart 1882 had ik het genoegen weder een Papoesch jongske vrijtekoopen voor ca. f 60 aan ruilgoederen. Ik schat hem op 9 à 10 jaar oud. Daar het de laatste dag der week was toen ik hem vrij kocht, gaf ik hem den naam Saptoe. God geve, dat ik vreugde aan hem mag beleven en hij niet alleen een nieuwen naam mag ontvangen bij een Christelijke doop, maar ook een nieuwen naam van den Heer.

Als ik 4 of 5 dagen niet op Mansinam ben zegt men dat niet leuk te vinden en dat het mij veel aangenamer zou zijn als ik voortdurend op Mansinam was en enkel school en kerk hield op Kwawe, maar dan zou de zendingspost daaronder lijden.

24 October 1882. Wij werden verrast door een bezoek van Z.Ed.Gestr. den Resident van Ternate Jhr.Boreel. Z.Ed. logeerde bij br. van Hasselt. Den dag na zijn aankomst had eene vergadering te Mansinam plaats waar een en ander betreffende de orde in de Dorehbaai werd besproken en Singadji Waar werd aangesteld als Singadji Wolanda voor de gehele Dorehbaai, met vervallenverklaring van alle vroegere hoofden, ook van Singadji Broes. [...] Ook vroeg Z.Ed.Gestr. van br. van Hasselt en mij een rapport over de toestand van Nieuw Guinea en verhaalde ons, dat hij reeds voorstellen aan de regeering had gedaan om Nieuw Guinea onder onmiddellijk bestuur van het Gouvernement te brengen, waartoe, om overgebrachtdaarmede een aanvang te maken, door Z.Ed.Gestr. was voorgesteld een Posthouder op Mansinam te plaatsen.

Hierna ging Jens verder zonder vermelding van data en noteerde hier ook al langer geleden gebeurtenissen.

[...] De maand Februari was ook de tijd voor Sylvia van Hasselt om naar Holland te vertrekken. 20 Februari brachten wij haar aan boord van de schoener Pengasehan en bevalen br. en zr. van Hasselt hun kind aan de zorg van de gezag-voerder Amos. Ontzettend had ik te doen vooral met Mina en nimmer vergeet ik haar uitroep: mijn kind, mijn kind !

Toen van Hasselt en Mina van boord waren werd het anker gelicht en bleef ik om Sylvia tot in volle zee uitgeleide te doen. De ouders stonden aan 't strand, ook Wim en Piet en de Papoesche kinderen, huilende, roepende en wuivende. Sylvia stond of zat op mijn knie en nog hoor ik haar stemmetje: dag Mamma, dag Papa, dag Wim, dag Piet. Met 't bericht, dat Sylvia tamelijk kalm was keerde ik terug toen het schip uit de kust liep.

Na de mededeling over een Sangirees met 4 moederloze kinderen die wegging om een nieuwe vrouw te zoeken, verzuchtte Jens:

[...] De man doet waarschijnlijk verstandiger dan ik die maar zoo voortloop van de eene maand in de andere. Toch kon ik geen vrijmoedigheid vinden om heen te gaan en nog minder om mij eene vrouw door correspondentie te verschaffen zoals mij onlangs in een brief van H.H.Bestuuders geraden werd.

Begin December 1882 bracht de Taethaelhaer, gezagv. Abdoel Bazier ons weder eenige gewenschte brieven en eenige kisten. Op Zaterdagmiddag kreeg ik het verzoek om zoo mogelijk nog te ontpakken. Op Mansinam komende verdiepte men zich in

gissingen aan wien men dat geschenk te danken had, ook twijfelde men of het wel het rechte adres had. Het duidelijke adres echter van van Hasselt liet geen twijfel over en met volle vrijmoedigheid maakte ik de kist voor hem open.

Een keurig nieuw zwart mahoniehouten Seraphim orgel uit de fabriek van Schiedmaijer kwam voor den dag. Een aanwijzing van wien werd niet gevonden. Wel vonden wij nog eenige kleine artikelen welke aanwezen, dat die tenminste van de Freule kwamen. Een dun pakje was evenwel over het hoofd gezien en daarin vond men een net wit karton waarop door de bekende hand van onze hooggeachte Freule de Meij geschreven was: "Daar eenige vriendinnen door br. Jens vernomen hebben, dat het orgel te Mansinam geen gezonden toon geeft, bieden zij U dit nevensgaande aan".

[...] De beide Kerstdagen waren echt goede dagen voor ons. Ook op Kwawe had ik heide dagen een goede opkomst. Met uitdeelingen hield ik mij echter niet op. Het Kerstfeest is een Kristenfeest en om uittedeelen aan hen, die gelijktijdig de heidensche feesten frequenteeren geloof ik niet dat goed is. Wonderlijk is het mij gedurig of de jaren hier nu veel sneller voorbijgaan dan in Holland. Het zal aan mijn leeftijd liggen, denk ik. Waar is het, dat de eentonigheid hier op Nieuw Guinea, waarin bijna geen tijdstippen gevonden worden, sneller in ons brein de tijd voorbijgaat dan elders.

Moe vraag ik mij af naar de resultaten van zulk een levensjaar ! Wat is dat weinig.

Op school repeteeren en nog eens repeteeren, men komt haast niet met de kinderen vooruit. En de grooten? Ook met hen is het schijnbaar een ploegen op rotsen. Aan goede beloften ontbreekt het niet. Dag aan dag kan men die hooren aan huis en als men in de negorij met deze of gene een gesprek aanknoopt. Menigmaal staan zij onbeschaamd zich zelven boven anderen te verheffen en komt de gedachte wel eens bij mij op of de meerderheid ook aan verstandsverbijstering lijdt. Zeker is het, dat het verstand niet diep zit bij hen.

Al is het resultaat van dit jaar dan ook weder zeer, zeer weinig toch hoop ik met geloof in de openbaring der liefde Gods op hart en geweten van dit volk voorttegaan in de kracht Gods.

Groot waren de zegeningen welke de Heer ook dit jaar mij schonk in mijne geliefde kinderen. Was ik dikwijls geneigd neer te zien op hen, die meerder dan die minder voorrechten met de kinderen genoten dan ik, daardoor verbeurde ik menigen zegen.

Het is vooral in betrekking tot mijn lieven Willem, dat ik dit neerschrijf. Nu toch bijna een jaar leeft hij zoo goed als geïsoleerd door de treurige mangabo ziekte. Bijna een jaar is hij niet op Doreh geweest en mag hij niet met zijn broertje spelen uit vrees van die ook te besmetten. Gelukkig vindt hij op Mansinam in de andere kinderen welke min of meer door dezelfde ziekte zijn aangetast goede speelkameraden en doen mijn goede vrienden van Hasselt alles om zijn leven te veraangename.

Wat hem aangestoken heeft kan ik niet met zekerheid weten, doch ik vrees, dat de wond aan het been van Serenboeki de ellendige stof in zijn bloed gebracht heeft.

Maar genoeg, ook deze smart is bij den Heer bekend en ik heb mij te verootmoedigen. Hij de Heer is ook onze vader in Christus.

Met dien troost nemen wij afscheid van het oude en gaan vertrouwend het nieuwe jaar in.

November 1883. Lang heeft mijn dagboek ongebruikt gelegen. [...] In den avond van 14 Januari 1883 ongeveer een uur of 8 werden wij verschrikt door de jobsbode, die met de tijding kwam, dat de Arfakkers mijn huis te Doreh in brand hadden gestoken. Tegelijk hoorden wij een paar schoten in de richting van Doreh; terwijl ik mijn kleederen verwisselde kwam Tiaba aanroeien en berichtte, dat 2 Arfakkers in de achtergaanderij gezien waren door Merendini, bezig zijnde te beproeven met brandend hout de drooge dakbedekking aantesteken. Ik ging dadelijk over. [...] Nu later geloof ik, dat Merendini loos alarm gemaakt heeft en zich de heele zaak verbeeld heeft. [...]

In Januari kwam br. van Balen naar Nieuw Guinea, waardoor de zendelingen gedwongen werden na te denken over een nieuwe verdeling der posten. Zoals gebruikelijk had het bestuur der Utrechtsche Zendings Vereeniging slechts vage instructies meegegeven. Voor Jens betekende het een eventuele overplaatsing naar Rhoon, maar hij betwijfelde sterk of dat wel verstandig was.

In Januari gingen br. en zr. van Hasselt en Woelders met mij naar Kwawe om het huis aan een inspectie te onderwerpen. Het resultaat der gemengde commissie was, dat de nieuwe zendeling en zijn vrouw het best konden doen met het gedeelte der woning wat ik hen wilde afstaan en dat niemand der pas aangekomenen het nog zoo ruim had gehad.

Br. van Balen maakte bij de eerste ontmoeting een goeden indruk op mij. God zegene Uw komst op Nieuw Guinea, broeder, en wij heeten U welkom in ons midden. Zijn vrouw kwam ook aan de trap en was blijde een der zendelingen bij aankomst te ontmoeten. Beiden leefden in de vaste veronderstelling, dat ik met hen naar Rhoon zoude gaan en waren daar zeer mede in hun schik, daar mijn vrienden en familie van mij een meer gunstige indruk in Holland gegeven hebben dan ik werkelijk verdien. Op mijn vraag aan br. van Balen welke instructie hij had en hoe ver zijn passage met dit schip strekte was zijn antwoord: geene en zijn passage tot Mansinam of Doreh. [...]

Daar ik bij de komst van van Balen een brief van het Bestuur ontvangen had waarin mij vrijheid gegeven werd te Doreh te blijven, meende ik mijn houding en mijn vast besluit te laten afhangen van eene conferentie, die wij binnenkort zouden houden. Ik dacht eraan om voor de eerste tijd met hem mede te gaan naar Rhoon en dan mijn huisboel hier te laten om dan na eenige tijd 6 à 9 maanden wedertekeeren en mijn werk op Doreh voortzetten, daar ik in mijne omstandigheden tegen een geheele verplaatsing niet alleen opzie maar ook niet in het belang der Vereeniging vind. Br. van Hasselt is ook zeer tegen een geheele opheffing van mijn post en ziet mij niet gaarne naar Rhoon gaan.

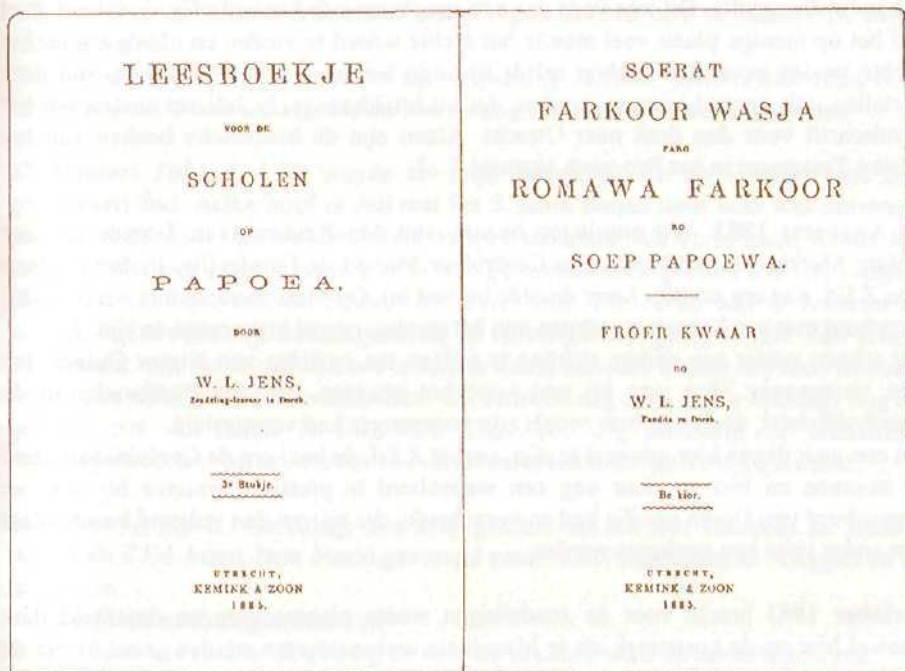
Hij heeft een stuk gesteld en rondgezonden waarin hij zegt, dat ik als chirurg hier niet gemist kan worden en mijn gezondheid van dien aard is en de toestand mijner kinderen zoo, dat ik gebruik dien te maken van de vrijheid mij door het Bestuur gegeven om te Doreh te blijven. [...]

20 Februari 1883. Wij hielden eene conferentie in de kerk te Mansinam. Broederlijk en open begonnen is deze ook geëindigd. Van Hasselt was president, ik secretaris. De

notulen zijn opgezonden naar het Bestuur. De Zending naar Rhoon werd besproken met als resultaat, dat ik voor 9 maanden meezougaan.

In Februari 1883 schreef ik ook nog eenige brieven voor het Vaderland. Mijne vertaling van de "Handelingen der Apostelen", reeds in December met de "Far East" verzonden, gingen nu ook voor goed mede om verder doorgezonden te worden naar Holland.

Nu ik dit schrijf heb ik reeds bericht ontvangen, dat mijn manuscript in druk verschenen is bij de Uitgevers Kemink en Zoon te Utrecht en daar te bekomen is. Ik

Titelbladen van een door Jens vertaald leesboekje; de Nederlandse tekst staat links, de Noefoorse vertaling rechts in een opengeslagen boekje.

De werkelijke afmetingen zijn: 12 x 18.

vermoed, dat de exemplaren voor Nieuw Guinea reeds op Ternate aangekomen zijn en ben verlangend ze onder de oogen te krijgen. Ik vrees, dat ik bij voortgezette studie er nog menige taal- en stijlfout in te verbeteren zal hebben.

20 Maart had ik het voorrecht weder een jongskens vrijtekoopen, ditmaal van Merowi voor [...] totaal f 58,76. Hij is een ventje van Arfoe, ca. 12 jaar oud, tenger en schraal, daarbij heeft hij de eene zijde van 't gezicht vol lidteekenwond, zijn ooren staan als bij een hert sterk buitenwaarts en zijn zeer groot waarom Merowi hem den naam Mendjana gaf. Deze heb ik veranderd in "Maart". Zijne verstandelijke vermogens schijnen niet zoo groot te zijn. In het werken en roeien is hij echter gewillig en ijverig, doch op school heeft hij veel moeite. [...]

Met mijn dienend personeel zag het er dit jaar meer dan slecht uit. Het waren een stel kleine jongens, die den meesten tijd geen dienst konden doen in huis van wege de voetwonden waarmede zij geplaagd zijn. Hadden zr. en br. van Hasselt mij Deventer niet toegeschikt dan had het er slecht uitgezien en was ik genoodzaakt zelve mijn thee en koffijwater te kookken. Wat het middageten betreft zr. van Hasselt zond mij elken dag als ik te Kwawe was door Tiaba of een of meer der andere jongens. Menigmaal tegen mijn zin daar ik altijd beschaamd ben om de vele moeite, die het haar geeft en ik, alleen zijnde, 't liefst maar rijst met een enkele toespijs eet.

Van April tot Juli 1883 was ik ook bezig met br. van Hasselt aan de vertaling van het Johannes Evangelie. Dit was voor ons een aangename en hartverheffende arbeid. Wel gaf het op menige plaats veel moeite het rechte woord te vinden en of wij immer het rechte woord gevonden hebben zal de tijd nog leeren. Toch zal, hoop ik, van deze vertaling ook gezegd kunnen worden, dat hij bruikbaar is. In Juli verzonden wij het handschrift voor den druk naar Utrecht. Alzoo zijn de historische boeken van het Nieuwe Testament in het Papoesch vertaald. [...]

20 Augustus 1883. Wij ontvingen bezoek van den Resident van Ternate de heer Braam Morris, vergezeld van den Controleur Monod de Froideville. In den beginne was Z.Ed. niet erg prettig. Later draaide hij wat bij. Op Mansinam en hier vereerde hij de school met een bezoek en scheen met het gezang nog al ingenomen te zijn.

Hij scheen weder een andere richting te volgen ten opzichte van Nieuw Guinea dan zijn voorganger. Zoo was hij wel voor het plaatsen van een Posthouder in de Humboldtsbaai, doch niet hier zooals zijn voorganger had voorgesteld.

Na een paar dagen hier geweest te zijn, verliet Z.Ed. de baai om de Geelvinkbaai rond te stoomen en hier en daar nog een wapenbord te plaatsen, waartoe hij ook het wapenbord van Doreh noodig had en verzekerde, dat bij een dan volgend bezoek daar een ander voor zou geplaatst worden.

October 1883 bracht voor de zendelingen weder nieuwe zorg en droefheid daar zoowel hier op de kuststreek als te Mansinam voorbereidelen werden gemaakt om de beide roem frams (afgodstempels) weder op te richten. Elk van ons trachtte dit onder zijn volkje tegentegaan. Het was echter de oude redeneering; de ouden gaven de jongen, en dezen den ouden de schuld. Intusschen werd hier en daar nacht aan nacht gezongen en door sommigen met veel ceremonieel het hout voor de afgoden gehaald en gehakt.

Op een Zaterdag in October hielden br. van Hasselt, br. Bink en ik een conferentie met de oudsten in de kerk te Mansinam. Na veel heen en weder praten werd door ons ten stelligste verboden noch te Rhodé noch te Mansinam zulk een zedeloos huis te bouwen. [...]

En nu nog eenige regelen en dit derde deel van mijn dagboek is gevuld.

Het is Oudejaarsdag. Een gezegend Kerstfeest mocht ik medevieren. Op Mansinam hadden wij een kerstboom in de kerk aan welk feest ook 8 van mijn schooljongens deelnamen. 's Maandags voor het Kerstfeest deelde ik hier uit aan 34 schoolkinderen waarvan 11 meisjes en 13 jongens uit de negorij.

Veel genoot ik ook dit jaar in mijn lieve kinderen en vrienden op Mansinam. Nog hangt altijd een donkere wolk mij boven 't hoofd in Wimpie's treurige ziekte.

Mijn arbeid ging niet achteruit dit jaar, toch zag ik zoo gaarne meer beslistheid in hen, die regelmatig de Godsdienstoefeningen bezoeken.

Geve de Heer met het nieuwe jaar, nieuwe Zegen, nieuwe arbeidskracht en wijsheid om het echte te kiezen en middelen en wegen tot eer van 's Heeren naam en tot heil van dit volk. Amen.

13 Januari 1884. Na de kerk ging ik spoedig naar Mansinam om mijn jarigen zoon zelf aan 't hart te kunnen drukken en zijn pleegouders met hem te feliciteeren wat zij mij ook deden.

Pieter scheen heel blijde te zijn met zijn verjaardag. Jammer, jammer, dat mijne beide kinderen door Wim's treurige ziekte zoo weinig van elkander kunnen genieten.

22 Januari 1884. [...] Ik hoorde tot mijn verbazing, dat de Director aan Bink geschreven had, welke brief in Juli met het S.Schip Batjan door hem was ontvangen en waarin hij door den Director werd aangemaand naar Rhoon te gaan, omdat Jens toch wel niet zou gaan en men "met onwillige honden toch geen hazen kon vangen". Deze uitdrukking grieft mij en doet mij bitter leed. Ten eerste wijl de Director dat schrijft, ten tweede wijl Bink mij dat bij de ontvangst niet gezegd heeft. Zelf schrijft het Bestuur mij, dat ik vrij ben om te kiezen en zij bezwaar maken mij naar Rhoon te zenden, en nu mij zoo behandeld, neen, dat bedroeft mij diep. [...] 's Middags nog een gesprek met van Balen. Ik ben dezer dagen niet erg plezierig; de uitdrukking "onwillige honden" op mij ziende van de Director heeft mij geweldig geschokt.

21 Februari 1884. 's Middags een stuk geschreven om den Resident ter hand te stellen als Z.Ed. komt, hem daarin gevraagd eene volksvergadering te beleggen en toe te spreken:

1. waartoe de zendelingen hier zijn
2. ophouden van nachtelijk gezang en dans op plaatsen waar de zendelingen zijn
3. verbod om de roem fram op te zetten
4. aanmaning, dat de ouders de kinderen school zenden
5. verbod aan de Papoea's om na zonsondergang op het erf te komen.

Van dit stuk, door mij gesteld en door de brs. van Hasselt, Beijer en van Balen geteekend moet ik nog afschrift nemen. Als de Resident eenigszins genegen is iets voor Nieuw Guinea te doen, verwacht ik er onder den zegen des Heeren wel iets goeds van voor Nieuw Guinea.

III.2.2. Definitieve vestiging te Doreh, 1884

Uiteindelijk verkoos Jens op Doreh te blijven, al bleef hij onzeker, getuige deze verzuchting:

24 Maart 1884. [...] Geve God, dat ik niet verkeerd gehandeld heb met Doreh voor Rhoon te kiezen.

29 Maart 1884. Kwawe kwam vanmorgen vragen om bij mij in dienst te koomen op de wijze zooals Filippus bij van Hasselt. Dit bevalt mij. Ik heb gezegd Ja en dat ik hem voeding, kleeren en ook loon zal geven. Hij zegt, dat hij daar zeer mede ingenomen is en zijn ouders zeggen, dat dit heel goed is daar zij overdag om hun tuinen niet bij mij kunnen zijn. God geve, dat het nu ernst bij hen is. Voor mij is het nu eene ongedachte verrassing, doch ik verheug mij met beving, wetende hoe wispelturig en onvast Papoea's zijn.

Vanmiddag huisbezoek gedaan; allen zijn even vriendelijk en voorkomend, ik verwonder mij over hen. 't Lijkt wel of een onweer broeit.

30 Maart 1884. Deze week is een begin gemaakt met hout te kappen voor een nieuw huis. 6 Menschen van Mansinam waaronder Boaz als hoofdman hebben gisteren 6 bijlen gehaald en zullen 4 ijzerhout balken kappen van 4.50 m. lengte voor een staaf ijzer; hedenmorgen hebben 4 mensen van hier 4 bijlen gehaald en zullen voor dezelfde prijs als de anderen kappen. Moge het goed gaan en zij sterk hout kappen.

In dezelfde dagboeknotitie beschreef Jens een fraai staaltje van geloofsinterpretatie:

Hij (Kapt. Laut) vertelde mij als zijn meening, dat de Heer in den Hemel eerst de Papoea's gemaakt had, later de Ambeërs van Ternate en nog later de Hollanders. Met de Papoea's wist hij nog niet goed, die waren maar bruin, dom en droegen geen kleeren, aten ook niet lekker; de Maleijers waren wel wat lichter van kleur, doch de Hollanders waren wit, wisten veel, hadden goede kleederen, aten brood en rei bemafen karin.

Wel schuilt er wat hoogmoed in aangaande de prioriteit, maar toch waar blijft mijn prediking, hoe dikwijls heb ik ook dien man niet gezegd, dat God uit eenen bloede het gansche geslacht der menschen gemaakt heeft.

Jens had vernomen dat er een "roem fram" opgezet zou worden op Doreh, een oud heidens ritueel in zijn ogen. Vergeefs probeerde hij dat te verhinderen.

12 April 1884. Helaas mijn vrees was maar al te waar en Kabei had mij goed ingelicht toen hij vertelde, dat zij Zondag 6 April de roem fram zouden opzetten op Doreh. Parowé en Soi waren hier met een paar vrouwen van Rhodé in de kerk. Na de dienst sprak ik hen er nog over, doch beiden ontkenden in de sterkste bewoordingen, dat de roem fram opgezet werd. Even daarna voer ik zelf naar Rhodé en zag allen aan 't werk; protest hielp nauwelijks zoo veel, dat zij een oogenblik ophielden. Parowé, zijn zoon en slaaf over welke hij onbepaalde macht bezit, hielp ijverig mede. Diep in de ziel gesmart voer ik naar Mansinam.

19 April 1884. De dagen vliegen om, deze week bijzonder snel. Elke dag heeft zijne geregelde bezigheden plus de interrupties, die de Papoea's gedurig verschaffen. Ik kom veel tijd tekort en bespeur weinig voortgang in mijn werk.

Deze week had ik veel werkvolk in mijn tuin, dit gaf veel heen en weer loopen en gedurig nakijken. Met Kwawé en Deventer was ik bezig om een onderstel te maken voor de groote schooltafel, doch werd vele malen door allerlei Papoea's opgehouden, die wat kwamen verkoopen; dingen welke ik niet eens noodig had, doch staat men de menschen niet te woord, dan stoot men af en daarvoor moet men zich als zendeling met alle kracht wachten.

20 April 1884. 's Morgens vroeg van Mansinam naar Kwawe. Mina en van Hasselt boos omdat ik wegga, mijn verstand en geweten zegt mij, dat ik gaan moet om hier aan 't timmeren te gaan. Tegen 1 uur ontvang ik een scherp briefje van Mina, dat mij de tranen in de oogen perst. Het zij zoo, ik kan niet gedurig op Mansinam zijn.

26 April 1884. 's Maandagsmorgens was Kwawé ongesteld, koorts, reeds een paar dagen had hij aan oorpijn gesukkeld. Ik gaf hem chinine en liet hem rust nemen. Dinsdag na de aandacht werd Kwawé op eens zeer ernstig ongesteld, koud, klam, duizelig, alle verschijnselen van een collapsus. Ik was in grooten angst; met opwekkende middelen kwam hij wat bij, toch was ik zeer bezorgd. [...]

Tegen 11 uur werd hij wat beter en begeerde wat te eten. Zijn zuster Faandowé was inmiddels zijn ouders gaan roepen. Ik kreeg weder hoop en bad den Heer ernstig hem weder te herstellen. Tegen 12 uur kwam van Hasselt en bracht nog wat medicijn mede, zeer deelnemend. Kwawé klaagde steeds over zijn hoofd. Met mosterd-pappen aan de kuiten werd dit wat beter. Van Hasselt bleef hier eten. Kwawé's vader was inmiddels ook gekomen en bracht een Arfaksche slaaf mede. Op een oogenblik in de keuken komende was deze laatste bezig de patiënt in rug, borst en beenen te knippen en zeiden de omstanders Tabé bevassa monoeën. Er was geen praten tegen, zij en vooral de vader bleven erbij, dat een monoeën Kwawé genoemd had. Men wilde hem in een hutje in de rijsttuin brengen, daar zou zijn vader met behulp van de slaaf hem beter maken en dan kon hij weder bij mij terugkomen.

Alle redeneering hielp niet. Wij spraken met zijn vader apart in de kamer, raadden hem aan zijn zoon hier te verplegen en den Heer te vragen hem beter te maken en de medicijn te gebruiken, die ons verstand ons voorschreef; 't hielp niet. Korowaars daar vertrouwde hij niet meer op, hij zou zijn zoon door dien slaaf met bladen op laten knappen, doch dat was zeker: zijn zoon was door een monoeën genoemd en daar hadden wij geen medicijn voor. Voor bulten, zweeren, koorts enz. daar kon de Hollandsche medicijn voor gebruikt worden.

Terwijl de man even uit de kamer was gegaan en wij hem hadden aangeboden zijn zoon dan hier met die bladen te verplegen, zagen wij een oogenblik daarna, dat een ander met den patiënt op den rug het pad van mijn erf afgang. Smartelijk, diep smartelijk voor mij!

[...]Woensdagmorgen bezocht ik Kwawé in een ellendig hutje bij zijn vaders rijsttuin. Slechts in liggende houding kon men den patiënt aanzien daar het dak bijna op den patiënt zijn hoofd was. Hij scheen iets beter te zijn, ik sprak met hem en bad hem zijn

vertrouwen op den Heer Jezus te stellen. Och, ik had hem zoo gaarne zelf verpleegd. Niet alleen hem ziek te zien worden maar nu toe te moeten laten, dat hij volgens heidensche wijze verpleegd en behandeld wordt. Ook vrees ik, dat hij gaat sterven en mogelijk is hierin Uwe liefde voor mij, dat de heidenen dan zijn dood niet kunnen wijten aan het verblijf in mijn huis of aan mijne behandeling.

Woensdagmiddag kwam zijn zuster wat suiker, rijst en sago voor hem vragen. Met vreugde gaf ik het met een bede in het hart. Donderdagmorgen hoorde ik, dat hij wat beter was. Vrijdag vond ik hem nog in den zelfden toestand; hij klaagde steeds over zijn hoofd, had ook neusbloedingen. [...] Toen ik tot zijn hutje toetrad waren alle behalve een Arfaksche slaaf afwezig. De Kapt. Laut wilde mij niet toestaan de zieke te naderen, noodigde mij beleefd uit om buiten op een mat te zitten, zeggende, dat de zieke eerst met bladen bewerkt moest worden; ik stoorde mij er niet aan.

Kerveri, Kwawé's vader, vertelde mij, dat de menschen boos op hem waren, wijl zij zeiden, dat hij de goederen van den zendeling begeerde en daarom zijn zoon Kwawé bij mij in huis had gelaten. Nu ik begrijp mij, dat het hen een doorn in het oog was, dat Kwawé aanvankelijk kleederen begon te dragen en geheel onder mijn leiding was. Vanmorgen van Mansinam terugkomende en Kwawé willende bezoeken vond ik alleen zijn vader, die mij zeide, dat men de patiënt in zijn abiertuin gebracht had. Ik denk om uit mijn bereik te zijn. Vanavond vernam ik van Merowi, dat deze geweigerd was de patiënt te zien, wijl deze als met zeewater in aanraking geweest te zijn, gevaarlijk geacht werd voor een ziekte, welke door een monoeën veroorzaakt was. Wat nu eigenlijk een monoeën is weet niemand juist te zeggen. Nauwi, broeder van Kwawé vertelde mij, dat Kwawé onlangs in een boom gezeten had om op een vogel te schieten en toen geheel door takken en bladeren bedekt, had de monoeën hem getroffen.

30 April 1884. Deze dag was ik thuis en met veel en velerlei werkzaam tot aan den avond toe. Gedurig heb ik tegenwoordig werk aan mijn huis te reparereen om het omvallen te voorkomen. Nu Woensdag was het de voordeur, die, na pas van onderen hersteld te zijn, van boven uit de verrotte balk zakte. Zoo is het elke week wat en dit houdt mij zoo op, dat ik tot mijn smart niet aan studie kon denken.

3 Mei 1884. Merowi heeft weer twee balken gebracht waarvan ik twee moet afkeuren. De man zoekt hier en daar in 't bosch oude gevallen stammen op, hakt die wat vierkant en brengt die. Ik heb hem aan zijn verstand gebracht, dat ik levend hout moet hebben; hij weet het ook wel doch zijn soliditeit is niet erg ontwikkeld. [...]

Kwawé hoor ik, is nog hard ziek. Zijn vader vroeg of ik vanavond God wilde bidden zijn medicijn te zegenen.

"Zeker, dat doe ik reeds van 't begin af aan, doch mijn verstand zegt mij, dat Kwawé andere medicijn moet hebben. Waarom breng je de jongen niet bij mij, kan ik hem nu zien?"

"Neen, de brug is te slecht, ik zal nog wat wachten; wordt hij niet beter dan breng ik hem bij je."

"Dan is het misschien te laat, bedenk je goed."

5 Mei 1884. 's Middags kwam de vader van Kwawé weder om medicijn en gaf ik als laatste middel waarvan ik nog eenige hoop had om de gedurige koorts te bedaren eenige droppels arsenicum sol. Fowleri. Later kwam zijn vader weder om medicijn met het bericht, dat hij iets beter geleek te zijn. Ik gaf ook nog eenige pruimen mede. Ook vroeg zijn vader mij als hij weder beter was en bij mij was, ik hem dan bij mij in de kamer zou laten slapen, daar hij vreesde, dat iemand Kwawé vergif had gegeven. De monoëën manie schijnt nu weder op den achtergrond te zijn.

In den nacht van Woensdag op Donderdag werd ik opgeklopt en vond Kwawé's vader en moeder buiten met het bericht, dat Kwawé stervende was. Ik wilde met hen medegaan doch met den nacht en het oog op den bouwvalligen toestand der brug raadde hij dat af. Hij kwam nu slechts een broek, baadje en schot kruis vragen. Hij wilde nu die kleederen nog hebben om bij den dag door het volk niet gehinderd te worden in het aantrekken.

Ik gaf hem een wit baadje, een geschikte broek had Kwawé. Lang duurde het voor ik weder in slaap was; eindelijk suste ik in en droomde, dat Kwawé geheel hersteld was en weder bij mij. Daarmede werd ik wakker, doch helaas de werkelijkheid was anders daar de doodzang het eerste geluid was wat na 't ontwaken in mijn ooren drong. [...]

Ik ging naar 't sterfhuis en moest in tranen uitbarsten toen ik de kalme doode zag. Voorwaar, ik verlies veel in Kwawé en met hem daalt weder veel hoop voor deze zendingspost in 't graf. Ook dat men hem op inlandsche manier behandeld, mogelijk wel verwaarloosd heeft. Zeker heeft het verblijf in het rijst- en later in het abierhuis en later weer het vervoer naar het strand er geen goed aan gedaan.

Maar toch boven alle dingen staat God en waarom, zo vroeg ik mij af: Waarom laat de Heer dit toe, waarom wordt in deze zaak deze zendingspost zoo beproefd ?

Hij antwoordt niet van Zijne daden. 's Middags stond ik in diepe droefheid aan het graf en sprak een woord tot zijn bedroefde ouders. Heidensch ceremonieel als het klappen met bladen werd op mijn verzoek nagelaten.

10 Mei 1884. [...] zoo is de week al weder snel voorbijgegaan. Als ik nu maar eens spoedig in mijn dagboek mocht schrijven, dat mijn lieve Willem geheel beter is. Hij is wel niet ziek doch die mangabo uitslag aan zijn mond is verbazend hardnekkig en daardoor moet hij nog wat gesepareerd leven. Gelukkig gaat hij weder school en Piet ook, de laatste leert op Hollandsche methode. O, kon ik ze zelf onderwijzen!

11 Mei 1884. Heden de paal gezet en het wapenbord aangespijkerd in naam van den Resident, met Nederlandsche vlag en 2 geweerschoten. Ik ben moe en op ...

21 Mei 1884. Vanmiddag kocht ik van Akuila het Papoesch jongske Serempien voor f 56,12 aan geld en goederen. Geve de Heer ook op deze vrijkoop zijn zegen!

24 Mei 1884. Mijn verjaardag ging eergisteren in blijde opgewektheid voorbij. Na de prediking hier vertrok ik naar Mansinam waar er een hartelijke ontvangst van mijne vrienden en kinderen mij wachtte. Van elk kreeg ik presenten. Van Wim een pijp, van Piet zeep en kousen, van Berthus een cigarenkoker, van Mientje een mooie flanelen

jas, pijp, zakboekje en cigaren en van Papa van Hasselt het mooie geïllustreerde werk "Nieuw Guinea" van L.M.D. Albertus. Ook de Christenen waren zeer hartelijk. 's Avonds waren ze allen bij elkaar. Vooraf vertoonde ik de tooverlantaarn.

14 Juni 1884. Een zeer drukke week is achter den rug.

Deze week toch heb ik met behulp van David, Filippus, Mambai en Thimotheus en een paar Papoea's 4 nieuwe staande balken met de noodige dwarsbalken in de voorgevel van mijn huis gezet wat uitnemend gelukt is. Daardoor en door het hooger brengen van het dak der voorgalerij heeft het huis een veel vriendelijker aanzien en kon de voordeur weder gesloten worden. Voor deze verandering ben ik den Heer recht dankbaar, met Zijn hulpe heb ik het ondernomen, daar ik om den bouwvalligen toestand bij het inbrengen der balken voor instorten bevreesd was.

17 Juni 1884. Dezen dag kocht ik van Moeda een jongskens vrij van ca. 11 jaar oud. Ik ben er recht mede in mijn schik en hoop, dat hij door den zegen des Heeren in mijn huis den Heer Jezus moge leeren kennen en liefhebben en moge opgroeien tot een flinke arbeidzame jongen. Zijn Papoesche naam was Kroefi, ik zal hem Jan noemen naar mijn zwager Knolle. (Jens betaalde voor deze jongen f 60,23 aan goederen).

28 Juni 1884. Stil in de negorij deze week daar de meesten op reis zijn om eten te halen, doch ik had het druk in huis en op 't erf. De houtloods kwam deze week gereed. Mijn orgel kreeg een lang verwachte beurt, na veel moeite is het mij gelukt het te repareren en kan, als de lijm goed houdt, waarvoor ik wel vrees, het weder geruimen tijd uithouden.

Dinsdag was mijn lieven Wim jarig, nu 7 jaar. Moge hij nu toch spoedig herstellen van de treurige ziekte, die hem reeds zoo lang kwelt. Zoo gaarne had ik hem nog eenigen tijd bij mij voor hij naar Holland gaat.

Vandaag was ik om de regen te Mansinam en werkte op de naaimachine, gisterenavond gaf ik angles.

22 Juli 1884. Het verslag van de Utrechtsche Zendings Vereeniging bezorgde mij een paar zeer onaangename, onrustige dagen. Daar wordt nu de wensch in uitgesproken, dat ik naar Rhoon had moeten gaan, doch dat ik zoo vele bezwaren had en het Bestuur daarom er bij mij niet langer op aan wilde dringen. N.B.: zij hebben in 't geheel niet er op aangedrongen, maar wel geschreven, dat zij 't bedenkelijk voor mij vonden er heen te gaan, gaven mij de keus, ik koos voor Doreh en nu een tentoonstelling van onwil in de Berichten.

Ik ben erdoor van streek geweest en kom nu weer wat bij nu ik alles kalm overdenk. Toch zal ik er over schrijven omdat het bepaald onwaarheid bevat. [...]

Ook het bezoek van de Resident bracht teleurstelling. Op steun van de zijde van het Gouvernement, zoals door de zendelingen gevraagd (21-2-1882), bleek niet gerekend te mogen worden.

Ik ging naar boord, vond daar den Resident, Controleur, nog 3 heeren en de Kommandant Scholte. Z.Ed.Gestr. was vriendelijk maar ook niets meer. Voor Nieuw

Guinea wilde hij niets doen. Het Gouvernement is neutraal en ik ben het ook. Gijlieden zijt in de minderheid, daarom: laat de Papoea's zingen, dansen en Konoors najagen zooveel als ze willen, 't gaat mij niets aan.

De palen zijn zijn visitekaartjes, dat hij er geweest is. Ellendige boel ! De regeering kan het volgens Z.Ed.Gestr. niet schelen of hier al dan niet zendelingen zijn.

Zonder eigenwijs te zijn meen ik dit echter te moeten betwijfelen. De nacht, dat het schip hier op de reede lag werd er dapper gezongen; de volgende dag daarover met Z.Ed.Gestr. sprekende, was hij niet geneigd om het ook maar voor de woningen of in de nabijheid der zendelingen te verbieden. Ook van Hasselt kon met hem voor of ten gunste van ons werk niets bereiken. [...]

Na 12 dagen wachtten wij het stoomschip de Havik terug.

Thans gaat het niet naar Rhoon. Ik vroeg den Resident ernaar doch Z.Ed.Gestr. zeide, dat het niet zijn plan was. Ik wees hem op zijne belofte aan het bestuur, dat onlangs in de Berichten stond, dat indien de Gouvernemensschepen Nieuw Guinea aandeden ook Rhoon zou bezocht worden en kreeg ten antwoord: Ja, als het mij concordeerde! Z.Ed.Gestr. was niet heel vriendelijk.

Later aan tafel kwam ik er op terug met de woorden: Resident, ik vraag niet voor mijzelfen maar voor 2 zendelingen, die in lang geen berichten gehad hebben en 't antwoord was: "Nu ik zal zien bij terugkomst van Papoea Telanjang".

Ook sprak de Resident over het binnenland waarom wij dat niet ingingen. Ik antwoordde, dat 't niets gaf daar naar onze berichten men zich daar niet kon vestigen wijl er geen wegen waren, wij geen kenners van boomen, planten en vogels waren, maar ons onderwerp de menschen waren en deze families kwamen op de zendingsposten.

"Ja, maar jullie moeten er heen gaan en vriendschap aanknoopen."

"Ja Resident, dat zou wat duur zijn. Doch als U mij 20 koelies verschaft zal ik er heen gaan."

"Nee, dat moet de Zendingsvereniging bekostigen."

Ja ja, de heeren hebben goed praten en zijn veeleischend voor een zending zonder hem eens zakelijke steun te verleenen in de oogen der Papoea's wat zij goed konden doen. Wij vooruit om die zwarte velden te ontginnen, dan wat handel achterna, dan 't Gemeenebest om alles weer te neutraliseeren tot een modernen staat. Neen, laten zij nu met ons de hand aan de ploeg slaan. Geregeld bestuur invoeren waar de zendelingen gevestigd zijn, communicatie enz. en als Christelijke staat minstens school en onderwijs bevorderen. Naar mijn inzicht moet door ons bestuur dit aan de regeering gezegd en gevraagd worden.

Woensdag 30 Juli 1884. Ten 8 ure kwam de Resident met eenige heeren 't pad op, ik was nog in mijn werkpakje. Met de andere heeren bleef hij in de voorgaanderij zitten en toen ik mij even kleedde, liep hij den tuin in. Hij verwachtte zeker een mooijen aanleg te vinden, het scheen hem niet erg te bevallen. De andere heeren kwamen weder in de voorgaanderij met Z.Ed.Gestr. en wij bleven eenige tijd praten. Ook de dokter kwam; verder liepen wij de negorij eens in. De andere heeren wilden naar de roem fram, ik zeide, dat ik, wijl ik daar tegen gestreden had, niet mede wilde gaan. Ook de Resident ging niet mede, hij zeide, dat zijn voeten pijn deden. Het deed mij in

elk geval plezier, dat de toean beba dat mooijs niet ging zien, daar dit een zeer ongunstigen indruk op de bevolking zou gegeven hebben en ons protest dan officieel zou tegengesproken zijn.

Z.Ed.Gestr. bleef dus aan 't strand en noodigde mij mede te gaan naar boord; hij was dien morgen bijzonder spraakzaam. [...] Aan tafel en een uur daarna had een geanimeerd gesprek plaats tusschen de Resident, dr. van Pee en mij over de toestand der zending. Onze wijze van werken werd zeer gelaakt, prediken, dat hoefde niet. Cultuur dat was no.1. De Regeering kan niets doen, eerst wanneer de zendelingen de bevolking vruchtbaar productief hadden gemaakt, dan kwam vanzelf handel, uitvoer, communicatie en ook geregeld bestuur. [...]

Ik stelde Z.Ed. voor zelf hier een zending te beginnen op die wijze. Dat moest ik hem evenwel toegeven, dat handel een groot hazard is en cultuur daarboven verre te verkiezen zooals reeds jaren mijn gedachte is. Het gesprek was warm en ik zocht steeds mijn Christelijk standpunt te handhaven, doch wat geeft dit tegenover menschen, die zelf niet schroomen te zeggen, dat zij een hondengeloof hebben. [...] Het gesprek was geanimeerd, doch 't bleek mij, dat de heeren een groote verwachting hebben van cultuur op de Papoea's; laten zij het probeeren. Daarbij een negatie van het Evangelie en de waarde daarvan, die mij pijnlijk aandeed.

Toch hoop ik met dit gesprek mijn winst te doen, nu heb ik een kritiek van tegenstanders gehad, die niet geheel en al ongegrond is, doch onze handen zijn gebonden, daar ook hier als elders de Papoea's niet vrijwillig zullen arbeiden met uitzicht op na jaren eerst de vruchten van hun arbeid te genieten.

Donderdagmiddag vertrok het stoomschip.

Kleine jongens worden groot, de natuur moet zijn loop hebben, zo ook bij de vrijgekochte jongens van Jens. Deventer werd betrappt met een meisje, hetgeen zijn opvoeder niet accepteerde:

8 Augustus 1884. [...] daarvoor heeft Deventer een goed pak ros gehad. De zorgen nemen toe als de jongens grooter worden. O, Heer, bewaar hen en richt hun hart en zin op Uw woord en tot Uw liefde. Nu zal ik mij voornemen hem in 't vervolg maar hier te laten, doch dat geeft ook groote zorg daar menigmaal in 't bosch achter den tuin allerlei slavenmeiden rondzwerven. [...]

Dezen morgen roeide ik naar 't strand te Pokkembo om met de Arfakkers te spreken en hen te zeggen 's Zondags niet aan 't strand te komen om handel te drijven. Ik vond verscheidene aan 't strand handelende met de Noeforeezen. Hoe ver mijn doel bereikt is zal de tijd moeten leeren. Aan hun hoofd Awini vereerde ik een mes en drukte hem op 't hart te zorgen, dat zijn volk geen roof en moordtochten maakten.

18 Augustus 1884. De kapt. Laut bracht een eindje touw mede waarin hij voor elke Zondag, die hij afwezig was geweest, een knoop had gelegd, mij vragende of hij goed op de dagen gepast had. Bij het nazien bleek, dat het getal 13 Zondagen, die hij weg was geweest, uitkwam. Hij zeide, dat hij met zijn volk trouw Zondag had gehouden. [...]

In de samenleving zijn ze zoo kwaad niet. Maar als zendeling vraag ik meer. En dat meerdere is niet mijn werk maar des Heeren. Wel komt onder de bevolking van Nieuw Guinea meer en meer het idee, dat de zendeling geen handelaar is en zal hij

voortaan daar niet meer als vroeger om gezocht worden. Toch zal er nog heel wat moeten gebeuren zullen ze in hem de leeraar begroeten.

29 Augustus 1884. Gisteren had ik buitengewoon veel menschen aan de deur, den ganschen dag stond het niet stil met allerlei kleinigheden. Het is wel elken dag zoo maar gisteren was het buitengewoon. Dit rooft veel tijd en is ook een van de dingen, die men als zendeling met geduld verdragen moet.

[...] Vanmiddag hier in de negorij geweest. Helaas alles is zoo doodsch, nu is er weder veel volk thuis, doch ik vind geen enkele met wien ik spreken kan over den Heere Jezus met hope van instemming te vinden. Kerveri laat zich ook haast niet zien. Gisterenavond werd weder dapper in de negorij gezongen.

Soms denk ik of het niet beter is ook deze post opteheffen en het elders, 't zij op Wandammen, Ansoes of Mefoor te beproeven. Licht Gij mij voor, o Heer.

6 September 1884. [...] Buiten aandacht, school, werk in de houtloods en op het erf, werkte ik aan het 3de schoolboekje om het voor den druk gereed te maken. Gisteren leende ik een paar booren om een prauw te repareren, toen die klaar was, was er een heidensch geraas in de negorij, gezang en geklap op gong en tifa tot bijna voor mijn deur. Toen ik er heen ging hield het op, ik hield mij boos en zeide, dat in de negorij waar een zendeling is, niet plaats mag hebben, dat zij voor zulk gejoel naar een anderenegorij, waar geen zendeling was, moesten gaan. Het zijn een paar toongevers en de rest doet mede en wordt daardoor van kerk en school gehouden. [...]

Heden 6 September is het 8 jaar geleden dat ik het Vaderland verliet. Daar zullen mijn vader, moeder en zusters gewis ook aan denken. Voeg de Heer er nog vele jaren aan toe, doch kon het zijn onder betere huiselijke omstandigheden dan de tegenwoordige. Uw wil geschiede, o Heer!

15 September 1884. [...] Hier is het voortdurende onverschilligheid en door mijn ongetrouwden staat kan ik ook geen huisgenooten om mij heen verzamelen. Tegenwoordig denk ik, dat het volk in zijn geheel voortgaat zich tot afgoden en Konoors te wenden na bijna 30 jaar Evangeliearbeid en dat het beter is ook hier te Doreh de post opteheffen. Zijn er dan enkelen, die het Evangelie willen hooren, welnu zij kunnen naar Mansinam gaan.

22 September 1884. Even voor schooltijd kwam de Kapt. Laut hier en sprak ik hem om menschen voor mij te zoeken om 30 balken van 't strand naar de houtloods te brengen. Tegen 11 uur waren 8 menschen persent. Zij wenschten met staal betaald te worden doch daar ik dat artikel niet in voldoende mate had kwam ik na lang praten ("toean, als wij die balken opgedragen hebben zijn wij 3 dagen ziek") met hen overeen, dat zij al die balken in de houtloods zouden brengen en ik hen dan betalen zou: ieder een groot mes, een stukje staal en een koperen doos.

Zij gingen aan het werk doch een paar kwamen telkens terug op hun verlangen om geheel in staal betaald te worden; ik raadde hen dan 't werk maar liever te staken daar ik hen niet met staal betalen kon. Nee, het was goed zooals wij bepaald hadden, zeiden zij en gingen aan 't werk. Ten 3 ure hadden zij er 22 in de loods gebracht,

beweerden op voorbeeld van een paar raddraaijers moei te zijn en eischten de volle betaling.

Dit wilde ik niet en hield mij aan de afspraak, zeggende, dat als zij nu bepaald niet meer wilden dragen, ik hen dan een groot mes zou betalen en konden zij morgen de andere 8 transporteeren en zouden dan de volle betaling genieten.

Ik ging naar 't strand, zij volgden mij en ik drong er op aan, dat nu zij wat uitgerust waren, de andere balken zouden brengen. Een riep daarop: toean, als je ons niet allen betaalt dan pak ik je prauw; ik stootte hem van mijn prauw af waarop hij een dreigende houding aannam, de tanden knarste en zijn hakmes in de hand nam. [...]

Uiteindelijk werd alles in aanwezigheid van 3 hoofden en een menigte volk uitgepraat en bood de man zijn excuses aan. Jens maakte van de gelegenheid gebruik om de aanwezigen een morele les te geven.

Ik gaf hem de hand en zeide met bewogen stem: Vriend, ik ken U reeds 5 jaar, al dien tijd had en heb ik U lief gehad. Gij hebt vele goede eigenschappen, doch Uw drift en grootsprekendheid zal U ongelukkig maken indien gij U niet bekeert en tot Jezus komt. Ik zal vergeven en vergeten wat gij gedaan hebt, en hiermede, ik wendde mij tot de omstanders, is de zaak uit en spreken wij er niet meer over.

In stilte dankte ik den Heer, die mij bewaard had. Ik betaalde allen, die gedragen hadden, een groot mes en elk ging rustig zijns weegs. Zulke perkaris zijn niet aangenaam, en toch geven ze telkens een beetje meer ontzag. Wee, als wij bang zijn. Geve de Heer mij altijd recht en billijk met het volk te handelen. Ook hun bedorven hart moet getuigenis geven van wat recht en billijk is.

27 September 1884. Dinsdagsavonds ontving ik een briefje van br. Woelders dat Wariambey van de man (Tandoeri) af was, waar zij tegen mijn zin sedert 5 jaar mede geleefd had. Hij raadde mij aan haar spoedig te komen halen, daar hij bevreesd was, dat anders ergere dingen te Andai gebeuren zouden.

Jens zond daarop Kornelis om haar te halen, het leek hem niet juist dat zelf te doen.

[...] Donderdagmorgen kwam Kornelis met de meid aan met een briefje van Woelders, mij meldende, dat zij nog een rekeningetje meekreeg van Tandoeri voor het eten, dat zij in die 5 jaar gebruikt had. Brutaler kon het niet: 5 jaar lang een door mij vrijgekocht meisje, tegen mijn wil bij zich houden en dan nog betaling eischen voor voeding, die zij ruimschoots verdiend heeft. Woelders schreef mij ook, dat indien ik dit niet voldeed, hij bang was, dat zij het op hem zouden verhalen.

Ik besloot daarom zoo spoedig mogelijk naar Andai te gaan en de schurk Tandoeri zelf te overbluffen met een geweldige eisch van betaling. Vooraf liet ik singadji Broos roepen en vroeg hem naar de adat in zulke gevallen en hoorde van hem, dat voor zulk een geval minstens 10 slaven aan de eigenaar van de meid betaald moesten worden.[...] Thans is de meid op Mansinam, is ijverig en vlug, doet wat Mina haar beveelt. Of het op den duur goed zal gaan moet de tijd leeren.

Van Tandoeri werd niets meer vernomen, die was daadwerkelijk overbluft.

30 September 1884. 's Woensdag op Mansinam aan de avondmaaltijd zittende hoorden wij opeens een woest geschreeuw voor ter zijde van het huis. Wij liepen naar buiten en stootten op een bende van meer dan dertig wel gewapende Arandiboeërs, die de Mansinammers wilden bevechten ter oorzake van Kai, een jongeling die overspel had bedreven met de vrouw van een man van Arandiboe. [...] Wij trachtten hen tegentehouden, dat ook met veel moeite gelukte, ons recht daarop grondende, dat voor het zendingserf en de kerk niet gevochten mocht worden en de zaak zooals gewoonlijk met betaling kon uitgemaakt worden.

Het werd ons echter zeer kwalijk genomen, dat wij hen verhinderden naar hartelust te schieten en de strijd keerde zich tegen ons met pijlen en speeren van de grootste belhamels, die echter door meer gematigden werden tegengehouden. Van Hasselt kreeg echter een kleine pijl even in het been en zoo ik later hoorde waren er verscheidene op ons gericht maar hadden niet geraakt. In den avond kon ik het niet zien en hadden wij alle moeite hen tegentehouden, dat zij niet op de negorij schoten; na een klein half uur trokken zij af. [...]

Den volgenden dag Donderdag was alles zeer gespannen, van weerszijden liepen gezanten heen en weer en aan de zijde van Anandiboe stond een troep gewapenden. Ik liet de Hollandsche vlag hijschen en wij gaven kennis, dat ten minste hier niet mocht geschoten worden. Alles op het zendingserf en onder de Christenen was in spanning, geweren waren geladen, ons aller hart was biddende tot God om uitkomst. Die Donderdag ging echter rustig voorbij en tegen den avond werd ons verteld, dat de geweldenaars van Arandiboe met betaling genoeg zouden nemen.

Vrijdag 3 October 1884 zullen wij echter niet licht vergeten. 's Morgens leidde ik de morgenaandacht en even voor het einde hoorden wij reeds op de tritonschelp blazen. Rechts aan de zijde van het zendingserf te Manisnam had Moeri zich met een paar gewapenden geplaatst en blies er af en toe dapper op los. Op onze vraag: waarom? werd ons geantwoord, dat dit geschiedde om aantedingen op spoedige betaling. Het was echter, zooals ons later bleek, om hulp van Doreh te roepen.

Ten 9 ure brak de strijd van weerskanten los. Een hagelbui van pijlen vloog op de Mansinammers af. Deze schoten terug. Velen kwamen in den tuin van het zendingserf en verscholen zich achter boomen. Uit deze stelling verjoegen wij hen onmiddellijk, daar hierdoor de strijd op het zendingserf overgebracht werd en de Arandiboeërs reeds hun pijlen op het zendingserf richtten waarvan er niet weinigen, wel 30 stuks, in korten tijd in den tuin neervielen. Met gevaar voor ons leven trachtten wij hen weggedrijven, daar zij juist de vlakte voor het zendingserf en het daartoebehoorende tot hun strijdplaats gekozen hadden.

Een paar der baldadigsten richtten hun pijlen en speeren op van Hasselt en mij, doch zonder te raken; tot tweemaal werd een pijl op van Hasselt en mij gericht door een ander met een hakmes weggeslagen. De Christenen stonden met geweren klaar en zouden stellig de minste pijlwond bloedig gewroken hebben. Ook hen hadden wij moeite te weerhouden.

Eindelijk lieten wij de vlag hijschen. Op Boag, die dit doen zou, werd tot tweemaal toe geschoten. Nu sprong ik zelve toe, twee pijlen trachtten het te verhinderen, doch vielen, daar ik uitweek, terzijde van mij neer. Een derde zag ik onder optrekken der

vlag op mij gericht door een der belhamels, een bloeddorstige slaaf van Karoin, doch werd door een ander hem uit de hand geslagen.

Toen de vlag aan de stok was sommeerden wij om optehouden. Daar er van de zijde der aanvallers twee gewond waren was de strijd ook betrekkelijk ten einde. Van de Dorehzen hadden slechts twee man aan de zijde van de Arandiboeërs meegestreden. De prauwen, die nog kwamen, wilden zich aan de zijde der Mansinammers scharen, doch de strijd was reeds beslecht.

Wel heeft God de Heer ons bewaard, ten eerste dat wij niet gewond zijn, ten tweede dat wij niet dan met woorden en ongewapend hen getracht hebben te weerhouden. En dat was onze plicht als zendelingen, te meer nog daar de strijd voor het zen-dingserf en op een daartoe behoorend terrein gestreden werd. [...]

Wat zal de Resident van deze zaak zeggen?

Neemt hij er geen notitie van, laat Z.Ed. dan ook bij de eerste gelegenheid de beste de wapenborden van N.O.I. medenemen. Deze gebeurtenis heeft ons allen zeer onaangenaam aangedaan en opnieuw de wensch voor gezag doen uiten. De tegenwoordige Resident heeft misschien groote schuld aan deze vermetelheid der Arandiboeërs door zijn laksheid om zich in 't geheel niet te bemoeijen met 't volk.

Den volgenden dag was Mina van overspanning ongesteld en werd het questieus of van Hasselt nu wel mee kon gaan naar Windessie. In die dagen van spanning had Mina zich dapper gehouden.

Op uitdrukkelijk verzoek van de Windessiërs gingen van Hasselt en Jens bekijken of hun gebied geschikt was als nieuwe zendingspost.

Zaterdag 11 October 1884. Ten 9 ure kwamen wij in de negorij Windessie en werden met vreugde ontvangen. Een paar nette matten waren gespreid en maakten wij voorloopig kennis. Een hokje werd als kamer voor ons in gereedheid gebracht.

Tegen den middag gingen wij het land bezien. Men bracht ons achter een moeras op een vlakke plaats, niet zeer geschikt. 's Middags beklommen wij een heuvel achter de negorij; deze is geschikt te maken. De plaats is echter niet zeer gunstig. Met laag water komt tusschen de huizen en het land een moddergrond open. Met hoog water is het land in een prauwtje doch van weinig diepgang te naderen.

's Avonds volksvergadering; als resumé werd beloofd, dat zij hun adat bij de komst van een zending zouden verlaten, niet meer op roof en moord uitgaan en zich onder de leiding eens zendelings wilden stellen. Nader verslag heb ik gereed te maken. Met gebed werd deze samenkomst besloten. Een groot bezwaar is de taal, deze is een andere dan 't Noefoorsch en naar 't mij voorkomt niet gemakkelijk te leeren.

12 October 1884. 's Namiddags ten 3 ure voeren wij naar Rhoon waar wij 's nachts ten 1 ure aankwamen. Daar alles wel; tot half 4 's nachts bleven wij praten. Den volgenden dag bezagen wij een en ander. Een flink noodhuis is gezet, kerk en hulpgebouw in aanbouw. Het erf woest. Voor de Rhooners hebben zij weinig sympathie; de singadji, die op Andai altijd om een zending heeft gevraagd, heeft zich in die 6 maanden nog geen 10 keer laten zien. Zijn huis is dichtbij, 20 pas van het zendingshuis, doch hij is meestal afwezig. De lui van Sjabes, een negorij op een kwartier afstands, zijn knorrig, dat de zendelingen niet in hun negorij wonen en laten

zich haast niet zien. Over de dronkenschap der Rhooners werd door de brs. zeer geklaagd even als over de weinige werklust en de duurte der levensmiddelen. School en kerkbezoek liet ook veel te wenschen over.

Maandag 13 October 1884. Wij vertrokken van Rhoon naar Windessie. Woensdagmorgen vertrokken wij van Windessie en kwamen ten 10 ure Zondagmorgen behouden te Mansinam. Onder hetgeen wij medebrachten waren ook 3 doodshoofden, 2 van oude, 1 van jonge datum. Die laatste wilde men ons eerst niet afstaan, doch ik stond er op juist deze medetenemen als bewijs, dat door hen niet meer gemoord zal worden.

Zondagavond kwamen eenige der Windessieërs, die ons thuis gebracht hadden, mij verzoeken de tooverfantaam te vertoonen; ik deed dat Maandagavond.

Dinsdagmorgen stond ik met zware koorts op, moest weer naar bed en had geduchte galbraking zooals ik in geen jaren gehad heb. Dien ganschen dag was ik zwaar ziek en ontlastte gedurig gal.

Woensdag wat beter. Tegen den middag vertrokken de Windessieërs. Zij hopen vast op een zendeling en zullen een plaats in orde brengen. Na drie maanden willen zij terugkeeren.

Met mijn 6 jongens hier gaat het goed, jammer, dat 4 van hen in zulk een mate de mangabo hebben, dat zij niet in huis mogen komen.

1 November 1884. Gode zij dank was ik deze week in staat mijn arbeid te verrichten doch moest elke avond chinine innemen. Of het 't klimaat is of een ziekteverschijnsel weet ik niet, doch ik voel mij tegenwoordig nog minder sterk dan vroeger. Spoedig ben ik moe en mat en verzet ik mij ertegen en werk toch door, dan heb ik spoedig een gevoel van uitputting en is het of al mijn krachten ingezonken zijn.

Ik zal maar weer eens een poos elken dag chinine innemen. [...]

'As weder wat in de buik hersteld heb ik het nu op de borst en moet soms naar adem hijgen, daarbij een zeer jeukend gevoel in keel en luchtpijpen. Gaarne kwam ik onder doktersbehandeling, doch om nu naar Ternate te gaan waar mijn instructie mij vrijheid toe geeft, zie ik tegen op. Het is en blijft tobben en mijn gemoedsgesteldheid lijdt eronder. En toch heb ik geen vrijmoedigheid om heen te gaan en kan ook geen vrijheid vinden in pogingen aantewenden van hier voor een tweede huwelijk. [...]

Gisteren gaf ik Kerveri een blauwe broek; toen hij hem aantrok en op 't pad kwam, lachten eenigen om hem. Vanmorgen had hij weer geen broek aan, hij durft er niet mede door de negorij te gaan en wil hem hier op 't erf uit- en aantrekken! O, die menschenvrees, belemmering voor de zending.

14 December 1884. Den geheelen dag volk aan de deur. Over alles willen zij spreken behalve over 't Evangelie. Met het Kerstfeest heb ik dit jaar niet veel drukte, om veel en velerlei voel ik mij gedrukt. Dat het jaar in jaar uit 't zelfde blijft op Nieuw Guinea smart mij diep. En om nu voor de bevolking hier, die in massa voortgaat met afkeer van 't Evangelie te betoonen, een feest in gaven aanterichten, dat mag ik geloof ik niet doen.

23 December 1884 had ik een groot examen en uitdeeling voor de kinderen gehouden. Zij schenen tevreden te zijn. Tenminste 1ste Kerstdag waren al de kinderen, die gewoon zijn school te komen, present. Van het volk waren er niet veel. [...] Naar Rhodé ging ik niet omreden dat zij mij gewis lastig zouden vallen met het Kerstfeest om messen en spiegels en daaraan kon ik onmogelijk voldoen.

30 December 1884. [...] Daar goederen onderweg of verloren zijn en rekeningen niet ontvangen kan ik geen begroting voor 't volgend jaar maken. Ik zal een paar bladen blanco laten.

En nu vaarwel jaar 1884 en geven mij de Heer het jaar 1885 te doorleven en eindigen met Hem!

5 Januari 1885. Met goede hope vertrouw ik, daar de Heer de Almachtige mij nu bijna 8 jaren op Nieuw Guinea staande hield, dat hij het ook nu weder zal doen en mij door de genade van mijn lieven Heiland in staat zal stellen mijn arbeid voortzetten. Dat dit moge geschieden met meerder gevolg dan tot heden behoef ik hier niet te schrijven.

Men spreekt van jaren van voorbereiding van een akker, die ontgonnen en van steenen gezuiverd moet worden. Het schijnt wel, of het dezer dagen meer achterwaarts dan voorwaarts gaat. Of de steenen in plaats van minder meerdere worden en tegenwoordig is in mijn oog de stichting eener gemeente te Doreh meer dan ooit onmogelijk. [...]

Is het wonder, dat ik in deze omstandigheden ernstig aan verplaatsing denk ook al moet dit met zware opofferingen gepaard gaan. Onderzoek ik mijzelf dan voel ik mij ten volle bereid om met achterlating van kinderen, vrienden en goederen naar een volk te gaan, dat de zendeling en het Evangelie met toegenegenheid ontvangen wil.

De Windessiërs komen daarvoor in aanmerking. Verleden week waren drie prauwen van hen op Mansinam. Ik wilde met hen medegaan en dan 3, 4 of 5 maanden bij hen blijven. Zij wilden echter niet, maakten allerlei bezwaren en ten slotte kwam het uit, dat zij eerst hun heidensche feesten wilden vieren. Zoo ik vernam waren zij ook op roof uitgeweest. Zij hadden ons beloofd, toen wij er in October waren, dit niet meer te doen. Zou hun feest ook met dien roof in verband staan? [...]

Gisteren 4 Januari predikte ik hier over de Wijzen uit het Oosten. Er was een groot gehoor mannen, vrouwen een paar, de meesten waren schelpen gaan zoeken.

's Middags ging ik naar Rhodé en vond daar alles aan den arbeid. Van de velen, die ik aansprak, zei er een op de vraag waarom hij niet in de kerk kwam: "O toean, als ik in de kerk zit, vallen mijn ogen toe en dan vrees ik, dat je boos zult worden! Ik kan niet wakker blijven als ik zit." Moffi was aan het smeden. Beide personen zijn onder 't Evangelie opgegroeid!

24 Januari 1885. Javepi kwam gisteren hier aan de deur een pompelmoes vragen, hij zag er slecht uit tengevolge van koorts. Als oorzaak van zijn ziekte zeide hij, dat een doode van de Arfakkers hem had betooverd. Ik wilde hem chinine geven als een probaat middel voor zoo iets, doch hij weigerde het daar hij in behandeling was van

een soort Konoor. Op mijn vraag naar de soort medicijn, die hij gebruikte antwoordde hij, dat hij gewasschen werd met een aftreksel van tabak.

III.2.3. Huwelijksaanzoek, 1885

18 Februari 1885. Tot dezen bleef mijn dagboek rusten; een paar Zaterdagavonden was ik moe en mat en had ook niet veel te melden betreffende de zending. Toch heb ik aanteteekenen, dat deze maand van veel belang voor mijn toekomst kan worden.

Wat hebben wij gevreesd en geklaagd over het uitblijven der schoener Adolphina, welke wij reeds in begin Augustus volgens schrijven van den reeder hier verwachtten. Wij vreesden dat het schip met onze goederen verloren was en zie daar werden wij op 7 Februari verblijd door de aankomst van dit schip met al onze goederen, die wij zoo noodig hadden voor de Papoea's. Het bestelde en verwachte, het kwam alles in orde aan en daarenboven werden wij verblijd door de vele brieven en couranten meest goede tijdingen brengende van onze geliefden in 't Vaderland.

Van 9 - 14 Februari was ik den geheelen week na de schooltijden bezig met uitpakken, nazien en sorteeren en verdeelen, daar ik ditmaal eene groote bestelling met br. en zr. van Hasselt had gedaan. Ook voor de tooverlantaarn ontving ik vele beelden, waardoor ik nu weder nieuwe voorstelling kan geven. Ook uit Amsterdam werd ik verblijd met een keurig rekenraam en 2 stel platen voor de school te Doreh.

Aan wie ik dit recht te danken heb weet ik niet maar wel, dat het door bemiddeling van mijn schoonzuster Jakoba is. Ja, ik ontving nog meer voor de school namelijk een fraaie leerlok; deze heb ik echter, als hier minder noodig, aan br. van Hasselt voor de school te Mansinam gegeven.

Van Freule de Meij ontving ik een hartelijk schrijven aangaande mijn bemerking over Martha Mosche. Ik had niet gedacht, dat dit op zulk een wijze haar sympathie had.

Het schijnt, het schijnt, dat de Heer mij met dat lieve meisje de weg aanwijst tot een gelukkige toekomst en mij mogelijk door haar Bertha's gemis wil vergoeden.

Na de ontvangst van de brief van Freule de Meij heb ik, vooral met het oog op Martha's leeftijd er lang en biddend over nagedacht, en daarna er met br. en zr. van Hasselt hare ouders er ernstig vooral met het oog op Martha over gesproken.

Martha Mosche was zoals eerder vermeld de in 1866 geboren dochter uit het eerste huwelijk van Mina van Hasselt. Toen het echtpaar van Hasselt in 1878 van verlof terugkeerde, had het haar aan dezover van haar grootmoeder en twee ongehuwde tantes in Thüringen toevertrouwd. Het ligt voor de hand, dat Jens naar aanleiding van de brieven die zij naar haar moeder in Nieuw Guinea schreef het een en ander over haar had gehoord. Op grond van de indruk, die hij daardoor van haar persoon kreeg was hij haar gaan zien als een mogelijk nieuwe echtgenote - ondanks het grote leeftijdsverschil: Martha was 19 en hij zelf intussen 36 jaar. Het gunstige oordeel van Freule de Meij van Alkemade over een eventuele echtverbintenis met Martha Mosche gaf Jens de nodige aansporing om er met haar ouders over te spreken. Ook bij hen vond hij instemming met het plan haar ten huwelijk te vragen. Voor Mina van Hasselt hield dat de ongedachte mogelijkheid in, dat deze dochter bij haar in de buurt zou komen wonen en nog wel, net als zijzelf, in dienst van de zending.

Het resultaat is thans, dat zij gaarne Martha met mij verbonden zien en voor deze verbinding, indien het namelijk met volkomen toestemming van hun kind is en dat hopen zij, Gods zegen kunnen afbidden.

Alzoo heb ik reeds een brief geschreven om de hand en 't hart van Martha Mosche, geboren te Mansinam 24 September 1866. Moge het naar de wil des Heeren zijn, dit is mijn dagelijks gebed. Zoo het niet naar Zijne wil is, dat Hij het dan genadig verhindere. Gij, o Heer weet wat ik behoef, ook voor mijn zendingsarbeid.

Zoo voort te tobben, ik gevoel reeds lang, dat dit niet mag en nu is Martha nog wel zeer jong doch in de nabijheid harer lieve moeder en met haar aardig karakter twijfel ik niet of zij zal een goede zendingsvrouw worden.

Lang heb ik er over nagedacht of ik het lot van zulk een lief jong meisje aan het mijne verbinden mag, doch haar liefde om in te gaan in den arbeid harer ouders en te komen in het land harer geboorte en voorts de geschiktheid, die haar ouders mij reeds toekennen om een goede echtgenoot voor haar te zijn, deed en doet mij in biddend opzien tot den Heer een poging wagen. Haar persoon, haar photographie trekt mij aan, haar kinderlijk vrome brieven nog meer, dus ik twijfel niet of ik haar hartelijk liefhebben kan.

Moge dit ook zoo bij haar zijn!

Wijl ik nu overtuigd ben, dat ik op deze wijze niet voort mag arbeiden en ook wanneer Martha haar volmondig ja doet hooren, het toch om haar leeftijd en ook positie noodig is, dat ik haar zelve ga halen en in 't tegenovergestelde geval ik op een andere wijze tot een echtverbintenis moet komen en voorts, dat mijn lieve kinderen naar Holland moeten, heb ik dringend aangevraagd bij het Bestuur mij toetestaan nog dit jaar of begin van 't volgend jaar naar Holland te komen.

Gelijk heb ik hun mijn aanzoek aan Martha Mosche medegedeeld en ik twijfel niet of hen zal dat aangenaam zijn, daar het toch voor de Vereeniging een goede klank heeft als de dochter van een hunner zendelingen wederkeert naar 't land harer ge-boorte om onder de heidenen werkzaam te zijn. Moge mijn verzoek gunstig worden ontvangen en ik alzoo door Gods zegen nog een betere toekomst voor mij en mijn arbeid tegemoet kan gaan.

30 April 1885. Reeds 2 maanden vatte ik de pen niet meer op voor mijn dagboek; dag aan dag had ik het geweldig druk en ondervind dagelijks den last van het alleen te zijn.

Ook met de bewerking van het ruwe hout, dat ik verzamelde, ontbreken mij de werkkrachten. In de negorij ging alles zijn oude gang. Voor klein werk een paar uur zijn de lui behulpzaam, om ze geregeld aan 't werk te houden heeft geweldig veel moeite in.

In Maart kwamen de schoolkinderen niet heel vlug op.

Na de Paaschvacantie gaat het weder beter. Tweede Paaschdag vertoonde ik de tooverlantaarn voor een groote schaar te Mansinam in de kerk met een deel der nieuwe beelden in Februari ontvangen. Het effect was prachtig.

Dinsdag 7 April kwam Bink met Amos op de reede. Zijn verblijf was grootendeels te Mansinam. Ik was nu van plan om hem te Rhoon te vervangen; hij oordeelde het onnoodig. Ook van Hasselt was later van die opinie en ik zelve kon nu alles daar klaar is ook niet de noodzakelijkheid inzien. [...]

27 April is br. Bink na een recht broederlijk afscheid van ons vertrokken medenemende tal van brieven en eenige goederen voor de onzen en het Bestuur in het

vaderland. En zoo is mijn dagboek weder gevuld. Ik schaam mij, dat ik het zoo menigmaal vergat ter hand te nemen. Zwaartillend van karakter bekommer ik mij mogelijk te veel om een goed huis. Het gaat zoo alleen niet op den duur. Geve de Heer uitkomst !

Zaterdagavond 2 Mei 1885. Een drukke dag is weder voorbij; en ook een drukke week want met het versjouden van bouwmetaal was ik deze week geruimen tijd bezig. Vanmorgen haalde ik met eenige Papoea's de schaaftank van Manokwari over, die Bink mij afgestaan had. [...] Willem en Sibelai hebben deze week trouw gedisseld. De andere jongens deden ook naar vermogen hun werk, helaas van de 5 zijn er drie die door de mangabo zeer gebrekkig voort kunnen. Ook dit juk legt de Heer op mijn schouders en moet ik geduldig dragen. Mijn eigen lieve Willem lijdt helaas nog aan die treurige ziekte en herstelt nog maar niet.

Deze week ontving ik ook een morgenbezoek van br. en zr. van Hasselt, Berthus en Piet; zij kwamen eens zien en met mij overleggen welke vorm en indeling voor het nieuwe huis het beste zijn zou ook met 't oog op Martha; wij kwamen echter tot geen goed besluit. Dit nieuwe huis baart mij zeer veel zorg om 't goedkoopst en doelmatigst te bouwen.

Zaterdagavond 9 Mei 1885. Bertha's sterfdag nu reeds 6 jaar geleden, eerst tegen den avond dacht ik er aan. Hoe heb ik moeten tobben in dien tijd. Ook deze week was ik moe en op en daardoor ernstig krank. Reeds de vorige weken gevoelde ik mij gedurig op. Nu Maandag en Dinsdag had ik 's morgens hard gewerkt en het telkens 's middags met een hevige koorts, de tweede dag met braking moeten bekoopen. Dinsdag was ik den geheelen middag op de bank alleen en juist toen ik even buiten kwam kwamen Soekkers met een jongen te koop. [...] ik kreeg hem zonder veel moeite voor f 71,50. Dit is de 12e, die ik in mijn nu ruim 8-jarig zendelingleven heb vrijgekocht. Ik schat hem op ca. 15 jaar. [...] ik noemde hem Louis (Loewi) naar mijn vader. Moge hij iets hebben van de werkzaamheid van zijn peet. Hij lijkt mij een jongen van een goedig karakter te zijn. Wil hem zegenen Heer Jezus en hem een nieuwen naam geven!

Woensdagmorgen ging ik met hem naar Mansinam ook omdat ik niet erg in orde was om hier iets uit te voeren; 's middags daar weer hevige koorts. Ook mijn lever is in de war en daarvoor gebruik ik nu Salzburger Sprudelsalz, dat Mina mij gegeven heeft en waarbij zij altijd veel baat heeft.

Gisteren werd Berthusje drie jaar oud een wolk van een kind. Wim en Piet waren ook recht met hem in hun schik.

19 Mei 1885. Weder ben ik aan het sukkelen en heb gedurig pijnen van rheumatischen aard. Het valt mij bezwaarlijk dit onderworpen te dragen en helaas dit doe ik niet en ben gedurig knorrig en lichtgeraakt. [...] Het gelukt mij niet hier menschen om mij heen te vergaderen, niemand wil een huisje op 't erf zetten. Zij zijn bevreesd om op het land te wonen en zeggen, dat de Arfakkers als sluipmoordenaar hen willen dooden.

Hier altijd alleen te zijn drukt mij echter zeer; zal het hier beter worden wat de toenadering van het volk betreft als ik nog eens gehuwd ben. Ik hoop het maar durf

het niet beslist zeggen. Had ik begin '83 geweten, dat alles zoo gelopen ware en dat wat toen beloofde knop en bloem te worden, zou verwelken, dan ware ik elders gegaan naar Rhoon, nu kan ik helaas niet anders. O God, geef mij weder de vreugde Uws aangezichts!

23 Mei 1885. Gisteren vierde ik mijn jaardag.

Het was mijn wensch, dat dien dag onopgemerkt door anderen voorbijging. Mijn leven en toestand is niet geschikt voor feestvieren, toch gevoelde ik mij dankbaar, dat ik dezen dag weder beleven mocht. Tegen 12 uur ging ik naar Mansinam en werd door br. en zr. van Hasselt en mijn twee lieve kinderen en mijn lieve peetkind liefelijk door een en ander verrast. [...]

's Middags kwamen de Windessiërs en vanmorgen kwamen zij namens Mevari op hun verzoek om een zendeling terug. Zij hebben echter in den laatsten tijd weder druk gemoord en hun belofte van October helaas niet gehouden. Mevari zegt dat hij er niets aan doen kan en belooft als zij eenmaal een zendeling hebben zij niet meer zullen moorden. Wij wezen hen op hun belofte en verder, dat wij over hun land naar Holland hadden geschreven en zij nu af moeten wachten. [...]

Onder 't eten werd mij verteld, dat de lui bezig waren om Apoe, dien ouden Wandammer nog levend doch stervende te begraven. Ik ging er heen en op een afstand hoorde ik het rochelen des doods. Men had hem ingebonden in een mat en was bezig het graf te maken. Ik liet hen dit staken en deed met veel moeite de mat openmaken en probeerde hem nog met wijn en eaudecol te verkwikken; een oogenblik scheen het of hij weer opleefde doch mijn hoop was gering. Men drong aan hem te begraven, doch zoo lang de man niet werkelijk dood was stond ik het niet toe. Nog twee uur bleef hij zoo op mijn erf want op het strand brengen wilde men ook niet. Kortom men wilde niets dan hem zoo spoedig mogelijk onder de grond brengen. Tenslotte blies de man den adem uit zooals hij geleefd heeft; ook in gezonde dagen doof voor het Evangelie.

30 Mei 1885. [...] 's Namiddags kwam Kornelis met Rufus en Rhodé, die bij mij in dienst kwamen tegen huisvesting en voeding en f 6,- in de maand waarvan de helft aan Kornelis wordt uitbetaald. [...] Dankbaar ben ik dat de Heer mijne gebeden gehoord heeft en mij nu een gehuwd paar op het erf gegeven heeft. Mijn verwachting daarvan is niet hoog doch wel hoopvol. Rufus is nu deze week met een paar menschen, die ik daarvoor gehuurd heb, bezig geweest een huisje voor hem op het erf te zetten, dat thans op de helft van het geraamte gevorderd is.

13 Juni 1885. Dinsdagmiddag kwam Keiroeni mij roepen om te assisteeren bij de bevalling van zijn schoondochter, de vrouw van Sibieba, deze was dien dag dan ook niet aan 't werk. Een armpje was geboren en men voorzag groote moeielijkheid. Ik ging met hem doch in de negorij komende kwam zijn vrouw ons tegemoet zeggende, dat het niet meer nodig was. Ik dacht aldus, dat de geboorte reeds plaats gehad had en vroeg of zij grootmoeder van een zoon of dochter was geworden. Haastig liep zij door in de richting naar mijn huis en nu uit de negorij zijnde vertelde zij, dat de vrouwen het niet wilden hebben, dat Keiroeni mij erbij haalde. Deze zeide: zij zijn

(lwaas en ik gek om naar hen te luisteren; met Kwawé hebben zij mij ook verhinderd Toean zijn hulp interoepen en deze is gestorven, daarom wil ik nu dat Toean komt, hij heeft toen ook Keimori zijn vrouw geholpen.

Doch ik kon tegen die vrouwen niet op.

Dit gebeurde om 2 uur. Ik drong mij niet op, verklaarde mij bereid om te helpen doch hield hen voor, dat met elk uur oponthoud 't gevaar voor de vrouw en het kind vermeerderde.

Om 5 uur toen ik gereed stond om cathechesatie te gaan houden kwam Keiroeni terug met verzoek of ik komen wilde, men had er nu niets op tegen. Ik ging met hem; op de brug komende werd ik weder tegengehouden, men wilde het niet; de man der barende riep echter dat ik komen zou. Ik zeide: is er een van u in staat de vrouw te helpen dan ga ik met plezier heen. Neen, niemand, zij wisten er niets op, Een riep tot Sibieba: als Toean helpt en je vrouw sterft dan ben je boos op den zendeling en zult hem dooden. Neen, antwoordde Sibieba zeer driftig slaande met zijn mes op de losliggende houten der brug, als Toean ze helpt zal ik aan Mangeren alles overlaten; geeft het een gunstige afloop of sterft zij, ik zal niet boos op den zendeling zijn maar denken, dat de Heer het zoo wil en om kracht aan zijn woorden bijzetten smeed hij zijn mes, als op dit oogenblik zijn wapen vertegenwoordigende, in het water, greep mij bij de hand en geleidde mij over de waggelende brug in het nog slechtere huis waar in een der kleine slaaphokjes zijn vrouw in hevige smarten verkeerde. Alle pogingen waren echter vruchteloos, tot 8 uur 's avonds was ik er mede bezig, 't zweet lekte mij uit de kleeren. [...]

Om half 10 ure was ik weder aan 't huis. Zij wilden echter niet, dat ik dien avond nog zou helpen, brug en huis waren slecht, doch eigenlijk hadden zij zich weer door de vrouwen op laten stoken. Ik was moede, wist 't gevaarlijke doch juist om het zeer kritieke wilde ik geen hulp opdringen. Den volgenden morgen kwam Keiroeni mij weder roepen, men was bang, dat de vrouw sterven zoude. Ik ging er heen en vond de toestand 't zelfde; nu besloot ik spoedig naar Mansinam mijn tangen te halen en een weeën bevorderend middel (belladonna homop.).

Op Mansinam sprak ik er van of een der Christenvrouwen mee kon gaan om te helpen. Maria was bereid. Wij gingen er heen; nu Maria en haar schoonmoeder er bij waren werd er gedaan wat ik zeide: andere ligging, wrijving enz. Na ruim twee uur met haar bezig geweest te zijn verloor ik haar van een dood meisje. Keering was niet mogelijk geweest en werd hoofd met de tronk gelijk geboren, tenminste met de linker schouder. Man en vrouw reikten mij de hand, hielden die stevig vast en waren overvloedig in hun dankbetuigingen. Daar de vrouwen, die zich tijdens de baring hadden teruggetrokken en niet de minste hulp hadden geboden op een paar uitzonderingen na, nu toeschoten en zeiden van de verdere behandeling af te weten liet ik het aan hen over. [...]

Donderdags kwam Keiroeni mij bedanken en vertelde, dat hij de moeheid van mijn handen wenschte te betalen.

20 Juni 1885. Vrijdagmorgen vroeg zag ik met ontsteltenis, dat mijn Wim een leelijke voetwond had. Ik ging naar huis en kwam tegen den avond weder terug om wat medicijn klaar te maken. Ik heb die aan Mina gegeven doch ze beweert, dat het

met inlandsche medicijn beter zal worden; werkelijk was het ook wat beter. Ik hoop het en zal nu een paar dagen afwachten.

Mijn hand staat dezer dagen meer naar hamer, bijtel en zaag dan naar de schrijfpfen.

18 Juli 1885. Zonder ongelukken is het huis op Manokwari opgeruimd. Het was voor mij een onaangenaam werk die zendingspost opteruijen en 't stemde mij dikwerf treurig. Doch 't moet en 't is zoo beter dan dat hij langzamerhand in verval raakte, daar Bink mij toch verzocht had wijl hij op Manokwari niet terug zou komen de boel daar opteruijen en het bruikbare materiaal hier op Mansinam te gebruiken. In 20 dagen zijn wij er mee klaar gekomen, afbreken en vervoer. Door de vele spijkers waarmede de balken in hun verbindingen gespijkerd waren kan van die niet veel gebruikt worden. Luiken en deuren zijn allen nog goed, van de planken zijn vele door witte mieren aangestoken en andere door de wormen. De daklatten zijn voor 't grootste deel vergaan.

Dankbaar ben ik, dat de Heer ons bij het menigwerf gevaarlijke werk voor ongelukken heeft bewaard. Vooral het afnemen der bovenste balken was een gevaarlijke operatie. De laatste dag viel een dikke daklat mij in den nek, dit maakte mij een oogenblik bezorgd doch heeft Gode zij dank geen ernstige gevolgen nagelaten. Ook het vervoer met prauwen leverde niet weinig moeielijkheden op doch met wat beleid is dat ook in orde geschied. [...]

Wij hadden Zondag een goeden dag, het was mij waarlijk een verkwikkende en versterkende rustdag. Moge ook hier op Doreh nog eens 's Heeren tafel worden aangericht. Helaas schijnt het of de lui meer dan ooit van het Evangelie afkeerig zijn. Als men van andere plaatsen hoort waar zoo velen worden bekeerd is het om jaloersch te worden; en hier? Vanmiddag hoorde ik nog van een man, die dikwerf in de kerk komt, dat hij het dochttertje dat hem geboren was, wilde wegwerpen wijl hij een zoon verwachtte en verlangde.

25 Juli 1885. Maandagochtend vroeg was ik weder hier en werkte tot 12 uur met de jongens in de houtloods. Donderdag, Vrijdag en Zaterdag werkte ik te Mansinam en zette met de jongens van de afbraak van Manokwari een achtergaanderij. Op eenige kleinigheden na kwam dit tegen donker gereed. Dinsdag en Woensdag had ik hier ook velen in de tuin aan het werk, wijl thans nog velen uit zijn en de heeren Papoea's hun vrouwen en slavinnen maar aan hun lot overlaten om zelve de kost optescharrelen, zijn die begerig om thans wat te verdienen. Het drukke meestal zware werk bekomt mij goed, toch wensch ik weder school te gaan houden, mijn geest wordt zonder de school dof.

Zaterdagavond 22 Augustus 1885. Op Mansinam hebben ze dezer dagen veel last van een zekere Baumi, die op Amberlaken krankzinnig is geworden zoo men zegt door het drinken van een soort olie, die hem onkwetsbaar moest maken. Vanmorgen kwam men een beetje bedeesd bij van Hasselt om een rijksdaalder vragen om voor dien prijs hem onder behandeling te stellen van een zekere Somani, die de booze geest voor dien prijs zou verjagen. Gaarne wilde men den patiënt helpen, doch tot dien prijs om 't bijgeloof te sterken mag een zendeling en kan een zendeling niet

gaan. Van middag bij het naar huis gaan verzocht van Hasselt mij met hem te gaan om de kranke singadji te bezoeken. Vanmorgen had van Hasselt hem nog medicijnen, brood en thee gegeven. Met de prauw aan 't huis komende vernamen wij, dat hij voor een paar uur geleden gebracht en onder behandeling gesteld was in 't bosch van genoemde duivelsjager Somani.

29 Augustus 1885. Werkt het zuurdeeg van het Evangelie? Soms zou ik zeggen: ja, doch den meesten tijd: neen. Het schijnt of ik hier te Doreh op rotsen ploeg, de onverschilligheid tegenwoordig is groot. Zoek ik met hen te spreken over den Heer ik word aangehoord en mijn hoorder vraagt de een of andere belooning voor zijn geduld.

5 September 1885. Woensdagmorgen vertelde zr. Mina van Hasselt, dat Deventer 's nachts getracht had weder een der meisjes naar buiten te lokken. Met welk doel was niet duister daar hij het reeds met 5 verschillende meisjes getracht heeft en met 4 verboden omgang gehad heeft. Reeds verleden jaar hebben wij hem willen verloven met een meisje daar hij zulk een omgang mee gehad had en voor hem in leeftijd zeer geschikt was. Doch dat wilde hij niet, doch helaas wel met elkeen ongerechtigheid bedrijven.

Nu 's morgens onderhield ik hem over 't 's nachts gebeurde en terwijl ik even de kamer uit was ontsnapte hij. Wij gingen naar de aandacht en terwijl allen in de kerk waren, kwam hij uit 't bosch, liep naar 't strand, niettegenstaande zr. van Hasselt hem herhaaldelijk terugriep, trok een prauw af en roeide weg. Ik hoorde het toen ik uit de aandacht kwam en roeide dadelijk met de jongens naar hier denkende hem thuis te vinden. Wel was hij hier geweest en had aan Rufus gezegd, dat Toean hem geslagen had en hij daarom wegliep. Thans is het de vierde dag en zoo door een paar Hattammers verhaald is is hij op Pokkembo. Dit had ik niet van hem gedacht.

Om zijn wellustigheid heeft hij al dikwijls bestraffing gehad doch nog nimmer liep hij weg. Van Hasselt en Mina zijn er voor, dat hem bij terugkomst een zware straf opgelegd worde. Ik ook, doch ben verlegen welke. Vanmiddag heb ik met den Meester Timotheus op Mansinam een blok voor dat doel gereed gemaakt. Dat was mij een zwaar werk; ik houd veel van den jongen, hoewel hij volgens de meesten, ik moet het toestemmen, een gluiperig uitzicht en karakter heeft.

Die geslachtsfunctie, die weet helaas wat!

12 September 1885. Deventer is gelukkig deze week terug gekomen en ondergaat nu zijn straf te Mansinam. Dwaze jongen om het ver van ons te zoeken.

19 September 1885. Een zorgelijke week is weer voorbij. Ik was en ben nog in zorg over mijn lieven Willem, die Maandagmorgen door een val bij het uitstappen uit zijn bedje op duchtige wijze zijn elleboogje verstuikt heeft. Ik was bang, dat het bovenarmpje gebroken was, doch 't schijnt alleen, maar dan toch zwaar, in 't ellebooggewricht gekneusd te zijn. Hij loopt ermee in een doek. Een stevig verband, dat ik Maandagmorgen omdeed kon hij er niet aan velen en 's nachts kermde hij gedrukt, zoodat ik het weder los moest maken. Allen stellen mij gerust, dat het niet

gebroken is. De meting met de gezonde wees ook geen verschil aan. Nu wordt het nat gehouden met water en azijn en arnica-compressen.

Zijn pleegmoeder verpleegt hem trouw niettegenstaande zij zeer bang is voor de besmettelijke mangabo.

26 September 1885. Donderdag was Martha jarig, zoo ik hoop mijn lieve aanstaande vrouw.

Zaterdagavond 3 October 1885. Ook deze week vloog letterlijk in drukke werkzaamheden voorbij. Met de saboewa kwam ik klaar, deze is nu tot een aardig noodhuisje geworden waar ik tusschen afbraak van het oude - en opzetten van het nieuwe huis mij wel in zal kunnen behelpen.

Zaterdag 31 October 1885. Serempi werd Woensdag zeer ernstig ongesteld en over zijn toestand van hardnekkig braken, die voor geen middel wijken wil, maak ik mij wel wat ongerust en is mijn gebed gedurig tot den Heer. In de negorijen vooral op Rhodé zijn velen nog lijdende aan bloeddysenterie. De Pokkemboriërs komen daarom niet aan 't strand om als gewoonlijk hun aardvruchten te verkoopen. Een Rhodees vertelde mij eergisteren, dat hij op weg zijnde naar hun negorij, door een paar man met pijl en boog bedreigd werd dadelijk terug te gaan, daar zij op Pokkembo zeer bevreesd zijn voor de ziekte. Een gezondheidscordon dus en dat in een onbeschaafd land! Op zijn geloofwaardige verzekering, dat hij reeds lang van de ziekte hersteld was, mocht hij verder gaan om zijn aardvruchten, reeds weken te voren betaald, te halen.

Gisteren werd mij gevraagd de Korano van Rhodé te behandelen, hij was lijdende aan uitzakking van den endeldarm; de man, die kwam vragen, deed dit na langdurig kinsoren, waarvan zijn handen nog de sporen droegen; op mijn meening dien-aangaande kwam hij er openlijk voor uit. Ik beloofde hem te helpen als zij den man hier in de nabijheid wilden brengen, daar de afgodstempel waar de patiënt verblijf hield zich niet leent voor een goede verpleging en evenmin in de bouwvallige huizen te Rhodé.

De gansche week was ik bezig om medicijnen te halen, huisbezoek te maken en het nalooopen der zieken.

7 November 1885. Voor mijn herinnering alleen dat Rufus nog niet verlost is van de kwade gewoonte om nu en dan zijn vrouw afterossen.

14 November 1885. Hoe moest en moet mijn hart dankbaar zijn voor de weldaden en zegeningen welke ik met de mijnen weder op dezen dag ontving. In alle gevaren behoedde en bewaarde de Heer, ook met mijn bouwvallig huis, waarvan gisterenmiddag tot onzen schrik, maar ook niet meer dan dit, de achtergaanderij afviel. Het wordt hoog tijd, dat ik in mijn noodhuisje trek, doch dit is zoo klein en ik weet niet waar ik de boef bergen moet en 's avonds de jongens plaatsen.

Dit alles geeft veel zorg en alles komt voor mijn rekening daar ik in de oudste jongens ook geen zelfstandige hulp heb.

12 December 1885. Helaas, deze week moest ik opnieuw geducht aan de koorts offeren. Maandag, Dinsdag en Woensdag regende het geducht, telkens na de school was ik in de houtloods. Woensdag spande ik mij buitengewoon in om de sponningen in de stijlen voor de voordeuren te maken; daarbij, wijl er gedurig menschen aan de deur waren, moest ik telkens door de regen naar de voordeur loopen. Den nacht daarop was ik steeds wakker, pijnlijk in de lenden en bevangen in 't hoofd. Tegen den morgen sliep ik in en droomde van balken, die alle overeind stonden en een rondedans om mijn hoofd maakten; met zware hoofdpijn werd ik wakker. Ik hield nog school, doch daarna kon ik niet meer en moest gaan liggen. Ik kreeg geduchte koorts, tegen den avond werd het wat beter en had ik verbazende behoefte naar Mansinam te gaan. In mijn regenmantel gehuld ging ik er heen en kreeg onder weg nog geduchte regenbuien.

Blijde was ik op Mansinam bij mijn vrienden en de kinderen te zijn. Zondag 6 December tegen den middag werd mij bericht, dat een schip in aantocht was; een uurtje daarna arriveerde het op Mansinam met twee vlaggen in top, dus hoogstwaarschijnlijk br. en zr. Splunder aan boord. Terwijl ik aan 't eten zat ontving ik een briefje, dat zij in welstand gearriveerd waren.

Hoewel lang niet frisch na vier dagen aaneensluitend koortsen te hebben gehad besloot ik toch naar Mansinam te gaan, hulde mij in mijn regenmantel en kwam op Mansinam aan terwijl zij nog aan den maaltijd zaten.

Br. Splunder maakte en maakt nog na nadere kennismaking een hoogst gunstige indruk op mij. Allen op Mansinam vonden, dat ik er zeer slecht uit zag. Zr. Splunder zeide later, dat zij van mij geschrokken was zoo slecht ik er uit zag; die koortsen hadden mij dan ook geducht aangepakt. [...]

Uit de kerk komend liep de kleine Berthus mij tegemoet en bracht mij, ja wat, o wonder, o liefde des Heeren, ik had het niet kunnen denken een deutsche brief van Martha met haar ja-woord met een volkomen gewillig blijmoedig harte.

Ik voelde mij klein en nog-als ik aan alles denk, ja waarlijk, zij is en zal mij een geschenk des Heeren zijn. Dit is van den Heer geschied en het is verwonderlijk in mijn oogen, dat zulk een lief, warm, ontwikkeld jeugdig meisje, kind der zending en van veel gebed mij haar hand en hart met zulk een vreugde geeft en niets liever wenscht dan mij in de kracht en in de hulp des Heeren tot een lieve, trouwe gade te zijn. Welk een blijdschap voor mij, voor haar moeder en ook voor van Hasselt. Nu ging ik naar achteren en opende de brief van 't Bestuur. Nieuwe verzorging in de beste bewoordingen werd mij in September op de eerste vergadering, die na ontvangst der brieven gehouden werd, toegestaan mij in het voorjaar 1886 met mijn kinderen voor rekening der Vereeniging naar 't Vaderland te begeven. Ook wenscht het Bestuur zeer, dat Martha Mosche mijn hand zou aannemen en wij tesamen nog vele jaren in de Zending werkzaam zouden zijn.

Verrassing op verrassing, maar dan lang aldus gewenscht en van den Heer gebeden en nu het zoo zichtbaar verhoord werd bijna ongelooflijk. Waarlijk, ik ben er klein en diep ootmoedig van, dat mij zoo veel gunst te beurt valt en ik welhaast mijn ouders zal mogen terug zien om dan naar lichaam en geest gesterkt met mijn geliefde Martha terugtekeeren. Ruim 6,5 jaar geleden nam de Heer mijn trouwe Bertha van mij; lang dacht ik mijn weg tot aan mijn einde alleen te zullen bewandelen, doch neen, de Heer

heeft wat beters voor mij beschikt. Met aandoening ging ik naar voren om van Hasselt en Mina deelgenooten van de brief des Bestuurs te maken.

71

gelukkig met Hendriks en deze met haar verdel ik niet
 Ken Melite van Mina en van Marjelt te zeggen dat ik om-
 des met en gelukkig en Dankbaar gemelde die de Heer
 dat mijn beide ouders nu eenmaal geboren d waren.
 Mijn brieven in April versonden waren op Louise's naam
 trouwde te Nickermarkt te geminden, met niet weinig
 de Blydshy verhoogde en moeder's tranen over Louise's ad van
 beh en eenig d'onged. Long dat ik ook a. l. over alle de te
 groter tot ook de middelpunt dat, door ik ziekt met voor d'Alcalde
 spreek en raadde mij om te huis te blijven. Daar ik hem over d'
 daam hooft gij ik lieve om de heere en men mij voor me
 de Kerke mijn brieven te gien lezen. Uit de Kerke komende
 liep de kleine ^{van de jeugd} ~~Prebiter~~ en ^{van de jeugd} ~~trankte~~ mij, ja ook, o wonder
 o liefde des Heere ik had het oick kunnen denken en
 deuteke brief ^{van Marthe} met haar ja woord met de volkomen ge-
 millig blijven uij hartel. Ik voelde mij klein en my als
 ik aan allen denkij ja menlijch sij in e ziel mij een
 geschenke des Heere gien. Dit is van de Heere geschiedt en
 het is wonderlijch in mijn oogen, dat sulke en lief vrom
 enbuitkald jingelij meisij, kind der landing en van veel
 ebed mij hooft hand en hart met zach en vromijde
 guffe en niets liever menacht dan mij in de Kerke en
 in de hulpe des Heere tot en lieve trouwe, gade te gien
 Welk de Blydshy voor mij, voor hoo moeder en ook voor d'Alcalde

Maandag 28 December 1885. In de week voor 't Kerstfeest had ik weer opnieuw niet koorts te kampen. Na een halven dag stevig doorgewerkt te hebben zakte ik bijna aan de schaaftank in elkaar en moest rust nemen. Die gedurige instortingen zijn mij een doorn in 't vleesch, zoo gaarne wenschte ik nog voor mijn vertrek de balken voor 't nieuwe huis klaar te hebben doch 't schijnt dat het niet gaan zal. [...]

Donderdagmorgens ging ik naar huis om met de oudste jongens toeberedsele te maken voor een kerstboom. Tegen den avond hadden wij een matig schoone met versierselen en geschenken versierde boom gereed. Velen uit de negorij waren ook tegenwoordig. Voor de schoolkinderen en enkele behoeftige weduwen en kleine kinderen waren ook eenige presenten aan den boom. Wij zongen, wij lazen, vertelden, overhoorden de kerstgeschiedenis en hadden een recht goeden avond.

16 Januari 1886. Zondagmorgen even na de morgenlezing met de huisgenooten kwam Januarius met een briefje van Mina, waarin zij meldde, dat van Hasselt zich gansch niet wel gevoelde en mij vroeg voor hem te komen prediken. Dadelijk roeide ik naar Mansinam; dat was waarlijk een treurig begin voor van Hasselt.

's Maandags was het niet beter met van Hasselt en deed zich de ziekte als kwaadaardige persloop kennen. Ik bleef en maakte het orgel schoon.

Dinsdag scheen het wat beter te gaan en ging ik naar Kwawe om spoedig terugtekeeren. Woensdag en Donderdag nam de ziekte toe en vooral Donderdagavond werd het zoo hevig, vooral met gedurig herhaalde brakingen, dat wij allen in ongerustheid verkeerden. Ook van Hasselt zelf vreesde voor zijn leven doch riep in 't midden van hevige smarten toen Mina weenende aan zijn bed stond: "Ik ben niet bang om te sterven."

Ik bad met hem en de Heer hoorde. Ook de Christenen waren alle in de achtergaanderij. Wij stortten ons hart voor de Heer uit en bleven dien nacht tusschen hoop en vreeze. Die avond dacht ik niet langer te wachten een prauw naar Woelders te zenden. Reeds de vorige dagen had ik 't willen doen doch van Hasselt was er tegen, meenende, dat Woelders ook uit zijn eigen wil wel eens kon komen. Vrijdagmorgen kwam Woelders en zette ook, vooral toen hij de ontlasting gezien had, een bang gezicht. Vooral met het oog op het zwakke gestel van van Hasselt was veel te vreezen.

Die nacht waakte Woelders en vertrok Zaterdagmorgen en dien dag bleef de toestand hetzelfde. Zondag kwam er tegen den avond eenige verandering in de stoelgang.

Dinsdag 10 Januari predikte ik 's morgens te Mansinam en 's middags te Kwawe waar ik een groot gehoor had, vooral vrouwen. Tegen donker op Mansinam komende stonden de kinderen aan 't strand mij met de nachtspiegel te wachten, waarin ik eenige hoop van beterschap, hoewel nog zeer klein, meende te bespeuren. De volgende dag ontlastte van Hasselt voor 't eerst weder eenige goede stof, hij zelf gevoelt zich veel beter doch zeer zwak. Dinsdag en Woensdag gaat hij aanmerkelijk vooruit.

Woensdag 13 Januari 1886. Mijn geliefde Pieter jarig.

Mama heeft hem een feest bereid, om de ziekte van van Hasselt was het nog een stille vreugde. De meisjes hadden zijn stoel versierd met macht aan guirlanden en bloemen. De Christenen feliciteerden ons, Christine wenste Piet toe, dat, als hij naar Holland

gaat, goed leeren mag en de Heer het zegent, opdat hij eens zendeling wordt. Zij gaf hem een paradijsvogel.

Reeds 7 jaren is hij nu en bijna al dien tijd op Mansinam. Zeker zal hij, ook op later leeftijd 't gemis van zijn eigen moeder voelen, doch nu voor 't oogenblik weet hij niet beter dan zr. van Hasselt is zijn eigen moeder, die hij dan ook als zoodanig bemint.

Nu, zr. moeder Mina heeft eer van haar pleegkind, hij wil thans niets liever dan bij haar blijven en in 't geheel niet van vertrek naar Holland hooren.

Tegenwoordig ziet hij er flink uit. Wim minder, m.i. heeft 't kind geneesmiddelen noodig. Hij eet echter uitstekend doch de slijmvliezen der oogen en lippen zijn meer wit dan rood. [...]

Op Mansinam beviel begin dezer week een vrouw van tweelingen en wyl de vrouw na de bevalling zeer op en zwak was liet men mij roepen; ik gaf een paar eenvoudige voorschriften. Een paar uur later zond ik Maria: geen enkel der voorschriften was opgevolgd.

Mina van Hasselt was Dinsdag ook ernstig ongesteld, ten gevolge van overspanning.¹ De hoofdpijn was 's middags zoo hevig, dat ik zeer sterke mostaardpappen aan moest wenden om ontspanning te krijgen.

Een paar dagen later vernamen wij, dat die kraamvrouw door de lui beangst werd, dat de geest van haar overleden vader boos op haar was en haar daarom met ziekte na de bevalling bezocht. [...]

In deze periode kreeg Jens te maken met meerdere grote problemen: er dreigde hongersnood én er was dysenterie uitgebroken.

Met de droogte in de maanden Juni - November zijn de tuinen der binnenlanders mislukt en is de voorraadschuur voor de lui gesloten. De aanvoer van sago van andere plaatsen was ook in den laatsten tijd gering, zoodat indien deze toestand lang aanhoudt er werkelijk onder 't volk hongersnood zal ontstaan.

De Heer weet wat wij van noode hebben en hoewel dus zelve maar een kleine voorraad bezittende, heb ik voor kleine artikelen nog een en ander met wat eten geholpen. Mocht deze nood 't volk maar tot den Heer in 't gebed drijven, doch helaas, ook van hen kan men zeggen: een schel ligt hen op 't aangezicht.

Van Amberbaken komen gedurig treurige tijdingen, de sterfte moet daar dag aan dag door bloeddysenterie zeer groot zijn. Op Rhodé en te Warundiboe kwamen deze week ook een paar plotselinge sterfgevallen. [...]

Van Hasselt neemt in beterschap toe, de eetlust komt flink door, vandaag zat hij bijna den geheelen dag op.

Vrijdag 28 Januari 1886. Nu ik met Van Hasselts ziekte 's morgens op Mansinam de aandacht houd is het meestal half 9 eer ik hier ben; de aandacht, die ik dan hier houd wordt meestal goed bezocht door eenigen uit de negorij, meer dan wanneer die om half 7 wordt gehouden. De lui hebben mij dan voor een of ander noodig en voor dien tijd werp ik eerst het net over hen uit. Geve God, dat zij het niet te vergeefs hooren. [...]

Deventer en Filippus gaan met Kornelis naar Mansinam om eten te koopen. Hoewel wij, lof zij Gods vaderzorg over ons en de onzen, tot heden elken dag 't noodige

hielden zoo wordt de toestand der spijskamer met den dag zorgelijker. Deventer en Philippus zijn juist teruggekeerd zonder geslaagd te zijn aan eten te komen. Ook op Mansinam is de nood hoog en kwamen de Arfakkers uit om van hen eten te vragen. Als middellijke oorzaak van deze schaarste aan levensmiddelen in de Dorehbaai geldt de groote droogte, die wij in de maanden Juli tot en met October gehad hebben. Ook de menigvuldige oorlogen in het binnenland waardoor de lui de tuinbouw verwaarloosd hebben. [...]

Zondag 24 Januari. Ik predikte op Mansinam. Van Hasselt was voor 't eerst weder in de kerk, bij het uitgaan betuigde Bani daarover op zeer hartelijke wijze zijn blijdschap. 's Namiddags wenschte van Hasselt weder te prediken maar de zware regenbuien, die op het kerkuur als stroomen van de hemel vielen, verhinderden hem en maakten het met zijn nog zwak lichaam niet geraden op de tocht te gaan staan; daarom deed ik ook dezen dienst voor hem.

31 Januari 1886. Op Mansinam vernam ik ook dat de vrouw, die pas de tweeling had gehaard zooals ik hiervoor meldde, ten gevolge van dysenterie kort na de bevalling was overleden. Zij had het met medicijn van br. en zr. van Hasselt beproefd doch, toen die niet dadelijk algeheel herstel teweegbracht, allerlei wonderdokters geraadpleegd. Timotheus had haar nog kort voor haar dood bezocht en ernstig toegesproken. Kalm had zij hem laten uitpraten en toen het haar te lang duurde, zeide zij: "Zie zoo, zijt gij nu uitgepraat, ga dan vlug met een kleine prauw Somani (een wonderdokter) roepen!"

Zoo leven en ademen wij onder 't Evangelie en helaas ..., helaas. Toch, de eeuwigheid zal het openbaren. Wij achten wel eens zaadkorrels verloren, die toch na lang tijdsverloop opkomen.

6 Februari 1886. Ondanks de schaarste aan levensmiddelen hadden wij nog elken dag het noodige. Ook deze week moest ik velen afwijzen, die sago of rijst wilden kopen. Aan enkele werkelijk behoeftigen gaf ik een weinig sago.

Een sagoboom hier achter in 't bosch, nog lang niet goed maar toch wat voedsel inhoudende en toebehoorende aan Keiroeri, werd deze week gekapt. Ik ging er heen en vond zijn zoon Nani bezig met Kobey. Zij keken niet vriendelijk toen ik hen bij hun werk kwam opzoeken en eindelijk kwam er uit, dat bij sagokappen men geen bezoek mogt wachten, dewijl dan de boom dat voedzame merg niet zou opleveren. Met mijn bezoek was dit nu wat anders want de Heere God hielp mij en had dit geen schadelijken invloed doch indien een Noeforees of Arfakker hen bezocht zouden zij zeer boos zijn. Welnu Nani, geloof dan ook aan den Heer en al die schadelijke invloeden van Uw bijgeloof zullen geen vat op U hebben. [...]

Vandaag kwam Rufus om 4 uur thuis met 2 varkens geschoten in een schot.
O Goedheid Gods, nooit recht volprezen...

Zaterdag 20 Februari 1886. Velen zijn deze en de vorige week teruggekomen van hun zwerftochten om 't behoud des levens doch brachten slechts een kleine voorraad mede. De meesten zijn weder op reis naar andere streken gegaan. De nood blijft dus

aanhouden; gelukkig beginnen dezer dagen de tuinen der binnenlanders weder eenige vruchten aftewerpen. Ook de Turksche tarwe hier in den omtrek in de rijsttuinen geplant kan en wordt langzamerhand geoogst.

Bepaald gebrek, zoo dat in Europa onder hongersnood verstaan wordt heerscht dus Gode zij dank niet. Ook de zee levert dag aan dag haar tribuut aan hen, die ijverig zoeken. Dezer dagen kocht ik zelfs veel visch van de lui hier en die van Rhodé. [...] Jammer, dat de sagoboom hier niet veelvuldiger geplant wordt. Dat men er zoo traag in is heeft reden in de menigvuldige torren, die hier voorkomen en de boom doodelijk doorknagen. Ook heeft de aanplant van een sagoboom eerst na zoo'n 20 jaar eenig resultaat. Deze, nu geveld, was van dien leeftijd en had, om grootere hoeveelheid sagomeel opleveren, nog een 5 à 6 jaar moeten staan.

's Maandagsmorgens 8 Februari ging ik naar Mansinam om mijn a.s. schoonmoeder met haar jaardag geluk te wenschen. Van Hasselt wenschte mij toe, dat zij volgend jaar 8 Februari werkelijk mijn schoonmoeder zou zijn. Zoo spoedig echter denk ik niet, dat ik gehuwd zal zijn. [...]

Terwijl ik nu zit te schrijven zitten de jongens met Rufus en Rode werkelijk aardig melodieus christelijke liederen te zingen. Het zijn zaadjes. O God en Heiland, geef door Uwen Heiligen Geest wasdouw op de prediking en 't onderwijs ook voor morgen; laten nieuwe knoppen knappe bloemen worden tot eer van Uw heerlijke driemaal Heilige naam!

6 Maart 1886. Het werk in de houtloods is nu voorlopig afgeloopen. De balken zijn opgestapeld en ik hoop, dat de witte mieren er tijdens mijn afwezigheid niet te erg in zullen huishouden. [...]

Wat mij en br. van Hasselt thans veel zorg baart is een voetwondje aan Pieter's hiel. Het wordt met inlandsche medicijnen behandeld, is dan eens wat beter, dan eens wat erger en ziet er soms zeer bedenkelijk uit, reden waarom ik er niet op aan drong het zelve te behandelen. [...] Dezer dagen na school was ik bezig mijne koffers wat opteknappen voor de reis. Nog veel drukte wacht mij met het inpakken van de boel, die hier blijft.

13 Maart 1886. De Heer heeft alles wel gemaakt! Doch heb ik het wel gemaakt?

Die vraag doe ik mij dikwijls dezer dagen nu ik mij gereed maak om aftezeilen van Nieuw Guinea en mijn zendingsleven en werk van 9 jaren overdenk. Een gevoel van onvoldaanheid bevangt mij dan. Wat is toch de reden waarom wij zoo weinig van de werking van Gods geest onder dit arme heidenvolk bespeuren? Waarom toont het zich nog altijd wars van maatschappelijke beschaving in kleeding en woning?

Waarom begeert het geen onderwijs voor hun kinderen?

Wat zijn wij meer voor de groote massa dan aan de eene zijde om hen te voorzien van alle kleine geriefelijkheden en kralen en messen om die weder met winst aan de binnenlanders aftedoen, waardoor zij gemakkelijk onderhoud vinden en aan de andere zijde een soort politie inspecteurs om de negorij rustig te houden.

Nu dezer dagen hoor ik allerlei gejeremieer over mijn a.s. vertrek; bij wien zullen zij nu hun rommeltje en voedingsmiddelen verkoopen en van waar zullen zij kralen, messen en koperdraad verkrijgen. Nog niemand, ook zelfs zij niet, die tamelijk

vergeeld in de kerk en morgenaandacht komen, vroeg mij wie nu met en voor hen Gods woord zoude lezen.

30 Maart 1886. Eindelijk kwam deze nacht de N. Beerta op Mansinam ter reede. [...] Toen het schip gisteren in 't gezicht was liepen de Papoea's de deur plat om te informeren of ik nu heenging en voegde daarbij meestal de opmerkingen, dat zij mij lief hadden, wie nu hen helpen zoude en of ik spoedig terug zoude komen met mijn wraac. Oekoemi stond in den tuin tegen een boom te huilen. Bij den man was het geheel ernst. Sedert den tijd, dat hij bij mij was nu bijna 8 maanden deed hij 't goed en wist ook soms wat te antwoorden. Hedenmiddag deed ik de ronde in de negorij en reilde daarop naar Mansinam waar ik nog eenige bijzonderheden van 't schip vernam. Tegen donker keerde ik naar huis.

III.2.4. Met verlof naar Holland en huwelijk met Martha Mosche, 1886 - 1888

Zaterdag 10 April 1886. Aan boord van de Sultan Achmat, drijvende, schommelende zonder wind op hooge deining in de Stille Oceaan. Reeds meermalen dacht ik 's avonds in mijn dagboek te schrijven doch telkens was het 's avonds zulk een schommelpartij, dat de lust mij verging anders dan mijn journaal met potlood bij te schrijven en een paar brieven.

Nu is het misschien nog erger dan vroeger met de schommelingen maar ik zal trachten aan mijn Zaterdagavond gewoonte getrouw te zijn temeer daar ik een paar keer verzuimde.

Eerst was het de bedoeling met de Beerta te vertrekken, doch men kon niet tot een vergelijk komen over de prijs. Er werd f 500,- gevraagd voor het eerste traject, Jens wilde niet verder gaan dan f 350,- maar stond onder druk:

Vrijdag daarop overwegende, dat het noodig was, dat ik spoedig in Holland kwam omdat én mijne kinderen spoedig naar Ternate dienden te komen daar Pietjes gezondheid weder afnam en zijn voetje verergerde en vooral ook voor Martha, die volgens brieven uit Europa welke de Corrida bracht, door de familie bepraat werd en wier besluit om met mij te huwen en zoo ver wegtetrekken afgekeurd werd en daarbij ook bedenkende, dat voor mij en de kinderen f 350,- een billijke prijs was, wilde ik contracteeren voor die prijs en gaf voor mijn rekening een halve koe voor ons eten.

Daarop ontving ik Vrijdagavond bericht, dat hij daarop wilde contracteeren doch dan 30 Maart 's morgens aan boord. Het waren dus overdrukke dagen. Alleen het hoog noodige kon ik pakken doch br. en zr. van Hasselt raadden het mij ook en deden wat in hun vermogen was mij te helpen.

Zondag 28 Maart sprak ik te Kwawe afscheid in de kerk, die propvol was; ook van Rhodé, die ik het had laten weten waren eenige gekomen. Zij luisterden aandachtig en ware het niet geweest, dat ik bij het nagebed één, die anderen aan het lachen maakte, had moeten verwijderen, het ware een recht goede morgen geweest. Allen waren verontwaardigd en gaven mij gelijk en waren boos op hem, die verwijderd was. De Zondagmiddag bracht ik nog met pakken door.

's Avonds sprak ik afscheid op Mansinam. Br. van Hasselt sprak mij nog een hartelijk woord toe en de kleine gemeente zong mij biddend toe "dat 's Heeren zege op U daal". Het was voor mij een gewichtige ure. Onder biddend opzien tot den Heer heb ik toen de gemeente beloofd zoo spoedig mogelijk tot hen weer te keeren. . Nu neemt de schommeling zoo toe, dat ik eindigen moet!

11 April 1886. Onmiddellijk na aankomst te Kwawe was het daar eivol volk en het nam toe tot tegen den avond. Aan allen gaf ik gambier en tabak en voor de kinderen wat spelden en de vrouwen wat kleine kralen en eenige van de mannen een mes. Zij waren zeer hartelijk en leven thans in de hope, dat ik spoedig met eene vrouw terugkom.

Het was reeds donker toen ik met een weemoedig harte van hen afscheid nam. God geve, dat in den tijd dat ik weg ben het zuurdeeg moge werken en zij toebereid worden om begeerig opnieuw den zendeling en het woord Gods te ontvangen.

Tegen 7 uur waren wij te Mansinam en vonden daar br. en zr. Woelders om afscheid te nemen en mij nog eenige bestellingen mede te geven voor Indië en Holland. Een uurtje later kwam ook de Kapitein. Druk was ik deez avond bezig, ook om nog groote hoeveelheid sulfas chinine klaar te maken voor Mansinam. Het was reeds laat toen ik mij vermoeid te ruste legde.

Den volgenden dag Dinsdag werd 's morgens nog met haast het noodige gepakt, van allen afscheid genomen, mijn Papoesche kinderen nog op 't harte gedrukt goed optepassen en aan br. en zr. van Hasselt gehoorzaam te zijn en het was 11 uur toen wij in de groote kamer met gezang en gebed afscheid van elkander namen. Ik was diep bewogen bij de hartelijkheid, die ik van de Christenen en ook van de heidenen ondervond. Ook van Kwawe en Doreh waren nog verscheidene gekomen om afscheid te nemen.

Wij gingen aan boord met van Hasselt en Mina en Woelders en zijn vrouw en eenige Christenen. Eenige oogenblikken zaten wij hier nog te samen onder genot van een kop koffij en een glaasje port waar de Kapitein ons op trakteerde. De wind was goed, het anker opgehaald en voor eenige tijd de laatste handdruk gewisseld.

Hartroerend was het afscheid van Pietje en Mama. Hij wilde haar niet loslaten. Had Woelders mij aan 't strand aan de menschen ontrukkt, hij deed het nu met Mina en Piet. Och, wat huilde mijn kleine jongen en ook Wim. Deventer, die mede gaat nam Wim en ik Piet op den arm. Lang duurde het eer Pietje getroost was en nog kan hij stil over Mansinam en Mama zitten peinzen hoewel wij reeds 12 dagen op zee zijn.

De sloep keerde onmiddellijk terug, de Papoea's, die mij tot aan boord gevolgd waren, hielden op mijn verzoek het schip met de kop voor, de zeilen werden ontplooid en langzaam gleden wij weg in de richting Mennoe Babo. Mientje stuurde Filippus nog met een afscheidsgroet en portretten van haar en van Hasselt en een vracht jonge klappers.

Aan strand zongen de kinderen en Christenen, gewuif van zakdoeken, Piet nog huilende om Mama, ik bewogen waar nu bij het voorbij varen mijn geheele leven op Nieuw Guinea nog eens voorbijvloog en biddende, dat de Heer mij welhaast met mijn lieve Martha veilig mag doen wederkeeren.

Reeds waren wij Mongema voorbij en zagen nog altijd de gekleurde baadjes der Pipoesche kinderen, die het schip zoo ver volgden als maar eenigszins mogelijk was. De lui, die het schip hadden omgetrokken had ik voor belooning een mesje en gumbier gegeven en mijn laatste groet naar Mansinam doen overbrengen.

En nu is het reeds de 12e dag, dat wij op zee zijn en zeilen wij boven Almaheira. Op eenige zeeziekte van de kinderen en een weinig koorts van Pietje na zijn de kinderen op reis vrij wel. Ook hun voetjes herstellen zich langzaam. Niet genoeg kan ik de Heer danken voor de gunstige gelegenheid, die Hij mij beschikte.

Met de Kapitein sta ik in de beste verhouding; wij lezen, bidden en zingen naar hartelust. Ook Deventer maakt het tot heden vrij goed. Moge de Heer in zijn hart werken dat het zoo blijven moge en hij onder de zendingsvrienden in Holland niet bedorven worde.

15 Juli 1886. Aan boord der PRINSES WILHELMINA, stoomende Indische Oceaan. Afstand Aden: 370 mijl. [...]

Vertrok ik met veel zorg om den toestand der beide kinderen van Nieuw Guinea, de vreeze heeft thans plaats gemaakt voor blijde dankbaarheid, waar ik nu Wim geheel hersteld zie van de bobento en Piet dag aan dag lustig en vroolijk. [...] Schreef ik het laatst op 10 April aan boord van de Sultan Achmat, de dagen daarna volgende waren voor 't schrijven niet gunstig, dag aan dag hooge zee en deining. Daarbij elken dag geducht warm. 16 April kwamen wij 's avonds op Ternate voor anker.

In zijn met potlood geschreven journaal stond opgetekend, dat de schoener al 's morgens vroeg Ternate in zicht had maar door invallende windstilte pas na 2,5 dag dobberen in "geduchte warmte" de rede van Ternate bereikte.

Den volgenden dag ging ik met de kinderen aan wal, Beijer wachtte ons aan 't strand op. De kinderen en Deventer keken hun oogen uit om al 't vreemde wat zij zagen en schrikten niet weinig toen wij, in de Schoolstraat komende, een dos à dos met een paard bespannen in vliegende vaart zagen aankomen en de verbazing nam toe toen de Kapitein der Arabieren, die mende, de teugels inhield en mij aansprak. Piet was niet tot bedaren te brengen en gelukkig voor hem reed de man speedig door.

Daar ze enige tijd op Ternate moesten blijven alvorens de reis te kunnen vervolgen, logeerden zij bij br. Beijer.

De ontvangst bij Beijer was koel. Zijn Louise had het altijd, ook op Nieuw Guinea, met een langzaamheid zonder weerga druk en 't was reeds ruim 2 uur eer wij iets te eten kregen. De kinderen beviel het de eerste dagen gansch niet daar, elken dag zeurden zij mij om naar 't schip terugtekeeren. 's Avonds van den eersten dag, dat wij bij Beijer waren kwam zr. de Graaf en deze was de eerste, die de kinderen hartelijk verwelkomende met een kus mij deed denken aan hun pleegmoeder op Mansinam. Jammer voor hen, dat de verhouding tusschen de families de Graaf en Beijer van dien aard was, dat zij elkanders huis meden. Veel hoorde ik hierover van weerszijden doch niet genoeg om beslissend voor de een of ander partij te trekken. Tot vrede en eensgezindheid maande ik hen aan, doch hoorde ongezocht dingen van Beijer, die niet den toets konden doorstaan. De kinderen van de Graaf, 2 jongens en 2 meisjes,

kwamen echter druk bij oom Jens om met Wim en Piet te spelen. Deze waren ook spoedig met hen op goeden voet en liepen al spoedig uit hun eigen wil na bekomen vergunning van mij naar het huis van de Graaf om met Jansje, Jan, Jeane en Cor te spelen.

Den tijd welken ik op Ternate zou moeten blijven werd geheel bepaald door de gezondheidstoestand der kinderen. Over Piet verkeerde ik steeds in veel zorg. Den dag na aankomst ontbood Beijer een oude vrouw, die met de verschijnselen van opkomende bobento goed bekend was. Zij kwam toen het reeds donker was, bezag de wond aan Pietjes voet en verklaarde het voor bobento.

Mijn gemoed schoot vol, ik nam mijn kind, mijn lieve Pieter, die bitterlijk weende, bij de hand, ging met hem in de kamer en stortte in een innig gebed mijn ziel voor den Heer uit. Dien nacht bracht ik in tranen door.

De volgenden dag ontbood de Graaf een paar zusters uit de gemeente om eens naar de kinderen te zien. Ook die oude vrouw van den vorigen dag kwam terug, bezag zijn voetje opnieuw en verklaarde het nu voor geen bobento. ik was niet gerustgesteld. De vrouwen nu, die br. de Graaf ontboden had, bezagen en beroken beide kinderen en hun oordeel was, dat Wims wondje veilig kon dichtgemaakt worden, daar geen nieuwe uitslag meer te vreezen was en de wond aan Piets voetje met geen bobento in verband stond. Beide wondjes genazen dan ook op Ternate hoewel niet in de eerste 14 dagen.

Nu, ik ging dan ook niet met de eerste boot om de reis voortzetten doch moest twee booten, die na mijn komst te Ternate kwamen, laten schieten om van de derde, die over Ambon ging, gebruik te maken.

De tijd welke ik te Ternate doorbracht besteedde ik ook aan een paar visites bij den Resident om hem de belangen van Nieuw Guinea en de zendingspost op 't hart te binden. Hoe ik daarin geslaagd ben zal de tijd leeren, doch zeker is, dat Z.Ed.Gestr. mij op een geschreven opstel, dat dienen moet om in Holland van regeeringswege orde en controle en communicatie op Nieuw Guinea te brengen, een gunstig advies heeft gegeven en naar aanleiding mijner mededeelingen van Nieuw Guinea een stoomer aan de regeering heeft aangevraagd voor een reis naar Nieuw Guinea. [...]

De tweede boot, die op Ternate kwam in Mei ging over Ambon; de kinderen waren nu zoover hersteld, dat ik gerust met hen verder kon reizen. 19 Mei vertrokken wij en kwamen 22 Mei 's avonds te Ambon. Dien dag mijn 37e jaardag werd toch door mij in stilte met de kinderen en Deventer gevierd. Door hartelijke woorden en een presentje, dat de kinderen mij van br. en zr. van Hasselt gaven, had ik ook een recht verjaringsgevoel. Tegen 5 uur waren wij te Ambon aan de steiger. Ik had gehoopt mijn zuster en mijn zwager te ontmoeten, doch niemand deed zich op. [...]

Met de stuurliu zat ik dien avond nog lang te praten. Tegen 10 uur ontving ik een briefje van Louise, meldende, dat zij den volgenden dag vroegtijdig aan boord zou komen. Dat vroegtijdig had wel achterwege kunnen blijven. Reeds om half zes was ik dien morgen aan dek doch moest nog tot half 8 geduld oefenen eer ik Louise met Hendriks de steiger zag opkomen.

De ontvangst was koeler dan ik mij had voorgesteld. Hendriks maakte op mij wat zijn persoon betref een goeden indruk, dat zich ook bij nadere kennismaking bevestigde, doch wat ik hem zelve gezegd heb aan overgevoeligheid leed hij niet. Een weinig

meer hartelijkheid kon voor hem geen kwaad. Louise was dezelfde, in voorkomen en hartelijkheid; doch wat mij ook in de dagen van ons samenzijn bleek staat zij onder haar man en werkt diens koelheid niet mede om haar voor anderen veel hartelijkheid te doen bewijzen. [...]

De plaats Ambon beviel mij wel maar ik had reeds genoeg gezien en haast om weg te gaan waarom ik zeer blijde was, dat ik 12 Juni met de Generaal Pel kon vertrekken. Hendriks en Smit deden mij uitgeleide, van Louise nam ik afscheid in 't huis van Smit. Deze boot beviel mij veel minder dan de voorgaande, het was met recht een hutje en de Pinksterdagen, op die boot doorgebracht, waren niet van de opwekkendste. In de 2e klasse was het overvol met allerlei soort passagiers en schreeuwende kinders. De 3e klasse daaraan grenzende was overvuld met soldaten en de aankleve van dien, de een al oproeriger dan de ander. De verzorging van een 5-tal zuigelingen was elke dag te zien daar het als voor de deur der 2e klasse plaats had. De voeding was bepaald slecht. De kinderen aten als naar gewoonte vooruit, doch ik diende er bepaald bij te zijn anders kregen zij niets dan wat rijst met drooge visch. Ook op 't wijn en bier voor de kinderen waren zij zeer schraal en had ik moeite om voor hen wat wijn in het half brakke flauwe water te krijgen; nadat ik den 2den stuurman te verstaan gegeven had, dat het passagiersreglement daar recht op gaf kreeg ik het ook voor hen. In den morgen van den 15 Juni kwamen wij te Makassar. [...]

Jens ging aan land om visites af te leggen; de jongens bleven aan boord.

Helaas toen ik weder aan boord kwam was Pieter gansch niet wel. Hij had een tamelijke koorts en dat werd al erger. Door het rumoer van de stoomkraan boven de tweede klas kreeg hij geweldige hoofdpijn, die zoo erg werd, dat ik alle moeite deed om een stukje ijs voor hem machtig te worden. Eindelijk lukte het, deed dat in een doek en op zijn hoofd. De verkoeling, die hij daardoor genoot, knapte hem heel wat op. Gaarne had hij het ijs teruggezien en kon zich maar niet begrijpen, dat dit nu gesmolten en het water geworden was. [...]

De reis van Makassar naar Soerabaia was niet van de aangenaamste. Mijn medepassagiers waren meest indo-europeanen en de reusachtige Schout van Makassar was een ruw heer; daarbij het aantal kinderen in de tweede klasse waren niet van de rustigste, voeg daarbij de herrie in de daaraan grenzende 3e klasse en ge begrijpt, dat ik blijde was toen het anker op de reede van Soerabaia viel.

Na ook hier enige dagen doorgebracht te hebben (met overnachting in een hotel want Jens ging met het oog op de kinderen liever niet meer aan land) zetten zij de reis voort op het stoomschip Prinses Wilhelmina.

De Wilhelmina had reeds stoom op en een uurtje nadat de passagiers aan boord waren (8 uur) vertrokken wij. [...] Na nog een paar kustplaatsen aangedaan te hebben waren wij 24 Juni te Samarang. Het was Wim's jaardag. Den vorigen dag had ik voor hem een photographie van het schip gekocht en liet hem die door Piet geven. Van zr. van Hasselt en Berthus had ik ook nog een presentje voor hem. Daar ik de photographie van den 1e hofmeester gekocht had wist deze, dat Wim jarig was en liet voor hem een groote suikertaart met vollen naam en jaartal door den suikerdokter voor hem maken

en dat kwam 's middags op tafel. Deze attentie deed mij recht aangenaam aan. Ik zelve was ook aangenaam en dankbaar gestemd, dat ik mijn kind nu, na zooveel doorgestaan te hebben van die treurige mangabo ziekte, betrekkelijk gezond bij mij mocht hebben. [...]

Nu (25 Juni) stoomden wij weder voort naar Panroekan. [...] De vaart langs Java, op zichzelf zeer schoon, leverde echter niets merkwaardigs voor mij op. In den morgen van 26 Juni kwamen wij te Tandjong Priok. De boot kwam hier onmiddellijk aan de kade te leggen en het was dus hoogst gemakkelijk om van boord te gaan. Tegen 3 ure ging ik met de kinderen en Deventer naar de wal en vertrok met 't spoor naar Batavia, vandaar met de tram naar Kramat en verder met een dos à dos waarin ik de kinderen en mijn koffertje laadde naar Pintoe Bassie naar br. Haag, wien ik eenigen dagen te voren een brief had geschreven.

De aankomst en ontvangst door br. en zr. Haag was zeer koel. Zij waren door de drukte en reparatie en schilderen van hun huis niet goed in de gelegenheid mij en de kinderen te logeeren, temeer daar zij ook de hulpprediker Birkhoff en echtgenoot, voor eenigen tijd uit Holland aangekomen, te logeeren hadden.

Mij weigeren, hoewel ik er op aandrang, wilden zij ook niet en maakten nu een bijgebouwtje tot logies gereed. Ik vertoefde bij Haag tot 1 Juli. Gaandeweg werd de toon wat hartelijker doch in den beginne was die meer dan koel. Naar Nieuw Guinea, het zendingswerk en de brs. en zrs. daar werd bijna met geen enkel woord gevraagd en wilde ik in de weinige oogenblikken, dat wij samen waren, het gesprek daarop brengen, dan werd het meestal ontweken of getracht het te brengen op Haags werkkring te Batavia. [...]

De volgende dag, tijdens het kerkbezoek, vond een onverwacht weerzien plaats met een oude bekende:

Bij het inkomen der kerk ontmoette ik mijn reisgezel en collega Huisingh uit Holland. Huisingh zijn begroeting was zeer hartelijk. Na de kerk spraken wij elkander nog bij Haag. [...] Tegen den avond ging ik uit met de kinderen met het doel om voor Wim schoenen en voor allen kleederen te koopen, doch te vergeefs.

's Avonds thuiskomende en aan Mevr. Haag verzoekende mij daarmede te helpen, beweerde Haag, dat dit geen werk voor Dames was en dat ik dat zelve moest doen. Goed, maar waar ...? Daarop geen of onvolledig antwoord! [...]

Met Huisingh besprak Jens de opleiding der kinderen in Holland, die nu voor zijn zoonjes zou beginnen.

Den vorigen avond had ik een bezoek gebracht bij Huisingh, mijn vorigen collega van de Utr. Zend. Ver. met Haag en Birkhoff. In moederlijke waardigheid vonden wij zijn vrouw met hem gezeten in 's mans voorgaanderij. Het gesprek van dien avond bewoog zich vooral over zijn laatste dienstmaanden als Posthouder en zijn ontslag en reis naar Batavia. Ook werd gesproken over de opleiding der kinderen in Utrecht. Door de laatst uitgekomen zendelingen en nu ook weer van br. Birkhoff vernamen wij daar minder gunstige berichten van, waarom ook Huisingh mij vroeg daarnaar te onderzoeken en hem in belang van zijn zoonje daarover te dienen van advies. [...]

Den volgenden morgen moesten wij om 5 uur op om met de trein om 6 uur van Batavia te vertekken. Haag deed ons met Bernard uitgeleide en spoorde mede naar Tandjong Priok. Daar komende vonden wij de Prinses Wilhelmina feestelijk versierd en de geheele equipage in nette uniform. Dames en heeren, die passagiers aan boord gebracht hadden, waren gast aan boord en alles verraadde een opgewekte stemming. Ook br. Haag met zijn zoontje bleef nog eenigen tijd aan boord en ontbeet met ons. [...] En nu, mijn dagboek is vol.

Vaart wel, *Insulinde*, en geve God de Heer, dat ik een volgend najaar U weder betreden moge met de vrouw mijner keuze om dan, naar lichaam en geest gesterkt, mijn reis voort te zetten naar Nieuw Guinea om daar blijmoedig voor Koning Jezus te arbeiden. Dat zij zoo!

Recapitulerend: 28-2-'85 huwelijksaanzoek gestuurd; 12-12-'85 jawoord ontvangen; 30-3-'86 vertrek uit Mansinam; 19-5-'86 vertrek van Ternate naar Ambon; 15-6-'86 aankomst Makassar; 22-6-'86 vertrek naar Tandjong Priok; 1-7-'86 vertrek naar Holland; Augustus '86 ontmoeting met zijn bruid Martha Mosche. Pas op de terugreis naar Nieuw Guinea begint Jens aan het verslag van zijn ervaringen en de gebeurtenissen tijdens zijn verlof.

Maandag 28 November 1887. Aan boord Ned.S.Schip Utrecht op terugreis. Eindelijk neem ik dit boek dat, prijkkende met den titel dagboek, niet meer is dan eenige losse aantekeningen. De vorige pagina eindigde ik nu reeds meer dan 14 maanden geleden. Wat is er veel in dien tijd gebeurd, hoeveel zegeningen en weldaden van den God mijns levens ontvangen in al dien tijd. Het vorig jaar de reis in weiland volbracht. Wat klopte mij het hart van dankbare verrukking toen op de hoogte van Dungenes de Hollandsche loods aan boord kwam en ons een hartelijk welkom in 't Vaderland toeriep.

Het was of alles mij grooter was geworden in Holland. Die kloeke visscherslui, die houtzaagmolens in de verte, die lachende weiden bedekt met kudden van het schoonste hoornvee, die boerenwoningen en dorpen in de verte met hunne spitse ten hemel rijzende kerktorens, zie dat alles lachte mij beschenen door een heerlijke Augustuszon toe. En de kinderen, wat keken zij bij dit alles hun oogen uit en Deventer niet minder. [...]

Met hartelijke verwachting ging het naar Amsterdam. De kinderen, mijn lieve Wim en Piet waren verrukt van 't geen zij zagen in 't kanaal, elk oogenblik wat anders. Tegen 12 of 1 uur, ik weet het zoo precies niet meer, waren wij aan de kade. Zoo ver wij zien konden zagen wij menschen en ja, onder die allen, onze familiebetrekkingen en hen, die ons opwachtten. Mijn zuster en zwager Knolle, mijn zwager Colle uit Nigtevecht, Frans van Hasselt en eenige vrienden stonden daar om ons optewachten en kwamen zoodra de plank lag aan boord. Wat waren Wim en Piet verbluft toen zij met zooveel hartelijkheid ontvangen werden.

Na een haastig afscheid genomen te hebben van de medepassagiers en equipage gingen wij aan wal en per rijtuig naar de Kolk waar de oude grootouders Knolle ons wachtten. Welk een blijdschap voor mij hen weder te zien maar ook welk een weemoed nu ik alleen terugkwam. Wat was die oude vader innig dankbaar en verheugd. In Mei hun gouden bruiloft gevierd hebbend, hadden zij nu maar een wensch nog om mij en de kinderen te zien. God had die wensch verhoord en nu was

Een "statieportret" van de verlofgangers; Pieter en Willem bleven verder in Nederland; zij beiden zijn nooit meer teruggeweest in hun geboorteland.

Deventer ondervond veel belangstelling op de jaarlijkse zendingsvergadering van 1887 waar hij als eerste van de bekeerde Papoea's, afkomstig van de Geelvinkbaai aanwezig was.

er rechte blijdschap. Wij bleven bij hen tot 's avonds en gingen toen naar Nigtevecht waar moeder en vader en zuster Kato ons met groot verlangen wachtten. Wat was die goede ziel zenuwachtig blijde mij weder te zien en de kinderen, die de Heer mij gegeven had. [...]

27 Augustus 1886 ging ik op reis naar Duitschland en Gode zij dank ook daar vond ik wat ik biddend verwachtte. Mijne lieve Martha, mijne a.s. levensgezellin, de vrouw mijner keuze, die in waarachtige toewijding en liefde mij voortaan in mijn arbeid zal ter zijde staan. Onze verloving werd daarop dadelijk door de tantes met groote welwillendheid bekend gemaakt. Goede aangename versterkende dagen genoot ik in het stille vriendelijke Greuszen. [...]

In Holland wachtte mij nu een reeks zendingspredikbeurten. Van October '86 tot Augustus '87 heb ik het land tamelijk door gereisd en op meer dan 80 plaatsen mededeeling van de Zendingarbeid op Nieuw Guinea gedaan en zoo ik verwachten mag eenige blijvende belangstelling gewekt. Met mijne lieve kinderen bleef het voortdurend goed gaan.

Piet werd in November '86 in het Kinderzendingshuis geplaatst, Wim eerst in Mei '87, wijl hij eerst een winter in Holland door moest brengen om dan ingeënt te kunnen worden. Doch ook dat is met goed gevolg geschied. Lang bleef Wim in Nigtevecht bij mijn ouders en was ook nu en dan te Amsterdam. In het najaar van '86 zijn de kinderen er langen tijd geweest en heeft vader Knolle dubbel van hen genoten. In Januari '87 nam de Heer hem na een kortstondige ziekte in den ouderdom van bijna 81 jaren tot zich.

Na thuiskomst, 18 februari 1888, duurde het nog bijna een jaar eer Jens er toe kwam zijn verslag af te maken.

4 Januari 1889 Doreh. 30 Juni '87 huwde ik met mijn lieve 2e vrouw Karolina Maria Martha Mosche. Geboren te Mansinam 24 April 1866 vertrok zij van daar in het laatst van '66 naar Meoswar. Helaas reeds in April 1868 stierf haar vader en vertrok zij met haar lieve moeder naar Ternate. Deze hertrouwde in '69 met br. J. van Hasselt. Martha bleef toen tot '73 bij den Resident te Ternate, kwam toen weer bij haar ouders te Mansinam en vertrok met hen in '75 naar Holland om later in Duitschland tenhuize van haar grootmama en hare tantes te Greuszen in Thüringen hare opvoeding te ontvangen. Door de vriendschapsverhouding met br. van Hasselt, de pleegouders mijner kinderen, leerde ik haar uit de brieven kennen en met volle toestemming harer moeder en tweede vader, dong ik om haar hand. Gode zij dank voor Zijn heerlijke leiding met zulk gevolg, dat wij thans een zeer gelukkig paar zijn. [...]

Ons huwelijk werd den 30 Juni 1887 kerkelijk voltrokken in de Janskerk door onzen hooggeschatten vriend prof. J.J.P. Valeton, hoogleeraar te Utrecht. Veel en allerlei blijken van belangstelling mochten wij in die dagen, zoo van oude als van nieuwe vrienden ontvangen waarvoor ons hart den Heer en de menschen dankbaar is.

Daar het Bestuur der Zendingsvereniging wegens mijn gezondheid bezorgd was, raadde het mij aan niet voor October de reis naar Indië te aanvaarden, en eenige heeren brachten eenig geld bij elkaar voor een reis naar Duitschland tot versterking en verkwikking. [...]

Half Augustus 1887 begon hun huwelijksreis. Ze reisden per spoor en maakten een boottocht over de Rijn. Daarna bezochten zij in het Oosten van Duitsland ooms en tantes en verder bekenden van Martha. "Met schroom" voldeed Jens aan meerdere verzoeken om lezingen te houden over de zending, de "Vorträge über Land und Leute und Wirkungsarbeit auf Neu Guinea".

In September was de vakantie voorbij.

Martha was jarig den 24 September en wij hadden de kinderen beloofd dien dag in Utrecht te vieren. Zaterdagavond 24 September laat kwamen wij thuis en namen nu onze intrek in het Zendingshuis, daar onze kamers bij van Bueren reeds weder verhuurd waren. Zondag na de kerk waren wij met de kinderen, de broers van Martha en Sylvia den ganschen dag gezellig bijeen. Wim en Piet waren overgelukkig en wij niet minder, dat zij bij ons waren. Nu naderde ook ras de dag der scheiding.

Had Jens uitvoerig stilgestaan bij het verdrietige afscheid van Mina van Hasselt en Piet, nu hij zelf afscheid van zijn kinderen moest nemen was hij veel korter van stof.

17 October 1887 sprak ik afscheid in Utrecht in de Janskerk. Die week gingen wij nog naar Amsterdam, Haarlem en namen te Nigtevecht afscheid van onze bejaarde ouders, broeder en zuster. Met mijn arme moeder had ik zeer te doen. Waarschijnlijk zien wij elkander niet weer.

21 October nam ik afscheid in Utrecht van eenige vrienden waar ik hier vermeld vooral de familie Idenburg waarvan wij zoo veel gastvrijheid en vriendschap genoten hebben den ganschen tijd van mijn verblijf in het Vaderland. Het afscheid van mijn lieve kinderen viel mij ontzettend zwaar. God de Heer geeft kracht om dit te doorstaan. Aandoenlijk was het te zien hoe bitter bedroefd Deventer van hen kwam. De arme jongen had het hard te verantwoorden. Nu ik dit schrijf is er reeds meer dan een jaar verlopen, en mag en moet ik getuigen: de Heer heeft alle dingen ten opzichte van de kinderen wel gemaakt. Gedurig ontvingen wij goede tijdingen van hen.

22 October 1887 vertrokken wij met het S.S. Utrecht van de Rotterdamsche Lloyd. Den vorigen dag waren wij de gasten van het Sangir Comité, dat 3 zendelingen uitzond: de brs. Ottow, Kelling en Vonk; deze zouden onze reisgenooten zijn aan boord der Utrecht. [...] Zaterdagmiddag ten 4 ure vertrokken wij; vele vrienden deden ons uitgeleide aan boord.

Over de mailreis en onze medepassagiers heb ik niet veel te zeggen. Geen enkele der passagiers heeft een blijvende indruk op ons gemaakt. Wij waren met allen goed, met geen enkele intiem. [...] Op mijn verzoek werd mij toegestaan Zondags Godsdiensstoefening te houden voor matrozen en militairen. Daarvóór hadden wij zendelingen ook een uur gemeenschappelijke Godvereering en gebed en gezang. Een enkele Zondag dreigde er verstoring door opzetting der onderofficieren, die mij beschuldigden ten onrechte als de oorzaak, dat zij geen tweede comédie voorstelling, op de eerste, in het Suezkanaal gehouden, mochten doen volgen. [...]

3 December 1887 kwamen wij te Batavia. Door de heer Ottow, die zijn broeder afhaalde, vernamen wij, dat zr. Haag overleden was. Nochtans wachtte br. Haag ons ten zijnent en kon ons allen logeeren. Wij hadden recht met hem te doen, hij miste veel in haar, die hem een rechte hulp was in zijn veel omvattend werk. Met onze komst was hij zeer ingenomen en animeerde ons zeer een boot overteblijven; dit kon evenwel niet. Op 8 December vertrokken wij weder met de Utrecht naar Soerabaia.

| | Ons verblijf daar duurde 9 dagen waarin wij onze inkoop en proviand en eenig bouw materiaal deden.

Zoals we inmiddels gewend zijn van deze zendeling werden ook nu weer vele visites afgelegd, die meestal vantevoren in een kort briefje aangekondigd werden.

27 December vertrokken wij met het S.S. Generaal Pel, gezagvoerder v.d. Ham. Aan den morgen van ons vertrek werden wij in Deventer zeer teleurgesteld. Hij was bij het roepen niet present en wij hadden alle reden te vermoeden, dat hij zich door Javaansche scheepjongens had doen ompraten om in plaats van naar Nieuw Guinea terugtekeeren met hen dienst te nemen op een schip. Voor 't oogenblik was er niets aan te doen en konden wij niets anders doen dan de familie Wolff verzoeken hem op te sporen en zoo hij berouw toonde hem optezenden. Zijn passage was reeds betaald en met den agent der boot bepaalde ik, dat zoo hij terugkwam en ons volgen wilde, hij met den volgenden boot zou reizen. Anders zou de passage te Soerabaia terugbetaald worden aan het kantoor van v. Leeuwen en Co, onze agenten.

Deze zaak stemde mij zeer treurig. Deventer had altijd gezegd bij mij te blijven. Was hij nu gewend aan een zeker Europeesch leven, niet meer gelukkig om naar Nieuw Guinea te gaan of hadden de Javaansche jongens van de Utrecht hem bepraat. De tijd zal het leeren. [...]

Tegen den middag van 24 December kwamen wij te Makassar aan. Wij kenden daar niemand. [...] wij bleven aan boord. Het waren dorre Kerstdagen. Den geheelen dag niets anders dan 't geluid der stoomkranen bij het lossen en laden. Wij wandelden menig maal de stad in en voelden ons geestelijk verlaten. [...]

Via Ambon en Batjan (visites, visites en nog eens visites!) ging de reis naar Ternate.

Bij het aankomen te Ternate was de steiger zwart van de menschen, daaronder ook Anserbloelan, de Majoor oppasser van den Resident Schenk, waar Martha in huis was geweest en hij had haar als kind goed gekend en was dikwijls met 't toezicht op haar belast geweest. Nu verklaarde hij aan de omstanders, dat zijn oude oogen nat werden nu hij de nonja, de dochter van de zendeling te Meoswaar terugzag. Br. Beijer was spoedig aan boord en bracht ons naar zijn woning. Daar kwamen ook al spoedig br. en zr. de Graaf om ons welkom te heeten.

Ons verblijf te Ternate duurde tot 4 Februari en dreigde bij aanvang nog langer te zullen aanhouden door de kolossale prijs f 1500,- welke de heer Bruijn voor onze overtocht eischte. Daar Z.Ed. gebruik wilde maken van de omstandigheid, dat zijn schoener, de Adolphine, de eenige was op Ternate en geen andere gelegenheid dus, dacht hij veilig den prijs zoo hoog te kunnen stellen. Om zulk een prijs te betalen had ik echter geen vrijmoedigheid en stelde als maximum f 1000,-, onder beding, dat zoo er geen laadruimte genoeg overbleef voor mijne goederen, deze een volgenden reis der Adolphine in het najaar franco moesten overgevoerd worden. Na eenige dagen van spanning voor ons besloot toch de heer Bruijn in dien zin te contracteeren en werd ons vertrek bepaald op 4 Februari. [...]

Een maand op Ternate moeten blijven betekende vele visites afleggen voor het echtpaar.

Zijn beschrijving van een hiervan volgt hier.

Met de familie de Graaf bezochten wij ook op een avond den Sultan van Tidore en werden door Z.H. en de Sultane minzaam met thee, cigaren en koekjes ontvangen in zijn groote voorzaal waarin eenige oude schilderijen hingen, die wat lijsten betreft en ook de beschadigde voorstellingen betreft, zeer wel hadden gepast bij een uitdrager in den Jodenhoek in Amsterdam. Een Seraphimorgel, door Z.H. overgenomen van Gustaaf Geissler, doch waarop hij, noch de Sultane, noch iemand der hofhouding kon spelen, werd nu en dan door mij of door Jansje de Graaf bespeeld en gaf eenige afwisseling aan de gesprekken, die in den beginne zeer levendig waren maar met thee en koekjes al dra begonnen te kwijnen. [...]

De 2e boot in Januari verblijdde ons niet alleen met brieven van onze geliefde kinderen in Holland, maar niet 't minst met het verloren schaap, dat wij op Soerabaia onmogelijk konden zoeken, namelijk onze Deventer, die nu opeens voor ons stond. Nauwelijks ontvingen wij de tijding, dat de boot gearriveerd was of Deventer was er ook. Ons vermoeden werd nu door een lang verhaal bevestigd met de bijvoeging, dat hij dom gehandeld had.

Het scheen wel, dat hij blijde was, weer bij ons te zijn en hij dankbaar was dat hij door de goede zorg van mevrouw Houtbeckers ons was nagezonden. Die grap kostte mij aan logieskosten van hem te Soerabaia f 20,-; nu ik betaalde die gaarne, waar hij mij nu mededeelde, dat hij met vrijen wil en verlangen tot ons terugkwam om verder naar Nieuw Guinea, zijn vaderland, met ons te gaan. Zijn gedrag op Ternate liet nu ook niets te wenschen over en op de vendutie van de Graaf was hij steeds aan mijn zijde en verlangde, dat ik hem een paar schoenen kocht en was overgelukkig toen ze hem bij de verkoop werden toegewezen. Bij feestelijke gelegenheden of als hier eens een enkele maal Europeanen in de kerk zijn, bewijzen zij hem nog goede diensten.

III.A. PERIODE 1888 - 1892

III.A.1. Berichten uit andere bronnen, 1888 - 1891

Tijdurende de eerste vier jaar na de terugkeer op Doreh heeft Jens geen dagboek bijgehouden. De teksten die hier volgen zijn ontleend aan de "Berichten der Utrechtsche Zendings Vereeniging" waarin naast mededelingen ook brieven en verslagen van de zendingen werden gepubliceerd. Daarin treft men ook jaarlijks een "Verslag van den Staat en Werkzaamheden der Utrechtsche Zendings Vereeniging" aan. Allereerst was daar een brief van Jens, geschreven aan de U.Z.V. en geheel afgedrukt in de "Berichten" van die vereniging waarin hij verslag deed van de aankomst te Mansinam en Doreh.

Mansinam 5 Maart 1888

Aan H.H. Bestuurders der Utrechtsche Zendings Vereeniging.

Wachtte Heeren!

[...] Zondag 26 Februari kwamen wij hier aan. Van Ternate, waar wij 4 Februari vertrokken, hadden wij eene betrekkelijk lange reis. Op Sorong, eene plaats op Galawatti, moesten wij om den sterken N.O. wind binnenloopen en eenige dagen blijven. Daar wachtte ons reeds eene voorproef van Mansinam en Doreh door de vele Papoea's van die beide plaatsen, mij meest allen bekend, die wij daar ontmoetten, en die allen evenals wij op goeden wind wachtten om met hunne betrekkelijk kleine prauwen naar Mansinam en Doreh terug te keeren. Mijne lieve vrouw kon nu vast zien met welk volkje zij hier te doen zou hebben, en al kende zij er niemand van, menigeen herkende in haar de dochter van den helaas zoo vroeg gestorven zendingling van Meoswar. [...]

25 Februari tegen de avond kregen wij de kust van Mansinam in het gezicht, en wij vermoedden, dat wij nog dien avond zouden binnenloopen; onze harten waren brandende van verlangen. Dan, helaas! de wind draaide en de stroom dreef ons al verder en verder van het eiland af. Tegen 11 uur gaven wij de hoop voor dien avond op en begaven ons ter ruste. Doch toen wij even in de kajuit waren, berichtte de Kapitein ons de komst van eene prauw, die nog ver af door twee gewerschoten hare aankomst meldde. Wij spoedden ons naar het dek, en ja, daar hoorden wij een vroolijk welkomstlied, en zagen in de verte op de hooge deining eene prauw dobberen, geroeid door de Christenen en schooljongens van Mansinam. Nog een oogenblik, en ik hoorde de mij zoo welbekende luide stem van br. van Balen: "Jens, zijt gij daar? heb ik je eindelijk?" en op mijn toestemmend antwoord een driewerf hoera van de zwaar bemande prauw, gevolgd door een welkomstgezag, dat mij op dien oogenblik schooner in de ooren klonk, dan ooit de heerlijkste muziek in Holland of Duitschland gehoord. Nog eenige seconden en de meesten der opvarenden waren aan boord van onzen schoener, en kon ik hun de hand drukken. Menig oog werd vochtig bij dit wederzien; er was dan ook oorzaak van vreugde, maar ook van weemoed, vooral als ik dacht aan de vele beproevingen sinds mijn vertrek, waarvan ook onze br. van Balen zoo ruimschoots zijn deel heeft gehad. Aan slapen werd thans niet gedacht. [...]

De wind was stil, de stroom naar buiten, en zoo dreven wij in angstige spanning voort, hopende en biddende dien dag nog Mansinam te kunnen bereiken. Zoo na bij

de plaats onzer bestemming, zoo na voor mijne Martha bij het ouderlijk huis, en dan nog de kans van naar buiten ver afgedreven te worden, dat was werkelijk eene geduldsbeproeving! Gode zij dank, de Heer hoorde onze gebeden, en tegen 11 uur beschikte Hij ons een weinig goeden wind, en naderden wij ons doel. Daar kwam weder eene prauw, de roeiers net gekleed, blauwe baaitjes met roode kragen afgezet, en weer een vroolijk, zinrijk lied op de lippen. In hun midden zit een kleine, maar flinke, stevige Hollandsch-Papoesche jongen, het is Bertus, het eenige kind van vader en moeder van Hasselt, dat nog thuis is; hij brengt den welkomstgroet onzer ouders en een brief, dat zoodra het schip wat dichterbij is, papa zelf komen zal. Nu, ook dat was voor ons beiden eene verrassing; onze kleine man staat wel een beetje bedremmeld, herkent oom Jens, doch had zich zuster Martha zeker niet zoo groot en flink voorgesteld. Wij naderen nu allengs meer en meer; tal van kleine Papoesche prauwen komen ons schip omringen om ons te begroeten; met eene gansche vloot naderen wij nu Mansinam. Daar komt eene sloep aan van het kleine stoomschip Corredo, dat op de reede van Doreh lag, en daarin vader van Hasselt, die nu na den dienst te Mansinam tot ons kwam. Welk een wederzien! In zulke oogenblikken kan men niet spreken, maar ziet elkaar maar gedurig weer aan; het hart kan geen woorden vinden, maar smaakt bovenaardsche zaligheid. Wij naderden al meer en meer; nu kunnen wij de huizen aan het strand, waarvan enkelen met vlaggen getooid, onderscheiden, en daartusschen eene menigte vrouwen en kinderen. Onder saluutschoten van het schip varen wij langzaam de baai binnen. Daar zien wij ook moeder van Hasselt te midden der Christenvrouwen aan het strand. De Kapitein der Corredo is zoo vriendelijk haar met zijne sloep te gaan halen; nog eenige oogenblikken, ... zij is aan boord, en moeder en dochter liggen in elkanders armen! Dat wederzien waag ik niet te beschrijven; geen oog noch van Maleier, noch van Papoea bleef droog. Het was een aandoenlijk schouwspel, dat wel nimmer uit het geheugen zal gaan van hen, die het bijwoonden. [...]

Te 1 uur viel het anker op de reede van Mansinam. Welk een opwekkend gezicht nu op het strand! Van eenige der Papoesche huizen waaide de vaderlandsche driekleur. Het strand is bezaaid met menschen, de meesten net gekleed! Welk een onderscheid nu en voor 11 jaren, toen ik hier voor het eerst voet aan wal zette. Ja gewis, vele zijn de beproevingen in de zending op Nieuw Guinea, en menigmaal werd die arbeid ernstig bedreigd, doch voorwaar, ook hier heeft de Heer in de laatste jaren heerlijk gezegend!

Doch nu moeten wij aan wal, en het scheepje, dat ons 22 dagen ter woning gestrekt heeft verlaten; en ... wij doen het gaarne! Met de sloep roeien wij naar het strand, waar ons eene hartelijke ontvangst wacht van Christenen en heidenen. De eersten hebben in den nacht, nadat zij onze aankomst vernamen, niet stil gezeten, en voor den ingang van het zendingserf tot het huis eene eerepoort van levend groen gemaakt, rijkelijk met bloemen versierd; in de voorgaanderij prijkt een kleurig schild met de woorden: "Welkom in de ouderlijke woning"; op de tafel staat een geurig bouquet. De schoolkinderen scharen zich nu voor het huis, en zingen hunne welkomstliederen. [...] De volgende dagen vonden ons druk bezig met het uitpakken van onze goederen, waarbij br. van Balen mij niet weinig hielp. Hierbij mag nog wel opgemerkt worden,

dat het vervoer onzer goederen van het strand nu geheel geschiedde door onze eigene menschen, en wij geen hulp van buiten noodig hadden. Ook dat is vooruitgang. [...]

Op Kwawé vond ik, behalve het huis, dat in den tusschentijd ingevallen was, meest alles, zooals ik het verlaten had. Filippus en Christine Candacé hebben trouw hun best gedaan, hoewel hun invloed op Kwawé door den materialistischen zin van het volk niet groot was. Voor de oude kerk, die het ook niet meer houden kon, heeft Filippus een waarlijk net hulpkerkje gezet. Ook hier is de bevolking blijde over onze terugkomst, doch meer om de stoffelijke dan om geestelijke winst. [...]

Het orgel, mij door de vrienden te Utrecht in onze bruidsdagen geschonken, doet nu, zoolang ik geen huis te Doreh heb, dienst in de kerk te Mansinam. [...] Het getal vrijgekochte kinderen, zoo op het zendingserf als in enkele gezinnen der Christenen, is ook in dien tijd zeer vermeerderd; onder hen vond ik vele nieuwe gezichten; mochten allen opgroeien tot eer van Christus, en door een godvruchtigen wandel het Evangelie onder hunne landgenooten aanbevelen!

Dan volgde een brief d.d. 23 Februari 1889, die ditmaal niet letterlijk werd afgedrukt in de "Berichten", maar naverteld:

Ook in dat jaar liet God het hem aan niets ontbreken, en bekrachtigde hem om zijn werk met vreugde en hoopvol te verrichten. Voor het oogenblik echter kan hij nog niet spreken van voortgang van het Evangelie te Doreh. Veel toenadering van de zijde der bevolking is er niet.

Onze broeder heeft dit jaar vooral besteed aan het in bewoonbaren staat brengen van de vervallen gebouwen, aan de omheining van het geheele erf en aan het graven van een put, die hem te allen tijde frisch water geeft. Daar hij zelf van beroep noch timmerman, noch metselaar is, kost het gereedmaken eener definitieve woning hem heel wat hoofdbreken. [...]

Door de langdurige droogte ontstond op veel plaatsen gebrek, en menigmaal hoorde hij de aandoenlijke klacht: "Mijnheer, ik heb honger." Allen kon hij onmogelijk helpen, maar hij deed wat hij kon. Een zijner vroegere catechisanten, dien zijn vrouw van kleeding voorzien had, bleef op eenmaal weg, en liet zich in geen 4 weken zien. Op eens stond hij weer voor zijn oogen. Op Jens' vraag, waar hij al dien tijd was geweest, kreeg hij ten antwoord: "in mijn tuin; ik was beschaamd in de kerk te komen, daar ik mijne kleeren op het schip voor sago verkocht had." Ware hij komen werken, hij had den kost kunnen verdienen, doch luieren is het hoofdbrek van den Papoea. De Christenen geven gelukkig meer blijken van werklust.

De ons bekende Martinus Deventer is den 17den Januari in de kerk te Mansinam door br. Jens in den echt verbonden met de uit van Hasselts Gedenkboek bekende Johanna Semboek. Veroorzaakte Deventer voor zijn huwelijk door zijn driftig humeur nog al eens moeilijkheden, hij is thans veel in zijn voordeel veranderd, en wordt bij den dag een trouwer helper. Het is zijne begeerte metertijd onderwijzer te Doreh te worden; hij heeft daarvoor wel aanleg. Moge hij nog eens voor velen te Doreh ten zegen worden!

Onverwachte hulp dook op bij de bouw van het nieuwe huis:

Te Doreh openbaarde zich deze welwillendheid van den Commandant en officieren van de Koninklijke Nederlandsche Marine, op bezoek te Doreh en Mansinam, in krachtdadige hulp bij den bouw van het huis van br. Jens. Deze had Zaterdag 6 Juli juist de fondeering van zijn huis voltooid. Ook verder was alles gereed, en moest nog slechts worden opgezet. Maar daar het in de hoogte werken der zware ijzerhoutbalken de krachten van hem en zijne jongens te boven ging, had hij reeds gevreesd nu verder te zullen moeten wachten totdat de menschen van den rijstooft van Amberbaken waren teruggekeerd. Daar verscheen den volgenden dag op eenmaal het stoomschip "De Ruijter" in de haven van Doreh. En toen nu bij een bezoek op het zendingserf de Commandant en eenige officieren den stand van zaken vernamen, boden zij onzen broeder aan hem met hunne manschappen te komen helpen. "Hoeveel wilt gij er hebben? Is 50 man genoeg?" Br. Jens schrijft: "ik wist niet of ik waakte of droomde; zulk een verrassing was mij nimmer voorgekomen, en dat nu in betrekking tot het huis, dat mij al zoo vele slapelooze nachten had gekost." Hij antwoordde, dat 10 man voldoende was, en kort en goed, den volgenden morgen verschenen dan ook 10 flinke Hollandsche matrozen met den baas timmerman aan het hoofd. In 2,5 dag stond nu het geheele geraamte, 11,50 meter lang, en 10 meter breed, verdeeld in 5 vertrekken, met eene gang in het midden. "Merkwaardig," zo schrijft onze broeder, "dat ik juist den Zaterdag te voren met de jongens de fondeering had klaar gekregen; nu was alles hard en droog; ware het schip 3 dagen vroeger gekomen, men had mij met den besten wil niet kunnen helpen."

Met Deventer, die in het verleden toch voor zoveel problemen gezorgd had, leek het intussen steeds beter te gaan, zoals bleek uit de "Berichten van de Utrechtsche Zendings Vereeniging" van 1891.

De getrouwe lezers onzer Berichten kennen den naam van Martinus Deventer, den helper van onzen br. Jens op Doreh. In het vorige jaar kwam tot het Hoofdbestuur het verzoek van br. Jens om dezen Martinus aan te stellen tot vasten helper met een maandelijksch inkomen. Dit werd toegestaan, en 1 Januari van dit jaar, is die benoeming ingegaan. Br. Jens vond, met het oog op het onstandvastig karakter der Papoea's, geraden dat Martinus zich voor 10 jaren verbond. Deze heeft hierin toegestemd, en hij is zeer dankbaar voor de hem bewezen onderscheiding. In de school, bij den huisbouw, in alles moet hij hulp verstrekken, en dat doet hij gaarne. [...] Op den Zondagmiddag, waarop br. Jens ons zijn laatsten brief schrijft, klinkt hem het harmonica-spel van Martinus aangenaam in de ooren. Deze heeft de jongens om zijn huisje vergaderd, die Sankey- en zendingsliederen zingen, dat het een lust is. De reden, waarom wij dit eenigszins uitvoerig mededeelen, is de bijzonderheid, dat het Hoofdbestuur een briefje van Martinus in zijne eigene taal heeft ontvangen. Wij laten dit hier volgen met de vertaling, die broeder Jens er aan heeft toegevoegd.

"Habar bië ro Toewansi beprenta ro Utrechtsche Zendings Vereeniging, si froer aja bé Betoelong ro pandita Jens, ro sewa roepia samfoer ro paik osso, aja Martinoes Deventer ma orne ro marisein Ansonna ja besaksi; ja meof ja kain ro faraver pandita taun samfoer, ma ja marisein ja froer nasraun fararver kaim rosei pandita i kofein maro oja. Martinoes

Vertaling: De goede tijding van H. H. Bestuurderen van de Utrechtsche Zendings Vereeniging, dat zij mij tot helper aanstellen van den Zending Jens, op een tractement van f 10,- 's maands, heb ik, Martinus Deventer, met vreugde ontvangen. Thans betuig ik, dat ik wensch te blijven in het Zendingswerk tien jaren, en wensch (vrij) te zijn in al het werk, dat mij door den Zending bevolen wordt.

Martinus Deventer."

Dorch, 1 Januari 1891.

Dit briefje, werkelijk met goede hand geschreven, verblijdt ons ten zeerste, allereerst voor broeder Jens, die daarin een opwekkende vrucht mag zien van zijn werk, voorts om Martinus zelve, die zich zoo kennelijk de gunst van onzen broeder verwierf. Moge hij zich deze steeds waardig maken, en stelle de Heer hem tot een rijken zegen voor zijne landgenooten!

III.3.2. Het huisgezin van den zending Jens , 1889

In de de "Berichten" van 1889, worden de leden van het gezin op het zendingserf aan de lezers voorgesteld, zoals Jens ze in een brief aan het bestuur beschreven had.

Stellen wij ons onzen broeder met de zijnen voor in het huis, waarin zij nu omstreeks een jaar wonen. De doeltreffende wijze, waarop het na veel arbeids is ingericht, vergoedde eenigermate het gemis aan een beschaafden omgang, die daar buiten niet te vinden is. Wij vertegenwoordigen ons het gezin in het midden der woning in een flinke kamer, waar behalve de noodige meubelen ook een orgel staat. Het is Zondagavond: alle huisgenooten zijn bijeen; met afwisseling bezien zij platen en prenten, bespreken hetgeen den voor- en namiddag bij de godsdienstoefening is gehoord, zingen liederen, die zij besluiten met den avondzang in de Noefoorsche taal. Laat ons nu eens kennis maken met het gezelschap, dat daar bijeen is. De beide Hoofden behoeven wij u niet voor te stellen. Met welgevallen staren de ouders Jens op hun gezin en bij wijlen vliegen hunne gedachten naar Utrecht, waar hunne beide zoontjes Willem en Pieter worden opgevoed.

Wij ontwaren den inlandschen Helper in het Zendingswerk, Martinus Deventer, reeds in '79 in het gezin van br. van Hasselt en sinds '82 in dat van br. Jens opgenomen. Met dezen vertoefde hij voor 4 jaren in Holland, waar hij o.a. in '87 den Zendingdag bijwoonde in de Domkerk. Hij is de meest ontwikkelde onder de Papoesche christenen. Hij is gehuwd met Johanna, dus genoemd naar de Johanna-school te Utrecht, welke kinderen in '76 het geld zonden om haar vrij te koopen. Br. Jens besloot hiertoe, toen hij haar gezien had, zittende in de heete zon aan het strand op een hoop handelsgoed en gereed om als dat behandeld te worden. Aan haar heeft zr. Jens een uitnemende hulp. Hun dochttertje is nu 2 jaar, een aardig, doch teer kindje, dat al dapper met moeder mee zingt.

Wij vestigen nu het oog op Simon Koerenni, ongeveer 30 jaar oud en zijne 26 jarige vrouw Dina. Hij was vroeger aan huis bij br. Bink. Nadat hij eerst weer tot de negorij was teruggekeerd, kwam hij in '84 bij br. Jens, en meldde hij zich aan tot het

dooponderricht. Gedurende het verblijf van onzen broeder in Holland, sloot hij zich aan bij br. van Hasselt, door wien hij met Dina in de kerk in den echt vereenigd werd. Toen br. Jens in '88 teruggekomen was, nam hij beiden doop en belijdenis in de gemeente op. Niettegenstaande Simon te strijden heeft met zijne talrijke heidensche familie, blijft hij tot heden aan de belijdenis van het Evangelie getrouw.

Dina kwam als 13 jarig meisje in des Zendinglings woning. Haar aard is slordig, behalve in haar naaiwerk. Sedert '89 lijdt zij aan eene afzichtelijke huidziekte, die haar het gebruik harer beenen heeft ontnomen en haar vriendelijk gelaat heeft misvormd. Dit is èn voor haar èn voor haar man eene zware beproeving des geloofs, die hen echter lijdzaamheid leert. In de kerk kan zij niet komen, maar br. Jens liet Simon een huisje bouwen, zoo dicht bij de kerk, dat zij elke prediking, oefening en catechisatie kan hooren, benevens het lezen en zingen der schoolkinderen. Naar den mensch gesproken is haar kwaal ongeneeselijk. Haar hoop is op een verheerlijkt lichaam, dat de Heer haar in den grooten dag der opstanding geven zal.

Voorts Lucas Baderani, een binnenlander van 30 jaar. Reeds in '85 toonde hij meer dan gewone belangstelling. Toen woonde hij met eenige familieleden, in het bosch, achter het Zendingserf. Hij is de eenig overgeblevene van een stam, die in 50 jaar geheel is uitgemoord. Met zijn broeder Christiaan legde hij, na gedoopt te zijn, in '90 geloofsbelijdenis af. Zijne vrouw, die 6 jaar ouder is dan hij, heet Jacoba. Zij is geboren te Thabé bij de Humboldsbaai. Het teeken van den Stam, waartoe zij behoort, is te zien aan hare doorboorde neusvleugels. Op 10 jarigen leeftijd werd zij door de Waroppners gevangen en verkocht op Ansoes, daarna onderging zij hetzelfde lot op Biak, later nog eens op Croedoe. Eindelijk kwam zij door verkoop op 20 jarigen leeftijd in handen van zekeren Toendoppi, een man uit den kampong Mennoebibo op Mansinam, totdat deze haar ten slotte te koop aanbood bij br. Jens. Hij kocht haar vrij voor f 78,50. Het ging tamelijk wel, behalve dat zij nu en dan eenige klappernoten stal. Toen br. Jens in '78 br. Woelders, die in Holland was, op Andai verving, geraakte zij in verboden betrekking met een Arfakker. Dit werd voor haar een bron van diepe ellende. Daarna kwam zij te Mansinam bij br. van Hasselt, die haar vol liefde in zijn gezin opnam. Dit is haar tot zegen geweest. Eindelijk werd zij in '88 door br. Jens opgenomen. Toen deze bemerkte dat de begeerte om den Heer te volgen, oprecht bij haar was, zette hij het reeds door haar ontvangen godsdienstonderricht voort, en nam hij haar na afgelegde belijdenis met vrijmoedigheid door den Doop tot lidmaat der gemeente aan. Sedert haar huwelijk met Lucas woont zij op het Zendingserf te Doreh, helpt zr. Jens met de wasch, en bewijst zij door haar leven dat zij de genade Gods niet te vergeefs heeft ontvangen.

Wij vervolgen met ons oog te laten gaan over de verdere leden der huisgemeente te Doreh. De rij der ongehuwde meisjes wordt geopend door Kato. Deze is op 12 jarigen leeftijd te Biak geroofd, en werd te Mansinam te koop aangeboden in '84, waar zr. van Hasselt haar voor br. Jens vrijkocht. Daarna leed zij langen tijd aan eene besmettelijke huidziekte. Hierdoor bleef zij wat achterlijk en ongeschikt voor huiselijke diensten, die zij nu vlug en handig bewijst, uitgenomen zulke tijden, waarin booze buien haar overmannen. Voor eenigen tijd was zr. Jens door een duizendpoot gebeten, maar het was roerend om te zien hoe Kato alle middelen bedacht en aanwendde om de smart te lenigen. Ook op catechisatie munt zij uit.

Na de 17 jarige Kato letten wij op de 50 jarige Rossie, die in '89 door de bevolking voor heks verklaard werd. De eigenaar was genoodzaakt haar te verkoopen. Met hare groote, rollende oogen, haar vermagerd lichaam, en zonderlinge bewegingen had zij iets angstwekkends. Zij is uit de negorij Waroppen bij Wandammen, is moeder van vele kinderen, die voor een deel zijn gestorven, voor een deel in slavernij zijn. Daar zij de Noefoorsche taal niet verstaat, is het moeilijk haar iets aan het verstand te brengen, toch is haar iets van den Zaligmaker bekend. Werken kan zij niet veel; dit bestaat in het schoonhouden van een gedeelte van den tuin.

Ons oog ziet verder op een 10 jarig lief kind Lena geheeten. Zij kwam in des Zedelings woning, doordien hare ouders niet langer samen wilden wonen. De vrouw werd naar hare familie gezonden; de bruidschat moest worden terug betaald; het meisje werd door br. Jens voor f 66 vrijgekocht. Gedurende 4 jaar was het arme kind van de eene hand in de andere gegaan, bijna op al de eilanden in de Geelvinksbai; eindelijk verklaarden 7 jonge lieden, in wier bezit zij was, dat zij haar zouden verdrinken, indien de Zedeling haar niet kocht. Volgens de adat mocht het meisje niet in de familie blijven. Br. Jens heeft zich in het geheel niet te beklagen dat hij haar tot zich nam. Hij en zijne vrouw hebben al heel wat vreugde van haar beleefd. In huis is zij een goede hulp en op school maakt zij uitstekende vorderingen.

Een ander meisje van 12 jaar, Emma, kwam ook in '89 door vrijkoop in het huis van br. Jens. Met nog 10 anderen werd zij door Biakkers te koop aangeboden. Het was in die dagen te Doreh een echte slavenmarkt. Uit het binnenland geroofd, deed men het voorkomen als of eigen stamgenooten haar voor levensmiddelen verkocht hadden. Later bleek het dat zij door list uit het binnenland gelokt waren. Uitgehongerd kwam het meisje aan, doch zij knapte spoedig weer op en gaf veel goeds van zich te verwachten. Helaas, spoedig kreeg zij ontzettende beenwonden, waaraan zij lang en veel heeft geleden, mede doordien de wonden zich over geheel haar lichaam verspreidden; thans is zij hersteld en betoont zij zich ijverig op de school.

De jonge 4 jarige Hildegard, die nu volgt, is lichamelijk en geestelijk zeer achterlijk. Zij leeft letterlijk om te eten. Van hare vroegere - waarschijnlijk zeer droevige - omstandigheden kan zij niets vertellen, dit alleen is zeker, dat zij al vroeg eene moeder heeft ontbeerd.

Voorts valt onze aandacht op Candace, die in April '90 in de woning des Zedelings kwam. Als slavin van zijn tuinman, den Majoor, bood zij soms kleinigheden te koop aan. Van hem werd zij losgekocht voor een hoogen prijs. In de eerste dagen ging het tamelijk goed. Maar zij maakte weldra misbruik van de zachtere behandeling, die haar ten deel viel. Hoewel zij 26 jaar is voerde zij niets uit en rookte van den morgen tot den avond cigaartjes, zoodat het "wie niet werkt, zal niet eten" op haar moest worden toegepast. Voor het oog helpt zij nu wel, maar luiheid en onoprechtheid blijven hare gebreken. Zij toont echter wel bij br. Jens te willen blijven, en wie weet wat de Heer door een christelijke behandeling nog van haar maken zal.

Eindelijk letten wij op de 40 jarige Sabina, die nog slechts enkele maanden bij onzen broeder woont. Beschuldigd van hekserij, is zij aan den oever des doods geweest. Half Mei jl. klaagde ieder hier over ongewone diefstallen in de tuinen. Op een middag hoorde zr. Jens een woest geschreeuw achter hare woning in het bosch, waaronder de kreet: "zij is gevangen, de heks." Eindelijk kwam Martinus met een

hakmes in de eene, met de vermeende heks aan de andere hand. De vrouw zag er ellendig uit, ongekamde haren, een lap om de lenden, angst op het gelaat, roepende: "ik ben geen heks, maar ik had honger, daarom nam ik suikerriet uit de tuinen; men wilde mij dooden, daarom vluchtte ik, ach, ach, nu moet ik sterven." Dadelijk ging zr. Jens haar met de kinderen tegemoet. Eenige Papoea's, die het zagen, riepen: "Njonja, doe het niet, laat de kinderen toch niet dicht bij haar komen, zij eet hun hart en lever op". De Majoor was onmiddellijk op het erf, hij nam haar ruw bij de hand, bracht haar in een prauwtje en roeide haar naar haar eigenaar in den kampong Rodi, een kwartier afstands van Doreh. De bewoners van den kampong wilden haar onmiddellijk dooden, maar hare eigenares bracht haar in des Zendelings woning. [...] Den volgenden dag kocht br. Jens haar voor f 40 vrij. Den Zondag daarop was de kerk zeer schaarsch bezet uit vrees voor de heks. Een week later was dit beter, maar toch gingen de vrouwen zoover mogelijk van haar af zitten. Thans is de arme Sabina geheel opgeknapt en niemand let meer op haar. Haar werk is nu, evenals dat van Rossi, den tuin schoon te houden en te wieden. Voor veel meer zal zij wel niet bruikbaar worden. Geve de Heer dat zij van alle booze geesten, bovenal van de zonde, verlost moge worden en den Heiland als haar Zaligmaker leere kennen.

Behalve deze 18 personen woont nog een zevental bij onzen broeder in. Hunne namen zijn: Hendrik 20 jaar, Sabboe 16, Serempi 17, Jozef 16, Jan 15, Loewi 18. Willem 6 jaar oud. Dezen met nog een drietal christenen uit de negorij maken de gemeente van Doreh uit, behalve de catechisanten.

Meenden wij met deze opgave, door onzen br. Jens op vriendelijken aandrang gegeven, geen ondiens aan onze belangstellende lezers te doen, ieder hunner zal beseffen, dat voor het onderhoud van die 25 personen heel wat noodig is. Het is dus waarlijk niet overbodig onze vrienden op het hart te drukken, dat zij ook aan deze behoeften denken. Men herinnert zich uit onze Berichten dat nu en dan giften inkomen voor het vrijkopen van Papoesche kinderen; mogen wij nu de behoeften om hen te onderhouden mede aan het hart der Zendingsvrienden leggen, opdat onze broeder en zuster ook in deze zorgen eenigermate verlicht mogen worden.

Ten slotte nemen wij de vrijheid eene bedenking te beantwoorden, die wellicht door het lezen van bovenstaande regelen bij sommigen zou kunnen oprijzen. Op Nieuw Guinea heerscht de slavenhandel, dien wij natuurlijk verfoeien. Maar wanneer de Zendelingen nu ook jongeren en ouderen koopen, schijnen zij dan niet eigenlijk dien handel door hun voorbeeld goed te keuren, ja geven zij de ouders geen gelegenheid om zich van de kinderen, die zij kwijt willen zijn, te ontdoen? Hier tegenover valt op te merken: de slavenhandelaars koopen en verkoopen de menschen, die daardoor dikwerf van de eene hand in de andere overgaan, de Zendelingen koopen hen vrij. De aldus vrij gekochten houden zij bij zich, al vallen zij hun nog zoo tegen; trouwens afzonderlijke opvoedingsgestichten zijn er op Nieuw Guinea nog niet. Daarbij, wat bedoelen zij met dit vrijkopen? Aanschaffing van bedienden? Neen, het eerste en voornaamste doel is, zoo als uit het meegedeelde blijkt, om ongelukkigen te redden en hen te brengen onder de beademing van het Evangelie. Dat zij, die daartoe in staat zijn, zooveel mogelijk de behulpzame hand bieden en aan arbeid worden gewend, spreekt van zelf. Reeds voor Papoea's, die opletten willen, moet het duidelijk worden,

dat het heel iets anders is, slaaf of slavin onder hun volk te wezen, dan lid van het huisgezin van een Zending."

In het "Verslag van den Staat en Werkzaamheden der Utrechtsche Zendings Vereeniging" over 1889 staan twee korte mededeelingen betreffende de eigen kinderen van Jens.

Twee zoons van onzen zending Jens, opgenomen in de Inrichting voor opvoeding van Zendingkinderen gaan school op de Nederlandsch Hervormde Burgerschool (Marnix-stichting) te Utrecht. Onze Vereeniging betaalt het schoolgeld en daarenboven f 400,- voor verplegingskosten.

Tot slot onder de "Mededeelingen" uit 1899:

Wij vernamen, dat den **17den April 1889** zr. Jens voorspoedig bevallen is van een zoon, die de namen **Frans Johannes** dragen zal, naar zijne beide grootvaders van moeders zijde, de zendingen Mosche en van Hasselt. Moge hij op hen, gelijk op zijn vader, gelijken! Volgens de ons geworden berichten waren moeder en kind welvarend. Wij verblijden ons van harte in deze uitbreiding van onze zendingsfamilie. God blijve ze zegenen !

III. 4. PERIODE 1892 - 1899

III. 4. 1. Het dagelijks leven op de zendingspost Doreh

2 Januari 1892. Zonder dagboek gaat het niet.

Het jaar, dat achter ons ligt, was in menig opzicht een goed jaar voor ons gezin. Onze dochter **Wilhelmina Theresa Lambertha** werd 4 Februari 1891 geboren en allen bleven gespaard. Ons huis werd voltooid, de verhouding met de bevolking was goed, doch helaas van doorwerking van het Evangelie bespeurden wij weinig. Wij zagen veel knoppen maar 't werden geen bloemen.

Een heerlijk kerstfeest ligt achter ons. [...] Velen van Mansinam waren tot ons gekomen. Wij hadden een heerlijke avond. In de groote kamer vonden een 60 plaats en evenzoo veel in de verlichte voorgaanderij. In den tuin voor het huis waren nog een menigte heidenen, die zich allen zeer ordelijk gedroegen. Onze kinderen en die van Mansinam ontvingen allen een stel kleren en een of meer presenten, Johannes een kast, Jacoba een tafel. [...]

Br. Meijweg, sedert 23 Januari '91 onze huisgenoot, had ook veel behagen in onze feestviering. Den volgenden dag hadden wij een feestelijke samenkomst in de kerk. Na de prediking, er was dien morgen een bijzonder goede opkomst, ontvingen zij allen eenige versnapering en presenten bestaand in pijpen tabak, gambier, messen, spiegels, kralen en koperdraad. Na ons middageten werden wij opgeschrikt door 't geroep: Kappal foor, Kappal foor. Jawel, het was de Camphuis, die wij eerst den volgenden morgen verwachtten. Wij haastten ons naar Mansinam en kwamen daar aan, nadat Mama en Sylvia thuis waren. Het huis en erf waren vol Papoea's om hen te begroeten. Beiden zagen er goed uit en het was moeielijk te gelooven, dat Sylvia aan toevallen leed. Na de eerste begroetingen werd nu de boom verder klaar gemaakt en

alzoo konden wij nog Kerstfeest vieren te Mansinam. Ik keerde met Meijweg nog dien dag terug en hield 's morgens vroeg kerk, en deed daarna op Mansinam weder dienst als organist; 's middags keerden wij allen terug naar Doreh. De mailboot, die dien dag gelost had, loste nu 's avonds nog de goederen voor Andai en Doreh, een herrie van geweld! [...]

4 Januari 1892. Heden werden wij zeer verontrust door Serempie. Hedenmiddag kreeg hij 't in het hoofd, sloeg met een hakmes, liep gillend rond, verwoestte wat hem in zijn vaart tegenkwam. Eindelijk klom hij gewapend in een klapperboom op 't strand en stond daar in de gevaarlijkste positiën, nu en dan deze en gene bedreigende met pijlen en hakmes.

Een uur lang stonden wij de grootste angsten uit, dat hij er uit zoude vallen. Eindelijk gelukte het Martha en mij hem in verzeerde bewaring te brengen. Na hem met wat afleidende prikkels behandeld te hebben kwam hij wat tot rust, doch ik vrees voor hem het ergste.

16 Januari 1892. Zoo even kom ik terug van Andai, waarheen ik gister ging met Sylvia. Mijn plan was gisteravond naar huis te gaan, doch hevige regenbuien en wind beletten mij dat; nadat het weder tegen 7 uur wat bedaard was, stroomde de rivier zoo hevig, dat wij er niet uit konden met de prauw. Door de jongens werd de prauw op een veilige plaats geborgen.

Vanmorgen vroeg toen wij wilden vertrekken, bleek er een gat in getrokken te zijn of ingeslagen door de hevige stroomen. Hij was onbruikbaar, een groote teleurstelling voor mij. In Maart '91 kocht ik de prauw voor circa f 30,-. [...]

Het was mij overigens goed weder eens op Andai te zijn en besprak veel en velerlei met Woelders. Vanmorgen om half 8 van Andai gegaan was ik tegen 10 ure hier en werd mijn hart verkwikt door Martha, die met de kinderen mij aan 't strand stond optewachten.

Het leek zo goed te gaan met Deventer, maar helaas . . . !

23 Januari 1892. Een week van veel smart en zorg is voorbij maar smart en zorg zijn gebleven. Zondag hadden wij werkelijk een goeden dag.

's Avonds stroomde de regen, ik zat in de groote kamer te lezen. Martinus hoorde ik zoo nu en dan op zijn harmonica spelen, de jongens zaten in de achtergalerij. Toen wij bij het avondbrood zaten stooft Johanna als een razende de achtergalerij in, heftig schreeuwende en Martinus beschuldigende, dat hij kwaad met Kato gedaan had.

Kato nam ik dadelijk bij Martha in de kamer en deze bekende het kwaad. Martinus riep ik ook maar hij kwam niet. In stroomende regen liep ik naar zijn huisje. Hij ontkende eerst zeggende, dat Johanna hem dagelijksch met Kato beschuldigde, doch van zijn hele gelaat was te zien, dat Johanna het ditmaal niet mis had. Hij bekende dan ook en zeide, dat zijn hart als een doos was waarvan ik het deksel opende en zag wat er in was. Daarom zou hij ook maar weggaan.

Met vele woorden vermaande ik hem zich te verootmoedigen voor den Heer en de menschen en zich aan de straf te onderwerpen. Hij stemde toe en zeide zich te onderwerpen aan de straf van opsluiting, die ik hem zou opleggen.

Om hem bij de hand nemende om daar uitvoering aan te geven, rukte hij zich los en liep het bosch in. Wilt ik dacht, dat hij dwaze dingen uit zou halen, nam ik Louise uit haar bed en bracht haar in de achtergalerij, waar Johannes het slapende kind van mij overnam. Riep Martinus tot terugkeer doch kreeg geen antwoord. Daarop nam ik de lampen uit zijn huis en uit zijn slaapkamer en sloot zijn huisje.

Kato kreeg nu arrest in onze groote kamer voor den nacht en de volgende 2 dagen in de kamer naast mijn werkplaats. [...] Johanna was eerst woedend op haar man, later op Kato, heeft zich met Kato verzoend en hoopt nu, geloof ik, van harte, dat haar man goedig terug mag komen. Bij deze gelegenheid zijn mij dingen van Johanna's en Martinus' huwelijksleven ter oore gekomen, die mij volkomen ophelderden waarom het 2e gewenschte kind wegblijft. [...]

Kerempie kreeg het Dinsdagmorgen in school weder in 't hoofd, sprong op de tafel het naam uit en liep het bosch in, Hendrik en Saptoe hem na doch hij was hen voor. Tusschlijk liep hij in de val bij Meijweg. Deze gaf hem zaagwerk. 's Avonds kreeg hij een voetbad. Hij is nu wel niet normaal, doet soms heel gek, doch is gelukkig niet gevaarlijk. Met zure dranken en voetbaden en gedurig toezicht hopen wij, dat de Heer onze pogingen zegene tot herstelling. Beware de Heer ons om een krankzinnige te moeten huisvesten. [...]

Hedenmiddag kochten wij een meisje van omstreeks 4 à 5 jaar vrij voor rekening der Zondagsschool Louise Bleyenburg te 's Hage volgens verzoek van Jonkvr. van Welderen Bengen bij schrijven van 17 Mei, hier ontvangen 4 October '91. Het kind is van Amberbaken en nog kort bij Keremapen van wien wij het kochten. Voor dit meisje is f 48,- aan geld en goederen betaald.

30 Januari 1892. Met blijdschap kan ik melden, dat Martinus l.l. Dinsdag terug is gekomen. Hij was toen evenwel in een soort Kaïns toestand. Had allerlei praatjes aan Jacoba om mij over te brengen, bleef achter op 't erf en toen ik tot hem ging, gaf hij mij het geweer terug en verklaarde nu maar buiten te blijven. Ik drong in zulk een toestand niet op zijn blijven aan, doch zeide hem in mijn kamer te komen om met hem af te rekenen. Tevens zeggende, dat de f 60,-, welke hij als helper nu opgespaard had, ik hem die eerst na een jaar zou uitbetalen als ik ze zelve had ontvangen. [...] Martha ging nog tot hem en hij zeide te zullen komen. Hij kwam echter eerst Woensdagmorgen na de school. Beleed toen zijn schuld en verklaarde bij ons te willen blijven en ook zijn vrouw om vergeving te willen vragen. Ik sprak lang met hem en stelde hem nu voor 3 maanden gelijk met de andere jongens, onder belofte, dat zoo hij nu goed oppaste, ik hem na 3 maanden weder in zijn functie en met het tractement van zendelingenhelper zou herstellen. Zijn vrouw riepen wij daarna binnen en deze vroeg hij ook vergeving, waarna wij samen onze knieën bogen en 's Heeren zegen afsmeekten en Goddelijke bewaring.

In deze dagen heeft hij in stilheid zijn werk gedaan; een hevige verkoudheid en hoest, die hij in 't bosch opgedaan heeft, is ook een straf voor zijn onbezonnenheid en zonde.

In deze dagboeknotitie gaf Jens ook nog een fraai voorbeeld van de wraakgevoelens onder Papoea's, die zelfs de gedoopte Papoea's nog bleven koesteren.

L.I. Woensdag rapporteerde Brewori mij het volgende: dat er 4 dagen geleden op Warappen (Arfoe) strijd is ontstaan tusschen Noefooreezen van Mansinam en Doreh en Arfakkers, gevolg van dronkenschap. Daarbij is Sewai van Warendiboe verwond in de arm en de zij en heeft, neervallende, geroepen: "Ik sterf, grijp een Arfakker, dan sterft die met mij". Daarop heeft Nakawi van Kwawe een jong kind gegrepen en die met messteken gedood. Anderen vingden een vrouw, doch deze is later ontvlucht. De Arfakkers, die intusschen in groote massa aankwamen, dreven de Noefooreezen op de vlucht met achterlating van goederen, vogels en eten. Smartelijk, Nakawi is een oude schooljongen van mij en een zoon van den ouden Soeroekan Johannes, die door Geizler gedoopt is.

6 Februari 1892. 2 Februari kochten wij een meisje van ca. 7 jaar voor de som van f 55,30 aan geld en goederen van Kiki van Rhodi. Het is een meisje van Jakassie van Windessie. Haar vader is, zoo zij zegt, overleden, haar moeder als slavine verkocht. Zij ziet er lichamenlijk goed uit, doch haar verstandelijke zijn weinig of sluimeren nog. Haar slavennaam was Insomani, wij noemden haar Topsi. Louise, het meisje dat wij de vorige week kochten, wil haar talenten voorlopig nog voor zich houden. Zij heeft nog geen tien woorden gesproken. [...]

Donderdag was ik bij den ouden Parowe te Rhode van wien men zeide, dat hij stervende was. Hij was blijkbaar blijde mij te zien. Kon ik den man nu maar overtuigen, dat hij een zondaar is en Jezus voor zijn ziel behoeft. Doch hij sprak als altijd: rechtvaardig in eigen oog heeft hij geen behoefte aan verlossing en meent, dat hij zoo wel in den hemel komen zal. Zijn zoon Mofri, die nooit in de kerk komt, vroeg mij of ik de lijkrede aan zijn vaders graf wilde houden. Parowe zelf vroeg mij om wat kruit, om als hij stierf daarvan kennis aan God zelf te geven.

13 Februari 1892. Het was deze week menigmaal triestig in mijn hart. 't Meest om de stompzinnigheid en onverschilligheid van het volk, dat ons omringt. Ons spreken tot hen doet wel eens een aandachtig gezicht zetten maar daarmede is het dan gedaan. Hedenmiddag waren hier eenige oude schooljongens, die ik zelden in de kerk zie. Ik sprak hen over den Heer, wat Hij voor hen gedaan had. Geen antwoord. Eindelijk zeide er een: och, wij zingen teveel, daardoor vergeten wij alles. Dit was van hem spontaan, doch het drukt uit wat ik dus al zoo dikwijls zeg. Tucht en orde en de nachtelijke feesten opzij; dit zou een groote schrede zijn om vruchtbare akkers onder dit volk te krijgen. [...]

Serempi ontstelde ons vanavond, kwam haastig aangelopen van de toko en riep: ik ben door een slang gebeten. Hij wees een teeken even boven de kleine toon van de rechervoet. Ik deed met een lancet een insnijding en dadelijk kwam zwart bloed tevoorschijn. Daarna uitdrukken en in warm water uit laten bloeden. Met een stijve band boven de enkel en uitgebrand met zuivere carbol werd de pijn niet heviger en trok niet naar boven. Ik hoop en vermoed, dat het geen giftige, doodelijke is geweest. Er zijn hier geducht veel slangen, doch in mijn tijd nog niemand van de huisgenooten door een gebeten. [...]

27 Februari 1892. Regen en nog eens regen valt gedurig in stroomen waardoor wij veel verhindering hebben bij den bouw van de keuken; de jongens ook bij het hout halen. Deze week gaf ons weder zorg van allerlei aard. Wel hebben we nog geen rebrek maar het eten wordt schraal.

Donderdagavond kwamen de jongens van 't houthakken thuis en vertelden zij, dat zij door 3 vrouwen van Mansinam waren uitgescholden. Loewi was namelijk in het bosch om geschikt hout uitzoeken en hoorde boven zich een geluid als of er takken kraakten. Hij, naar boven ziende, zag hij de weduwe Assaai geheel naakt in een boom zitten, die daar naar Aikoor vruchten zocht. Hij sloeg onmiddellijk de oogen neer en liep heen. Een uur daarna, toen zij hun middagmaal gebruikten, kwam die weduwe met nog twee andere vrouwen, schold hen uit en zou bij mij betaling komen eischen. Ik heb hen nog niet gezien, doch als 't zoo is als de jongens mij verteld hebben, kunnen zij lang wachten eer zij betaling krijgen.

Gisteren tegen den middag, kreeg Kato in haar hoofd weg te loopen wijl Martha haar iets gebod. De jongens zond ik om haar te halen, die eerst 's avonds met haar thuis kwamen. Een bestraffing was er 't gevolg van. Kato, hoogmoedig als zij is, moet getoond worden wie baas is. Vanmiddag heeft zij mijn vrouw vergiffenis gevraagd. Hendrik, die zoowat met haar verloofd is, stak ook het hoofd naar boven maar nam daarop toch de vermaning in ootmoet aan. Het zijn en blijven stugge hoogmoedige karakters.

Zondag 5 Maart 1892. De kinderen zijn Gode zij dank weder beter. Martha blijft nog sukkelend, dan met de keel, dan met het kropgezwel, dan weder met koorts en nu vandaag klaagt zij over gedurig hevige tandpijn.

Ons werk ging deze week gelukkig voort. Wij kwamen met het opzetten van het geraamte voor de nieuwe keuken gistermiddag onder een hevige regenbui klaar. Ik was zelve den ganschen week druk bezig en liet de jongens gedurig onder mijn toezicht werken. Daardoor hield ik ook geen school en daar de negorijkinderen zeer slecht opkomen deed ik dit met alle vrijmoedigheid. Het is voor een groot deel tijdverspillen. Alleen onze vrijgekochte kinderen profiteren van het onderwijs.

Zondagmiddag predikte ik over de zalving des Heeren te Bethanië. Er waren nogal hoorders, doch bij navraag wisten, uitgezonderd onze huisgenooten, de anderen zoo goed als niets van de toespraak. Het is mij een raadsel hoe dat mogelijk is. Ik spreek zoo duidelijk mogelijk, soms bepaald plat op den man af, ik geloof zij vergeten het een weder door het ander.

Donderdagmiddag, terwijl ik met de jongens druk aan het werk was, kwamen Ingris, Terebressi, Audatopi en Dorée, zetten zich heel op hun gemak en zeiden, dat zij kwamen praten over hetgeen ik onder 27 Februari heb gemeld betrekkelijk Loewi's ontmoeting in het Aikoor bosch. Blijkbaar wilden zij daarvoor betaling. Mijn bloed lookte, maar ik zeide hen zoo kalm maar duidelijk mogelijk, dat zij op geen beldeknop betaling hadden te hopen, daar eer die vrouw aan mij moest betalen voor haar onbeschaamdheid. In geen geval was het Loewi's schuld. Daarbij, ik als medeling hier op verzoek der bevolking, met toestemming, goedkeuring en bescherming van den Resident van Ternate en den Sultan van Tidore, had even goed recht om in het publieke bosch hout te kappen; liet dat, daar de bevolking het voor

billijke betaling niet wilde doen, het door mijn jongens doen. De vrouw had daarbij geen recht op een publieke plaats zich te ontblooten en als een boschnymf naakt in de boomen te klimmen en had het zichzelf te wijten als zij in zulk een toestand gezien werd. Daarbij de vrouw, die ik mij nog dacht als weduwe, was pas na den dood van haar man, eenige malen om haar weelderige uitingen, door mij van het erf gezonden. Nu vernam ik, dat zij met Serebressi gehuwd was. Hoe deze nu den moed had om in deze zaak om betaling te vragen, bewijst, dat het zedelijk gevoel al heel miniem bij hen is.

In 't kort, ik zeide hen, dat ik voor zoo iets niet betaalde doch indien zij meenden recht te hebben konden zij hun beklag voorbrengen bij den Resident en den vertegenwoordiger van Tidore en als deze oordeelde, dat voor zoo iets betaald moest worden, ik dan, al ware het 10 slaven, betalen zoude.

Nu dropen zij af den een na den ander. Serebressi het eerst en riep de jongens toe, dat hij op hen loeren zou als zij weder hout gingen kappen. [...]

De etensnood houdt aan. Er komt zeer weinig eten van Pokkembo. In de toko is de rijst ook op. Vanmorgen beproefde ik nog bij Kapitein Meerburg een picol of half picol te koopen doch hij kon niet meer missen. Voor heden, morgen en overmorgen hebben wij nog, ja zelfs voor eenige dagen, doch niet zoo lang tot de mail komt. Wij mogen bidden, Heer geef ons heden ons dagelijksch brood!

Zaterdag 12 Maart 1892. Ook in deze week ontvingen wij elke dag het noodige voor ons gezin. Niemand behoefde met een hongerige maag te loopen. Vanmorgen kwamen eenige prauwen van Wagiversie met sago manta en sago kring. Vanmiddag stond het aan de deur niet stil om goederen voor geld te ruilen waaraan ik niet kon voldoen. Onleerzaam in de hoogste mate, zorgt de Papoea niet voor den dag van morgen en moet daardoor soms veel schade lijden. Zelve ging ik als gewoonlijk Zaterdags naar Rhode doch stak nu 10 gulden bij mij en was zoo gelukkig bariam voor ons gezin te kunnen koopen. Wel wat duur doch voorloopig zijn wij weder geholpen. [...]

Frans en Willemien zijn gelukkig weder hersteld en spelen vroolijk rond. Martha's kropgezwel wordt thans behandeld met Jod. Kali en vaseline en wij meenen, dat het haar goed doet. God geve, dat zij er geheel van moge herstellen, want afgezien, dat het een misvorming is, beklemdde het haar in den laatsten tijd menigmaal in de ademhaling.

19 Maart 1892. Deze week kwamen wij heerlijk uit onze etensnood. De Heer zij geloofd, die ons gezin milden overvloed toezond door de lui van Wagioei. Wij kochten voor f 41,- kioem en voor f 14,50 bariam. Wel was het duur maar toch zijn wij innig blijde, dat wij weder eten hebben voor ons gezin. [...]

Donderdagmorgen bracht Kapitein Saenne onze Friesche klok. Eerst liep hij niet, door hem wat schuin te hangen ging het beter en nu loopt hij uitstekend.

26 Maart 1892. Donderdag hadden wij weder moeite met de kinderen. Martha kwam door Johanna tot de ontdekking, dat er dingding gestolen was. Het eene woord haalde het andere uit en Jacoba zeide, dat de getrouwden dat ook gedaan konden

tebben. Dat trok Johanna zich aan en zonder iets te zeggen liep zij weg. Daarop had Jacoba een groote mond, Martinus werd boos en wilde haar met een stuk hout te lijf, dat gelukkig door mijn vrouw verhinderd werd. Ik hoorde het rumoer, kwam er bij en maakte Martinus een standje en beval ook Jacoba haar mond te houden. 's Avonds was Johanna weder op het erf doch vertoonde zich niet.

Vrijdagmorgen hoorde ik, dat Martinus haar de haren had afgesneden, den geheelen dag hoorden wij niets van haar. 's Avonds kwam zij bij Martha vergeving vragen, ik hoorde haar huilen in de kamer.[...] Ik riep nu ook Martinus en zeide hen duidelijk en klaar, dat als zij zich niet aan de huisorde wilden onderwerpen zij gaan konden. Neen, beiden wilden blijven.

Zaterdag 2 April 1892. Zondagmiddag ten 1 ure werden wij verblijd door de komst van de Kamphuis. Het vaarplan was een week verschoven vandaar deze vertraging. Dien middag hadden wij onze laatste rijst op tafel. Weinig brieven ontvingen wij, doch over 't geheel goede tijding. Berthus was reeds in Januari bij Willem en Piet en bij den heer Dijkman gehuisvest.

Martha kreeg een uitnoodiging om alleen of met mij naar Modjowarno te komen ter operatie van haar kropgezwel. Br. A. Kruit schreef ons allerhartelijkst. Wij hebben echter om de hooge kosten geen vrijmoedigheid om te gaan.

Genoemde Berthus was het jongste zontje van br. en zr. van Hasselt, dat nu ook in Holland was. Vooral Mina van Hasselt had het er erg moeilijk mee dat nu ook haar jongste weg was.

Zaterdag 16 April 1892. Dinsdag l.l. kochten wij een jongen van ca. 5 jaar, die wij Pieter hebben genoemd. Wij deden het voor rekening der zendingsschool van Ds. Voorhoeve van Amsterdam. Hij is geboortig van Waroppen. Wij betaalden f 45,- aan goederen. Wij ontvingen reeds door Mej. Hassink f 50,- en toezegging van het jaarlijksch onderhoud. Wij hebben nu 5 kleintjes bij elkaar; mogen zij alle opgroeijen tot goede Christenen, die waarlijk den Heer Jezus liefhebben. Voor Martha thans een heele zorg.

Tegen den avond in de negorij zijnde, had ik nog een gesprek met Maoeri, die bijna geheel blind is. Hij wenschte, dat ik hem naar Holland zou zenden om daar door doktoren zijn oogen te doen genezen; hij zou dan tot aan zijn dood mijn slaaf zijn. N.B. de man is reeds meer dan 60 jaren oud. Wat ik hem zeide om niet op beterschap te hopen, maar nu hij de aardsche dingen niet meer kon zien, aan de hemelsche dingen te denken, aan dat oor was hij doof. Ook klaagde hij, dat niemand hem geleiden wilde om naar de kerk te gaan; ik ben er zeker van overtuigd, dat bij ernstigen wil, hij daarin wel meer dan één helper kon vinden.

Zaterdag 23 April 1892. Zondag werd onze lieve Frans jarig en werd 3 jaar. Na de kerk werd zijn verjaardagstafeltje klaar gemaakt en was hij overgelukkig met de vele presentjes, die hij kreeg. Met een kegeldoos, die Berthus hem had gegeven had hij bijzonder veel genoeg. Saptoe had hem een alleraardigst bankje gemaakt en dat met de andere jongens keurig met bloemen versierd. De meisjes brachten hem in ruimen overvloed bloemen. [...]

Na vele weken vruchteloos uit schieten geweest te zijn, bracht Hendrik hedenmorgen een heerlijk groot varken thuis.

7 Mei 1892. Een veel bewogen week ging voorbij. Angst, zorg en bittere smart waren ons deel. Helaas, wat wij zoo lang vreesden, het bleek deze week waar te zijn. Oninnig geliefde kind, onze Frans, ons vroolijk ventje met zijn teedere gemoed heeft die gevreesde ziekte, heeft de mangabo. Maandag, toen ik op Andai was, kwam hier de vrouw van Waikowi, zag Frans zijn wondjes en beweerde stellig, dat het mangabo was. Martha schreef toen aan Mama en deze zond den volgenden dag Meester Timotheus, die hierkomende Frans onderzocht en het moest bevestigen wat de vrouw van Waikowi beweerde. Hij vertelde ook, dat zijn zuster een soort bladen wist, die de ziekte tot staan bracht zonder schade voor de patiënt, en als wij het goedvonden zou hij die vragen Frans daarmede te baden. Welk een ontzettende slag ook voor Martha. Wij gingen in de kamer en baden weenende om genezing voor ons lieve kind. Onlangs las ik in een geneeskundig boek, dat volgens meening der ouden klierziekten alleen door aanraking van een Koningshand genezen kon worden. Wij baden, dat de Heiland zijn zegenende handen op ons kindeke leggen wil. Die Woensdag was een bittere dag voor mij; telkens als ik mijn vriendelijken lieven jongen aanzag schoot mij het gemoed vol.

Om besmetting voor Willemientje moet echter raad geschapt worden. Wij ruimden de logeerkamer voor Frans in, brachten daar zijn bedje, tafeltje en stoeltjes, en het logeerbed naar onze kamer. Ook maakte ik hout klaar om de voorgaanderij af te sluiten, dat nu gisteren ook klaar gekomen is, zoodat hij een speelplaats heeft. [...] Och, mijn jongen was zoo lief. Oma had hem koekjes en suikertjes gegeven, die hij trouw bewaard had voor zijn zusje. Het kostte mij heel wat moeite hem te beduiden, dat zusje die suikertjes nu niet eten kon. Tot bij Kwawe had hij ze in zijn handjes en hield vol: zusje moet ze eten. Alleen toen ik zeide, dat zij nu vuil waren en hij ze maar in zee moest gooien, deed hij dat en liet zich door Saptoe de handjes wasschen. Maar toen hij thuis was, dadelijk naar zijn zusje toe en de koekjes uit zijn tas halende zeide hij: "da nonnie van Oma, nonnie eten". Een lief mededeelzaam karakter heeft ons lieve kind en daarbij ook veel behoefte aan liefde. Als ik mijn lieven jongen met zijn open gezicht in de heldere blauwe oogen keek schoten mij de oogen vol, als ik dacht aan al het lijden van mijn oudsten zoon, mijn lieve Willem.

Donderdagmiddag bracht de vrouw de bladen om inteweken.

Wij baden 's avonds den Heer, dat zoo het des Heeren wil was, wij dit middel zouden aanwenden, de vrouw den volgenden dag zonder eenige aansporing tot ons zou komen, en zoo het zijn wil niet was, hij dan de vrouw wilde verhinderen te komen, en wij haar niet zouden roepen. Den volgenden morgen kwam zij met haar man en zoon aan met het doel Frans na de aandacht te baden. Wij hadden de volle vrijmoe-digheid dit middel aantewenden, ook al draaide zij driemaal met een nap of blik van de bladen water om Frans zijn lichaam en zeide: mangabo na boer, nadopper ba be aja, be nonja de toewan be nonni oemgoen. Wij gingen in de kamer en baden Gods zegen erover af.

's Morgens vroeg hadden wij geschreven of Willemien vooreerst een dag of wat bij Mama kon zijn. Natuurlijk werd toegestemd en tegen 10 uur bracht br. Meijweg

haar weg. Nieuwe smart voor mijn vrouw en ook voor de meisjes, die allen van haar leunden. Wij hadden het zonder weten van Frans gedaan doch de arme jongen was ontroostbaar toen hij het merkte. Gelukkig zijn er geen nieuwe wondjes bij gekomen en droogen de oude op na het aanstrijken met lemon en ijzerroest. Ons vertrouwen is bij het gebruik der middelen op U, onze Heiland. Ja, leg Uw Koningshand op ons lieve kind en bespaar hem die vreeselijke ziekte waardoor hij als een eenling zou moeten leven.

Mijn lieve vrouw houdt zich beter in deze smartvolle dagen.

Helaas, ook de problemen met Deventer werden weer groter ...

11 Mei 1892. Gistermiddag hoorden wij een vreeselijken gil. Buiten komende zag ik Johanna, de vrouw van Martinus, op den grond liggen; hij had haar zoo geslagen, dat het leek of haar arm gebroken ware. Ik vatte hem dadelijk en gaf hem een paar slappen. Hij verantwoordde zich, dat Johanna hem gescholden had. Zij zeide, dat Martinus geweigerd had voor het eten te bidden, zeggende, dat soe en saijor geen vlees kakoe was. Daarop had zij uit de keuken een weinig visch met koewa gehaald. Hij had haar dit voor de voeten gegooid en zij had daarop een scheldwoord gebruikt en toen had hij haar geslagen.

Ik zeide Martinus op ernstige wijze de waarheid en raadde hem aan zijn zonde voor God te belijden en vergeving aftesmeeken en dat ik hem vanmiddag of vanavond bij mij wachtte en zoo hij Johanna niet om vergeving had gevraagd hij heen kon gaan. Hoewel ik tot middernacht hem in mijn kamer wachtte kwam hij niet. [...]

Hoogmoed, dat is zijn zonde, daarbij lust des vleesches en ontevredenheid met zijn vrouw. Hij draaide hier tot 's middags wat rond en ging toen naar Mansinam, zoo ik hoorde om bij Titus een onderkomen te zoeken. Johanna heeft een dikke arm, die inwendig gekneusd schijnt. Frans sprong deze week vroolijk rond. Het baden met die bladen schijnt hem goed te doen.

21 Mei 1892. Zondagavond om half elf kwam Martinus vergeving vragen. Het ging eerst wel niet vlot, maar 't kwam er toch uit. Nu is hij Maandag met Jonathan en Serempie naar Wandammen vertrokken om te schieten en bariam te koopen. Ik hoop, dat die reis hem goed zal doen.

Frans neemt heerlijk in beterschap toe. Allen deden deze week hun best.

Woensdag na de school repareerde ik het orgel op Mansinam en Donderdag herstelde ik het orgel hier. De vorige week Zaterdag bracht Saptoe ons een mombfoek thuis, nu vanmiddag Hendrik en Simon een varkentje. De Heer zorgt voor ons!

28 Mei 1892. Zondag werd ik 43 jaar. Mijn lieve vrouw verrastte mij en had voor elk der kinderen een presentje. Zelve had zij een soort van etalagevoetje gemaakt, zeer kunstig en net gemaakt om mijn tabakspot op te zetten. Daarbij had zij vorige dag koeken gebakken. De jongens hadden de voorgaanderij versierd en de meisjes beijverden zich met bloemen. De grootste vreugde voor mij was wel, dat Frans zoo wel om ons heen sprong.

God is goed, ook voor mij, ellendig zondaar, die zoo dikwijls mor en klaag over den stilstand van het zendingswerk te Doreh.

Op mijn jaardag mocht ik met opgewektheid spreken over Matth. 11. De opkomst was zeer goed en de aandacht onverdeeld. Als ik hen zoo aanzie onder de prediking en die aandacht opmerk, dat als het ware een toestemming is, dan vraag ik mij af: wat weerhoudt hen? Ik weet geen antwoord dan dit: de Papoea denkt niet. Hij leeft op het oogenblik. De macht der gewoonte bindt hem. Kennis van zonde, angst voor het oordeel heeft hij niet. Hij valt het leven door. Dan gezond, dan ziek, dan in overdaad, dan in gebrek; zijn behoeften zijn geheel beperkt tot het tegenwoordige. [...]

Frans' genezing gaat gelukkig goed voort. Gisteren hebben wij de vrouw van Kapitein Lout betaald met 2 sarongs, 2 groote messen, een tabaksdoos, staal en petroleum, naalden en garen en met de belofte als Frans geheel hersteld is, zij dan nog een rijksdaalder krijgt.

25 Juni 1892. Deze week werden wij verblijd met zeer goede tijdingen vooral ook van onze jongens in Holland. Willem heeft nu met goed gevolg examen gedaan voor de Normalschool. Moge hij nu geregeld kunnen voortstudeeren om, na examen als onderwijzer gedaan te hebben, zendelingkweekeling te worden. Hun brieven waren zeer opgewekt, ook hun opstellen waren flink, vooral van Piet werden zeer door den heer Dijkman geprezen. Voor Piet wil hij nu plaatsing op het Gymnasium zoeken. De Heer weet, dat ik niets liever begeer dan mijn jongens eens predikers van het Evangelie te zien. Geld om hen te laten studeeren heb ik niet. Zijn er goede menschen, die hen helpen willen, dan heel gaarne. Biddend wacht ik in dezen af wat de Heer voor hen beschikt.

Ook de andere berichten waren in hoofdzaak goed. Alleen die uit de brieven van mijn jongens, betreffende mijn oude moeder, waren zeer onrustbarend. Bestellingen kwamen goed aan. Een groot portret van Berthus was bij onze goederen voor de ouders ingepakt.

4 Juli 1892. L.f. Zaterdag schreef ik niet in mijn dagboek zooals gewoonlijk. Ik was te Andai.

Donderdagmorgen 5 uur ontving ik een briefje van zr. Woelders om dadelijk te komen daar zij vreesde, dat haar man stervende was. Ik ging onmiddellijk en was ten 7 ure te Andai. Aan de rivier was alles stil niet als gewoonlijk spelende kinderen, ik vreesde het ergste.

Bij het zendingserf kwam Willem me tegemoet en begon op mijn vraag: hoe is het met Toewan, bitter te weenen. Ik stormde het pad op, en vond in de groote kamer zr. Woelders bitter bedroefd; om 2 uur 's nachts een uurtje nadat zij om mij had gezonden was Woelders gestorven! Ik ging met haar in de slaapkamer, Johannes en Anna volgden ons. Kalm, als slapende, lag onze broeder op zijn legerstee uitgestrekt. Wij knielden neder, ik drukte hem de verstijfde handen en wij baden samen om kracht, troost en sterkte voor haar, die alleen overbleef, voor de gemeente en het volk van Andai onder wien br. Woelders zoo veel jaren met al de liefde van zijn hart gearbeid had. Meende zr. Woelders eerst bij de in de voormacht opkomende benauwdheden, dat het influenza was, het bleek, dat het borstwaterzucht is geweest dat Woelders zelve ook nog een paar uur voor zijn dood gezegd had. 's Woensdag-avonds had hij nog opgezet, doch in de dagen tevoren had hij veel last van

benaauwdheid gehad. Zr. Woelders had toen aangeraden mij te roepen, doch dit was door hem afgewezen met de woorden: "Och, Jens weet er niet meer van dan ik, waarom zal ik hem nu uit zijn werk halen!" In deze nacht werd het hem toch te benaauwd en soms zeide hij: "Ach, Jezus, treedt toe en verlos mij" en even daarna: "Veilig, veilig in Jezus armen, ja, ik zie hem".

Enige ogenblikken daarna ontsiep hij in de armen zijner vrouw.

Diep was ik bewogen toen ik bij het lijk stond. Dat had ik voorwaar niet gedacht toen ik begin Mei deelnam aan zijn dubbelfeest. Wij hadden elkander niets te verwijten en, zoo ik meen, hielden wij van elkander in goede waardeering van elks bijzondere gaven. [...]

Allen waren zeer begaan en komt de vraag nu, wat te doen met Andai. Ik hielp de jongens nog met het maken van de kist wat de maat betreft. Zij, vooral Johannes en David van Mansinam maakten Woelders laatste rustplaats gereed. Op verzoek van zr. Woelders kleeedde ik Woelders in toga, bef en baret. Om 5 uur waren zij met de kist klaar en legden wij onzen broeder in zijn laatste rustplaats. Ook zijn graf, door hem aangewezen achter de kerk was gereed; daar er evenwel nog geen lucht bij het lijk was stelde ik beslist voor tot den volgenden dag te wachten. Om 8 uur werd hij begraven.

6 Augustus 1892. Meijweg vertrok Dinsdag weder naar Andai om zr. Woelders te helpen met pakken. Frans is bijna geheel hersteld van de mangabo. Heden avond ten 8 uur en 20 minuten 2 sterke schokken van aarbeving van het N.W. naar het Z.O., aanhoudende ca. 30 seconden.

23 Augustus 1892. Gisteren kwam ik van Andai. Een smartelijke dag wachtte mij.

Eerst te Andai het vertek van zr. Woelders, voor wien het noodzakelijk was, dat zij Andai verliet, daar zij bepaald malende in het hoofd is. Gedurig vraagt zij naar dingen, die reeds lang afgehandeld zijn en haalt alles door mekaar. Maandag morgen kwam Mama om ons te helpen om zr. Woelders aftehalen. Wij hadden bepaald, wijl zij nog zaken met Meijweg te vereffenen had, dat zr. Woelders eerst hier naar toe zou gaan. Meijweg ging vooruit met haar geld, f 5000,- in 2 kistjes verpakt en ruim f 800,- in een trommeltje. De vorige dag had zr. Woelders afscheid genomen van Andai. In de prauw was zij tamelijk wel, doch toen wij dicht bij Mappi waren werd zij zoo naar, dat ik besloot om naar Mansinam te gaan, dat Mama ook goed vond.

Op Mansinam komende kwam ons Amalia tegemoet en zeide Filippus is teruggekomen en laat er in één adem op volgen "Hendrik i maar"; ik wist niet wat ik hoorde. Met de zwakke zr. Woelders aan mijn arm kon ik zelve haast niet meer voort. Wat zegt ge? Hendrik i maar? mijn Hendrik? Ja, zij hebben hem al op Kwawe gebracht. Ach, ach, wat nu? en Martha alleen thuis. Zoo spoedig als ik kon was ik weder in de prauw, br. Meijweg ging ook dadelijk mede. Op zee kwamen wij de jongens van Mansinam tegen, die het lijk gebracht hadden. Thuis komende stond Martha met de kinderen aan 't strand en vertelde mij, dat het lijk van Hendrik lag in de jongenskamer. Filippus had verteld, dat Hendrik Zaterdag 20 Augustus ziek geworden was op reis, hete koorts, zeer onrustig, hevige benaauwdheid op de borst, zoodat hij niet kon spreken, overal zocht hij verkoeling ook in het water in de prauw.

Filippus had nog tot hem gesproken en hem op den Heiland gewezen, doch geen antwoord maar wel toestemmend knikken gekregen. Zondagsmiddags 21 Augustus is Hendrik gestorven op Souido te Arfoe. Op zijn gelaat was veel schuim en gedurig kwam dat uit de mond. Ik hield veel van de jongen, die 12 jaar bij mij is geweest en die ik gedoopt heb en aangenomen tot lidmaat en van wien ik mij in de toekomst veel had voorgesteld. Met het oog op het a.s. huwelijk met Cato was deze arme meid ook geheel versted; gedurig bezoekt zij nog zijn graf. Zoo in de bloei van zijn leven is hij weggenomen.

De Andatenaren, die mij geroeijd hadden waren gelukkig zoo bereidwillig een graf te graven, zoodat ik met Loewi en Simon een kist kon maken. Van een prauw maakten wij een geschikte kist, het kon niet anders, voor een planken kist was de tijd te kort.

De 17 Andatenaren bleven en wij van hier waren allen tegenwoordig bij de begrafenis. Fransje deed wat bloemen op de kist. Wij zongen en baden en onze goede getrouwe Hendrik werd in de groeve gelaten. Dankbaar zijn wij Filippus, dat hij onzen Hendrik heeft thuis gebracht en niet zooals de Papoea's waarschijnlijk gedaan zouden hebben het lijk aan de kust begraven zouden hebben of in zee geworpen. Wij allen missen hem, niet in 't minst zijn bruid Kato.

6 September 1892. Heden is het 16 jaar geleden, dat ik met Bertha sloop ging op het S.S. Drenthe in Rotterdam. Wat is er veel gebeurd en veranderd. Bertha reeds 13 jaar in 't graf; ik weder 5 jaar getrouwd. De kinderen uit het 1e huwelijk groeijen voorspoedig op, de kinderen uit het 2e huwelijk onze dagelijksche vreugde. Een lieve ijverige vrouw thans mijn trouwe hulp en een lief groepje Papoesche kinderen om ons. Waarlijk, de Heer heeft alles wel gemaakt voor mij, die smartelijke dagen, weken, jaren heeft doorleefd zonder mijn beste Bertha.

Gaf de Heer nu Zijn zegen, dat ook dit volk, dat ons omringt, tot de aanbidding en verheerlijking van Zijne naam mocht komen, dan had ik niets meer te wenschen.

Nu gisteren thuiskomende vernam ik, dat op Amberbaken weder gemoord was. De lui waren dronken geweest en hadden gevochten en een Amberbakiër was letterlijk door Noeforen afgeslacht. Vanmorgen vernam ik, dat Dirk Broos een briefje geschreven had aan van Hasselt in hoofdzaak het volgende: "Siophaan had wegens schulden menschen doen vangen. De Amberbakensche familie der gevangenen hadden zich geweerd en een Noefoor van Mansinam Koeri in de bil geschoten; daarop hadden zij een Amberbakener met hakmessen letterlijk geslacht."

De Korano van Rhodi vertelde mij het gisteren ook zoo, alleen dat de oorzaak niet was het vangen voor schulden maar dronkenschap. Ook voor eenige dagen is men op Warendiboe weder bezig geweest naar heksen te zoeken. Twee arme slavenmeiden zijn aangewezen als de oorzaak van ziekte en sterfgevallen op Mansinam. Gelukkig hebben wij er verder niet van gehoord. Zeker is het als dit land voortdurend aan zichzelf wordt overgelaten zooals nu reeds 2 jaar het geval is, de zaken nog wel erger zullen worden. Daarbij komt nog de kolossale invoer van geweren.

24 September 1892. Mijn lieve vrouw heden jarig.

Allen zijn gelukkig en blijde vandaag en hebben hun best gedaan met keurige versiering en allen hadden een presentje. Wjl het Zaterdag was werd de viering

uitgesteld tot Maandag. Daarbij gisteren het vertrek der mail met zr. Woelders en daardoor waren de koeken gisteren niet gebakken, ik had mijn presentje ook niet klaar en moest daar vandaag aan werken, gelukkig kwam het af.

Met de mail van 12 September. ontvingen wij zeer goede berichten. Willem maakt het goed op de Normaalschool en geeft goede hope, dat hij op zijn 18e jaar zijn onderwijzersexamen zal kunnen doen. Piet deed met zeer goed gevolg examen voor het Gymnasium te Utrecht en wil voor Militair Geneeskundige of Apotheker gaan studeeren. Wij hadden gehoopt voor Predikant of Zending, doch in de vergadering van het Bestuur van het Kinderzendingshuis heeft hij bepaald gezegd, daar geen lust in te hebben, maar wel in het genoemde voor Indië. Het Bestuur billijkte dat en wilde hem daarom naar het Gymnasium zenden, doch eischte van mij in een schrijven van Dr. Hulsebos, secretaris der Vereeniging en Conrector van het Gymnasium, een officieele verklaring, dat ik afstand deed van alle eventueele vergoedingen of tegemoetkomingen, die voor Piet kunnen verkregen worden als gymnasiast of student en ook dat het wenschelijk was, dat hij tot het einde zijner studiën onder toezicht en verzorging der Vereeniging blijve.

Waarlijk, het kon niet mooijer. Dit werd mij geschreven in Juni vóór zijn examen.

1 en 2 Juli heeft hij een zeer goed examen gedaan waarover de heer Dijkman met zeer veel lof schreef. Ook hun gedrag laat niet te wenschen over. [...] Ook ontvingen wij door Juffrouw van Heusden een paar aardige werkjes van Willem en Piet: een cigaren standaard en een brievenoosje, keurig netjes uitgezaagd.

10 October 1892. Gister had ik het voorrecht een 5-tal Papoesche vrijgekochten door den Doop in de gemeente intelijven. Reeds lang hadden zij met vrucht de catechesatie bijgewoond en, hoewel ik ze nu nog niet als lidmaten heb aangenomen, ook met het oog op hun leeftijd, had ik toch in hun neigingen en hun gedrag en ook naar hunne begeerte volle vrijmoedigheid hen te doopen. Zij zijn Saptoe, die den naam Johannes ontving, dan Loewi, Jozef, Kato en Emma, die hun reeds Hollandsche en Christelijke namen behielden. Allen waren blijkbaar aangedaan en ook onder de groote vergadering heerschte gedurende de plechtigheid de grootste aandacht. Ook bij het voorafgaande formulier waarbij na elke vraag hun duidelijk ja hoorbaar spraken, waarna zij tesamen belijdenis van hun geloof deden door het overluid opzeggen van de 12 geloofsartikelen. Na de kerk vergaderden allen, groot en klein, in de voorgaanderij onder eenige versnaperingen.

7 November 1892. Zoo even hebben wij een volksvergadering gehad. Gisteren had ik de hoofden van de Dorehkust op een kop thee genoodigd en tabak en gambier om dan eenige dingen met hen te bespreken. Reeds om 3 uur was een heel getal hier. Ik had hen eerst ten 5 ure bescheiden. De meeste mannen en jongelingen waren gekomen en de hoofden hadden hun kleeren aangetrokken. Nadat ze eerst wat gerookt en thee gedronken hadden en er over onverschillige dingen gesproken was, deed ik hen de vraag wat hen toch verhinderde Christenen te worden. Bijna allen gaven ontwijkende antwoorden. Ik wees hen erop, dat ik nu reeds de 5e zendeling hier was en alles bij het oude bleef, dit was niet de bedoeling van onze zenders en dat

dus, wanneer zij in hun hardnekkigheid volhardden, het beter was, dat ik dan ergens anders heen ging waar de zendeling en het onderwijs meer begeerd waren.

Daar wilden zij evenwel niet van hooren. Besluiten, antwoorden of toezeggingen werden niet gegeven. Alleen deze, dat niemand verhinderd zou worden zich nauwer aantesluiten. Het bleek mij echter uit de onderlinge besprekingen, dat zij best begrepen wat de groote waarheid en de eisch van het Evangelie is.

Ook in betrekking tot het schoolbezoek sprak ik, en zij beloofden hun kinderen te zenden, doch met de betuiging, dat zij er zoo weinig aan doen konden. [...]

Geve de Heer, dat deze poging tot wat meer toenadering gezegend worde door Hem.

14 November 1892. Met den Resident ging ik per prauw naar Andai. Zijn komen daar was een bewijs van belangstelling voor de bevolking, dat hij nu, omdat Woelders overleden was, toch niet wilde nalaten. De Andaiënaars, die van zijn komst niet wisten, waren voor een groot deel in de tuinen. De Korano was aanwezig en kwam net gekleed voor den dag. Brood en boter en ook wat chocolade had ik mede genomen en David maakte met den oppasser van den Resident een kip klaar en wat eijeren. Ook de Radja van Wagive at met ons mede. [...]

Zaterdagmorgen was de Resident reeds vroegtijdig hier en besprak zijn EdelGestr. met mij zijn organisatieplannen voor Nieuw Guinea. Deze kwamen mij wel wat hoog voor. Controleur of Adsisistent Resident en Posthouders, delaatste op een traktement van f 300,- maands. Ik veroorloofde de vraag of het niet wat minder kon en dat juist zijn machtige voorstellen oorzaak konden zijn, dat de regeering daarin niet zou treden en gevolg niets doen. Daarop antwoordde hij, dat hij met geen halve voorstellen wilde aankomen om later niet door zijn opvolger als slecht organisator gelaakt te worden. Ook, dat hij onlangs vernomen had, dat Britsch Nieuw Guinea nu reeds 40.000 aan de Britsche kroon opbracht en hij zich sterk hield, dat bij invoering van zijn organisatie het Nederlandsche deel veel meer kon opbrengen. Daar is over te denken en voor ons zendingen over te schrijven tot voorlichting en onderzoek.

29 November 1892. [...] Toen ik Vrijdagmorgen 25 November afvoer naar Doreh ging even voor mij een zingende prauw af en vernam ik nu eerst, dat zij naar Mappi voeren om hout voor de roem fram te kappen. Ik was er geheel van ontsteld en voer hen achterna, doch zij waren reeds het bosch in en kozen het hazepad, de prauw overlatende aan de bewaking van een paar slaven. Zondagavond laat van Andai terugkeerende, hoorde ik hier, dat de gansche bevolking er aan mee deed. Dat er in den laatsten tijd eenige sterfgevallen waren voorgekomen werd aan het gebrek van Korowaars geweten, zoo ook, dat zij geen overvloed van eten hadden. Zij zouden nu echter geen onzedelijke beelden maken, daarbij als het 5 dagen gestaan had zouden de Mansinammers komen en het weggappen. Natuurlijk allemaal praatjes. [...]

Ik vrees echter, nu de zaak reeds zoover haar beslag heeft, dat zij er niet afbrengen zijn en dat met een afgodstempel op Doreh, de heidensche praktijken weder vasten voet zullen krijgen. O Heer, doe Gij die afgodsbeelden vallen en geef toch vertrouwen tot U in de harten dezer ongelukkige Papoea's.

Papa van Hasselt kampte intussen nog steeds met zijn gezondheid. Hij was naar Ternate gereisd om de dokter te consulteren.

10 December 1892. [...] De kwaal blijkt een waterbreuk te zijn. Een paar dagen na aankomst had de dokter er een punctie in gemaakt en dat heeft hem geweldige pijn gedaan, daarop is koorts gevolgd, zoodat hij in een week 100 gr. chinine gebruikt heeft. Een week had hij doorgebracht van dat bed op de stoel en moest gedragen worden; toen de mail op Ternate was kon hij weder wat lopen. Nu moest hij wat minsterken, dan zou de dokter het water aftappen, moest daarom op Ternate blijven en hoopte met de Corredo waarop hem vrije passage was aangeboden in 't laatst van December te kunnen komen.

Welk een teleurstelling voor ons en hij nu zoo alleen zonder Mama op Ternate, dat smart ons diep. De Resident, die in het begin schreef: de dokter ziet er geen gevaar in schreef aan het einde "Moge God zich over ons ontfermen" en dat maakt mij zeer bezorgd.

10 December 1892. In de week van 18 - 24 December hoopte ik naar Andai te zullen gaan doch door ziekte van mijn lieve vrouw verhinderd. Een hevige bezetting op de borst en zware verkoudheid noodzaakte haar eenige dagen het bed te houden. Tegen het kerstfeest was zij zoover hersteld, dat wij 's avonds 24 December met een helderverlichte kerstboom met onze kinderen en de Christenen kerstfeest mochten vieren. De beide kerstdagen predikte ik hier, te Mansinam en te Andai.

Helaas welk een diepe smart wachtte ons. De vorige avond was uitgekomen, dat Johannes zonde had bedreven met Johanna, tijdens haar man Martinus te Wandammen was. Martinus had de vorige avond Johanna getrapt en geslagen, dat zij bijna halfdood was. Johannes, die merkte, dat de zaak uitgekomen was, wilde het geweer uit mijn kamer halen en vluchten, doch werd door Martha tegengehouden. Johanna kwam in de kamer, bekende en ook Johannes bekende. Martinus stond met een hakmes te dreigen en wilde niet bij mij komen maar gaf een brutaal antwoord; ik greep hem en leidde hem naar zijn huisje. Daar kalmeerde hij en beloofde zich rustig te houden, Johannes zou ik in het blok sluiten. Meijweg hielp daarbij; in de kamer bonden wij hem de handen, toen hij buiten gebracht werd wilde Martinus hem met een hakmes aanvliegen, doch werd door Martha tegengehouden. Johannes werd in het kamertje achter de toko opgesloten. Johanna zat den geheelen dag in mijn kamer en werd 's avonds in de meisjeskamer gebracht om haar voor de woede van Martinus te bewaren. Woensdagmorgen sprak ik met Martinus en wilde hij met Johanna vrede maken; ik bracht Johanna in de kamer bij hem. Johanna bleef echter hardnekkig zwijgen, wel een half uur lang. Toen ik haar weder in de meisjeskamer gebracht had, zeide zij, dat Martinus het toch niet meende.

Donderdagmorgen toen wij aan het ontbijt zaten en ik met moeite mijn brood naar beneden werkte, werden wij opgeschrikt door een gil. Martinus had door de reten der kamer een pijl afgeschoten op Johannes, gelukkig niet geraakt. Meijweg was er het eerste bij en hield Martinus vast, ik greep hem bij de andere hand en brak zijn boog en pijl stuk. Als een zinneloze viel hij nu neder. Hij wilde naar Mansinam. Hij had mij zoo stellig beloofd geen geweld te gebruiken en nu hoorde ik dat hij den ganschen nacht op hem geloerd had om hem te dooden. Wij brachten hem naar Mansinam, Meijweg ging ook mede; daarna bracht ik ook zijn vrouw en kind. Mama weet er geen raad mee, doch zal wel raad schaffen met haar jongens en Christengemeente;

het kan niet anders. Doch hij heeft er al langeren tijd op aangelegd hier weg te komen en dit geeft goede aanleiding. Johanna huilde toen zij wegging. Diepe, diepe smart na deze zoo aangename kerstdagen nu mijn deel. Vooral, dat Johannes, anders zulk een goede jongen, nu in banden zit.

Martinus heeft zich door zijn bloeddorst hier onmogelijk gemaakt. Anders ware het nog als hij rein van zeden was, doch wat op 17 Januari gebeurd is ligt nog versch in het geheugen, daarbij is hij een beul voor zijn vrouw en heb ik reeds meermalen zijn vrouw van onder zijn woedende handen gehaald.

Door deze geschiedenis kom ik nu niet meer naar Andai.

22 Maart 1893. Bij den aanvang des jaars altijd nog hopen de, dat de zaak met Martinus en Johanna nog in orde zou kunnen komen, wachtte ik met schrijven in dit dagboek.

Nu, bijna 3 maanden na 't gebeurde is de zaak niet in orde gekomen. Wel zijn ze 7 Januari hier geweest om vergiffenis te vragen, Martinus vroeg ook Johannes vergiffenis daar hij op hem geschoten had en Johannes om het bedreven kwaad. Doch 't was niet van harte wat Martinus betreft, maar hij had begeerd terug te komen.

Nu zijn zij op Mansinam en ook daar gaf het gedurig moeijte. [...] Van Johannes werd in de tweede week van Januari zijn straf opgeheven. Eerst was hij eenige dagen bij Meijweg, daarna zette ik hem weder gewoon aan den arbeid. Hij gedroeg en gedraagt zich ootmoedig. Wij vertrouwen, dat hij berouw van het gebeurde heeft.

Hebben wij in deze zaak veel smart gehad, zeker is het, dat het op de jongens en op de meisjes een heilzamen indruk gemaakt heeft. Zij allen zijn zeer gewillig en ijverig en doen hun best ons genoeg te doen.

23 Februari kwam ik terug van Andai en was tegen den avond te Doreh waar ik verrast werd door het arriveeren van de Corredo. Aan het strand stond Frans en riep mij dadelijk tijding toe: Opa i rama kwaai. Thuiskomende vond ik een menigte brieven en hoorde van Martha, dat vader van Hasselt in tamelijken welstand was wedergekeerd. Ik ging onmiddellijk naar Mansinam en vond hem niet geheel hersteld van zijn kwaal. Hij moet op last van den dokter na twee maanden weder te Ternate komen, doch hij kon nu weder voortgaan. Wij dankten den Heer voor de verhooring onzer gebeden, die dat dierbaar leven gespaard heeft.

Van mijn zuster en zwager te Nigtevecht ontving ik de treurige tijding, dat mijn geliefde moeder op 8 November 1892 ten hunnen huize is overleden wat ons zeer schokte. Hoewel langen tijd sukkelende, was zij nu maar een paar dagen ongesteld geweest. En zoo rust dan onze lieve, goede, trouwe, altijd voor ons zorgende moeder van haar zorgenstrijd, die haar ganschen leven niet gering was. Door een zwaartillend, altijd zorgend karakter had zij geen gemakkelijk leven en heeft, hoeveel wij ook met haar gesproken hebben, nimmer de blijdschap des geloofs gekend. Was zij daarom geen geloovige Christin? O toch wel in vele dingen werd zij door het woord des Heeren bestuurd. Nu hebben wij nog te hopen voor vader, die moeder hen opdroeg met de woorden: "zorg goed voor den ouden man".

Van de kinderen ontvingen wij weder goede tijding ook over hen. Van Professor Valeton ontvingen wij weder een schrijven, mij toezendende een blank zegel en conceptaanvraag om voor Pieter aantevragen een beurs uit het Willebrandfonds te

Utrecht. Met mijn antwoord en aanvraag op zegel heb ik zijn HoogEdGel. dankbaar mededeeld hoe de zaken met Pieter, wat studiekosten en vooruitzichten betreft, staan en hem verwezen naar den heer Hulsebos.

27 Maart 1893. Hedenmorgen overleed na eenige dagen van zware ziekte Christiaan, sedert 1890 lidmaat der gemeente. Zijn lust en begeerte om het Evangelie te hooren werd gehinderd door de tegenstand zijner familie en ook van de zijde der Noefooren, waartoe hij in eenige betrekking stond. Toch was hij een getrouw hoorder. In 1890 werd hij gedoopt.

Maandagsmorgens tegen 10 ure is hij ontslapen op kalme wijze. Bij het kleine aantal Christenen op Doreh is het weder een ledige plaats. 's Maandags tegen den avond is hij begraven. Zijn meeste familie, die de meening had, dat hij beterende was, waren op reis gegaan, zoodat het graf door onze jongens moest gemaakt worden. Nadat zijn lijk in de kerk gebracht was hield ik daar eerst een toespraak en later aan zijn graf. [...]

Maandag verwoestte een brand op Rhodé in een oogenblik 2 huizen. Door een twist stak de man dat moedwillig aan: de schoonzoon van Capicei Moeani. Daar die en enkel vrouwen thuis waren kon er weinig gered worden van de goederen. Raakmannie, eigenaar van een dier huizen, was juist hier om bij de begrafenis van Christiaan te zijn. Den volgenden dag was hij weder hier en klaagde, dat hij geen eten had. Ik gaf hem f 1,- voor sago, doch hij trachtte daarvoor op Mansinam pinang te koopen. Nu vanmiddag was hij weder hier, had geen pinang kunnen koopen en nu gaf ik voor die gulden hem een pak sago.

Vanmorgen kwamen eenige vrouwen van Rhodé hier en toonden mij in een aantal houtjes het aantal der bij den brand van Maandag verloren goederen. Wij zullen wachten tot de mannen thuis zijn en waar werkelijk nood is zullen wij helpen.

8 April 1893. Het tweede kwartaal 1893 heeft zich niet gunstig ingesteld. Het is of de moeite en teleurstellingen dit jaar niet ophouden. De vorige Zaterdag, 1 April, aan mijn Paaschpreek bezig, kwam een prauw van Mansinam om mij te halen daar vader en moeder van Hasselt beiden zeer ernstig ongesteld waren en er bij mama zelfs levensgevaar was. Ik ging onmiddellijk en vond haar hard ziek kampende met hevige, zich telkens herhalende benauwdheden. Gode zij dank, die onze gebeden hoorde en de middelen zegende, tegen 2 uur 's nachts werd het wat beter. Van Hasselt had het ook geducht op de borst. Doch dat liet zich minder gevaarlijk aanzien. Ik bleef dien ganschen nacht op en sliep tegen den morgen wat in een ligstoel.

Met Paaschmorgen was er geen denken aan, dat van Hasselt kon spreken en liet ik mijn zwart goed halen en predikte voor hem. Tegen den middag ging ik naar huis. Onder stroomende regen predikte ik 's middags. Het was een triestige Paaschdag, maar er was toch licht en blijdschap in onze harten en met opgewektheid mocht ik spreken. [...] Dien nacht werd ik ten 1 ure gewekt door de jongens van Mansinam met een haastig briefje van papa, dat mama gedurig in flauwten viel. Ik spoedde mij er heen en vond haar nog in hevige benauwdheid. Met vinum stbiat. en aqua amag. am. kwam zij wat bij en natte omslagen om 't hoofd en de polsen met water en azijn. Tegen 4 ure 's morgens bedaarde het wat en viel zij in sluimer.

Donderdagmorgen om 8 ure herhaalde het zich weer en dachten wij, dat zij sterven zou. Daarom schreef ik aan Martha om te komen. Hoewel ik nog geen gevaar zag zou het kunnen zijn, dat die benauwdheden zich in hevige mate herhaalden en het einde was. Tegen 9 ure, juist toen het wat bedaard was, kwam Martha; dat scheen mama zeer veel genoeg te doen. Martha bleef tot 's middags. Br. Meijweg had beloofd op de kinderen te passen wat hij ook zeer goed gedaan heeft.

16 Mei 1893. In den nacht van 15 op 16 Mei hebben wij ontzettende uren doorleefd. Reeds eenige dagen was Martha zwaar verkouden en had het benauwd op de ademhaling, dat ook veroorzaakt wordt door het kropgezwel.

's Maandagavonds werd het nogal hevig en maakte ik haar een oplossende drank gereed. Ten 9 ure ging zij naar bed en ik bleef op tot 12 uur, het scheen dat zij toen rustig sliep. Een half uur daarna, ik was nog wakker, zat zij overeind en snakke naar adem, stond daarna op en liep als radeloos door de kamer. Ik was onmiddellijk bij haar, lucht kon zij niet geven; wij gingen in de andere kamer waar ik licht opstak en haar een braakmiddel gaf. Onmiddellijk riep ik de meisjes. De benauwdheid nam toe, gelaat en handen werden blauw en 't gezicht vertrok zich krampachtig en vertoonde doodstreken.

Ik wendde compressen van water en azijn aan, maakte de bovenkleeren los, gaf weer braakmiddel doch alles tevergeefs, de benauwdheid nam toe. Toen probeerde ik een veer in water en azijn gedoopt in de keel te brengen. Ik had moeite de mond open te breken, de tanden waren stijf op elkaar geklemd, doch het gelukte en ik deed het herhaalde malen als uiterste middel; ik dacht niet anders of mijn vrouw stierf. In de benauwdheid riepen wij tot den Heer en Hij hoorde ons gebed. Er volgde een poging tot braking en ik kon ellenlang slijm uit de keel trekken. Daarop gaf ik nog na 10 min. een braakmiddel.

De benauwdheid werd minder en na een goed half uur volgde een ruime braking. Wel was nu 't oogenblikkelijk gevaar geweken, doch de adennood hield aan, waatoe zeker ook de vergevorderde zwangerschap bijdroeg. Op het petroleumstel had ik kokend water gemaakt en plaatste dat zoo, dat zij de warme waterdamp kon inademen.

In de angst, dat zij zou sterven had ik ook Meijweg, die dadelijk gekomen zijnde, mij behulpzaam was om spoedig heet water te krijgen en voorts tot 4 ure bij ons bleef. Tegen den morgen ging Martha naar bed en ik, innig dankbaar dat dat dierbaar leven voor mij en de kinderen gespaard was, bleef op om haar te bewaken.

Nog eenige dagen was haar toestand zorgelijk doch de Heer zij gedankt herstelde zij, doch bleef tot aan haar bevalling hoesten.

30 Mei 1893. Mijn verjaardag op 22 Mei ging stil voorbij, maar daarom niet minder aangenaam. Martha gaf mij van haar en de kinderen zeer aardige en doelmatige presentjes. Mijn grootste verjaardagsgeschenk was de goede tijding, die ik weder van de kinderen mocht vernemen. Ook van mijn zuster ontvingen wij met de bestelde boter en kaas menige welkome verrassing, waaronder vooral 5 blikken beschuiten en een trommel St Nicolaasgoed. Ook ontving ik door de Knolles 2 paar bestelde pantoffels, die ik hoog noodig had. [...]

Terwijl ik druk bezig was met schrijfwerk voor de keerende mail werd ons een meisje van Biak door Biakkers te koop aangeboden, een flink, goed uitziend gezond kind

van ca. 12 jaar. Na lang loven en bieden kocht ik het voor f 74,65 aan geld en goederen. Dit was ons waartlijk een gebedsverhooring. Voor 3 maanden ontvingen wij door Mej. J. van Heusden te Utrecht een verzoek van de bezoekers van het Wijklokaal de Louwerecht te Utrecht om een kind vrij te koopen, waarvoor zij f 70,- bijeengezamd hadden. Nu, juist even voor vertrek der mail, werd ons een zeer geschikt meisje tekoop geboden. Temeer welkom daar wij met de naderende bevalling wel hulp kunnen gebruiken. [...]

III.4.2. Geboorte Karel Theodoor, 1893

Vrijdag 2 Juni 1893 werd ons een zoon geboren. Door Martha's ziekte hadden wij die bevalling met angst tegemoet gezien. Wonderlijk en heerlijk heeft de Heer weder geholpen; alles verliep betrekkelijk voorspoedig. 's Morgens om 3 ure begonnen werd om bijna half 10 een zoon geboren. Wij hebben hem Lamberthus genoemd naar mijn eerste vrouw en Theodoor omdat hij ons een Godsgeschenk was. Het kraambed, de hevige naweeën uitgezonderd, verliep ook gunstig en nu 15 Juni is Martha reeds lang weder op de been.

Frans en Willemien zonden wij 's morgens vroeg met Meijweg naar Mansinam. Frans is nu weder hier doch Willemien is nog bij de grootouders en de lieveling van beiden. Mama is sedert de bevalling een paar maal hier geweest doch vader van Hasselt zagen wij nog niet. Beiden zijn zij gelukkig en dankbaar voor en met ons kindje. [...]

Onderaan deze bladzijde van het dagboek stond met andere inkt en pen vermoedelijk later bijgeschreven: "op den doopdag 30 Juni veranderd in Karel, wijl er reeds zoo veel naar Bertha vernoemd waren."

In ons gezin en in de negorij waren in den laatsten tijd veel zieken en reikte ik gedurig medicijnen uit. [...] Bij de lui, die ik hier medicijnen gaf was ook de singadji Angridifoe van Salewattie. De man was eenige dagen onder behandeling en herstelde. Hij zeide, dat hij in zijn land het gerucht van de medicijnen van hier gehoord had en daarom de verre reis gemaakt had en met Moeda was medegekomen om bij den Toean van Doreh genezing en herstel te zoeken. Geve de Heer, dat hij hier ook geestelijke genezing vinde!

22 Juni 1893. Menschen, die jaren lang onder de beademing zijn geweest van het Evangelie, zie ik nog geheel als heidenen leven en handelen. Zoo vanmiddag aan 't strand zag ik de prauw van Dirk behangen van voren met eenige takken. Ik vroeg eenigen wat dat beduidde en mij werd geantwoord, dat Dirk dat gisteren gedaan had, omdat een doode voorbij de prauw zou gedragen worden. Hij wilde nu de prauw onkenbaar maken want keek de doode in de prauw dan kon hij met dat voertuig nimmer meer eenige winst of voordeel behalen, maar er slechts ongeluk mee krijgen. Helaas, Dirks Christendom is geheel ondergegaan in het heidendom.

30 Juni 1893. werd onze kleine door den H. Doop den Heer opgedragen en ontving nu den naam Karel Theodoor. Tegen den naam Berthus waren vele bedenkingen, daarom werd die nog veranderd. Beide namen op een stukje papier, dat opgevouwen en daaruit trok vader van Hasselt, die den H. Doop bediende, bovengenoemde naam.

[...] De doopsbediening had plaats in de grote kamer. Papoea's van het strand waren in klein getal tegenwoordig. Mama en Sylvia waren er ook en den ganschen dag waren wij genoegelijk bij elkaar. [...]

gevraagd hoe het kind met zijn gezondheid in ons huis en gesin mocht keuren, ~~dat~~ de verkoper te benoemen het ons te laten voor een maximum prijs van 750. Hij wees ons een circa f 20. Nadat hij een waarde een gedeel getoond hadden van ~~een~~ f 68 - verliet hij ons lang bijkomende de secht. ofjedum. Na een middey kwamen zij terug en men ook de eigenaar Senandi van Merpinum erbij. Wij keekten het meer voor de door ons gestelde prijs met een kleine verandering door wijling ingedien.

voor het volgende:

10 stuk 12 goed	f 37.50
2 " Rijgoud	6.50
3 doz. dorjez. botten	4.50
2 x Bijlen	3 —
1 lamp	1 —
1 klein petroleum	3 —
1 koperen <u>doos</u> <u>pinning</u>	2.50
1 <u>Staring</u>	1.50
1 mes met <u>phede</u>	42.

3 Rijndocedes	7.50
	<hr/>
	67.42.

Het kind schijnt althoor verbeugd te
ons te zijn. Hij liet zich ~~door~~ door de meijer

Zaterdagmiddags ging ik naar Andai. Daar vernam ik van 2 rooftochten op het Arfakgebergte; bij de eene waren 5 menschen, bij de andere 2 menschen omgekomen. Nu, terwijl ik dit schrijf is voor 3 dagen op 14 Juli hier op Pokkembo de weduwe Noeni vermoord door een rooftocht van Andai, geroepen door Jamekki en Gankonari. Ik kan deze geschiedenis niet in byzonderheden schrijven, ben er geheel over verontwaardigd. En deze zaak, zoo stil gehouden, wordt nu op verschillende wijzen verteld, ook dat er Christenjongens van Andai bij zijn geweest. 't Is ontzettend. Doch wat er aan te doen, zoolang hier geen bestuur komt blijven deze dingen hun gang gaan.

Soms zond één der opvoeders uit het kinderzendingshuis een verslag of rapport waarvan hier een voorbeeld:

Utrecht, Goede Vrijdag 13 Juni 1893.

Weleerwaarde Heer!

Zeer gaarne voldoe ik aan Uw verzoek om van tijd tot tijd eens een en ander over Willem te schrijven. Ik kan maar al te goed begrijpen, dat het U aangenaam moet wezen ook van mijne zijde eens iets omtrent hem te hooren. Me dunkt, het behoort wel tot de grootste ontberingen, die een zending zich moet getroosten, zijn kinderen zóóver van zich weg te moeten zenden. Toch kan U ook verzekerd wezen, dat er voor Uwe twee jongens hier gedaan wordt wat maar mogelijk is. [...]

Uw Willem is meer bepaald mijn discipel. Zit hij eens met een som, die wat moeilijk is, dan sta ik altijd gereed om hem voort te helpen. Ik ben dus als 't ware zijn vraagbaak. En ik kan met vrijmoedigheid zeggen, dat ik over zijn gedrag en vorderingen tevreden kan wezen. Hij is nu pas bevorderd van de eerste tot de tweede Afdeling der Normaalschool, en Willem is van de 27 leerlingen de eenigste, die dien eersten cursus in één jaar heeft doorloopen; regel is, dat de kweekelingen er twee jaar over doen.

Over het gedrag behoef ik, gelijk ik reeds schreef, niet te klagen. Natuurlijk, ik heb wel eens aanmerkingen en Willem verdient wel eens een ernstige berisping, doch welke jongen verdient dat niet? In den regel is hij bescheiden, vriendelijk en zeer arbeidzaam. Koppigheid is m.i. zijn hoofdgebrek. Ik schrijf dit natuurlijk in vertrouwen. Het zou zeer ongunstig werken. Willem moet niet den indruk krijgen, dat ik U alle kleinigheden mededeel. En gelijk ik reeds zeide: ik vind Willem een aardige jongen met wien ik het best vinden kan.

Laat dit weinige voor ditmaal genoeg zijn. Later eens meer. Van harte bid ik U 's Heeren rijksten zegen op Uwen heerlijken doch moeitevollen arbeid! De Heer zelve make Uwen weg voorspoedig! Met vriendelijke groet,

Uw dwdr. en br. in J.C.

H. Wagenvoort.

Wil s.v.p. Uwe gade vriendelijk van mij groeten.

26 Juli 1893. In ons eigen gezin gaat het dezer dagen ook minder naar wensch. Martha heeft gedurig veel last van benauwdheid en ik vermoed, dat zij lijdt aan

vernaauwing der luchtwegen. Het kropgezwel schijnt niet te schaden, de benauwdheid is meestal dieper. Daarbij is zij zeer angstig en vreest voor een herhaling als die in Mei.

5 Augustus 1893. De vorige week was Martha tamelijk wel. Nu deze week was het weder mis. Zij was zeer vatbaar voor de minste tocht en had het soms zeer benauwd en is nu en dan zeer zenuwachtig. Daarbij als zij aan sterven denkt kan zij zoo angstig worden en vindt maar nauwelijks troost bij de heerlijke woorden des Heeren, die ik haar dan voorzeg.

Gelukkig slaapt zij nu rustig. Deze week spraken wij erover om te Ambon geneeskundige hulp te zoeken. Doch niet alleen zien wij zeer op tegen de kosten, maar nu vooral nu de nieuwe broeder voor Andai komt, gaat het niet dan alleen wanneer ons verstand overtuigend zegt, dat het noodig is.

In de negorij is het stil, de kinderen zijn gelukkig wel en de Papoesche kinderen gaven reden tot tevredenheid.

Doreh, 30 November 1893. Van 12 Augustus - 30 November dat is ruim 3,5 maand nam ik dit gedenboek niet ter hand. Daar waren vele redenen voor, doch niet één, die mij genoegzaam verontschuldigt. Wel was het leven druk in die drie maanden en onvoorzien oponthoud niet weinig, doch met een weinig meer orde hadden niet zoovele bladzijden blank behoeven te blijven.

De brs. en zrs. Metz en van de Roest kwamen op 13 Augustus in welstand hier aan. [...] Zondagmorgen 13 Augustus, juist onder kerktijd, viel het schot van de mailboot. Meijweg ging onmiddellijk en ik gaf hem de boodschap mede, dat ik na kerktijd onmiddellijk zou komen. De dienst had nu gewoon doorgang en ik sprak met opgewektheid, daar ik niet twijfelde of nieuwe arbeidskrachten voor Nieuw Guinea waren aan boord der mailboot. Na de kerk liet ik onmiddellijk een prauw gereedmaken en roeijde met de jongens naar de Kamphuis.

Mijn hope werd niet teleurgesteld. Zij waren aan boord en wuifden mij hartelijk toe. Een oogenblik daarna was ik aan boord en mocht hen dankbaar de hand drukken. Ook hunne echtgenooten heette ik hartelijk welkom op Nieuw Guinea. Br. van de Roest en zijn vrouw waren mij uit Holland bekend; br. Metz en echtgenoot onmoette ik voor 't eerst. De beide brs. bevielen mij bij den eersten indruk wel. De zrs. zou ik wat krachtiger gewent hebben. De hartelijkheid der brs. liet niets te wenschen over. De vrouwen vooral zr. Metz waren zeer stil.

Die week waren wij druk bezig met de expeditie naar Andai waartoe ik de groote schuit in orde had laten maken. Zaterdag ging ik er met br. Metz. Helaas zijn intrede op Andai was niet onvermengd. Wel stonden eenige kinderen te zingen, doch Anna en Johannes zaten bij het lijkje van hun kind, de kleine Willem, die slechts 3 maanden oud geworden is. Het ventje was maar kort ziek geweest.

Huis en erf bevielen Metz wel. De volgende morgen predikte ik en stelde hun zending aan de gemeente voor. [...]

Door de voortdurende ongesteldheid van Martha in de keel kon ik weinig van huis zijn en zorgde vooral 's nachts althoos thuis te zijn. Het is voor haar zoo ongenoeglijk doch ook voor mij een geduchte belemmering in ons werk.

Wat de bevolking betreft, zij stelden ons in de laatste maanden in menig opzicht teleur. De nachtelijke zang en danspartijen te eere van de afgoden verstompten oud en jong. Nu in October heeft men het afgodshuis opgezet en is het weder wat rustig.

Op Zaterdagmiddag 21 October, terwijl ik bezig was het avondmaalstel te poetsen, kwam Kabei het pad oploopen en vertelde mij, dat een raak op Pokkembo 3 slavinnen had aangevallen, waarvan een gedood en 2 zwaar gewond. De gewonden waren te Rhodi. Onmiddellijk ging ik met hem mede en ook Kabei ging mede. Op zee hoorden wij, dat een der gewonden ook reeds was overleden; dit was echter niet zoo, doch men had het zwaargewonde meisje, een kind van 12 à 13 jaar, maar aan 't strand in het vuil gelegd en eenige klapperbladen om haar heen geplaatst ter voorkooming, dat bij haar sterven, haar geest in de huizen zou koomen en de levenden schade doen. De andere gewonde was in een huis doch had maar een hoofdwond, terwijl dit meisje zes groote wonden had. Terwijl zij een lamp haalden, dat niet heel spoedig ging, bezag ik het arme kind, sprak haar toe, doch kon geen woord uit haar krijgen. Ze was meer dood dan levend maar toch zag ik naderhand bij het licht der lamp, dat haar toestand lang niet hopeloos was. Als eigenaar van het arme slavenkind meldde zich Keremapan. Ik vroeg hem vrij ernstig of hij gaarne wilde, dat het arme kind stierf - neen, dat wilde hij niet.

"Welnu, als het hier zoo blijft liggen, dan sterft het zeker."

"Toeàn, wij zijn bang het in huis te nemen; als zij sterft dan worden wij ziek of sterven ook."

"Wilt gij haar bij mij brengen dan zal ik trachten haar te helpen."

"Goed, wij zullen haar brengen."

Ik wachtte tot zij aanstalten maakten haar te brengen en toen zij in een prauw gebracht was voer ik ook weg. Wij brachten haar in het huis van Simon waar ik haar behandelde, ook het andere meisje; tot ruim 9 uur was ik met haar bezig. Gelukkig is zij na een goede maand hersteld en wij hopen en vertrouwen, dat zij een goeden indruk van de Christenen en zendelingen heeft gekregen. En als ik nu haar dankbare glimlach zie als ik te Rhodé kom, dan is dat een kleine vergoeding voor de hulp haar bewezen. [...]

2 November 1893. Alexander en Kato zijn getrouwd; wij hadden met ons gezin een aangenamen dag. Ook waren er eenigen van Mansinam. 's Avonds betrokken zij hun nieuwgebouwd huisje en tot heden gaat het met hen beiden goed. Geve de Heer, dat hun beider karakter wat vriendelijker en vroolijker moge worden. [...]

Op Andai was ik uitgezonderd de maand October geregeld om de 14 dagen. De lui van Andai zijn gedurig uit naar hun tuinen, die zij tegenwoordig op Ajir moeten maken. Dat is niet plezierig voor Metz daar hij zooveel last heeft van de varkens van de Christenen en heidenen. Lijdzzaamheid heeft hij noodig!

III.4.3. Bouw van de kerk te Doreh, 1893

28 December 1893. De eerste Kerstdag waren er nogal veel hoorders in de kerk en sprak ik met opgewektheid. 's Avonds hadden wij in de kamer de kerstboom bepaald klaar en gereedgemaakt voor de Christenen en onze kinderen en pleegkinderen. In de voorgaanderij hadden velen uit de heidenen van het strand ongevraagd plaats genomen en zij waren ons welkom. Niemand hunner is dan ook met lege handen heengegaan; uit een tombola zonder nieten trokken zij elk een mesje, spiegelkje of ringetje en bekwamen elk hun deel van koekjes en thee.

De Christenen en onze pleegkinderen bekwamen elk een nieuw pak kleeven en bovendien doelmatige geschenkjes tot nut en vermaak. Tot bij 10 uur waren wij blijde en gezellig bij elkaar en werd menig kerstlied gezongen. Met een toespraak aan allen en vooral aan de heidenen besloten wij dien avond. De luidjes van 't strand gingen bedaard naar huis en waren blijkbaar voldaan. Onze kinderen niet minder en zoo hadden wij 't genoeg van blijde gezichten. [...]

Nu, heden en gisteren ben ik bezig met de jongens om het terrein te effenen voor de kerk. Daar dat zeer afloopt moet er heel wat aan verwerkt worden eer wij enigszins vlak terrein hebben. Gelukkig werken de jongens met lust en hoewel met veel moeite zal het onder Gods zegen wel in orde komen.

30 December 1893. Hedenmiddag konden wij voldoen aan het verzoek van een ziek meisje uit Utrecht, genaamd Alida, dat ons door Mej. Grothe uit Utrecht f 60,- gezonden had om daarvoor een kind, liefst een meisje, vrijtekoopen. Dat zieke kind heeft reeds een paar jaar gespaard op aandoenlijke wijze zooals ons werd medegedeeld in een brief van Juffr. Grothe, die wij onlangs met de mail van 4 November ontvingen. [...] Wij kochten het vrij voor de door ons gestelde prijs, met een kleine verandering door ruiling van goederen, voor f 67,42 aan geld en goederen. Het kind schijnt blijkbaar verheugd bij ons te zijn. Zij liet zich dadelijk door de meisjes naar de bedplaats geleiden en was verheugd toen mijn vrouw haar een baadje en sarong aandeed. [...]

Geve de Heer ons dat kind voor hem optevoeden. Dit is ons niet gemakkelijk en ware het niet, dat de aanvraag van Juffr. Grothe zoo dringend was geweest en de begeerte van het zieke kind zoo sterk en haar offeren uit liefde voor de zending zoo groot, dan hadden wij het niet gedaan. Op verzoek van Juffr. Grothe en van het zieke kind wordt haar nu den naam gegeven van Alida. De naam, die zij bij de Papoea's droeg was Imbiaki, dat niet anders zegt dan: meisje of slavin van Biak. [...]

Deze week maakten wij een aanvang met het uitgraven der fundamenteen voor de kerk. Het hellend terrein valt niet mede. Voor moet ik zien circa een meter uit den grond optewerken. Dat kost veel tijd en veel steen en kalkmateriaal, daarbij moet er dan later veel grond verwerkt worden om het aan den zijden en van binnen optebergen. De jongens, die het doen moeten, kijken daarbij ook niet vriendelijk.

4 Januari 1894. Zaterdag had in mijn afwezigheid Karetje een flinke koorts gehad. Martha had het ook weder benauwd in de keel en daarbij pijn in de maagstreek, zoodat wij er heden ernstig over gesproken hebben met de mail van Februari naar

Ambon te gaan voor geneeskundige hulp. Als een berg zie ik daartegen op én voor de kosten én om zoolang de Papoesche kinderen hier aan zichzelf over te laten. Evenwel Martha beweert, dat haar keellijden toeneemt en ik, die hier beslissen moet, heb geen vrijheid om het tegen te houden. Nu, alleen kan zij moeilijk gaan. Zij ziet verschrikkelijk tegen een operatie op en ik meer nog om haar de reis alleen te laten maken. Als zij onderweg op de boot een benauwdheid krijgt wie moet haar dan helpen? Terwijl ik dit schrijf komt Martha tot mij met tranen in de oogen en een tekst in de hand en zegt: ook ik heb den Heer gebeden en deze tekst getrokken, wij zullen het nog afwachten. Die tekst is Johannes 16:23 (*"en in dien dag zult gij mij niets vragen. Voorwaar, voorwaar ik zeg u, al wat gij den Vader zult bidden in mijnen naam, dat zal Hij u geven"*). Is dit nu een aanwijzing om niet te gaan? Ik wil er over denken en bidden. Ja, de Heer zal uitkomst geven. [...]

Op Andai zag ik Zaterdag een groote slang, die een heele kip opgeslokt had. De kip werd uitgesneden en kwam er geheel uit met kop, veeren en pooten. Bewijs dus, dat het niet altijd menschen zijn, die kippen steelen. Zeer vertroostend voor Metz, die nogal eens kippen mist en daarvan dan de buren de schuld geeft. Eigenlijk meer vertroostend voor de buren.

13 Januari 1894. Heden de (15e) verjaardag van onzen Pieter. Moge de Heer hem zegenen vooral daarin, dat hij de goede keuze moge doen om den Heer te dienen. Ons gebed is veel voor ons kind, die met zijn studiën en omgang op het gymnasium aan zooveel verleiding is blootgesteld. Onze lieve Frans had uit eigen beweging bloemen op mijn tafel gebracht. De Papoesche kinderen kregen allen een traktatie.

20 Januari 1894. Een belangrijke week ligt achter ons. Hedenmorgen onder aanroeping van 's Heeren zegen een aanvang gemaakt met het metselen der fundamenteen voor de kerk te Doreh. Wij hebben er een klein feestje van gemaakt met koffij en koekjes. Eenige verzen gezongen, een gedeelte van 1 Kon.:18 gelezen en naar aanleiding daarvan sprak ik Christenen en heidenen toe over hetgeen wij met dien bouw voorhebben. Daarna baden wij den Heer om voorspoed op het werk, bewaring der werklieden en dat het een huis moge worden tot Zijn eer en velen te zegen op Doreh. [...]

Nog zijn wij niet beslist of wij naar Ambon gaan zullen. Geve de Heer wijsheid om naar zijnen Wil te handelen. Het gaat op en neer met Martha, doch zij heeft gedurig vrees, dat zij weder zulk een benauwdheid als in Mei krijgt en is bang voor verstikking. Wij zien er tegen op als tegen een berg om huisgezin en werk voor 3 maanden te verlaten. En dan ook om de 3 eigen kinderen, wat zal dat een zorg en kosten geven op Ambon.

27 Januari 1894. Hedenmiddag kwam de mail reeds en bracht ons in hoofdzaak Gode zij dank goede tijding. Wim en Pieter maken het goed. De laatste was begiftigd met een studiebeurs en bon voor boeken door bemiddeling van Dr. Hulsebos. Alleen was het ons een teleurstelling, dat de goederen van Makassar niet gekomen waren waardoor wij zonder eenige huishoudelijke artikelen zeer ontriefd zijn.

16 Maart 1894. Aan het stand waren af en toe zieken, eenige behandelde ik met goed gevolg. Een patiënt, die ook de hulp van een waterdokteres ingeroepen had en zich in heete koorts een stortbad had doen toedienen, overleed. Thans is Sibjebai onder behandeling wegens hevige koortsen, die tot heden voor goede giften chinine niet wijken. [...]

Sedert 3 Maart is zr. Metz met haar kindje bij ons gelogeerd. 2 Maart. ontving ik een briefje van br. Metz waarin hij mij schreef, dat naar zijn meening zijn vrouw een tijd van Andai moest wijl koortsen en zenuwachtige gespannenheid niet wilden wijken. Hij was om haar voortdurende koortstoestand ernstig verontrust. Ik ging er dadelijk heen en vond toch geen bezwaar haar te vervoeren. Zaterdagmorgen 3 Maart vertrokken wij van Andai, de zieke en het kindje goed ingepakt. Zij zijn nu 14 dagen hier en de toestand is veel verbeterd. [...]

Met de kinderen ging het tamelijk wel. Alleen Willemien is den laatsten tijd wat ongesteld en klaagt over oorpijn; nu is het weer beter. Martha's keellijden is gelukkig dezer dagen ook dragelijk. Ik zelve was in de laatste weken zeer wel. Doch heb nu in de laatste dagen weder wat koorts en reumatiek. Gode zij dank nogal dragelijk. Een mager overzicht van een maand!

III.4.4. De operatie van Martha Jens- Mosche op Java, 1894

Zondagavond 6 Mei 1894, aan boord van het S.S. Camphuis in de nabijheid van Ternate.

Sedert Woensdagmiddag 12 uur zijn wij aan boord en op reis naar Ambon. [...]

Half April kreeg Martha weder hevige aanvallen van benauwdheid, zoo dat zij urenlang boven teer en waterdamp moest zitten om lucht te krijgen. Met de ouders te Mansinam sprak ik en deze, hoewel in alles tegen de reis opziende, oordeelden ook, dat wij niet langer mochten wachten. Daarom besloot ik dan ook met deze mail te gaan.

Wij maakten 't een en ander gereed. Een deel der Papoesche kinderen zou naar Mansinam gaan bij Mama, die ook Karel en Willemien zou verzorgen. Een ander deel der kinderen zou te Kwawe met de gehuwden en weduwen onder leiding van Meijweg blijven. Wij dorsten niet langer te wachten, afgezien welke tijding de mail ons brengen zoude.

Nu 22 April ontvingen wij de mail en daarbij 2 brieven, die ons in ons voornemen bevestigden. De een van het bestuur der Utr. Zend. Ver., waarin mij zoo noodig vrijheid gegeven werd om de reis op kosten der Ver. te maken. De andere van den hulpprediker Schröder, waarin hij ons het oordeel der Doktoren van Ambon schreef, dat luidde: onmiddellijk overkomen. En waarin Schröder ons alle mogelijke hulp, ook met logies bood. Wij besloten nu dus definitief te vertrekken. Frans zou mede-gaan, de anderen zooals voren gemeld. [...]

De volgende dag kwam reeds vroeg de Camphuis. De ouders en Willemientje brachten ons aan boord. Wij hadden 2e klasse passage genomen, doch door welwillendheid van den Kapitein, de heer Scherpbier, kregen wij een hut 1ste klasse en ook tafel 1ste klasse. Waarlijk, de tranen schoten mij in de oogen, toen de man ons de

mooije familiehut der Camphuis als verblijf aanwees. Het afscheid van de kinderen kostte Martha veel moeite. Gode de Heer behoeve hen en doe haar hersteld wederkeeren. Ook het afscheid van de Papoesche kinderen kostte ons veel. De meeste van hen waren zeer aangedaan. Dat wij nu op 19 Mei, de dag dat onze ouders 25 jaar getrouwd zijn niet op Mansinam zullen zijn, spijt ons zeer. Ook de ouders, doch ik prijs het in hen, dat zij ons daarom niet teruggehouden hebben.

8 Mei 1894. Gistermorgen waren wij te ruim 4 uur te Ternate. Spoedig was het schip omringd door een aantal kleine prauwen om de passagiers optehalen. Even voor wij op de reede kwamen was een koeli gestorven aan beri beri. De man was pas 3 maanden op Nieuw Guinea geweest. Een memento mori dus op onzen weg naar Ambon.

Natuurlijk maakte Jens van de gelegenheid gebruik om weer her en der visites af te leggen, maar bleef dan toch wel eens wat lang weg, hetgeen door Martha niet echt op prijs werd gesteld.

Aan boord vond ik Martha in de hut en een beetje ontstemd, dat ik zoo lang wegbleef. De meegebrachte brieven en mijn geldige verontschuldiging maakte alles weder goed. De wind en zee was nu wat bedaard en het lossen aan boord in vollen gang; een leven van geweld! Martha verlangde nu ook naar den wal te gaan en de Kapitein was zoo vriendelijk ons met de stoombarkas naar de gouvernementssteiger te laten brengen. Wij stapten naar Beijer en na daar een poosje gezeten te hebben ging Martha met zr. Beijer naar mevrouw Bensbach, nam ook Lena mede en ging ik met Frans en Johannes een wandeling doen en een bezoek bij den hulpprediker Schippers brengen. Frans stapte flink op Ternate, zijn grootste begeerte was nu om een paard te zien van dichtbij.

9 Mei 1894. Gistermorgen 4 uur vertrokken wij van Ternate. Het was reeds licht toen ik ontwaakte, van ankerlichten had ik niets gemerkt. Wij hadden goed weer en voeren langs de noordkust van Batjan tot 's middags waardoor wij zien konden welk een lengte en uitgebreidheid dit eiland heeft. Onze lieve Berthus was gisteren jarig. Wij dachten veel aan hem. God zegene hem met allen in het kinderzendingshuis. Van onze jongens ontvingen wij gisteren hun brief van Maart, die alleszins gunstig was. Pieter was een paar dagen ziek geweest, doch bij 't afzenden gelukkig weder beter. Willems brief ook in betrekking tot zijn school was zeer goed. Ook waren onze gedachten gisteren veel op Mansinam en Doreh; hoe mogen zij allen het daar maken? [...]

Nu is het reeds laat en het is heerlijk weer. Nu wij Ambon naderen heeft Martha nogal vrees. Geve de Heer, dat het alles goed moge afloopen.

Eenige passagiers kwamen op Wahaai aan boord Een onderofficier en eenige soldaten, die om beri beri naar Ambon gaan. Enkele hebben hun meiden aan boord waarbij een paar met zeer schelle stem.[...]

21 Mei 1894. In den morgen van 10 Mei kwamen wij te Ambon; 't gezicht op de baai en de stad was prachtig, van de brug van den Kapitein had ik een mooi gezicht daar op. Wij kwamen aan den kolenstijger.

Spoedig was Ds Kijftenbelt met den hulpprediker Kok aan boord, ook de agent Bouman. De ontvangst was hartelijk, van hen ontving ik de mededeeling, dat br. Schröder door les verhinderd was doch hij zou zoo straks komen. Wij aten nog eens aan boord, de Kapitein ging al spoedig aan den wal, doch stelde de sloep voor ons beschikbaar. Na het eten voeren wij met de 1e stuurman, de heer Engelschman, naar de steiger van de Pakketvaart. Daar wachtte br. Schröder ons op en met hem gingen wij naar zijn huis op de Esplanade waar wij hartelijk ontvangen werden. Ons goed volgde en ons werd een ruime kamer aangewezen. [...]

Den volgenden dag gingen wij met br. Schröder naar het hospitaal waar wij bij den overste Dokter werden toegelaten. Deze maakte zich al spoedig van de zaak af door ons naar den huisdokter van br. Schröder te verwijzen, die Martha dan in observatie kon nemen. De opname in het hospitaal zou van diens onderzoek afhangen.

Dit onderzoek heeft de volgende dagen plaats gehad. Helaas met ongunstig gevolg. De plaats van het gezwel is te uitgebreid, het operatieveld te groot, zoodat zij hier op Ambon de operatie niet aandurven. Dit werd mij als Dokter Wega's opinie al Zondag en Maandag daaraan volgende medegedeeld. Doch hij zou nog met een collega komen. Dit gebeurde op Dinsdag 15 Mei. Dokter Gravestein kwam nu ook, onderzocht en was van dezelfde meening. Beide H.H. zeiden, dat de kans van welgelukken zoo weinig was en 't gevaar zoo groot, dat zij er niet toe konden besluiten hoe gaarne zij ons ook wilden helpen. Dit sloot echter niet uit, dat Martha misschien op Java kon geholpen worden, waarom zij op mijn verzoek eene diagnose geschreven hebben, die beide onderteekenden, welke ik opgezonden heb aan br. Kruit om met Dokter van Buuren te beraden of zij op Madjowarno geholpen kon worden. Deze diagnose hield voornamelijk in, dat Martha een fibreuze uitzetting van de schildklier had en dat operatieve behandeling aangewezen was.

Nu zullen wij denkelijk naar Java gaan. Aan br. Kruit heb ik geschreven en wij wachten nu antwoord. Wij wenschten zoo vurig genezing om naar de wensch onzer harten met al onze krachten werkzaam te kunnen zijn. Op mijn vraag aan den Dokter over de voorgaande behandeling keurden zij deze geheel goed. Wat de toekomst betreft zag hij het zwaar in zonder operatie. Wij zijn dus nog even wijs als toen wij van Doreh gingen.

Geve de Heer, dat wij op Java de zoo gewenschte hulp mogen bekomen!

Tot 11 juni zou dit oponthoud gaan duren. Jens had er moeite mec niets te doen te hebben.

Met Frans en Lena houd ik mij in de morgenuren wat bezig met hun boekjes en lezen. Dat helpt wat, maar toch ik verlang hard naar degelijken arbeid. Elke avond heb ik een gevoel van onvoldaanheid. Van geregelde studie komt ook niets. Soms spijt het mij, dat ik met de boot van den 22e niet naar Java ben gegaan.

14 Juni 1894. Aan boord van de Sindoro stoomende tusschen Band en Makassar. Sedert Maandag 11 Juni zijn wij aan boord. [...] 4 Juni ontving ik antwoord van Kruit op mijn schrijven en ook een briefje van Dokter van Buuren van Djembang, meldende, dat hij bereid was de operatie te verrichten en een bijgevoegd schrijven van br. Kruit, dat ik in zijn huis gastvrijheid zou genieten en Dokter van Buuren mij ook niets rekenen zou. Daarbij drong Kruit aan om nu niet te wachten maar zoo

spoedig mogelijk te komen. Na veel overdenking en gebed meenden wij dan ook nu niet te mogen dralen maar thans door te reizen naar Soerabaia en Madjowarno. Welken wij verschrikkelijk tegen de kosten op maar ik ben het aan mijn vrouw en de regering verplicht daar zonder operatie, naar den mensch gesproken, de kwaal steeds meer levensgevaarlijk wordt. Ook allen te Ambon, in het bijzonder Dokter Wijga en Dokter Gravenstein zijn van dezelfde meening. Nu was de questie nog, dat Martha alleen zou reizen; dat ook dorst ik niet met het oog op haar kwaal en de aankomende operatie te wagen. Wij besloten dus 2e klas te reizen. [...]

De 2e klasse is op deze boot zeer slecht. Wij hadden een hut heel vooruit, waarin wij ons niet bewegen konden, en daarbuiten ook niet; rechts stonden een 6-tal koeijen, links een paard. De salon was opgepropt met Chineezen en parelvissschers en over allerlei barang moesten wij een weg zoeken om in onze hut te komen. Dit speet mij ontzettend voor Martha en nog voor het afvaren sprak ik met den Kapitein om in de 1e klasse overtegaan. Z.Ed. zeide, dat indien de agent het goed vond, het hem wel was. Met den agent sprak ik toen nog en deze raadde mij aan de toestand van mijne vrouw ook aan den hoofdagent te Batavia te schrijven en dat ik nu overging naar de 1e klasse onder aanbieding van de noodige bijbetaling. Doch hoogstwaarschijnlijk zou mij de bijbetaling wel worden kwijtgescholden. Nog nadenkende vond ik het toch beter eerst te probeeren om in de 2e klasse de reis naar Banda te doen en dan naar omstandigheden te handelen. Wilt Kapitein Vrijberge de Koning ook medeging speelde het muziek der militairen aan boord.

Wij namen intusschen afscheid en zochten onze hut op. Dien nacht hebben wij daar verblijf gehouden doch Martha werd zoo naar van zeeziekte, had daarbij niets geen comfort, dat ik, bevreesd voor haar gezondheid zoo de reis voortzetten, met toestemming van den Kapitein te Banda in de 1e klasse overging. Ik hoop, dat het Bestuur, indien ik moet bijbetalen, het geld zal vinden en zoo niet dan zullen wij in vrede betalen. In de 1e klasse nu gaat alles veel beter.

28 Juli 1894. De Heer heeft aan ons welgedaan. Het doel der reize, Martha's herstelling, is bereikt.

De laatste bladzijde van mijn gedenkboek eindigde ik aan boord der Sindore op 14 Juni, varende tusschen Banda en Makassar. Wij waren toen nog in onzekerheid en menigwerf in duizend vreezen. [...]

Zondagmorgen 17 Juni verliet de Sindore Ambon op weg naar Soerabaia, waar het schip de Dinsdag vroeg afmeerde. Van hier ging de reis verder per spoor.

Tegen half 2 kwamen wij te Madjowarno.

De ontvangst daar was zeer hartelijk. Toen wij kwamen waren de brs. Kruyt, vader en zoon, beiden afwezig. Juffrouw Christina, de jongste dochter, hoewel van onze komst niets wetende, was zeer hartelijk, ook mevrouw de Munnick, die hier logeerde. Kruyt, onze vriend Kruyt zal ik maar zeggen, kwam na eenige ogenblikken van een ernstig ziekenbezoek thuis en heette ons nu hartelijk welkom in zijn woning, met de bede, dat Martha hier genezing en herstel zou mogen vinden. [...]

Alzoo kwamen wij aan en Kruyt gaf ons goede hoop op herstel voor Martha. Den volgenden dag kwam op zijn wekelijkschen tournee Dokter van Buuren hier,

onderzocht Martha's lijden en bepaalde den dag der operatie op Dinsdag 26 Juni. Den dag tevoren zouden wij dan naar Djombang in het hotel gaan, daar zou de operatie verricht worden en Martha dan onder onmiddellijk toezicht van Dokter van Buuren blijven. Wij hadden dus nog 4 dagen van voorbereiding. [...]

Maandag 25 Juni vertrokken wij 's morgens ten 8 ure naar Djombang. Frans bleef hier te Madjowarno. Met gebed vertrokken wij en beiden waren wij aangedaan toen wij Frans achterlieten, niet wetende toch hopende hem weertezien. Wel heb ik bestrijding gehad, dat de operatie niet goed zou afloopen maar toch wij hadden beiden zeer veel vertrouwen in den goeden afloop. Daarom moedig voorwaarts!

Tegen 9.30 uur waren wij te Djombang in het hotel. Juffrouw Remmers, de beheerderes van het hotel ontving ons hartelijk, gaf ons een kamer in het hoofdgebouw, doch met de woorden, dat wij daar niet konden blijven wijl die al voor dagen besteld was per telegram, doch, dat wij den volgenden dag in de bijgebouwen een kamer konden krijgen. Tegen 11 uur kwam de Dokter, schreef Martha een laxeerdrank voor, beval haar daarvan goed in te nemen en zeide, dat zij morgenochtend niets dan een kop koffij mocht gebruiken. Wij waren den ganschen dag rustig samen, maakten 's middags nog een wandeling door Djombang en begaven ons tjdig ter ruste.

Dinsdag 26 Juni 1894. 's Morgens ten 9 ure had de operatie plaats.

Br. Kruyt kwam Martha afhalen en geleidde haar naar de operatiekamer. Vooraf hadden wij samen gebeden. Ik zelve ging mede en toen Martha onder de chloroform was gaf de Dokter mij een wenk en moest ik de operatiekamer verlaten. Ik ging naar mijn kamer en sloot mij daar op in gebed en overdenking. Ons geheel huwelijksleven, ons leven en streven, onze kinderen, ons werk, onze Papoesche kinderen, alles ging mij als een panorama voorbij. [...]

Ruim 3/4 uur nadat Martha in de operatiekamer was hoorde ik driftige stappen voor mijn kamer en kloppen, deed open en Kruyt stond voor mij met de woorden: Jens, de operatie is heerlijk gelukt, kom maar mede! In de operatiekamer komende vond ik Martha reeds verbonden. De Dokter toonde mij het gezwel, 't had een omvang van circa 12 cm, breed 6 à 7 cm en dik 5 cm. Aan de eene zijde was het geheel bloederig, aan de andere hard weefsel; bewaard kon het niet worden. De Dokter sneed het op een paar plaatsen door en toonde het mij, dat het in spiritus niet bewaard kon worden. Ik vatte zijn beide handen en bedankte hem met een paar onsamenhangende woorden. Martha's hals werd nu ingewikkeld door Dokter zelve en de helpsters trokken haar schoone bovenkleederen aan waarna br. Kruyt haar opnam en haar op de bank tilde. Met 2 helpers en br. Kruyt werd zij nu naar haar kamer gebracht en op het bed gelegd. Nooit vergeet ik haar dankbare blik waarmee zij ons aanzag. Na een uur kwam de Dokter, die intusschen nog een operatie had verricht, haar bezoeken en verzekerde zich of alles goed ging. Dien dag, nog naar van de chloroformnarcose gebruikte zij weinig, had ook gedurig last van braking.

's Avonds kwam de Dokter terug en bleef wat praten. Toen ik hem vroeg wat te doen indien er vannacht bloeding bij kwam, zeide hij, dat dit niet mogelijk was, daar zij zeer vast voor anker lag. Dien nacht verliep dan ook gunstig even zoo de volgende dagen. De brakingen werden minder en de etenslust kwam terug. Den volgenden dag

kwam juffrouw Christina Kruyt en bracht Frans en Lena mede. Dat bezoek deed Martha zeer goed, waarlijk allen waren even hartelijk voor haar. Voor het werk, als goed wasschen, de kamer doen enz. hadden wij op raad van juffrouw Remmers een Invaansch meisje genomen tegen f 7,- per maand.

Vrijdags kwam br. Kruyt weder en bracht Frans en zijn dochttertje mede. De afspraak werd gemaakt, dat ik de volgende week Maandag of Dinsdag terug zou komen, wijl Kruyt dan naar Soerabaia zou gaan om zijn kinderen weg te brengen en ik de praktijk in het ziekenhuis zou waarnemen. Zaterdag 30 Juni nam de Dokter het verband met de hechtingen weg, ruim de helft der snede was geheeld, doch de andere helft stond nog open. Er werd nu een stijf sel verband aangelegd wijl Martha geen jodoform scheen te kunnen verdragen. Zondag 1 Juli zeide de Dokter., dat wij den volgenden dag naar Madjowarno konden vertrekken. Ook met het oog op de koorts en, waarschijnlijk malaria, die hij met groote giften chinine tot staan gekregen had, was dat beter. Daarbij ook had Kruyt hem gevraagd of ik voor Dinsdag op Madjowarno kon zijn.

Zondag 's avonds bezocht ik den Dokter, dronk daar thee, werd aan zijn vrouw en zuster voorgesteld en bij vertrek vroeg ik hem wat ik hem schuldig was; daarop antwoordde hij f 10.000.-. Goed dokter, zeide ik, U denkt zeker, dat ik millionaire ben. Neen, zeide hij, U betaalt niets, ik heb Uwe vrouw met twee anderen geopereerd, die het betalen kunnen.

Nu Dokter, duizendmaal dank en ben ik eerst op Nieuw Guinea, dan hoop ik er aan te denken (ik bedoel hem eenige extra mooie exemplaren vogels te zenden). Doch Dokter, dan zal ik even naar den apotheker gaan om met hem mijn rekening te vereffenen. Neen, zeide de goede man, laat dat maar, dat heb ik ook al in orde gemaakt.

Waarlijk, dat was om klein te worden. Voeg hier nog aan toe, dat ik in die dagen een schrijven ontving van den hoofdagent der Pakketvaart, dat ik voor onze reis te klasse niet behoefde bijtebetalen. Zoo hebben wij waarlijk reden God en den menschen te danken, dat alles ook wat het finantieele betreft zoo goed is afgeloopen. De rekening met juffrouw Remmers van het hotel liep ook mede, voor ons beiden was die voor die 8 dagen nog geen f 60.-.

2 Juli kwamen wij weder te Madjowarno waar wij den ouden heer Kruyt vonden, die ons zeer hartelijk ontving. Martha voelde zich nu veel beter en heeft ook geen chinine meer gebruikt. [...]

Ik zelve vond nu in het ziekenhuis overvloedig werk, daar Kruyt mij de geheele praktijk daar had overgegeven. Dat is gelukkig goed gegaan alleen had ik groote zorg voor 2 patiënten. Een man met blaas en urethra steen en een vrouw met buitenbaarmoederlijke zwangerschap. De oude heer nam in de eerste dagen de oogenkliniek voor zijn verantwoording. Doch toen ook hij met zijn dochter Christina vertrok naar Soerabaia deed ik het zelf.

De volgende week 11 Juli kwam Kruyt jr. weder terug. Martha's herstelling, sluiting der wond, ging geleidelijk voort; een paar maal zag Dokter van Buuren er nog naar en op Martha's klacht van jeuking en kriebeling verklaarde hij, dat dit met den tijd wel zou overgaan. Wat nu ook door den tijd bevestigd wordt. Alles is dus boven verwachting goed gegaan. [...]

Werkzaamheid geeft het genoeg voor mij. Meestal elke week met Kruyt naar Djembang om Dokter van Buuren te assisteeren bij operaties in het stadsverband. Ook te Djembang zijnde, ging ik met Dokter van Buuren eenige malen mede naar het stadsverband en woonde eens, ja, assisteerde eens bij sectie op een vermoorde Chinees. In een woord: door hetgeen ik hier zie en medemaak met br. Kruyt en Dr. van Buuren, profiteer ik ook voor het werk op Nieuw Guinea. [...]

Een paar dagen daarna vernamen wij uit de courant, dat onze br. Frans van Hasselt aan boord van de Koningin Regentes was en deze na een paar dagen te Batavia verwacht werd. Dit gaf de familie Kruyt aanleiding om hem en zijn vrouw naar Madjowarno te noodigen. Na eenige correspondentie ontvingen wij antwoord, dat hij gaarne van die uitnoodiging gebruikt maakte en 24 Augustus haalden wij hem af van het station te Djembang. De ontmoeting was als verwacht kon worden allerhartelijkst en de ontvangst te Madjowarno niet minder. Martha's gezondheid nam steeds toe en het was en bleef ons beiden goed te Madjowarno.

Martha herstelde voorspoedig, en zo kon op 19 September de thuisreis met het S.S.Coen beginnen.

Onderweg deden zij Lombok aan, waar in verband met de gespannen toestand vanwege de oproerige bevolking twee oorlogsschepen in actie waren.

Op de route van Makassar deden wij het in de laatste weken zoo beruchte Lombok aan; de Coen had een massa vivres en ammunitie te ontladen. Op de reede van Lombok lag de Tromp en de Prins Hendrik, welke oorlogsschepen beurtelings bezig waren om Mataram te bombardeeren. Ik schreef een briefje aan den 1e machinist van de Tromp, de met ons op Ambon en later door bezoek te Madjowarno bevriende heer van der Rijst. 's Middags kwam deze met een stormsloep van de Tromp naar de Coen en noodigde ons aan boord. Met Frans van Hasselt maakte ik van deze uitnoodiging gebruik en was tegenwoordig bij het afvuren der stukken. 's Avonds gingen wij nog even naar het strand te Lombok doch mochten niet aan den wal en keerden toen terug naar de Coen waar de heeren van der Rijst en But tot laat in den avond onze gasten waren en door de welwillendheid van den Commandant ook aan tafel genood werden. [...]

Den volgenden dag was Martha jarig en dit bleef niet verborgen. De Kapitein, stuurliu en machinist feliciteerden haar, ik trakteerde 's middags op wijn en 's avonds gaf de Kapitein een extra tafel en trakteerde op champagne. De lui waren allen zeer hartelijk en Martha had een recht aangenamen dag en wij beiden waren den Heere recht dankbaar voor haar herstel en dat het ons weder vergund was naar ons arbeidsveld en onze kinderen te mogen terugkeeren. Ook Frans was dien dag geheel gelukkig.

Op 25 September kwamen zij op Ambon aan vanwaar zij naar Ternate moesten reizen.

De Camphuis, 4 à 5 October verwacht, liet zich wachten en wij waren in niet weinig vreeze, dat hij ingepikt was voor de Lomboksche expeditie. Gelukkig was dat niet het geval en verscheen hij den 10e October te Ambon.

Den 12e vertrokken, dankten den Heer en namen met goede herinneringen afscheid van Ambon. Ook Frans had in die dagen veel genoegen gehad bijzonder in de Trübelschool van juffrouw Emilie Schröder, waar hij gaarne naar toe ging.

Langs Wahaai ging de weg nu naar Ternate, waar wij bij den Resident en bij schippers en vooral bij Res. Bensbach en Beijer bezoek brachten. Daarna ging het naar Gani en Patani waar wij bij den Posthouder van Ahie zeer hartelijk ontvangen werden.

Doch ons hart hing aan Doreh en Mansinam waarom het ophoud op de verschillende plaatsen van Salewatti ons minder aangenaam was. Eindelijk Zondagnmiddag 21 October kwam Mansinam in 't gezicht en tegen 6 ure waren wij voor Mansinam ten anker. De ouders met onze kinderen zagen wij aan 't strand staan en Meijweg voer met mijn jongens het schip tegemoet.

Nauwelijks was het anker gevallen of de ouders waren met Willemien en Karel aan boord en hadden het voorrecht hun zoon Frans na 17 jarige scheiding aan 't hart te mogen drukken en hun dochter Martha hersteld weder te mogen ontvangen. De Heer heeft gehoord en verhoord en ons dezen blijden dag na veel angstige dagen bereid.

Spoedig verlieten wij nu het schip en werden op Mansinam door de Christenen opgewacht, die den jongen zendeling van Hasselt een welkomstlied zongen en ook ons met blijkbare vreugde ontvingen. Dien nacht bleven wij te Mansinam, zonden onze luidjes naar huis en namen ons voor den volgenden morgen vroegtijdig naar Doreh te gaan. Dien avond hadden wij op Mansinam heel veel te praten. Willemien en Karel waren ook tot groote vreugde der ouders op Mansinam geweest.

Maandag 22 October 1894. Wij waren vroegtijdig in de prauw naar Doreh, vonden bij aankomst verscheidene aan 't strand en huis en erf, dank zij de zorgen van br. Meijweg, in orde. Deze was ook niet weinig verheugd, ja klapte van blijdschap bij aankomst van het schip in de handen. De man had dan ook heel wat zorgen gehad tijdens onze afwezigheid. De luidjes hadden nu en dan nogal wat moeite veroorzaakt en hij, niet gewoon zooveel te beheeren, had niet altijd de tact gehad te geven en te nemen. Zijn gehouden aantekeningen bewezen mij dat. Toch hadden de meesten der onzen een scherpe berisping en vermaning verdiend, die hen dan ook niet onthouden is met de belofte, dat ik op hun aller gedrag bijzonder zou letten. Nu was br. Meijweg van zorg ontslagen.

Br. Metz, die wij 's morgens nog even te Mansinam ontmoet hadden, kwam ons 's middags nog even bezoeken. De goederen werden gelost en wij ontvingen van vele vrienden zeer aangename en welkome verrassingen, die ons voor het a.s. Kerstfeest zeer te pas kwamen.

Werk was er weder in overvloed. Ons noodkerkje was nu geheel onbruikbaar en moest ik tegen den grond laten halen. Onze morgenaandacht hield ik nu in de achtergaanderij; de Zondagbijeenkomst in de kolenloods aan het strand en met alle macht gingen wij nu aan het werk om ons kerkje onder dak te krijgen. Gelukkig waren de jongens allen gewillig en deden hun best. Door de storm van 24 November woei onze hulploods boven het kerkfundament om, waardoor wij onze werkplaats nu misten en onmiddellijk een ander moesten opslaan.

Toch ging ons werk zoo voorspoedig, dat ik aan den avond van 24 December ons kerkje op voor- en achterzijde na onder dak had. Wij maakten de wanden wat dicht met zinkbladen en konden er 25 December in vergaderen. Dankbaar gestemd voor den grooten zegen, die ons met nieuwe hoop voor de toekomst vervulde mochten wij een voor ons weldadig Kerstfeest vieren. [...]

In November werd door geboorte, een zoontje van Alexander en Kato, ons zendings-erf vermeerderd. Na Louise Deventer is dat de eerste geboorte onder onze Papoea's sinds 1889. Nu ik dit schrijf is sedert eenige dagen ook Emma, de vrouw van Loewi bevallen van een zoontje.

Op Ambon zijnde kwamen verscheidene jongelui zich aanbieden om als anah pia mede te gaan naar Nieuw Guinea. Een van hen toonde zich bijzonder begeerig reeds in Mei, later nog meer toen wij in Sumatra terugkwamen. Hij had goede getuigenis en volkomen toestemming van zijn ouders en wijkmeester en aanbeveling van den hulpprediker van Saparoea. Zijn naam is T.J.J. Tomahan, geboren te Oelath en oud 22 jaar. Wij besloten zijn verzoek in te willigen en tot heden berouwt het ons niet daar hij zich in alles zeer geschikt betoont. Hij is nu sedert Januari mijn helper op school en hij wordt dit steeds meer naarmate hij vorderingen maakt in de Noefoorsche taal.

Deze hulp, waarover we nog veel zullen horen, werd in het zendelingsgezin Josephus genoemd.

29 Juni 1895. De mail kwam heden voor 14 dagen. Wij ontvingen veel brieven en bijzonder goede tijdingen van onze twee zonen. Het gaat met beiden zeer goed, niet alleen wat de studie betreft maar ook bijzonder wat hun gedrag betreft. Willem ging over in het laatste studiejaar der normaalschool; zijn onderwijzer, de heer Wagenvoort, gaf mij een zeer gunstig opwekkend getuigenis van hem. Ook de heer Dijkman gaf zeer goede getuigenis van hem; dat hij reeds lang begeerde om den Heer in de zending te dienen, wisten wij en dat zijn gedrag steeds meer blijkt geeft, dat hij de goede keuze gedaan heeft werd ons nu weder bevestigd.

Over Piet waren wij tot heden nog in zorg daar de ontkennde richting van de omgeving op het gymnasium zonder vast beginsel bij hem niet nalaat zijn invloed op hem uitte oefenen. Nu vernamen wij uit zijn brieven, maar vooral uit den brief van den heer Dijkman, dat er een zeer gunstige verandering bij Piet heeft plaats gehad. Uit geheel eigen beweging was hij tot den heer Dijkman gekomen met 't verzoek om lid der Utr. Chr. Jongens Ver. te worden. De heer Dijkman had hem naar zijn oom Knolle verwezen, daar het Bestuur van het Kinderhuis de kosten van contributie niet betaalt. Zijn oom heeft hem dadelijk uit mijn naam toestemming gegeven en zoo was hij nu met volle sympathie lid geworden van de vereeniging waarvan zijn vader de eerste president geweest is. [...] Ook over zijn studie was men in Utrecht zeer tevreden. Mej. van Heusden, die hem nog privaates in wiskunde had aangeboden, schreef mij, dat hij zelve gezegd had het niet noodig te hebben daar hij dit vak nu goed volgen kon.

Wij zijn dus zeer verheugd met deze hartverheugende tijdingen en mochten op 24 Juni Willems verjaardag met opgewektheid vieren. [...]

Het kindje van Loewi en Emma, geboren 10 Juni, is overleden. De ouders waren zeer bedroefd, wij gevoelen met hen en allen hier op het erf namen deel in hun verlies.

27 Juli 1895. Helaas niets bemoedigends medetedeelen. Het schijnt hoe langer hoe donkerder te worden op Nieuw Guinea, bijzonder op Doreh. Op Mansinam is het licht, daar is belangstelling en neemt het getal catechesanten weder toe. Hier neemt 't aantal gemeenteleden ook af. [...]

Maandag 8 Juli waren Esther en Ida verdwenen en hadden ook Dina medegenomen. Over hun vertrek werd allerlei gemompeld. Zeker is dat reeds lang voorbereid want al hun goed hadden zij vooraf stil naar Rhodé gebracht. Zondags waren zij nog beide malen in de kerk geweest en hadden niets laten blijken. [...] Nu reeds bijna 3 weken geleden hooren wij niets van hen. Josephus heeft hen een paar maal opgezocht en met hen gesproken doch tot heden zonder gevolg. Ons gebed is voor hen, dat zij terug mogen keeren. Diep smartelijk valt het ons dat te dragen, 6 jaar lang hebben wij voor deze vrouwen gezorgd. Nu 2 jaar na het overlijden van hun man en vader Christiaan waren zij bijna dag aan dag bij ons. Ida was door Martha tot een flinke naaister gevormd en Esther tot een bruikbare waschvrouw en nu missen wij hen ook in dit opzicht zeer en zij leven nu waarschijnlijk als de heidenen, dan hier dan daar in het bosch.

29 Juli 1895. [...] De mail heeft ont ditmaal ook veel werk gegeven. Wij hadden veel te schrijven en door de konstvaardigheid van zwager van Hasselt, die ons met eenige photographien van ons huis verrijkte en van eenige der kinderen, hadden wij die ook te zenden en daarvoor te schrijven.

14 Augustus 1895. Wij zijn in de smeltkroes, de duivel zift ons als de tarwe. Smart op smart, teleurstelling op teleurstelling is in den laatsten tijd ons deel. Geen zorgelijker zendingsjaar doorleefde ik dan juist dit jaar nu wij de kerk bouwen.

Overspel van de Papoea's, die tot zijn gezin behoorden deed Jens veel verdriet. Bij ontdekking strafte hij streng, maar dat had veelal tot gevolg dat zij wegliepen; waarop als zij terugkeerden opnieuw straf volgde.

Het is ellendig als zendeling toch zulke straffen te moeten toepassen, doch waar op Doreh hier geheel geen regeering is, moeten wij zelve straffen tenminste onze vrijgekochte kinderen over wien wij als ouders en verzorgers staan. Woensdagavond was Jan ook absent en tegen het verbod 's avonds in een Papoesch huis aan 't strand bezoek gebracht. Hij ontving zijn straf, kreeg arrest; juist een paar dagen geleden was hij op 't ernstigst gewaarschuwd en ik kan niet anders dan de gedreigde straf op hem toepassen. Mij is het altijd zeer smartelijk als ik een van hen straffen moet, ik ben er in den regel geheel van streek van. Nu de jongens groot zijn is het dubbele zorg. Zoo houd ik hen elken avond bezig en ik mag zeggen, dat het hen aan vermaning en aan liefdebetoon van onze zijde niet ontbreekt. [...]

Patiënten uit de negorij zijn er elken dag. Het dochtertje van Kabeij heeft zich onlangs met een scherp gepunte boeloe verwond op de rechterwang en kwam hier 's avonds laat nog om hulp.

De vrouw van Noui had onlangs een verbazend leelijke huiduitslag, zoodat allen in de negorij haar ontweken. Zij dachten, dat het pokken waren. Zij kwam hier om hulp en was na behandeling van eenige dagen hersteld.

Janari (Toeni zijn moeder), die zelve de menschen cureert was verleden doodziek met longontsteking, kwam hier, werd geholpen en nu merk ik niets meer van haar. Een weduwe met een jarenlange beenwond is met goed gevolg onder behandeling. Koortslijden en huidziekten bij de vleet, dag aan dag. Zij worden meestal met goed gevolg geholpen, doch helaas, van ernstige belangstelling in het Evangelie merk ik niets.

III.4.5. Treurige afloop van een bevalling, 1895

21 Augustus 1895. Helaas, de beproevingen houden niet op.

16 Augustus 's avonds klaagde Martha over weeën pijnen. Zij rekende eerst begin September. Die namen langzaam in hevigheid toe doch bedaarden weder tegen 12 uur. Zij sliep wat en ik ook. Een uur daarna werd zij wakker en bemerkte bloedvloeiing. Wij stonden op, ik onderzocht haar, vond geen ontsluiting, doch het bloed was nogal belangrijk, tamponeerde de scheede met stukjes linnen en het vloeijen hield op. Tegen 4 uur 's morgens brak het water en ontloste zich voor een deel zonder bloedvloeiing. Ik meende met een onthechting van de placenta gedeeltelijk op de baarmoedermond te doen te hebben: placenta praevia lateralis. De weeën waren slechts zwak en bang voor hevige bloedstorting durfde ik geen weeën opwekken. Tegen 5 uur zond ik naar Mansinam en liet mama roepen. Mama kwam tegen 6 uur. De toestand bleef 't zelfde, de weeën waren niet sterk, doch bloedvloeijen hield op. Ik gaf nu sec. cornutum. Tegen 8 uur zond ik weder naar Mansinam en vroeg ook of Frans kon komen.

De weeën kwamen nu wat sterker door en 't hoofd was voelbaar met 1e ligging. Martha kreeg nu goede weeën doch 't vorderde niet veel. Ten 10.30 beviel zij van een geheel ontwikkeld, dik, groot kind. Doch helaas, het was dood; wij deden eraan wat wij konden, Frans hielp mede, doch helaas zonder gevolg. Bij het doorsnijden der navelstreng kwam geen druppel bloed, het kind, een meisje, zag geheel blauw dus ik vermoed, dat het in de geboorte gestikt is. Het drukte ons beiden zeer termeer en ik weende om het kind, maar niet minder om Martha. Toen ik Martha hielp was Frans er mede bezig, doch hij gaf het al spoedig op, meendende dat er niets aan te doen was.

Nadat Martha geholpen was, verwijdering van nageboorte enz. ging alles goed en kwam er gelukkig geen vloeiing meer, bracht het kindje naar mijn kamer. Met de jongens maakte ik een kistje. De Heer heeft ons beproefd, het is zoo smartelijk. Er zijn er zoo velen, die meer smart hebben dan wij. Nog 3 lieve kinderen blijven ons maar ook voor hen hadden wij zoo gaarne weder een kindje gewenscht.

Frans vertrok tegen 1 uur. Papa kwam 's middags om 5 uur en leidde de begrafenis. "Wat ik nu doe verstaat gij niet, maar gij zult het nadien verstaan" was het motto van zijn toespraak! Wij begroeven het bij br. Ottow en zuster Sylvia van Hasselt. Het was zulk een lief ontwikkeld kind. Waarom onze Heer het zoover doen worden en het na smartelijke geboorte dadelijk afgenomen? Stil, stil, mijn ziel, zwijg stil!

Terwijl dit alles bij ons plaats had, was er in de negorij ook droefheid. 's Nachts toen Martha in smarten was hoorden wij het doodgezang in de negorij. 's Morgens vernamen wij, dat het oudste kind van Jaoni, Jannesie, na een kortstondige ziekte van

een paar dagen was overleden. 's Middags werd het met groote praal bij zijn grootvader op Mansinam begraven. Later werd verteld, dat het kind met zijn vader in het bosch gegaan was en daar door een manoeën getroffen.

14 September 1895. De mailboot kwam deze week Woensdag. Gode zij dank ontvingen wij goede tijdingen in hoofdzaak alles wel. De jongens schreven zeer opgewekt. Toch hangt er een nevel over de studie van Piet. Het schijnt nu de Gouvernementsaanvraag voor doktoren niet zoo groot is, dat zijn lust om Dokter te worden getemperd is en dat werkt op de ijver voor zijn studie, zoodat hij zich volgens schrijven van den heer Dijkman een berisping van den heer Hulsebos ontvangen heeft. Deze had hem gewezen op den betrekking van Militair apotheker doch daar had hij minachtend op geantwoord, dat dit geen vet baantje was. Nu, hij heeft een aansporing gehad om met het oog op het overgangsexamen ijverig te werken.

Geve de Heer, dat alles goed gegaan moge zijn en wij met de volgende mail de tijding mogen ontvangen der overgang naar de 4e klasse. Mijn hart is nu om hem in zorg. In het predikambt heeft hij geen lust; dat spijt mij en ook de heer Dijkman, doch komt gelukkig niet voort uit ongelooft of tegenstand tegen het Evangelie. Ook Willem had niet zulk een goede lijst als hij wel wenschte, doch verzekerde mij, dat hij waarlijk zijn best gedaan had en dit geloof ik gaarne. Over hun gedrag hoorden wij niets dan lof, zoo uit Utrecht als van de familie uit Amsterdam. [...]

Onze bestelde goederen kwamen in orde aan en van de Dames Zend. Ver. te Rotterdam ontvingen wij 't een en ander voor 't Kerstfeest. Van 't Gouvernement ontving ik voor al de Zendingsposten geneesmiddelen, ook vaccine stof, alles door bemiddeling van den heer van Charante. Hedenmiddag heb ik onze kinderen huisgenooten gevaccineerd. De berichten, die de mailboot bracht van pokkenepidemieën op Ternate en Almaheira waren zeer ongunstig.

Sago besteld bij den heer van Ahé niet aangekomen. De aanvoer was gering, zoodat ik maar 3 picol kon koopen. Sagokoeken 50 pak.

25 October 1895. Zaterdag 28 September kwam de Pelikaan binnen met den Resident van Ternate de heer Dr. D.M. Horst. Wij gingen aan boord, het schip lag te Mansinam. De begroeting was deftig maar belangstellend in de zaken van Nieuw Guinea. De Resident logeerde te Mansinam. Zaterdagavond zond hij zijn schrijver om zijn bezoek hier voor den volgenden dag aantekondigen en informatie te nemen omtrent de kolen, die aan de Nieuw Guinea Maatschappij verstrekt waren. Zondag kwam de Resident niet, door de komst van Metz te Mansinam was hij verhinderd.

's Maandags avonds bracht hij een gewone visite voorafgegaan door een bezoek aan Meijweg, met wien hij ernstige bespreking hield over de clandestiene invoer van jenever.

Het scheen, dat hij eerst hier geen volksvergadering wilde houden; ik bracht hem evenwel op andere gedachten: hier de moeite, last en blaam van het kolenladen en op Mansinam de geur van logies en volksvergadering ... dat zou zijn: Doreh verwaarloozen!

Woensdagmorgen hield de Resident hier vergadering en ik had eenige punten aan Z.Ed. aandacht aanbevolen en deze werden dan ook behandeld. Voor den aanvang

der vergadering had de Resident mij een stuk ter inzage gegeven, inhoudende de bepaling van instelling van een Rapat = vergadering van kamponghoofden, zoo mogelijk gepresideerd door een Europeesche ambtenaar of bij ontstentenis van dien door het hoofd der Christenkampong Aguila thans hoofd geworden onder den titel van Kapitein Laut. Deze Rapat zou maandelijks moeten vergaderen en alle voorkomende zaken moeten bespreken. Op Mansinam zou hij daar ook over spreken.

De Resident vroeg nu mijn oordeel daarover en ik kon niet anders dan gunstig adviseeren, mits dan de hoofden gecontroleerd worden door een Europeesche ambtenaar, anders gaf het m.i. niets. Nu heeft de Resident een controleur ter beschikking aangevraagd, deze is toegezegd en komt die ambtenaar nu, dan wil de Resident deze gebruiken voor de zaken van Nieuw Guinea. Aan de hoofden te Doreh, in onze voorgaanderij vergaderd, trachte ik de wenschen van den Resident in betrekking tot dien Rapat duidelijk te maken; zij zullen dat echter in de werking moeten leeren. [...]

Na de vergadering bezocht de Resident de school. Josephus had tijdens de vergadering de kinderen bij elkander geroepen en hen een paar versjes laten zingen. Zij lazen nu nog wat, zongen een welkomstlied tijdens het binnenkomen van den Resident, zongen, lazen, teekenden of spraken getallen uit. De Resident sprak een hartig woordje, wekte op tot trouw schoolbezoek en reikte eenige presentjes uit.

De hoofden kregen nu elk een sarong en een hakmes. [...] 's Avonds was de Resident bij ons, den volgenden dag vertrok het schip naar Ternate. En nu gegroet Pelikaan en Resident. Geve de Heer, dat dit bezoek vruchten moge dragen voor Nieuw Guinea en geve mij de kracht om getrouw mijn werk te doen, dat ook door Resident Horst niet begrepen wordt.

2 November 1895. Kareltye werd zoo even schreeuwende wakker. Op 28 September had hij koorts en had ook die angst, waarom Martha mij haast had doen roepen. Ik weet niet wat het is. Het is een hersenverschijnsel, dat ik niet kan verklaren en waarvoor ik niets weet dan hem te kalmeeren. Hoe ouder ik word hoe meer ik mijn onkunde in alles bemerk.

9 November 1895. 's Avonds onder de avondlezing was een groote slang, zooals ik nog zelden gezien heb, in de kleine saboea. De jongens waren er spoedig bij, toch te laat voor de eend, die zat te broeden, deze was reeds dood. [...]

Gode zij dank ben ik deze weken weer wat opgeschoten met de kerk. De deuren hangen nu en op een afstand gezien tamelijk goed. Ware mijn hout beter geweest en mijn handen vaardiger dan zouden zij er beter uitzien, doch ik hoop, dat verf en stopverf een menigte van fouten zullen bedekken.

23 November 1895. Zondagmiddag was de negorij in opstand doordat Serekoï niet toestaan wilde, dat Nakawi en zijn vrouw Kemaï het kind behielden, dat Serekoï's vrouw den vorigen dag geboord had. Die bevalling was geschied op Jenkopirari in de rijsttuin, de vrouw, beschaamd had met haar zoontje van 6 jaar, dat arme kind levend begraven; haar zoontje was toen naar huis gegaan en had dit aan zijn oudere broer van 12 jaar gezegd. Deze vertelde het hier aan 't strand waarop toen dadelijk voornoemde Kemaï met eenige vrouwen naar de rijsttuin is gegaan, het kindje heeft

opgegraven, dat weinig letsel scheen bekomen te hebben en het mede naar huis heeft genomen om het als eigen kind aantenemen en daarmede bijzonder gelukkig was, omdat zij zelve geen kinderen heeft.

Nu was Serekoï in opstand, eischte het kind terug, wilde het dooden of begraven en dreigde, zoo het kind niet dadelijk in zijn huis gebracht werd, het huis in brand te steken.

Ik ging erheen en kwam met veel moeite de brug over. De man was woedend. Toch kwam hij, door een man en vrouw vast gehouden, tot mij. Het gelukte mij hem te kalmeeren. Zijn relaas was: hij had genoeg kinderen, voor meer had hij geen eten. Daarbij, zijn vrouw was in de tuin bevallen, daardoor was hij beschaamd. Als hij het nu aan Kemaï liet dan zou hij later beschaamd zijn; daarom, het kind moest dood. Allah had het hem gegeven, doch hij had er geen eten voor.

Ik wees hem erop, dat, hoewel met ziekelijke beenen, hij toch nu en dan wat verdient met vischvangen, en ook zijn oudste zontje dikwijls zeer gelukkig is met vischvangst, daarbij, dat zijn vrouw alles doet om eten voor haar gezin bij een te krijgen waarvan getuigt, dat zij met ijver bezig was een rijsttuin te maken en hij niet boos op haar moest zijn, dat die bevalling nu in de tuin is geschied; de vrouw heeft niet geweten, dat dit reeds zoo spoedig zou zijn.

Ja, zeide hij, Wat krijg ik voor die zaak? Betaal je me daar stukken blauw goed, staven ijzer of rijksdaalders voor? enz. enz. Nu hij kalmeerde toch en schuimbekte als in den beginne niet meer, was ook niet meer boos op mij, wijl ik hem gevraagd had hoeveel kinderen hij had. Op die vraag zeide hij mij eerst boos: Dat wist ik wel want zij gingen bij mij op school. Jawel, zeide ik, maar niet allen. Ik wist werkelijk niet of hij 3 dan wel 4 kinderen had. De 3 jongens kende ik, het meisje niet. Het nu geborene was nr. 5. Ik wees hem op de groote zonde van een kind levend te begraven. Toen ik heen ging vroeg hij wat tabak; ik had niets bij mij, doch gaf hem mijn pijp waarin nog een beetje was en zond hem door een ander tabak.

Ik hoorde van zijn boosheid niet meer maar nu vernam ik, dat Kemaï ongestoord mag behouden en dan later aan de ouders betalen zal. Nu heeft zij het als haar eigen aangenomen en is nu ook verplicht volgens Papoesche adat thuis te blijven, dat mij zeer spijt, daar Kemaï den laatsten tijd zeer regelmatig in de aandacht kwam en ook dacht in de catechesatie te komen. Dit is nu door dat kind weder verijdeld. Nakawi, haar man, zie ik ook haast niet. Om bepaald overtegaan schijnt voor hen verschrikkelijk moeilijk te zijn.

7 December 1895. Maandag na de school zijn wij dadelijk aan 't werk gegaan om het bovenvlechtwerk van Rhoon ontvangen in de kerkramen te maken. Het is ons gelukt. Ook de achterrampen zijn thans klaar. Het ziet er netjes uit.

Van de week 5 December kwam de mail en bracht ons in hoofdzaak goede tijding doch ook een minder goede. Onze zoon Piet is op het Gymnasium niet overgegaan tot het 4e studiejaar. Ik vreesde er reeds voor. Het derde jaar schijnt een moeilijk jaar te zijn. Toch had hij van allen goede getuigenis omtrent ijver en gedrag. De heer Hulsebos schreef mij, dat hij nu de beurs verloren had. Toch hoopte hij, wijl Piet gaarne op het Gymnasium bleef, hem op andere wijze te helpen. Dit is gebeurd

volgens de heer Dijkman door Mej. C. van Heusden, die hem voor dat jaar f 100,- gegeven heeft. [...]

Overigens waren de berichten van de jongens volgens Dijkman zeer goed en de Heeren leeraren hielden allen veel van hem. Daarom dan ook heeft het Bestuur hem niet van het Gymnasium afgenomen maar volgens zijn verlangen hem weder het onderwijs in de 3e klasse laten volgen. Piet schrijft, hij zal dubbel zijn best doen.

Zaterdag 28 December 1895. Zondag waren er tamelijk veel menschen in de kerk. De doopcandidaten komen gelukkig zeer trouw, verzuimen zelden; de schoolkinderen waren in de kerk en ook op de Zondagsschool. Martha weet hen gelukkig door met hen te breien en zij laten zich niet wachten doch zijn reeds voor den aanvang present.

Dinsdag op het gewone schooluur zijn zij na 't zingen van eenige liederen onthaald op thee, koekjes in verschillende soorten en ook sago met klapper en zwarte suiker. Wij hadden ook de ouders, broeders en zusters uitgenoodigd, in groote getale waren zij opgekomen, kregen van alles rijkelijk hun deel mitsgaders tabak, pisang en gambier. De schoolkinderen kregen allen een mesje, wat kralen en de meisjes ieder een sarong en de jongens een broek, sierlijk met rood afgezet, door mijn vrouw en eenige jonge dochters uit de negorij genaaid. Een dubbel doel is daarmede bereikt, naailes gegeven voor mijn vrouw meer aanraking met dat volkje en kleeren voor de schoolkinderen. Die naaimeisjes kregen op de tweeden dag een presentje.

2e Kerstdag predikte ik 's morgens. Johannes had reeds vroeg met de jongens een kerstboom gehaald. Na de kerk was alles bezig om de kerstboom klaar te maken. Toen de gong geklopt werd waren zij dadelijk in massa voor de kerk en bij de opening der deuren stroomden zij naar binnen. Wij hadden een recht goeden avond met een lied en lezing van het kerstverhaal openden wij en sprak ik een zeer ernstig woord, hen opwekkende om toch te komen tot de groote liefde van den Heere Jezus. Met groote stilte hoorden zij het aan en waren zeer kalm. Daar Martha voor het orgel zorgde en er nu geen koekjes doch enkel thee gepresenteerd werd en Josephus zorgde voor de schoolkinderen, ook nu en dan met hen zong; waar ook Meijweg een paar nommers op zijn trompet ten beste gaf kon ik mij geheel onder hen bewegen en voor de ouden zorgen en ook zelf de uitdeeling van tabak, gambier en pisang bezorgen. Mijn vrouw reikte aan al de vrouwen een spiegeltje uit, de kinderen kregen fluitjes, kralen en mondorgeltjes en de mannen kregen allen van mij een mesje. De hoofden en catechesanten elk een groot mes en een gevulde tabaksdoos.

Van 6 - 9 waren wij aangenaam bijeen. Blijkbaar hadden allen genoeg. In de kerk telde ik ruim 200 personen, groot en klein, en nog een twintigtal stond buiten. Tot heden hoorde ik nog geen enkele klacht. [...]

In een van mijn toespraken op Kerstdag had ik hen zeer ernstig er op gewezen, dat het Comité na mijn dood of vertrek waarschijnlijk geen opvolger zou zenden daar zij niet tot beslistheid wilden komen. Na de kerk zeide Moesomi zijn vrouw tot mijn vrouw: laat toean maar getroost zijn, het zal niet lang meer duren of velen hier worden Christen; bedenk toch, dat je moeder ook lang gewacht heeft, doch nu komen zij op Mansinam. Zoo zal het ook hier gaan.

Gieve God, dat dit een openbaring is naar waarheid van hetgeen bij velen hier in de negorij omgaat en niet een soort pleister op de wonde der moedeloosheid.

4 Januari 1896. De oudejaarsherinneringen waren niet opwekkend. In plaats van toegenomen is de kleine gemeente afgenomen. [...]

Josephus vierde 28 December zijn 2e verjaardag bij ons. Hij ontving eenige presentjes van ons en de kinderen en Martha en Emma en de meisjes bakten wat pisangkoekjes, die wij 's avonds met thee gebruikten. Na de aandacht vroeg Josephus het woord, bedankte ons, bedankte de kinderen, vroeg vergiffenis voor onbehoorlijke woorden en handelingen, die hij dit jaar tegen ons of tegen hen gedaan had en zeide ook, dat hij thuis bij zijn ouders nooit zulk een verjaardag gevierd had, daar werd geen notitie van genomen. Ik antwoordde met een paar woorden, dat ik hem medegenomen had als moerid of anakpiara, hem als zoodanig beschouwde en liefhad en hem daarom ook op zijn jaardag had verblijd, voorts, dat waar allen zich hier onder den tucht van 's Heeren woord stelden, het allen goed zou gaan, ja, dan alleen zegen te wachten was. Het deed mij goed die uiting van dankbaarheid bij Josephus te mogen ervaren. Hij is ons in veel tot hulp. [...]

Op Nieuwjaarsdag ging Martha met de kinderen naar Mansinam. Frans kwam hier. Daar ik deze week naar Mansinam moet voor het orgel, ging ik nu niet maar Vrijdag. Het orgel is nu weder in orde, de luchtkleppen hadden losgelaten. Nu vandaag nam ik de Friesche klok uit elkander, maakte die schoon en nu loopt hij weder.

Van de week zijn hier een 6 à 8 tal kleederen van de bleek gestolen.

Zaterdag 11 Januari 1896. Gistermorgen in school zijnde had Matadjoni de brutaliteit om Sabina gevangen te nemen terzijde van zijn rijsttuin, haar mede te nemen naar het strand en haar daar in vereeniging met anderen als heks te verklaren. Men kwam het ons zeggen. Ik liep dadelijk uit school naar het strand en de lui, dat ziende, lieten Sabina met de meisjes gaan. Matadjoni trachtte zich te verontschuldigen, dat hij Sabina in zijn rijsttuin gevonden had, hij haar geen kwaad wilde doen doch haar bij mij had willen brengen. Nu, ik zeide hem en allen, die het aanging, zeer ernstig en op zulk een harden toon waar 't op stond, dat ik er nu nog schor van ben. Zij moesten mijn menschen met vrede laten, waar zou het heen moeten als ik mijn lui niet meer het bosch in kon zenden om brandhout te halen. Van hen wordt niets door de onzen gestolen maar wel van ons door de hunne. De meesten vielen mij bij. Sabina was echter de schrik in het lijf gegaan, zoodat zij gisteren en vandaag het bosch niet in durfde om brandhout.

18 Januari 1896. Deze week eigenlijk niets bijzonders, ja toch, de jongens brachten van de week een groot varken thuis, dat in geen maanden gebeurd is.

Na voor de zoveelste keer een Papoea van zijn eigen erf op overspel en leugens betrappt te hebben, verzuchtte Jens:

Leugens en bedrog zijn als kenmerkende teekenen der Papoea's te beschouwen. Dit merken wij zoo elken dag en bedroeft ons niet weinig. Ook onder de kinderen in huis komt gedurig onoprechtheid en oneerlijkheid voor.

25 Januari 1896. Een zorgvolle week is weder achter ons. Er gebeurt zelden iets verblijdends, de Heer leidt ons in de school der beproeving. Teleurstellingen van alle aard zijn ons deel. De ongehoorzaamheid is groot onder onze kinderen, de liefde en toegenegenheid weinig. Wat er aan te doen? Wij beproeven het op allerlei wijzen. Er zijn zoo tijden, dat elk zijn eigen wil poogt te doen en in dit land zonder politie en gezag lukt dat soms maar al te wel. Daarbij worden wij ook met krankheid onder de onzen beproefd. [...]

Josef kreeg gistermorgen om zijn luiheid een paar klappen en liep weg toen ik in school was. Na den middag werd het kleine pummeltje gemist en vermoedt men, dat hij naar Andai is. Dit alles stemt ons treurig.

1 Februari 1896. Alle navraag naar Josef tot heden vruchteloos. Emma is gelukkig weder wat beter en kan haar werk zoowat doen. Deze week heb ik mij Maandag geërgerd, dat mijn beste vrouw zelve aan de waschtobbe stond. Dat moet veranderen al zou ik het zelf doen. Jacoba blijft nog ziekelijk doch er is wat onwil bij en een boel eigenzinnigheid.

Johannes en Loewi waren Maandag op jacht en zoo gelukkig een varken te schieten waardoor wij den geheelen week toespijze hadden.

8 Februari 1896. Maandag onder school moest Josephus met koorts naar huis. Hij had een zwaar beslagen tong. Ik gaf hem een purgeermiddel. Hij raakte een massa vuil kwijt en ik hoopte, dat hij met een paar dagen weder in orde zou zijn. De koorts liet na maar niet de neiging tot braken. Hij vertoont sedert Woensdag geheel het beeld van een zeeziekte, heeft letterlijk niets geen trek in eten noch in drinken. [...]

De catechesanten deelde ik deze week in 2 partijen. Daar Babe en zijn vrouw nu ook kwamen leeren, achtte ik het voor hun vrijmoedigheid beter om vrouwen en mannen apart te nemen: Donderdagsmiddags voor de mannen, Vrijdagsmiddags voor de vrouwen.

Zondagavond was er twist tusschen Kato en Alexander en Mansamboeni en Loekas over bati, die Alexander geplant en Mansamboeni gefroond had en vrucht droeg; zij betwistten nu elkander de vruchten.

Maandagmorgen ging ik zelve kijken met beide partijen, vond 4 rijpe vruchten, deed die afhalen en thuiskomende gaf ik één aan Alexander en Kato, één aan Loekas en Mansamboeni en 2 bepaalde ik hier voor allen tesamen wijl beide partijen, in mijn dienst zijnde, de vruchten hadden geplant. Daarover was Kato verstoord en toonde een heelen dag een boos gezicht.

15 Februari 1896. Onze Josephus is helaas nog ernstig ziek. Ik denk aan darmkatar of wat nog erger is aan darmbeklemming. Zoowat de geheele week heb ik na de school en catechesatie in mijn geneeskundige boeken gestudeerd, doch zuiver heb ik het ziektebeeld niet gevonden. Voor darmkatar is de tong te schoon en ontbreken geheel de ontlastingen. Voor darmbeklemming ontbreekt tot heden de drekbraking. Koorts heeft hij tot heden niet. Soms laten de pijnen uren na en als zij opkomen zijn zij niet hevig. Doch gedurig heeft hij braking. Het eten of drinken al is het nog zoo

wéinig komt er soms dadelijk, soms na een paar uur uit en is dan vermengd met roengeel maagsap, dat sterk zuur reikt.

In het begin der week heb ik hem herhaaldelijk lavementen gezet en soms 3 à 4 maal achtereen ingespoten met lauw zeepwater, doch zonder merkbaar gevolg. Daar ik aan ophooping van wormen dacht heb ik nog een paar maal santonine met calomel gegeven, doch ook zonder gevolg. Gister was Frans van Hasselt hier doch die wist er ook niets aan te doen, dacht nog aan zenuwachtige braking en sprak om misschien valeriaan te beproeven. Reeds den vorigen dag had ik warme pappen op de maag aangewend en hem poeders gegeven van bismuth en morphii volgens recept van Strümpell. Wel heeft hij daarop wat minder last van brakingen gehad, doch etenstrek nam niet toe. Vandaag was de etenstrek al heel min en wat erger was, een kopje met dunne rijst, meer water dan rijst met wat eiwit, kwam er weder dadelijk uit. Ik vrees, dat er een soort darmverstopping is, hetzij strictuur, darmschuiving of belemmering aan den portier der maag.

Zelve ben ik er geheel van streek van. Voor mijzelf vrees ik de diagnose darmverstopping te stellen want dan sluit ik bijna alle hoop op herstel uit. Darmkatar chronisch, daar is het beeld ook niet duidelijk genoeg voor. Hij heeft in bijna niets trek, tot heden staan zijn oogen tamelijk helder en klopt zijn pols regelmatig. Vandaag spraken wij over zijn geboorteplaats Oelath en het bleek, dat zijn hart daarheen trekt, dus dat er ook zenuwen bij in het spel zijn waarom ik hem vandaag een paar maal valeriaan gegeven heb; en ook gezegd heb, dat zoodra hij beter is met de eerste gelegenheid naar zijn land mag gaan.

22 Februari 1896. Josephus is nog in leven. Wat hij eigenlijk mankeert of wat de oorzaak der ziekte is kan ik niet te weten komen. Zondagnmiddag heb ik hem nog een goede gift calomel gegeven en tegen den avond een paar lavementen. Maandag daarop heeft hij ontlasting gehad, sedert dien tijd niet meer. Hij gebruikt bijna niets. Maandagmorgen dacht ik, dat hij stervende was, doch verder op den morgen kwam hij geheel bij en gebruikte wat bouillon. Hij vraagt soms om veel en velerlei, doch als hij er een of 2 hapjes van genomen heeft weigert hij. In zijn urine waarvan hij zegt dat die zeer warm is, kon ik geen afwijking ontdekken. Pijn gevoelt hij niet, de brakingen zijn sinds lang opgehouden, doch zijn eetlust keert niet terug. Hij vermagert met den dag en is een schaduw van 't geen hij was. Zijn oogen blijven helder staan. Hoesten of opgeven doet hij niet. Daar er wellicht heimwee onder is, is het hem beloofd, dat hij met de a.s. mail voor onze kosten naar Ambon mag en al naar verkiezing ook terugkeeren. [...]

Maandagavond, toen Meijweg van Andai terugkwam bracht hij van Metz een fleschje Tokaijer wijn voor hem mede, en Meijweg zelf had bij Metz een blik vruchten voor hem gekocht; dat trof mij van beiden. Mama zond hem gister een agar agar-pudding. Nu vandaag is hij eenige uren in de toko geweest; vanmorgen heeft hij wat melk en bouillon gebruikt en tegen den avond vroeg hij sagopap, die hij met smaak gebruikt heeft. Moge dat een gunstig teeken zijn.

Deze week begon niet gunstig. Zondagmorgen werd ik teleurgesteld doordat Josephus niet beter was, daar ik Zaterdagavond zeer op gehoopt had. Toen Lena de lampen naar buiten bracht brak zij een lamp. Onder 't ontbijt vrat de kat een stuk van de

koemkoem op, doch 't ergste moest nog komen. Toen ik mij kleedde voor de kerk kwam Frans mij vertellen, dat Loekas met een pijl schoot. Half gekleed liep ik naar buiten en zag Martha druk met Loekas en een paar Arfakkers, die ook met gespannen bogen stonden, staan praten. De zaak was, dat Kato haar man weder met Loekas' zuster gescholden had. Loekas werd daarop woedend door die herhaalde tergerij van Kato en zeide, als ik mijn zuster hier had dan hakte ik haar 't hoofd af en legde het je voor de voeten.

Ik bracht met een paar woorden Loekas tot bedaren, ging toen naar Kato, nam haar bij de hand en bracht haar zonder veel omslag in arrest in het blok. Den geheelen dag liet ik haar zitten. 's Avonds bracht ik haar eten en bracht haar toen in de saboea naast de keuken; berouw toonde zij niet, integendeel zij riep een der onzen toe: als ik weer los kom zal ik zoo schelden, dat hun merri er pokkem van wordt. Daar ik bevreesd was voor haar voor slangen of duizendpooten in die saboea, bracht ik haar in de voorkamer en zette haar daar in 't blok. Om tien uur 's avonds toen ik haar gelegenheid had gegeven voor haar behoefte te doen, trachtte ze te ontvluchten, dat echter niet gelukte. 's Maandagsmorgens dacht ik, dat het voldoende was en bracht haar naar haar huisje, doch nam haar kistje en zilveren armband in bewaring. Om 9 uur ging Kato aan de drank en om half 10 liep zij het bosch in. [...] Gelukkig kwam Kato 's avonds terug en vroeg ampon en zeide, dat zij uit beschaming was wegge-loopen. Nu zij kreeg ampon en kon met man en kind weder haar huisje betrekken. Zij, van een stug en haatdragend karakter, geeft ons gedurig veel moeite en verdriet.

29 Februari 1896. Donderdag kwam de mail en bracht ons goede tijding van de onzen vooral van onze kinderen, doch ook een uitvoerig schrijven van Prof. Valeton heeft mij zeer verkwikt. En niet minder een brief van Mej. Hattink namens de Zondagsschool van Ds. Voorhoeve als begeleiding van een keurig helder klinkende kerkklok. Deze klok was toegezegd verleden jaar en, met verlangen door ons en de onzen gewacht, kwam nu aan. Hij is ruim 25 cm. lang en heeft ook die middellijn van onderen. Aan de eene kant is gegraveerd Jes. 34:1, Amsterdam - Doreh. Ik liet de bijbel halen en las hen het in het Noefoorsch voor, vertelde hen ook met een paar woorden de herkomst, hoe deze klok door meestal kleine gaven van Hollandsche kinderen bij elkaar gebracht is uit liefde voor de bevolking van Doreh.

Vanmorgen heb ik met de jongens een stelling gemaakt ter zijde van de kerk; bij het ophangen waren er velen uit de negorij en hoorde ik den een den ander vertellen, dat deze klok bij elkaargebracht was door de kinderen uit Holland. Tegen den avond deed hij nu voor 't eerst dienst in plaats van de gong om den Zondag aantekondigen. [...] De kinderen waren deze week wel behalve Karelkje, die nogal koorts had en ontstoken oogjes heeft. Willemien was gisteren bang, dat zij mee naar Ambon moest. Kaptn. Engelsman, die hier met Jonker, de 1e machinist was, vroeg haar of zij mede ging; op die vraag begon zij te huilen en liet zich niet meer zien. Ik en Martha moeten er ook niet aan denken, dat Frans en zij weg moeten.

14 Maart 1896. Zondag 8 Maart kwam de mail. Josephus is medegegaan. Hij was wel wat bijgekomen doch nog lang niet geheel hersteld. Vrijdag voor de mail dacht hij dat hij beriberi kreeg. 't Is mogelijk maar zijn benen zijn gevoelig maar niet opge-

zet. Ik gaf hem een smeersel van chinine en kajoepoetolien. Moge hij gelukkig zijn ouders bezoeken.

Ik gaf hem een goed getuigenschrift mede en daarop schriftelijk de verzekering, dat hij terug kan komen en dan aangesteld kan worden als helper bij den zendeling. Zijn passage betaalde ik en liet hem te Ambon f 5,- en te Saparoea f 10,- uitbetalen.

Mag hij nu gelukkig zijn en de Heer hem geleiden een goede vrouw te vinden waarmede hij tot ons kan wederkeeren en dan kan uit verlies winst geboren worden. [...] Josef kwam gisteravond terug en vroeg ampon. Hij was zoo lang weg geweest bevreesd om terug te komen; had zich bij niemand alleen in 't bosch opgehouden. Hij heeft nu arrest tot morgen dan zullen wij weer het beste ervan hopen.

28 Maart 1896. Gister tegen den avond was Kato haar man weer aan 't schelden. Alexander was daarover boos en terecht, wilde haar slaan, doch Kato liep met haar arm in een afgebroken boeloe en bekwam aan de rechterarm een wond, die haar veel pijn veroorzaakte. Ik verbond haar met de bede, dat zij nu toch eindelijk haar tong eens zal leeren bedwingen.

11 April 1896. Deze week was ik bijzonder bezig met mijn oudsten zoon, mijn lieven Willem. Zijn brieven van December meldden mij, dat hij in April examen voor onderwijzer moest doen. Van Frans en Mina vernam ik, dat dit examen gewoonlijk in de Paaschweek wordt afgenomen. Wij hebben gezamenlijk en afzonderlijk de Heer gesmeekt, dat hij moge slagen en de acte als hulponderwijzer moge verkrijgen. Mijn kinderen in Holland en deze hier zijn in Zijn hand. Hij zal het wel met hen maken.

Zaterdag 18 April 1896. Gister werd onze Frans 7 jaar. Wij kunnen den Heer niet genoeg danken voor de gunstige geestelijke en lichamelijke ontwikkeling, die ons lieve kind geniet. Wel is hij eens ondeugend, doch een vermaning heeft dadelijk invloed op hem en bij alle wildheid en onbezonnenheid heeft hij een zacht gemoed. Van vertellen houdt hij dolveel en van de bijbelsche geschiedenis onthoudt hij zeer veel waartoe niet weinig bijdraagt het ruime gebruik van de groote prentenbijbel. Martha had hem tal van aardige presentjes gemaakt. Ik hem een kastje met glazen cleurtjes. De grootouders verblijdden hem ook vooral door hun komst met een gevolg van 14 Papoeatjes en door hun geschenken. Ook van Meijweg en de Papoesche kinderen ontving hij kleine geschenkjes. Br. Metz zond een prauw en schonk hem een blik vruchten. Onze jarige had dus een zeer blijde dag waartoe niet weinig bijdroeg het groote bezoek van Mansinam. Vader van Hasselt bleef 's avonds over. Toen de lump aangestoken was kwam Frans bij mij met de woorden: Papa heeft gezegd, dat als ik 7 jaar was hij mij schaken zou leeren. Ik ben nu 7 jaar. Nu, ik moet mijn beloften houden, papa van Hasselt animeerde het en zoo had de eerste les plaats, dat papa de opmerking ontlokte: nou, als dat jochie dat alles in zijn hoofd houdt dan is hij knap! Wij lieten het bij de verklaring der stukken tot aan de paardensprong en Frans was nu voldaan. Wat hem beloofd was is gehouden. [...]

Terwijl ik Woensdag aan het werk was kwamen eenige lui van Rhodé en vroegen medicijnen voor Keromapen, die hevige pijn aan het mannelijk lid had. Eer deze te

Rhodé terug waren kwam Keromapien zelve aan, ik onderzocht hem en dacht aan retentie of spastische vernauwing, gaf hem balsam. copaivicum en pulv. Dov. tot vermindering der pijn. Donderdags kwam hij terug en trachtte ik de catheder in te brengen, dat hem veel pijn deed. Ik legde ook een kleefpleister op de symphysis, en hem weder basum copaivicum en pulv. Dov. Vrijdag kwam hij niet terug. Vanmiddag was ik te Rhodi en wilde hem bezoeken. De brug was slecht, ik kon het huis niet bereiken. Van zijn broeder hoorde ik, dat hij hevige pijn had en de blaasstreek opgezet was. Geen wonder, ik toonde de man aan, dat alleen ontlediging der blaas door de catheder kon geschieden, dat het inbrengen pijnlijk is, verheelde ik niet. Raadde nu nog aan hem met koude te probeeren, misschien gaf dit wat verlichting van pijn. Opdringen mocht mij niet als de patiënt tegen de behandeling opziet. Om hem te chloroformeeren ontbreekt mij goede chloroform en ook hulp. Ik heb zeer met de man te doen. Hij schreeuwt 't soms uit van de pijn doch ik kan hem geen medicijn geven, die dadelijk helpt. Moge de Heer zich zijner erbarmen.

25 April 1896. Deze dag een gedenkdag; 20 jaar geleden werd ik in de Domkerk tot zendeling geordend. Vanmorgen werd ik er aan herinnerd doordat Metz zeide: heb ook een gedenkdag voor mij, ik ben nu 3 jaar zendeling. Nu, ik 20, zeide ik. Wij hebben samen den Heer gebeden, hij voor zijn 3, ik voor mijn 20.

Ging een Papoca uiteindelijk over tot het Christendom, dan hield dat meer in dan aangenomen worden in de kerk en gekleed door het leven gaan: hij werd ook letterlijk "over de streep getrokken" door het Christelijke Papoea diende zijn paalwoning aan het strand te verruilen voor een nieuw te bouwen huisje op of bij het zendingserf. Zo werd hij dus gescheiden van de heidenen! Het zal echter de overgang tot het Christendom voor velen belemmerd hebben, want wie verlaat nu graag zijn vertrouwde woning en de mensen die hem van oudsher omringden en dezelfde cultuur hadden?

13 Juni 1896. Vanmorgen kwamen 2 mannen van Shangee met een jongetje van ca. 3 jaar, een slaafje, met een groote buikwond veroorzaakt door een val langs een scherp hout. Ik hechtte het met naald en draad, wilde het ventje hier houden, doch het schreeuwde zoo geweldig, dat de eigenaar het maar liever medenam. Nu, het verband zit er stevig om. Ik heb gezegd, dat zij Maandag terug moeten komen.

[...] Als bijzonderheid van deze week kan of beter mag ik melden, dat de Majoor van Kwawe Woensdagmiddag tot mij kwam en de begeerte uitsprak, dat hij wilde komen leeren. Ik sprak met hem doch kreeg er niet veel meer uit dan de woorden: jiu marizeeën, ja farkoor. Hij wilde zich aan 't strand hier een huisje bouwen. Ik raadde hem aan, dat nu niet zoo ver in zee te doen maar in de nabijheid van het strand; dit heeft hij gedaan. Vrijdag is hij voor 't eerst met zijn vrouw geweest. Geve Hij, dat het blijken moge, dat 's mans begeerte oprecht is. Met voorkomendheid ben ik ik hem tegemoet getreden en heb hem gezegd, dat ik hem in alles naar vermogen wil helpen om een discipel van den Heer te worden. [...]

Onze ziel smeekt den Heer om dit arme volk te verlichten. En het blijft maar duister. Weten wij het woord nog niet voor hen te spreken? Licht het aan mij? Licht het aan het volk? Zouden broeders, die elders op Java met zooveel resultaat werken, hier beter slagen dan wij?

Drie generaties: Mina van Hasselt, Martha Jens- Mosche, Wilhelmina Jens Erachter staan zendeling van Balen en zendeling Jens; Karel staat ernaast.

20 Juni 1896. Deze week was ik op allerlei manier bezig een plan te ontwerpen om een torentje op de kerk te plaatsen. Het zal echter, doordat het dak van voren schuin afloopt, niet gaan, vrees ik. Ik zal er Bink nog eens over schrijven.

Het jongske de vorige Zaterdag door mij gehecht, kwam Woensdag hier. De wond was geheel gesloten, ik verbond met jodoform en gaas en beval nog de striktste rust aan. Nu vanmiddag kwam het jongske en zag ik al aan 't verband, dat het zeer geëtted had. Bij 't opentrekken bleek mij, dat de hechting gescheurd was en bij navraag, dat zij het jongske geen rust gegeven hadden. Het is om moedeloos van te worden, nu zit hij met een granuleerende wond.

23 Juni 1896. Op de naaivereniging sprak Martha met de vrouwen over het aantrekken van kleederen. Pinsari beweerde, zij zou het eerst een kabaija aantrekken; zij was in alles de eerste geweest. Zij was vroeger ook meester geweest, had de kinderen leeren lezen zooals Timotheus. Als nu ook de bel voor de catechesatie geluid werd, dan ging zij 't eerst en volgden de anderen. Zij zou ook 't eerst op het land gaan wonen en dan zouden de anderen wel volgen. Kortom in alles was zij de eerste.

Ja, zeide Naui zijn vrouw, nu ga je ook eerste dood en dan vraagt de Heer in de hemel, wie van jullie was de eerste en dan sla je met je hand op de borst en zegt: Heer, ik was de eerste. Zoo verneemt men catechesatietrots en catechesatiehumor. Doch deze uitleg beviel Pinsari niet, kon die ook als terechtwijzing opnemen en zij werd boos.

27 Juni 1896. Vannacht om 2 uur werden wij hevig opgeschrikt door een aardschudding, die eenige seconden aanhield. De schudding of schok leek te zijn van het W. naar het O. De hanglampen maakten een geweldige slingering. Meijweg kwam met zijn jongen Aweri uit de toko vluchten, dacht niet anders of het gebouw stortte in. De meisjes in de gang schreeuwden en gilden. De Papoea's aan het strand evenzoo en brachten in allerijl hun breekbare waar in veiligheid. Eenigen brachten hun goederen in veiligheid bij de kerk. Gelukkig herhaalden de schokken zich niet. Martha nam de kinderen bij haar in bed. Terwijl ik in de voorgaanderij zat werden aan 't strand een paar prauwen in orde gebracht om de barang in te bergen. [...]

's Middags kocht ik een prauw van de Soëkkers voor 2 staven ijzer, een bijl, een hakmes en een lang stuk staal, circa f 10,-. Ik zocht reeds lang een prauw voor de pastoraal of zendingsbezoeken voor Rhodé, Shangee en Tarsirido en Jenkopirari. Nu is deze prauw niet wat ik zocht, maar waar het begeerde niet werd aangeboden moet men het doen met het aangebodene en daar ben ik dankbaar voor. [...] Daarna voer ik nog even met de jongens naar Mansinam. Ook daar waren zij zeer ontsteld en onthutst door de aardbeving. Mama was een oogenblik haar spraak kwijt geweest. Mina dacht, dat haar laatste uurtje geslagen had. Sylvia was niet bang geweest maar had gebeden. Vader van Hasselt had er niets van gemerkt en rustig doorgeslapen. Toen hij wakker werd van de drukte en mama op vond, vroeg hij heel leuk voor wien hij nu weder medicijn moest geven.

Nu Zaterdag avond terwijl ik dit zit te schrijven, ligt mijn lieve vrouw met de koorts te bed. Zij gevoelt zich tegenwoordig met de gewone verschijnselen van

zwangerschap niet heel lekker en maakt zich nogal eens bezorgd over den goeden afloop. Toch is zij soms innig blijde, dat zij weder een kleintje mag wachten. Frans, Willemien en Karel zijn Gode zij dank zeer gezond en vroolijk en vooral Frans in alles flink.

III.4.6. "Wekelijksche Aanteekeningen", 1896

Zaterdagavond 25 Juli 1896. Mijn schrijfboek, begonnen in Juli '84 is vol. Nu moet ik mij voor de wekelijksche aanteekeningen met een schrift behelpen. [...]

Woensdag 22 Juli werd ons een jongske van ca. 9 jaar geboortig van Amberlaken te koop geboden. Wij vroegen den Heer, zoo het zijn wil was, dat de verkoopers het ons voor niet meer dan f 60,- zouden laten. Wij onderhandelden nu en kochten het voor f 57,10 aan geld en goederen. De verkoopers waren Kawani en Koeni van Rhodé, de reden was een sterfgeval van een klein kindje waarvoor de menschen goederen noodig hadden. De naam van het jongske was Sjandani. Wij gaven den naam Otto, ter gedachtenis aan den eersten zendeling van Doreh. Nu is hij 3 dagen bij ons, daar hij de taal niet kent is er niet veel mede te beginnen. In elk opzicht is hij groen. [...]

Gisterenmiddag waren Frans v. Hasselt, Mina en Sylvia hier. Met hem sprak ik over de leerstof in Holland voor kinderen van de leeftijd van onzen Frans. Waaruit mij blijkt, dat ik met Frans wat meer moet werken. Doch helaas, den geheelen dag ben ik zoo bezet.

1 Augustus 1896. Ik hield dezen week geen school maar werkte met de jongens aan de balken voor mijn kamer, die dan ook als medicijnkamer moet dienen. Gelukt het ons de volgende week zooals deze week dan hoop ik voor Zaterdag de kamer opgezet te hebben.

8 Augustus 1896. Moede doch dankbaar zet ik mij om te schrijven. Den Heer zij geloofd, die mij deze week met de jongens de lust en opgewektheid tot den arbeid gaf, zoodat het ons gelukken mag om de boeken en de medicijn en spreekkamer met aangrenzend kliniekkamer te samen lang 10,50 en 3,5 m. breed op te zetten.

Alleen gister werden wij door gedurig zwaren regen in 't werk verhinderd. Nog 4 balken boven moeten nu tot Maandag wachten. De jongens waren weder zeer gewillig en deden allen naar vermogen hun best. [...]

De vrouw van Serebrissi beviel deze week; 4 dagen later kwamen zij ons vertellen, dat de heele baarmoeder buiten boord lag en verzocht de vrouw van Warie om een medicijntje. Met medicijn wist ik er niets aan te doen, wel volgens Henger en Sibold hem met de hand in te brengen. Martha keek de homoeöpathie na en vond en gaf een medicijntje en zag haar hulp heerlijk beloofd; na 2 dagen hoorden wij, dat alles weer naar binnen was. Ra ra, wat is dat? In elk geval, Martha is niet beschaamd en ik weet zeker, dat zij ernstig om behoud en herstel voor die vrouw gebeden heeft.

15 Augustus 1896. In het werk was ik deze week met de jongens voorspoedig. De medicijnkamer is onder dak gekomen.

13 Augustus 's morgens kwam de mailboot. Willem en Piet schreven zeer opgewekt en anderen schreven over hen gunstige tijdingen. Het was mij een verrassing, dat Josephus aan boord was en goed en wel gehuwd was met een aardig vrouwtje. Ook had hij zijn broer, een vroolijke snaak van 14 jaar, medegebracht. Het is mij een wonder, dat de jongen weder geheel in orde is gekomen. [...] Josephus kwam Vrijdag ook nog te Mansinam met zijn vrouw aan wal en werd ook door Mama en Papa hartelijk begroet. Daarna gingen wij in 2 prauwen naar Doreh. Hier was reeds bericht ontvangen, dat hij aan boord was. De meisjes waren aan 't strand en ook Karel en Willemien. Wij hadden een stevige zee gehad en Josephus' vrouw Denjora was wel wat bang geweest. Josephus was zeer blijde, nam Karel en Willemien op den arm en droeg hen naar de voorgaanderij waar Martha hen stond optewachten.

Die dag en den volgenden was er heel wat te praten. Daarbij had hij een troep aardewerk medegebracht, proeven van de kunst van zijn vrouw en schoonmoeder. En sago in allerlei vorm. Alles laat zich goed aanzien, ook voor zijn vrouw, dat het haar hier bevallen zal. Zij hebben nu nog geen onderdak, slapen 's nachts in de groote kamer, doch wij hopen spoedig hen te helpen met een huisje.

29 Augustus 1896. Josephus maakt het goed. Zijn vrouwtje schijnt het ook goed te bevallen. En zij bevalt aan Martha. Vooral voor haar ben ik den Heer zeer dankbaar, dat zij op deze wijze wat degelijke hulp heeft, dat beter kan worden als die vrouw wat meer op de hoogte is van de taal en toestanden.

5 September 1896. Maandag vierden wij den jaardag der Koningin. Vooreerst met het hijschen der Vaderlandsche driekleur, daarna in de morgenaandacht met eenige mededeelingen en bijzonder gebed. Daar het tevens de laatste dag der maand was, hielden wij kort school en maakten met de kinderen de kerkweg schoon. Om 12 uur werd driemaal met het kanon geschoten. 's Middags verzamelden wij de kinderen tot het Koningslied en deden allerlei spelletjes met hen. Daarna ontvingen zij presentjes en eene traktatie, rijst met suiker. Intusschen was alles in de kerk gereed gemaakt voor de vertooning der Tooverlantaarn en werd met de klok geluid waarop ook de grooten kwamen. De vertooning hield tot groot genoegen van de luidjes een paar uur aan. Den volgenden dag kregen alle schoolkinderen nog een mesje. De groote en ook de schoolkinderen hadden den vorigen avond allen gambier gehad. [...]

Vrijdag had Adam van Andai een echt heidensche verloovingspartij waarbij het aan de noodige geweer- en kanonschoten niet ontbrak, alsof het kruut geen geld kostte. Ik liep het huis in, zag daar Manserenbekoori, een Korowaar, staan; helaas mijn leerlingen zaten ook in de nabijheid maar zeiden het was slechts spel van de roemgoeni. Van Vrijdag op Zaterdag had in dat huis een zangpartij plaats waarbij het aan woestheid niet ontbrak. Dit bedroeft mij diep, ik had juist gedacht dat, waar het nu zoo lang rustig geweest was, het zoo zou blijven. Wijl in dat huis 5 catechesanten wonen vrees ik, dat zij zich niet vrijhouden kunnen en, zooals Naui mij zeide, deden zij mede.

Geve de Heer mij wijsheid en voor den dag van morgen een woord, dat hen in het harte grijpt om zich met beslistheid aan den Heer te geven.

In onze voeding heeft de Heer deze week heerlijk voorzien. Vanmorgen kwamen de jongens thuis met 6 visschen, en om 9 uur brachten de jongens van Mansinam ons

een halve stier, die wild zijnde, gister onverwacht in den stal gekomen is en nu afgeschoten.

19 September 1896. Woensdag ging ik met Frans, Loewi, Emma, Johannes, Jan, Millie en de Majoor reeds om 5 uur naar Andai. Daar wij de grootste moeite hadden om in de rivier te komen waren wij er eerst om 8 uur. Tegen half 10 kwamen Frans van Hasselt, Mina en Sylvia. Om half 11 gingen wij naar de kerk voor de doopplechtigheid van den 2e zoon van br. en zr. Metz: Jan Arie Johan. Na een Hollandsche en ook Noefoorsche toespraak over Hand. 2:39 en na lezing van het doopformulier en beantwoording der daarin gestelde vragen door br. en zr. Metz, doopte ik hun kind in den 3maal heiligen naam des Heeren. Het was ons allen een goede ure. Voorts hadden wij een aangenamen dag. Alleen speet het mij en dit was den geheelen dag gedurig het geval, dat Martha niet met ons was. Sylvia bleef bij ons tot heden. Zij was tot gistermiddag zeer wel bij ons, doch kreeg toen kort na elkander 2 toevallen en vannacht 5, die soms zeer hevig waren. Het is een vreeselijke ziekte, arm kind, zij de Heer je genadig.

Johannes en Jan gingen vanmorgen op de jacht en kwamen na een uurtje gelukkig en blijde thuis met een varken. Dat wij daar allen zeer verblijd mee waren, is te begrijpen.

Zaterdag 26 September 1896. Het werk ging deze week voorspoedig; de jongens waren alle gewillig en deden hun best. De kerkgordijnen, waarvoor mijn oudste zuster Louise zoo goeijig in Holland gecollecteerd had, kregen nu ook een plaats. Jammer, dat zij een beetje te kort en te smal zijn. Doch ik ben er zeer dankbaar mede en het is beter voor mijn oogen nu bij heldere dagen het licht in de kerk wat afgetemperd wordt.

Donderdag hadden wij een zeer goeden dag. Met innige dankbaarheid denk ik terug aan de blijde jaardag, die mijn vrouw genoten heeft. 's Morgens tegen half 10 kwamen Metz en zijn vrouw met hun beide kindertjes, de jongste pas zeven weken oud. Een uurtje later kwam en Mama, Sylvia en Frans. Wij hadden na psalmgezang en gebed een zeer aangename koffijtafel. Ook was onze tafel goed voorzien. Een eend en een kip, in de vorige avond was Johannes thuis gekomen met een zeer groot varken, dat zij in dien nacht nog hebben schoongemaakt. Daarbij hadden zij keurig versierd. Met Loewi had ik de vorige dagen een zestal voetenbankjes gemaakt, zoodat ik voor al de kinderen wat had. Nu, Frans had ook zijn best gedaan en de pootjes met schuurpapier opgeschuurd. Loewi had ze allen gevlochten en tenslotte had ik op de zes bankjes bijna een flesch politoer versmeerd. Dan had ik nog een boek voor Martha en de belofte, dat met de mail het beloofde lepeldoosje zou komen.

Zaterdag 3 October 1896. De Korano was l.i. Zondag werkelijk met vrouw en kinderen in de kerk. Ik sprak over Luk.10:23 en 24 vooral met het oog op de vele feesten van den tegenwoordigen tijd waarvan er zoovelen zijn, die de afgoden verheerlijking ten doel hebben. Vooral op Mansinam zijn de feesten in volle gang en de lui van hier nemen er druk deel aan; ik vrees, dat als het op Mansinam afgeloopen is, het hier of te Rhodé ook zal beginnen. Gelukkig mogen wij gemoedigd voortgaan,

daar wij niet beter weten of de catechesanten onthouden zich ervan. Doch de duivel brengt hen soms in groote verzoeking en bestrijding vooral daar sommige Christenen van Andai ook aan de feesten deelnemen.

Elken avond hooren wij hier de zingende prauwen voorbijgaan wat mij menigmaal aanleiding geeft onze huisgenoten ernstig te waarschuwen voor de listen en lagen des satans. [...]

Vanavond was er ruzie in de negorij tusschen Wangrio en zijn schoonmoeder. Wangrio beweerde, dat zijn schoonmoeder zijn eten opat.

31 December 1896. Met Kerstavond 24 December hadden wij voor onze kinderen en erfgenooten een kerstboom in de kamer. Martha had heel wat werk gehad om voor allen wat te maken of te bedenken wat uit onze schrale voorraad nog dienen kon als kerstgeschenk. Daar waren zorgvolle dagen aan vooraf gegaan en het irriteerde haar soms niet weinig en mij niet minder, ziende hoe druk zij het had en hoorende telkens haar toch welgemeende "ach, had ik voor deze of die maar wat geschikts". Nu, als reeds zoovele jaren kwam zij ook dit jaar klaar en allen schenen verblijd en tevreden. Vrijdag 25 December was een groot gehoor opgekomen, ook 's middags en den volgenden morgen aan wie wij met opgewektheid de blijde boodschap mochten brengen. Zaterdagmiddag ging ik even met de kinderen naar Mansinam, dan konden zij de grootouders bedanken voor hun presentjes en ook den boom nog eens daar zien. Voor het eten waren wij weder thuis en de jongens hadden in dien tusschentijd den kerstboom in de kerk opgericht en waren druk bezig dien te versieren. 's Middags had Martha met de meisjes het druk met de voorbereiding van het feest.

Nu, alles kwam weder klaar en gereed en toen het donker was konden wij den boom aansteken, de kerkdeuren openzetten en door het luiden van de klok de lui aanzeggen: "Komt nu, want alle dingen zijn gereed". Daar het hevig begon te regenen vreesden wij, dat er niet velen zouden komen doch het tegendeel bleek waar.

Nu, alles kwam weder klaar en gereed en toen het donker was konden wij den boom aansteken de kerkdeuren openzetten en door het luiden van de klok de lui aanzeggen: "Komt nu, want alle dingen zijn gereed". Daar het hevig begon te regenen vreesden wij, dat er niet velen zouden komen doch het tegendeel bleek al spoedig: in korten tijd was ons kerkje geheel bezet, ja, gevuld tot aan de voordeuren en ook in de voorgaanderij, zoodat daar de jongens nog banken der achtergaanderij moesten aanbrengen. Ik gis, dat er ca. 200 personen, groot en klein, aanwezig waren. Allen waren zeer ordelijk, dat alleen bij de bediening met thee en koekjes wat te wenschen overliet. Met opgewektheid mocht ik weder spreken en hen voor de zoo-veelste maal het doel van 's Heeren komst op aarde verkondigen.

De schoolkinderen wisselden nu en dan af door het zingen van eenige liederen, dan eens begeleid door het orgel dan weer door de cornet à piston van Meijweg of door de fluit van den Meester. De regen hield bij stroomen aan. Toch kwamen nog telkens nieuwe gasten. Ook van Jenkapirari waren er verscheidene. Zoo ik merken kon gingen allen voldaan naar huis. De oudejaarsdag hield ik tegen den avond kerk en gaf een overzicht van het afgelopen jaar.

Voor de gevreesde pokkenziekte werden wij tot heden toe genadig bewaard. Geen sterfgeval kwam op ons zendingserf voor. [...]

Foto uit circa 1897 van het gezin Jens op het zendingserf te Doreh. Van de twee zoons uit het eerste huwelijk is een portret tegen de boom gehangen om duidelijk te tonen, dat ook zij deel uitmaken van het gezin.

8 November kwam voor Meijweg Jordaan Lakahoea met vrouw en kind van 11 maanden, zoodat nu hier op 't zendingserf 2 Ambonneesche mannen, 2 dito vrouwen en 2 dito kinderen zijn. Tot heden ging het de Ambonneezen niet zeer voorspoedig. Zij leden en lijden gedurig veel aan koorts, het weder is dan ook door de vele regens van den laatsten tijd niet gunstig voor hen om te klimatiseren. Daarbij is Josephus niet zoo als vroeger. Het schijnt soms of de pankatsiekte hem in 't hoofd geslagen is waar hij al meer dan eens door mij tot de orde geroepen moest worden. [...]

Aan teleurstelling heeft het dit jaar niet ontbroken doch Gode zij dank, die ons dag aan dag bemoediging geeft om blijmoedig ons werk te doen.

30 Januari 1897. Onder de catechesanten komt meer en meer verlangen gedoopt te worden. Onlangs met hen sprekende, drukten zij allen het verlangen daarnaar uit. Zij komen nu ook gekleed in de kerk doch in de week zie ik hen menigmaal in de aandacht alleen met een tijdako. De vrouwen dragen Zondags een kabaja en soms ook in de week. Simons vrouw komt zeer ongeregeld in de aandacht, doch weet op catechesatie toch heel aardig te antwoorden. Serai is nu bezig zich een huis aan 't strand te bouwen, doch op het water links voor en terzijde van de kerk. Ik heb hem hulp van gereedschappen en des noods ook van 1 of 2 jongens toegezegd. Liever had ik gehad, dat hij op het land bouwde, doch met zijn groot gezin is het hem niet kwalijk te nemen; daarbij ook heeft hij zijn geheele leven op het water gewoond en geloof ik, dat dat gezonder voor hem is dan op het land. Zoo lang hier geen bestuur is, bescherming en reinhouden verordend van een kampong op het land, zullen wij niet tot kampongvorming komen. Maar zij, die Christen willen worden, kunnen hun huizen wat dichter bij het land wonen, zoodat de moeite van een lange wiebelende brug vervalt. [...]

Toch ben ik blijde, dat zij zich Zondags kleeden, ook al is daar smaad aan verbonden in de negorij. Dit geeft toch hope, dat het hun ernst is. [...]

III.4.7. Geboorte Jan Hendrik Jens, 1897

6 Februari 1897. Woensdag 3 Februari 's namiddags half 1 is ons tamelijk voorspoedig een zoontje geboren. De Heer was ons vooral mijne Martha zichtbaar nabij; alles verliep voorspoedig toen de baring eenmaal begonnen was. 's Morgens vroeg begon het met koorts, doch deze liet spoedig na en het bleek, dat Martha's ure gekomen was. Ik liet de kinderen met Laura in mijn kamer als ook de kleine Papoetjes in de werkplaats en was nu met Martha alleen. De grootte meisjes zorgen voor 't eten en voor heet water. Tegen 11 ure liet ik Mama en Frans roepen, gedachtig aan dien treurigen afloop in Augustus '95. Zij kwamen tegen half 2, toen alles reeds afgeloopen was en onze kleine Jan Hendrik in het bed naast zijn moeder lag. Wij zijn gelukkig, ik met mijn 5e zoon, Martha met haar 3e ook al begeerden wij meer een meisje.

Frans, Karel en Willemien zijn uitermate verblijd met hun broertje. Tegen den avond gingen zij met Mama en Frans mede naar Mansinam waar zij nu logeeren.

Zondag 31 Januari kwam de mail en bracht ons Gode zij dank goede tijding vooral van Willem en Piet. Helaas, dat onze blijdschap beschaamd werd door het overlijden van Jacoba 's middags om 6 ure. Wij mogen geloven, dat haar einde vrede is geweest, zelden zag ik zulk een kalme doode. Maandag 1 Februari brachten wij haar ten grave onder gebed en psalmgezang. Ruim 19 jaar was zij met eenige tusschenruimte bij ons. In haar gezonde jaren was zij ons een goede hulpe en betoonde ook haar Christendom. Haar karakter had zij niet mede, zeer opvliegend van aard gaf dit nog al eens moeite. Toch, met dit al hadden wij haar lief en zij ons. Aandoenlijk was het in haar ziekte van Martha, zooveel jonger dan zij, als van haar moeder te hooren spreken.

31 Maart 1897. Ik had Zaterdagavond van elke week zooveel oponthoud en was menigmaal zoo onlekker, dat er van schrijven niet kwam dan alleen de aantekeningen voor mijn preek. Daar ik ook zoo niets bijzonders had aanteteekenen was de lust niet heel groot. Het is elke dag en elke week zoo precies hetzelfde. De jongens werkten aan het huis van Meester en aan een nieuwe plee, die de vorige week klaar kwam. Daarbij hadden wij veel oponthoud door de vele en hevige regens, waardoor het erf menigmaal als onder water stond. Alexander had weer eens een booze bui, sloeg zijn vrouw, kreeg straf, liep weg en kwam na 3 dagen weder terug. Alle kinderen kwamen 15 Februari weder terug. Zij houden allen om 't hardst van het broertje. De kleine Jan heeft evenwel al veel gesukkeld, eerst spruw daarna met verkoudheid. [...]

Donderdag kwam de Corredo van Rhoon en bracht zr. en br. van de Roest en hun dochtertje mede. Zaterdag daarop brachten zij ons een bezoek en bleven den dag bij ons. Zij hebben in de laatste maanden heel wat doorgemaakt. 7 Personen uit hun gezin vereenigd met dat van Van Balen zijn in 3 maanden tijd aan de pokken overleden. Zij zelve zijn het huis uitgetrokken en hebben eenige tijd gewoond in een slecht inlandsch huisje, daarna zijn ze naar Rhoon gehaald door br. Bink; een dag na aankomst daar beviel zr. van de Roest van een dochtertje, dat echter, vanaf de geboorte sukkelend, na 5 weken is overleden. Dit alles heeft hen zeer geschokt en nu de Corredo goede gelegenheid aanbood zijn ze naar de Dorehbaai gekomen om eenige tijd op Andai, Mansinam en hier doortebrenge.

17 Maart werd onze kleine Jan Hendrik door vader van Hasselt hier in de kerk door den H. Doop in de gemeente opgenomen, tekst: Rom. VI: 3 en 4. Met Mama, Sylvia, Frans, van der Roest, Metz en Meijweg tegenwoordig en een goed Papoesch gehoor schonk God ons een recht goeden gezegenden dag.

3 April 1897. Naui's vrouw is 25 Maart van een dochtertje bevallen. Daarover waren zij beiden, vooral Naui, niet gesticht, wilden het zooals de lui zeiden eerst weggooien, doch heeft het later aan zijn broeder en zuster Sibeiba gegeven. Ik heb hun gezegd, dat Gods woord ons leert zelve onze kinderen optevoeden en God dankbaar te zijn, die ze ons geeft. Blijkbaar is daarover door hen in de negorij gesproken en Pinsjarie zeide later: "Gijzelve zendt Uwe kinderen ver weg naar Holland; Naui geeft het aan zijn broeder en het blijft in zijn nabijheid". Zij begrijpen onze smart niet, dat wij onze kinderen voor hun welzijn naar Holland moeten zenden!

Zaterdag 10 April 1897. Dinsdagmiddag had ik geluid voor de catechesatie toen Meijweg mij vertelde, dat Mansomi, een der oudste catechesanten, dronken thuisgekomen was van Jenkapirari en nu in zijn huis lawaai stond te maken. Onmiddellijk ging ik erheen. Zwaaijende met een hakmes kwam hij de brug af, hier en daar op de houten hakkende, dat de splinters eraf vlogen. Ik riep hem toe te gaan slapen en morgen bij mij te komen. Hij zou nu maar komen en was al spoedig bij mij, nam het hakmes in de linkerhand en gaf mij met de rechter de hand. Ik ontwong hem het hakmes en raadde hem aan te gaan slapen en morgen bij mij het hakmes terughalen. Dat was hem echter niet naar den zin. Hij wilde het hakmes terughebben en schreeuwde om een ander wapen. Toen hem dat niet spoedig gebracht werd ging hij zelf de brug weer op en zeide ik hem, dat dronken menschen geen wapens moesten dragen, hij kon morgen zijn hakmes terugkijgen als hij nuchter was, en ging ik met zijn hakmes in de richting naar het zendingserf. Dit beviel echter zijn vrouw niet en deze schreeuwde nu ook om het hakmes. Evenwel hij kreeg het niet. [...]

Donderdag hadden wij conferentie, reeds lang door mij begeerd en door de brs. Metz en Van de Roest. Het presidium werd op verzoek van br. van Hasselt door mij waargenomen. Na inleiding, zang en gebed bespraken wij de vraag: Zijn wij ook te streng in de eischen, die wij aan onze doopcandidate stellen? Daaruit volgden levendige besprekingen over afstand van heidendom, zedelijk leven en om beide te controleeren het apart wonen der Christenen op het land of op het water al naar de gelegenheid voor elke post gaf.

Daarna kwamen enkele zaken uit de praktijk ter sprake: leeftijd - censuur - en hoe te handelen met een gedoopte, die zich door het deelnemen aan het heidendom feitelijk heeft afgemedend, maar later weder als lid wensch opgenomen te worden? Hoe in zulk geval te handelen? Moet zulk een opnieuw gedoopt worden?

Br. van Hasselt neemt op zich daarover een erkend dogmaticus te raadplegen. Over de vestiging te Wandammen wordt nog gesproken en br. van de Roest van raad gediend. Algemeen wordt de wensch naar meerdere conferenties uitgesproken en algemeen is men van gevoelen, dat Rhooon daarvoor de aangewezen plaats is. De kosten daarvoor worden geraamd op f 150 à f 200 en de Zendingsvereniging daarvoor aangesproken. Betaalt het Bestuur de kosten dan kan niemand zich verontschuldigen. Een kort relaas der gehouden samenspreking, opgesteld door Van Hasselt jr. als secretaris, zal het Bestuur der Utrechtsche Zendings Vereeniging gezonden worden.

17 April 1897. Onze lieve Frans werd vandaag 8 jaar. De jongens hadden de achtergaanderij versierd en daar veel werk van gemaakt. Van ons kreeg hij ditmaal een Bijbel waarmede hij zeer blijde was. Het lieve kind hoort gaarne Gods woord, hij is een recht lieve jongen.

Van al de broers en van zus kreeg hij persentjes, van Moe een paar mooie pakjes en van mij nog f 2,50. Tegen 11 uur kwamen oom Frans, tante Sylvia en van der Roest van Mansinam en ontving hij ook de persentjes van Oma en Opa met een mooi vers van Oma. De jongen was zeer gelukkig met dit bezoek en wij ook. Vanmiddag ging ik met hem en Karel naar Rhodé en Sjange, wat Frans dankbaar deed zeggen, dat hij nu toch een mooie jaardag had gehad. [...]

Vanmiddag vernamen wij, dat de pokken epidemisch zijn op Sorong en in het binnenland van Amberlaken.

24 April 1897. De Paaschweek voorbij. De opkomst was zeer slecht; men had uitgestrooid, dat onze Emma de pokken had. Toen ik naar de kerk op Rhodé was om daar het Evangelie te verkondigen ontweek men ons blijkbaar en had ik moeite om eenig gehoor te verzamelen.

Hier maakt Jens voor het eerst melding van vrees voor besmetting met pokken

De noodzaak steeds weer tussenbeide te moeten komen bij ruzies onder de Papoea's bracht Jens tot de volgende verzuchting:

De Heer is gestorven, doch waarom, lieve Heiland, bespeur ik zoo weinig van Uw opstandingskracht in hen, die ik door den doop als leden Uwer gemeenschap aannam. [...]

Woensdagmorgen kwam de mail en ontvingen wij weder goede tijding. De kinderen Willem en Piet waren wel en schreven zeer opgewekt. Overigens waren de Hollandsche brieven schraal. Weder niets van het Bestuur. Door Beijer vernamen wij, dat ons traktement met f 100,- was verhoogd; dankbaar doch niet voldaan. Het leven is zeer duur, elke mail ongeveer f 100,- sago, dan nog rijst enz. [...]

Met een en ander was het voor mij een drukke week. Onze kleine Jan had het deze week menigmaal benauwd in de keel. Martha heeft een zware taak vooral als er een paar meisjes ziek zijn.

1 Mei, Zaterdag, 1897. Donderdag was vader van Hasselt 35 jaar zendeling dus ik ging hem met Karel en Frans feliciteeren. Zij waren boos, dat ik niet bleef eten doch ik kon onmogelijk.

Vanmorgen kwam de mailboot hier. De Kapitein oordeelde, dat hij de kolen hier moest lossen; zij liggen nu aan 't strand, vandaag had ik geen menschen om ze te verwerken. Ik kan er niets aan doen en bekommer mij er soms veel te veel over, het neemt mij mijn zielsrust en kalmte. Maar dat mag niet. Wat bekommer ik mij over 't Gouvernementsgoed, laat het Gouvernement dan zorgen, dat hier een goede loods is en niet als dollen zulk een hoop kolen hier zenden.

Deze week was hier zeer rumoerig. De jongens voerden niet veel uit. Woensdag achtervolgde de Majoor zijn vrouw en sloeg haar geweldig. De vrouw vluchtte bij ons in huis en 2 uren lang liep de Majoor als een woedende tijger om ons huis. Wij hadden moeite hem tot rede te brengen en zijne vrouw uit zijn handen te houden. Eindelijk beloofde hij stil te zijn en gaf mij de hand daarop. De vrouw was intusschen door onze meisjes in veiligheid gebracht.

15 Mei 1897. Deze week weder een beproeving in Johannes.

Dinsdagavond had hij weder ruzie met de meisjes; tot verantwoording geroepen door Martha, gaf hij booze woorden, zoodat Martha het bloed naar de keel steeg. Daarvoor kreeg hij van mij een paar oorvegen, waarop hij zichzelf met een zeer scherp mesje in de linker zijde stak, gelukkig maar een klein prikje. Nadat ik hem verbonden had, bracht ik hem in arrest. De eerste dag wilde hij maar dood en het was voor mij

ontzettend zoo verstokt hij bleek. Ik behandelde hem vriendelijk, doch hield hem in arrest, sprak gedurig met hem en, waar hij zelf niet bidden kon, bad ik voor hem; dat scheen hem te treffen want hij barstte in snikken uit. Toch moest hij zijn straf ondergaan daar hij gedachte had om zichzelf van kant te maken, niet ongebruikelijk bij de stam waartoe hij behoort. De 2e dag kwam hij toch tot andere gedachten doch de arme jongen had een hevige strijd. Wilt hij zich altijd verongelukkig acht zoekt hij de schuld bij Lena in plaats die bij zichzelf te zoeken. Vrijdagmorgen ontsloeg ik hem weder en ging hij weder zachtjes aan het werk. Het wondje was bijna genezen.

22 Mei 1897. De jongens hadden deze week zoowat allen behalve Johannes een vermaning noodig om het eten. Ook Emma, die door onoplettendheid de soep bedorven had. Zij toonde een kop, die mij diep smartte.

Loewi beweerde niet genoeg te hebben, mankeerde 's avonds in de aandacht, was te bed en beweerde honger te hebben. "Welnu, waarom zijt gij dan niet bij ons gekomen om nog een sago te vragen?" Terwijl ik dit zeide zag ik zijn kamer rond en zag, dat op een plankje vlak voor de hand 4 mooie sago's lagen. Blijkbaar dus loog hij en zooals bij de anderen bleek het oppositie te zijn. Daarover kregen zij nu allen den volgenden morgen na de aandacht in het openbaar eene vermaning. Het bleek in den laatsten tijd, dat de jongens zeer wederspanning waren.

Om deze reden wilde ik dan ook dezen dag (mijn jaardag) geen feest en heb hen dat dan ook gisterenavond met een paar ernstige woorden gezegd. Daarbij heb ik den Heer gebeden, dat het op hen een goeden indruk mocht maken. Ik geloof, dat het helpen zal. Daardoor hadden wij nu een stille verjaardag. Ik denk, dat zij nu voelen, dat die wederspanningheid mij heeft getroffen. Geen groen, geen bloemen dan alleen van onze eigen kinderen. Martha heeft op mijn verzoek ook geen koek gebakken hetgeen haar wel smartelijk was doch het kon niet anders; ik wilde niet dat iemand onzer vrijgekochtenen dit jaar een hand uitstak voor mijn jaardag. Gehoorzaamheid is beter dan offerande.

Doch ook mij past op deze jaardag ootmoedigheid. Ik was ook niet elken dag voor onze vrijgekochten, die ik wezen moest. Ik wist niet altijd tegen den stroom opteroeijen en bij de teleurstelling niet onvoorwaardelijk troost en kracht bij den Heer te zoeken. Ook daarom legde ik mij de onthouding van feestbetoon op.

Toch was het mij vanmorgen aandoenlijk toen mijn lieve Frans mij feliciteerde, toen Martha mij tegemoet kwam met Jan op haar arm, toen Karelte met een allerlieftst ruikertje voor mijn schrijftafel kwam en Willemien met een bord met bloemen en toen alle in de voorkamer vergaderd waren om mij hun presentjes te geven. Martha een mooi wollen baadje, Frans een net geschreven vers, Willemien een zelf genaaide nachtbroek en Karel en Jantje een kelkje, alles bezorgd door mijn goede vrouw. Lena en Laura hadden ook een presentje, dat echter nog niet geheel afgewerkt was, doch goed bedoeld.

Om 10 uur kwam vader van Hasselt en bracht groeten en presentjes van Mansinam mede. Mama had een heel mooi vers en een nachtbroek gezonden, Papa een kistje cigaren, Sylvia een gewerkt kleedje en Berthus een cigare- en cigarettenpijpje. Papa

bleef tot 5 ure en alzoo hadden wij nog een eenigszins feestelijken dag. Ik werd vandaag 48 jaar! Voor 24 jaar had ik niet gedacht ooit zoo oud te worden.

5 Juni 1897. Vorige Zaterdag schreef ik niet. Ik was op Mansinam om mijn schoonzuster te helpen bij hare bevalling, die 's avonds om 9 uur beviel van een zoontje Johannes. De gevreesde bevalling is Gode zij dank zeer gunstig verlopen en zij en Frans waren dankbaar voor mijn hulp. [...]

Een ware beproeving is de oppositie van onzen Ambonneeschen Meester, die, nu ik voor hem een net huisje heb gemaakt waarin hij met zijn vrouw en broeder op 29 Mei is getrokken en nu ook zijn eigen kost moet doen, bepaald weigert, dat zijn vrouw iets voor Martha doet. Dat is niet volgens de afspraak en beschrijving naar Ambon. Zijn vrouw is verplicht de zendingsvrouw behulpzaam te zijn, beiden verplicht in alles het welzijn der zendingspost te behartigen. Ik vrees, dat het op ontslag voor hem zal uitloopen. Hij is tegenwoordig alles behalve een hulp, doet niet meer dan volstrekt noodig is.

Tot heden werden wij genadig voor zware ziekte bewaard. Nu gisteren vernam ik, dat Sjemei te Mansinam aan de pokken lijdt. De Kapitein Laut is hier reeds weken ziek. Deze week werd hier op een avond een zwaar schot gelost, dat dienen moest om den Heer des hemels te vragen de man te laten sterven daar zij allen moede zijn van het oppassen.

12 Juni 1897. Gode zij dank zeer goede tijdingen van Willem en Piet. Willem had in Maart belijdenis des geloofs afgelegd bij Ds. Quast in Utrecht, schreef daarover zeer opgewekt en heeft een goeden indruk daarvan. Voorts had hij 1 April zijn schriftelijk examen voor onderwijzer gedaan en dat was goed geweest, zoodat de heer Dijkman, die mij ook zeer verblijvend schreef over Willems belijdenis en Avondmaalviering, alle hoop heeft, dat hij ook op het mondeling examen zal voldoen. Dat moet op 1 Mei plaats hebben. Met het oog daarop is hem in Nederhorst den Berg een betrekking aangeboden voor f 600,- 's jaars, die hij voorloopig heeft aangenomen onder goedkeuring van zijn oom-voogd en mijn volmacht Jan Knolle.

Ook de berichten van Piet waren zeer goed. Men denkt in Utrecht er over hem naar de Loekas stichting te sturen als zijn gymnasiale vorming klaar is. Met een verzweering aan de linkerhand had hij een maand lang wat oponthoud gehad. Doch gelukkig was het nu beter, het had hem alleen in de Duitsche les wat achteruitgezet. Dijkman schreef heel gunstig over hem. Voorts ontving ik een zeer hartelijk en opwekkend schrijven van prof. Valeton en een van den director, anders niets bijzonders.

Daar de mail mij weder koepokstof van Batavia gebracht had vaccineerde ik vanmiddag aan het strand 15 personen. Tot heden hoorden wij hier aan het strand nog van geen pokken.

III.4.8. Pokken in de Dorehbaai, 1897

26 Juni 1897. Op Mansinam zijn eenige lijdens aan de pokziekte waarvan er één vanmorgen is overleden. Van de vaccinaties hier kwam alleen bij Tandisoorie op. Daarna entte ik de Majoor zijn vrouw en Pisarie. Donderdag was ik naar Rhodé om te vaccineeren maar niemand meldde zich aan. Ik vermoed, dat de lui gekinsoord hebben.

Gelukkig bleek Jens, zelfs waar het Gods handelingen betreft, in zijn dagboek wel wat wrijving te kunnen voelen tussen de eisen der liefde en de eisen van het evangelie:

Gisteren hoorde ik, dat de Rhodéërs beweren, dat de ziekte bij hen niet zal komen. Het is Godslasterlijk. Komt de ziekte nu werkelijk niet te Rhodé, dan hebben zij geen geringe versterking gekregen in de kracht van hun Kinsoor. Naar de eisch der liefde hoop ik het voor hen, doch aan de andere zijde ... zou ik zeggen: Heer, beschaam de heidenen opdat zij u vreezen leeren.

Met andere woorden: een beetje pokken daar is misschien wel nuttig!

Zondag waren er zeer weinig mannen in de kerk. Wijn de vorige avond de Kapitein Laut gestorven was waren allen naar het sterfhuis. Dit was voor mij niet opwekkend. [...] Toen Zondagmiddag de Kapitein Laut begraven zou worden liet men mij roepen om te bidden. Ik ging, doch met diepe smart wijn die man zooveel bij ons verkeerdt heeft en niet tot het Evangelie gekomen is. [...] Vanavond bezocht ik in de negorij de weduwe van Kapitein Laut. Ik zag ook tal van anderen bij haar en sprak allen eenige woorden toe. Zij waren zeer beleefd en vroegen om tabak.

Doreh, 3 Juli 1897 Een nieuw schrift, dat helaas begint met nieuwe ellende; ik had zoo gehoopt er wat opwekkends, wat lichtstralen van Doreh in te kunnen plaatsen al dadelijk bij den aanvang.

Ja toch; met de nieuwe maand hebben de Meester en zijn vrouw zich gebeterd en is de laatste teruggekomen van haar verzet. Zij is nu weder bij Martha komen werken met 1 Juli. Hij heeft bepaald zijn best gedaan. Ik had hem bij het einde van Juni gezegd, dat wij zoo niet voort konden gaan, even als hij moest zijn vrouw in de zending werken en een hulp voor mijn vrouw zijn. Verhinderde hij daarin zijn vrouw dan kon hij mij verder als onderwijzer en helper op de zendingspost niet dienen. Nu, zij zijn gekomen, hebben beterschap beloofd en aanvankelijk betoond.

Dit is dus een lichtstraal. Werd die nu helaas niet beschaduwd door hetgeen in den nacht van 1 op 2 Juli gebeurd is met Emma en Maurits, de jongen van br. Meijweg. Deze zijn samen gevonden aan de zijde van het huis door Loewi, Emma's man. Door rumoer werd ik 's nachts wakker, kwam buiten en hoorde Loewi zeggen: Emma koeker Maurits soefroer sangor.

Maurits was bij Meijweg de kamer uitgegaan, had Emma gewekt, die op een parra parra sliep en samen waren zij naar buiten gegaan, daar had Loewi hen verrast.

Toen ik buiten kwam, kwam Meijweg ook. Maurits was gevlogen, Emma was in de kamer, Loewi vertelde het mij. Emma sloot ik in de meisjeskamer, den volgenden

morgen in het blok waarin zij nu nog zit. Loewi is tot heden kalm maar zegt, en terecht, dat hij Maurits niet zien wil. Emma, diep beschaamd, spreekt geen woord. Het is voor ons een zware schok en hadden het vooral van Emma niet verwacht. Zoo moet ik dus dit boek met smart aanvangen doch der waarheid getrouw moet ik het aanteekenen.

11 Juli 1897. Naar aanleiding van een vaag verzoek van Van de Roest of ik niet zou schrijven over het dwaze verzoek van het Bestuur om hier van Posthouder versoond te blijven schreef ik het volgende aan Van de Roest: "Wat ge mij schrijft van vernieuwde rooftochten der Windessiërs bewijst opnieuw, dat Bestuur hoogst noodig is. Evenwel, ik, die altijd gehoopt heb, dat Nieuw Guinea onder direkt bestuur, de Papoea's onder wetten zouden komen, die hun driften, hartstochten en zwerftochten zouden beteugelen en daardoor de weg gebaad zou worden voor onderwijs en beschaving en de verstorende invloeden zouden weggenomen worden, die de Evangelieverkondiging belemmeren, begin er nu ook aan te twijfelen, dat dit in mijn tijd wel ooit gebeuren zal."

17 Juli 1897. Een heerlijke week gehad. Met volk en kinderen geen moeite. [...] Dinsdagavond om half 8 kwam de mail; van Balen en zijn vrouw aan boord. Beiden verrasten mij met de mededeeling van Willem zijn geslaagde examen en benoeming als onderwijzer te Nederhorst den Berg, hoofd der school de heer Bokhorst. Willems tractement is f 600,- 's jaars. Willems brief bevatte de uitvoerige mededeeling van zijn geslaagd examen en aanvaarding zijner betrekking. Alles uitmuntend en dankbare gelukkige toon. Wij hebben 's avonds en een gedeelte van de nacht genoten van de brieven.

Van Woensdag tot Donderdag hadden wij br. en zr. van Balen bij ons, zeer gezellig en opwekkend. Woensdagmorgen was ik met Frans aan boord en bezag met van Balen zijn motorsloep en liet mij een en ander verklaren. Hier komende liet hij mij die correspondentie over de motorsloep lezen. Van harte hoop ik, dat hij niet teleurgesteld worde en het scheepje aan zijn verwachtingen zal beantwoorden.

In augustus deed een voor die tijd modern oorlogsschip, de Borneo, de Geelvinkbaai aan. De hele familie Jens werd uitgenodigd om een kijkje aan boord te komen nemen:

14 Augustus 1897. [...] De Commandant vroeg mij ook of ik genegen was een der volgende avonden een voordracht voor de bemanning te houden over Nieuw Guinea en de Papoea's, dat ik gaarne aannam. 's Avonds waren wij met de kinderen weder aan boord en deed de Commandant eenige proeven met het zoeklicht (electricisch) waardoor het geheele strand verlicht werd.

's Maandagsavonds hield ik de beloofde voordracht aan boord. Onder het heerlijk electricisch licht op het achterdek waren van vaatjes en planken zitplaatsen gemaakt. De geheele Europeesche bemanning ook de officieren waren aanwezig. Na eenige mededeelingen droeg ik hen het gedicht voor van Nic. Beets: Verheugt U met het volk van God. Een en ander maakte blijkbaar een goede indruk, zoodat ik voor de volgende avond weder geïnviteerd werd en het gehoor weder even groot was. [...]

Het aardige van dit voorval is, dat een verslag daarvan ook terechtgekomen is in het "Jaarboek van de Koninklijke Nederlandsche Zeemacht 1896 - 1897", geschreven door de Comdt., de Luit. ter Zee klasse W.A. Mouton:

"Vier dagen bleken noodig om de 87.000 kg kolen intemenen, die wij behoefden. De te Doreh gevestigde zendeling W.L. Jens, die op reis was, kwam de volgenden dag zijn opwachting maken. Daar er bovendien een Zondag, 8 Augustus 1897, tusschen viel gedurende welke op verzoek van den zendeling geen kolen geladen werden was het schip eerst den 10den 's avonds voor de reis gereed.

Op vermelden Zondag werd in de kerk te Doreh eene Godsdienstoefening in de Hollandsche taal door den zendeling Jens gehouden waaraan een groot deel der bemanning deelnam. Daar mij was ter oore gekomen, dat de equipage zeer benieuwd was iets omtrent de wederwaardigheden van den zendeling Jens te vernemen, werd door mij aan hem gevraagd aan boord een spreekbeurt te willen vervullen.

Niet alleen, dat de heer Jens dit zeer bereidwillig aanvaardde maar hij deed dit met zooveel talent, geheel in den geest van het volk sprekende, dat een verzoek vanwege de equipage om nogmaals den heer Jens te mogen hooren, mij werd overgebracht. Geheel bereid sprak de heer Jens nogmaals tot ieders groot genoegen. Met het zingen van het volkslied en een driewerf hoezee voor onze Koningin werd die avond besloten."

Zondag 8 Augustus 1897. Even voor kerktijd viel het huis van Manseren Bekori in zee. Met veel geraas stortte het in, gelukkig werd niemand gekwetst. Met Meijweg was ik er spoedig bij om hulp te verleenen. Ook kwam de vlet van het oorlogsschip spoedig doch er werd geen hulp begeerd. De Borneo trof het! In al die 20 jaar, dat ik op Nieuw Guinea ben, heb ik zooiets nog nooit gezien.

14 Augustus 1897. Och, hielp de Resident voor het maatschappelijke maar een beetje doch helaas, hij schijnt al het licht op Mansinam te willen laten vallen en denkt er nu ook over de nieuwe gouvernementenkolenloods op Mansinam te plaatsen. Dan zal gevolgelijk ook de plaatsing van een Gouvernementsambtenaar op Mansinam zijn en dat zou ik zeer verkeerd achten voor de bevolking van Doreh en van het binnenland.

21 Augustus 1897. De Majoor heeft deze week zijn hout voor een nieuw huis bij elkander gehaald en vroeg mij het voor hem af te meten. Hij wil nu op het land in het donkere bosch gaan bouwen. [...]

Gister schreef ik het grondvlak voor hem af en was ik hem met de Meester behulpzaam om het in elkaar te zetten. Ook Babe verzamelde nu hout voor een huis en zal eindelijk voortmaken.

28 Augustus 1897. Met den Resident had ik een onverkwikkelijke discussie. Hij schijnt het er op gezet te hebben mij neer te ploffen en te overrompelen met groote woorden. Daar mij de gebruikte woorden niet helder voor den geest staan schrijf ik alleen in mijne aantekening, dat wij beiden schuld hebben. Ik ben in een en ander onvoorzichtig geweest. Het spijt mij - moge de Heer er verzoening over doen en ook den Resident, van wien ik overigens veel houd, dat hij begonnen is mij onbeleefd te behandelen. Daar hij 't zich in het hoofd gezet heeft eene definitieve kolenloods op

Mansinam te plaatsen was ik ook geprikkeld en door zijn aanmerkingen en sarcastische woorden: mijnheer Jens zal wel zorgen, dat ze droog blijven, was ik in geen aangename stemming toen hij later bij ons in de voorgaanderij zat. En nu het gesprek over de toestanden op Nieuw Guinea kwam en hij zeide, dat wij de plaatsen voor zendingsposten hadden gekozen, die door de handelsschoeners werden nagedaan en voorts, dat een Controleur hier niet geplaatst werd om op de tuintjes van de lui te passen en ik de opmerking maakte, dat ik ook daarvan overtuigd was, maar dat door den Controleur of ambtenaar gezag werd gevestigd zooals op Java, viel hij mij verbazend hard op het lijf, dat ik hem afbrak en kreeg ik een uitbrander waarvan ik mij de woorden niet meer herinner. [...]

Toen de Resident vertrok, zeide hij tegen Martha verontschuldigend: het gesprek was niet opwekkend, Mevrouw, waarop ik zeide: het spijt mij, Resident, en toen hij mij, terwijl ik mij gereed maakte om hem naar het strand uitgeleide te doen, in de voorgaanderij de hand reikte, zeide ik, en dat waarlijk onbeleefd: Ik ga met U mede naar het strand als U mij teminste mee wilt hebben. Dit onderstreepte had ik niet moeten zeggen. Heer, zet een wacht voor mijn lippen.

Gisteren, even op Mansinam zijnde, hoorde ik, dat hij zich beklaagd heeft bij van Hasselt. Als van Hasselt mij zegt in welke woorden hij dat gezegd heeft, wil ik gaarne, ja ik stel er groote prijs op, alles voor zoover ik mij herinneren kan, mededeelen. [...]

Motorbootjes, electriciteit: de nieuwe tijd drong onherroepelijk door tot Nieuw Guinea. Ook de behandeling van Martha's keelaandoening werd "moderner".

Woensdag onderging Martha door den dokter der Borneo een behandeling aan de keel met nitras argenti. De dokter beweert, dat er geen gevaar bij is. Ook Ottow werd door hem met electriciteit behandeld doch daar het maar een paar maal gebeurd is kan men er nog niet veel van zeggen. [...]

Gisteren ontvingen wij tijding van Rhoon en Windessie, helaas niet gunstig. Bink zeer sukkelend, komt weldra hier met de Corrido. Van der Roest thans op Rhoon. Op Windessie terugkeerende raaktochten, met kop, arm en been, die in triomph in de verschillende huizen waren opgehangen. De motor van van Balen kan door gebrek aan vet niet varen.

18 September 1897. De dokter nam Martha weer onder behandeling met den keelspiegel en nitras argenti na eerst de keel te hebben aangestroken met cocaini, dat Martha eenige minuten een zeer benauwd gevoel gaf. Ook werd Ottow nog onder handen genomen met de electriseermachine en daar wij eenige goede werking bespeurden, liet hij mij de electriseermachine om het tijdens zijn afwezigheid eenige malen te herhalen. Doch helaas, de tweede maal dat ik het herhaalde kon ik geen electriciteit opwekken. Ik vermoed, dat het praeparaatvocht zijn werking heeft gedaan en er nieuw vocht in moet gedaan. [...]

Hoe verbaasd zal Jens wel niet zijn geweest toen hij plotseling een artikel over zichzelf onder ogen kreeg!

In de Amsterdamsche Volksbode van Woensdag 4 Maart 1897 welke ik met andere van Meijweg te lezen heb, lees ik op pag. 2 het volgende:

“Zendingen, baanbrekers voor de beschaving.

[...] Tegelijk met dit bericht kwam ons een portret in handen met de laatste mail aangekomen van een der zendingen aan de Noordkust van Nieuw Guinea, den zending Jens. Wat was hij verouderd sedert wij hem 10 jaar geleden bij een tijdelijk verblijf in Nederland zagen! De sporen van het klimaat, van den harden arbeid, van groote zorgen liggen op dat gelaat.”

Van wien is dat stukje? Ik denk van Ds. Voorhoeve.

2 October 1897. Gisteren ontving ik van Bink een brief ter onderteekening.

”In hoofdzaak hiermede eens, neerkomende op de stelling: geen stabiel gezag op Nieuw Guinea - geen nieuwe zendingsposten doch alle krachten wijden aan de 5 bestaande”; met deze aantekening onderteekend.

's Avonds maakte ik het oude wagentje van Willem voor Jantje in orde. Eigenaardig dat dat 20 jaar geleden is gemaakt.

9 October 1897. Dinsdagavond kwam de mail en bracht Willem van Hasselt met zijne vrouw bij zijn ouders. Aandoenlijk de ontmoeting van hem met zijn ouders na 19-jarige scheiding. Een voorrecht zeer zelden in de zending, dat waardig is geboekt te worden in de annalen van Nieuw Guinea. Aan boord ontmoette ik Willem en Marie, beiden maakten een alleraangenaamsten indruk. Met hen en Papa en Frans gingen wij van boord met de sloep. Daar stond Mama aan het strand met de gemeente, wij bleven nog eenige tijd tesamen en daarna spoedde ik mij naar huis om Martha de goede aankomst van haar broer en schoonzuster te melden en onze brieven te lezen. Een teleurstelling was het dat ik geen brieven van de jongens ontving. Ik vermoed, dat een schrijven van Willem verloren is. Van Piet ontving ik den volgenden dag uit een pakje een brief met zijn lezing over de dames Wolff en Deken. Woensdag ging Martha met de kinderen naar Mansinam om haar broeder te ontmoeten. Ik ging even mede en het trof mij, dat de begroeting van de zijde van Willem niet heel hartelijk was, hij zeide zijn zuster goedendag alsof hij ze pas de vorige week ontmoet had. [...]

Vrijdags pakten wij uit en werden vooral door de Phoebe kist lieflijk verrast, waarin zoo veel goeds, versterkends en nuttigs en speelgoed voor de Papoesche kinderen was. Wij genieten nu bijzonder na de schrale tijd, die wij hebben doorgemaakt, van een hammetje.

De mensen hebben ons goed bedacht, bijzonder ook mij met een paar kilo tabak en een 100 cigaren en lectuur. Dankbaar ook ben ik voor de goede tijding, die ik weer door anderen ontving van Willem, die het zeer goed maakte in zijne betrekking te Nederhorst den Berg en van Piet, die met een prijs voor geschiedenis is overgegaan tot de 5e klasse van het gymnasium.

16 October 1897. Martha had veel oponthoud met Jantje, die zeer koortsig was en daarbij een soort steenpuist onder de kin had. Deze heb ik Woensdag met goed gevolg geopend en nu is hij gelukkig weder beter. Ik zelve zat deze week soms bij een hitte van 90 gr. te rillen van de koude.

Diezelfde week was er een zeer opmerkelijk sterfgeval: Kabei, een Papoea op wie volgens Jens nooit iets aan te merken viel, werd op 3 glazen jenever achter elkaar getrakteerd, braakte, zakte in elkaar en raakte in coma.

Helaas alle middelen waren vruchteloos, de man was stervende en om 9 uur was het gedaan. Diep was ik ontroerd en de massa omstanders riep ik bij het lijk om alle alcoholica aftezweeren. 's Avonds werd hij begraven.

Nu vandaag vertelde Martha mij, dat Kabei's dochter haar gezegd had: Zij hebben mijn vader met arak gedood omdat hij gezegd had, dat als zijn broeder gedoopt was, hij ook wilde leeren.

Mijn bede is, dat de Heer mij met verdubbelde ijver doet arbeiden om door gebed en onderwijs voor die zielen als een muur te zijn voor de listen des satans.

30 October 1897. Dinsdagmorgen werden wij zeer verschrikt door het zoo onverwacht afsterven van Moeda. Pokken! Daar de lui zeer beangst waren en toebereidselen maakten om heen te gaan trachtte ik hen te bewegen eerst te begraven. Nu, zij luisterden ditmaal. Met mijn gereedschap maakten zij een diepe kuil. Zelve ging ik er een paar maal heen en verstrekte hen carbol. Geve God de Heer om het volk in de negorij van Doreh genadig te bewaren en verschonen van de pokziekte waaraan gister op Mansinam weer 2 jongens zijn overleden.

Onze lieve kleine Jan was deze week niet lekker, gedurig diarrhee; het kereltje is bepaald afgevallen, maar toch steeds vroolijk en opgewekt.

Eindelijk, na al die lange jaren, mocht Jens een grote groep Papoea's dopen, hun huwelijk christelijk bevestigen en hun kinderen dopen. Een ware mijlpaal voor hem.

31 October 1897. Ons kerkje was geheel vol. Onder het zingen van: Jezus gaat vooraan op de levensbaan, door mijn lieve vrouw en hulp begeleid op het orgel, betrad ik met de dorpelingen 5 mannen, 5 vrouwen en 12 kinderen de kerk en wees hen hun plaatsen aan voor het doopvont en knielbank. Na het votum hieven wij vol dank Psalm 68:10 aan in het Papoesch.

Daarna belijdenis des geloofs en predikte ik over Hand. 8:37, vooral nadruk leggende op persoonlijk geloof. Vervolgens het doopformulier en de vragen, die door allen volmondig beantwoord werden. Daarna bijgestaan door br. van Hasselt jr. doopte ik hen, luid hun nieuwen naam daarbij uitsprekende en elk daarbij een toepasselijke tekst gevende.

Het was dood-, neen, eerbiedig stil bij allen in de kerk. Man en vrouw deed ik tesa-men neerknielen, doopte eerst den man, daarna de vrouw. Na de doopplechtigheid nam br. van Hasselt jr. het woord en sprak eerst de doopelingen zeer hartelijk toe naar aanleiding van Jes. 62:2, Ik zal U eenen nieuwen naam geven.

Nu ging ik over tot den kinderdoop, doch vooraf las ik eenige zinnen uit het trouwformulier, wees hen erop, dat zij te samen gedoopt waren en liet hen elkander

trouw beloven, daarop verklaarde ik hen, dat hun huwelijk nu Christelijk gesloten was en onverbreekbaar. Nu eerst kon ik de doopformulieren voor kinderen voorlezen en hen de verplichtingen voorhouden, die zij met dien doop op zich namen. Allen verklaarden zich hiertoe bereid.

Nu doopte ik hunne kinderen waarbij weder dezelfde stilte heerschte. De namen der volwassenen en kinderen vindt men nu in het doopboek. 's Avonds hadden wij doopfeest en dank.

Worde 31 October ook de hervormingsdag voor Doreh!

6 November 1897. Op 1 November kwam geheel onverwacht de Resident van Ternate met de Zeemeeuw op Mansinam. Doel dezer reis was een plaats te zoeken geschikt voor bestuursvestiging van een Controleur. Deze plaats is gevonden, zooals de Resident mij Woensdagavond schreef in de nabijheid van Manokwari en voldoet aan alle door hem gestelde eischen voor bestuursvestiging. Alleen, hij wilde er stroomend water hebben en verzocht daartoe mijn hulp om een paar gidsen. [...] In de eerste dagen scheen alles zeer geheimzinnig; bij zijn onderzoekingen op Dinsdag en Woensdag scheen hij niemand der zendelingen noodig te hebben. Nu, tegenover de Papoea's van Doreh is het misschien maar goed, dat wij er niet in gemoeid zijn. Doch zijn schrijven van Woensdagavond was zeer welwillend. Wij vermoeden, dat hij bepaald prenta van Batavia heeft gekregen om de Bestuursvestiging aan de vaste kust te plaatsen. Iets, wat ik altijd voorgestaan heb. Aan van Hasselt schreef hij in October nog, dat een Controleur op Mansinam zou komen. Wij hier vermoeden, dat ons schrijven en toezending van ons opstel hier wat toe bijgedragen heeft. In elk geval is de plaats aan de vaste kust hier voor uitbreiding vatbaar.

Intussen had de pokkenepidemie ook Doreh bereikt. Achter het zendingserf werd een onbekende slavin gevonden die aan pokken leed en een paar uur later stierf. Niemand van de Papoea's durfde ernaar toe te gaan, laat staan haar te begraven, dus Jens moest het noodgedwongen zelf doen, met hulp van "zijn" jongens en Meijweg:

20 November 1897. [...] Na de grootste hitte om 3 uur zouden wij aanvangen. Allen gewapend met een zakdoek met carbol voor den mond, een emmer met ruim carbolwater erbij, een stuk witgoed van een vadem, daarin een van binnen geteerde mok, trokken wij op weg. Een treurige stoet. Bij het lijk komende, dat reeds in ontbinding was, gooide ik met Meester de natte carbol lap van een vadem er op waardoor het geheel bedekt was en begoot het toen met carbolwater, daarna de geteerde mat erop waardoor de vliegen verhinderd werden zich te verspreiden. Op een 15 meter afstand maakten de jongens een graf. Daarmede klaar kwamen zij met de lange burrie er bij en met een haak gelukte het mij boven verwachting het lijk spoedig op de burrie te krijgen waarbij zich bij de omwenteling een verschrikkelijke lucht verspreidde. Wij drieën hadden doeken met carbol voor den mond en ook de handen en polsen goed natgemaakt met carbol, zoo ook onze kleeren. Onmiddellijk gooide ik de geteerde mat er weder op en droegen Meijweg en Meester het naar het graf langs den weg, die wij met een hakmes geopend hadden. Ik volgde onmiddellijk met de haak aan een lange bamboestok en werkte het daarmede in het graf, dat ook

weder spoedig gelukte. Nu werd met ons drieën het graf dichtgegooid. De jongens waren niet meer te zien en stonden op een afstand.

Thuiskomende verkleedden wij ons onmiddellijk in de mandikamer waar wij ons nog waschten met carbol; ook de jongens baadden en verkleedden zich. Alle mogelijke voorzorgen genomen hebbende vertrouwen wij, dat de Heer ons zal bewaren.

Zondag 14 November stierf Janari, de moeder van Toeni, aan de pokken; dezelfde dag werd zij begraven door een paar lui, die pokken gehad hebben. De geheele negorij is thans verlaten - de menschen hebben zich huisjes van licht materiaal gemaakt ter rechterzijde van ons erf op het land. Gedurig ga ik er heen en houd hen voor, dat alleen de Heer hen kan behoeden, maar zij nu ook verplicht zijn hun huisjes en omgeving rein te houden. [...]

Frans, Karel en Willemien zijn zoo lang op Mansinam geweest; Mama liet ze halen met het oog op de toestanden hier. Martha was deze week zeer zwak, had zeer veel werk doch miste de kinderen zeer. Jantje was zeer plezierig, heeft een tand en stond gisteren 8 tellen los.

27 November 1897. Gode zij dank zijn wij deze week weder voor ziekte gespaard. In de negorij hoorden wij ook van geen enkel geval. [...] De bevolking huist hier nog steeds op het land in ellendige in der haast opgeslagen hutten.

11 December 1897. Zoo gaarne zou ik wat meer leven bij de Christenen willen zien doch helaas in veel innerlijk gevoel des gemoeds zijn zij heidenen nog gelijk. [...]

Trifena en Martin hebben een oude slavin, door haar broer aan hun zorgen toevertrouwd, die nu ziek is en daar zij nu bang zijn, dat het mensch de pokken heeft, laten zij haar als een hond liggen. Ja, Trifena riep haar man vanmiddag toe: Bindt haar maar in een zak en gooi haar maar in een kuil! Gisteren raadde ik hem aan voor de vrouw een kleine parra te maken met een afdakje; zij zouden het den volgende dag doen. Nu ik boos werd en hen bedreigde, dat zoo zij het niet onmiddellijk deden, niemand van mij medicijnen kreeg, gingen zij toch aan het werk.

Intussen hadden de zendelingen gezamenlijk om salarisverhoging gevraagd in verband met de sterk gestegen kosten van levensonderhoud op Nieuw Guinea. Het antwoord, gericht aan br. van Hasselt sr. was gedateerd 12 December 1896:

"Van Uw laatste schrijven omtrent de tractementen der zendelingen op Nieuw Guinea hebben wij goede nota genomen. Gij trekt het verzoek om verhooging wat U zelf betreft in, maar wij achten ons geroepen met onze zendelingen geen onderscheid te maken.

Nu is het ons onmogelijk ons budget zoo te verhoogen, dat van de hooge aanvragen, door de zendelingen gedaan, voldoening geschieden kan. De bedenkingen waarover ik schreef zijn trouwens niet opgelost; ons vermoeden, dat zij vele verduurzaamde levensmiddelen bestellen, blijft bestaan.

Kortom, de vergadering heeft besloten het tractement van al de zendelingen op Nieuw Guinea, te beginnen met het 1e kwartaal 1897 te verhoogen met f 100,- 's jaars."

Dat was duidelijk minder dan waarop de zendelingen gehoopt hadden. Jens tekende daarbij in zijn dagboek het volgende aan:

Aan wien de schuld? Van Hasselt dacht: zij hebben mij Frans gezonden, ik ben oud, zal het niet lang meer maken en, door de Director gewezen op 't geen hij buiten zijn tractement krijgt, trekt zijn aanvraag in en beneemt daardoor de kracht aan de aanvraag van de anderen.

27 December 1897. De Heer gaf ons een goed gezegend kerstfeest. 24 December 's avonds hadden wij in de groote kamer een boom. De kinderen waren overgelukkig. Voor ons weemoedig waar Frans nu voor het laatst met ons kerstfeest vierde. [...]

's Avonds kerstboom in de kerk. Aan den voet van de kerstboom was de stal van Bethlehem opgesteld, dat zeer de aandacht trok. De kerk was geheel bezet; toch kon men zien, dat om de pokkenepidemie velen thuisgebleven waren. Allen werden getraceerd en kregen een present.

31 December 1897. Wat zou ik kunnen schrijven waar ik dit jaar aan mijn geest voorbij doe gaan? Blijdschap, vreugde en ongedachte zegen als ik denk aan de goede tijdingen van onze zoonen in Holland, de geboorte van onzen zoon Jan, de doop van 10 volwassenen en 12 kinderen, de hoede en bewaring, die God al onze kinderen en ook onze Papoesche kinderen schonk, de gezondheid en kracht, die de Heer mij en Martha gaf, zoodat wij geen enkele dag verhinderd waren ons werk te doen. Waarlijk dat alles mag, dat moet mij stemmen tot dank, tot toewijding tot vertrouwen om gemoedigd de toekomst in te gaan.

Doreh, 8 Januari 1898. Op 1 Januari ging ik met vrouw en kinderen ter kerke en ging daarna met onze lieven Frans naar Mansinam. Was daar aangenaam met de familie dat alleen wat beschadwd werd door de ongesteldheid van Joopie, de kleine van Frans en Mina. Met Willem van Hasselt had ik nog het een en ander te bespreken omtrent de reis van Frans. Blijmoedig ging ik met Frans in de prauw terug, de zoon scheen vriendelijk en Fransje vertelde ik het een en ander. Hier aan het strand stond Willemien ons optewachten en vertelde onder het oploopen aan Frans, dat Aibati de pokken had.

Doch 't ergste wachtte nog. In huis komende zag ik, dat Martha zeer ontdaan was en er wat aan mankeerde en ja, met tranen in de oogen zeide zij mij, dat Lena, verheel je, Lena in barensnood was. Wel hadden wij zoiets gevreesd doch een bepaald onderzoek, niet denkende, dat het reeds zoo noodig was, verschoven tot na Frans' vertrek. Lena zeide, dat Johannes en niemand anders er de vader van kon zijn. Om de kinderen had Martha haar bij Kato gedirigeerd. Merkwaardig, 's morgens dadelijk na het opstaan had Willemientje aan Martha gezegd: "Mama ik heb gedroomd, dat Lena een kindje had gekregen".

Ik ging Lena zien en zij beweerde, dat niemand dan Johannes er de vader van was. Johannes, daarop ondervraagd, beweerde bepaald van neen en noemde 4 jongens van het strand. [...]

's Avonds beviel Lena van een jongen en had daarna een hevige bloeding. Gode zij dank gelukte het mij die te stuiten, doch aan elke haar van mij hing een druppel zweet

van ergernis over Lena's gedrag en van angst voor haar behoud. In de smart der baring noemde zij op mijn vraag niemand anders dan Johannes.

Nu vanmorgen (8 dagen later) bekende zij met tranen, dat zij ook kwaad bedreven had met Manserensappi, Kajoewaas en Wokoel, maar ook vele malen met Johannes. Noemde plaats en tijd - verheel je, als wij 's morgens onzen boterham aten of lazen en baden - deed zij met Johannes kwaad in de logeerkamer of 's avonds in de dispens. Een smerige vuile geschiedenis. In Lena is vooral mijn vrouw, mijn beste naïeve Martha, die geen kwaad denkt, daar dit altijd onder onze hoede was, zeer teleurgesteld.

Bij de droefheid over het toen a.s. vertrek van onzen lieven Frans voegde zich deze smart. Daarbij hevige verkoudheid van Frans, Karel, Willemien en Jantje en ook van Martha; 't is een week geweest, die ons heugen zal.

Donderdagavond half 8 (6 Januari 1898) is onze lieveling met de Camphuis vertrokken. Wij hebben nog goede heerlijke dagen met hem gehad. In den naam des Heeren heb ik mijn kind gezegend en in dien zegen hem den Heer opgedragen.

Donderdagmorgen kwam de boot; voor mij te meer merkwaardig daar hij meestal een dag te laat is, kwam hij nu op tijd. In Juli reeds had ik onze kinderen in Holland geschreven, dat Frans zeer waarschijnlijk 6 Januari vertrekken zou en hen gevraagd bijzonder dien dag te gedenken.

Wat een dag voor ons, bijzonder voor Martha nu zij haar eersteling moest afstaan. Ik had gedacht, dat zij naar Mansinam zou kunnen gaan doch om de ziekte der kinderen ging dat niet (weder wijze bestemming - het was zoo beter voor haar en Frans). 's Middags om 3 uur nam hij hier afscheid van de kinderen en de Christenen, die daartoe achter in de pendappe vergaderd waren. [...] Na het afscheid van de Christenen waren wij nog een half uurtje in de kamer alleen met de kinderen.

Nu naar de prauw. Martha nam hem daar nog in haar armen en een lange omhelzing en een kus en nog een en nog een en wij moesten heen. Op Mansinam werd ik reeds gewacht en de familie was reeds aan het strand. Daar namen wij afscheid en nu naar boord met hem. Het arme kind was af van al dat afscheidnemen, ik was blijde toen ik met hem aan boord was en zelve zijn hut in orde kon maken. Tot bijna half 8 was ik aan boord. Toen werd het anker gelicht, de Kapitein kwam mij waarschuwen, ik was met Frans beneden.

Willem en Maria van Hasselt gingen ook mede en toen nog een paar omhelzingen, een God zegene je, mijn jongen, mijn kind en ik was de laatste, die ditmaal van boord ging. Nog hoor ik hem roepen, dag papa, dag mama .... zien kon ik hem niet, daarbij een hevige regen, doch die lieve stem klinkt mij nog in de ooren. Zoo lang wij het schip konden zien bleven wij drijven, toen naar huis. Ik verlangde naar Martha.

13 Januari 1898. Heden werd mijn Pieter 19 jaar. De Heer zegene mijn lieven jongen en geve hem de begeerte zijns harten. Moge het in alles een goed jaar voor hem zijn. Nu, in de 5e klasse van het Gymnasium, dacht hij er over staatsexamen dit jaar te doen en zou dan dit jaar in het najaar student kunnen worden. Daarmede zou hij een jaar voor hebben. Wat voor mij van nog meer belang is, is dat hij dit jaar denkt belijdenis te doen. Uit veel, ook uit getuigenis van anderen, mag ik vernemen,

dat hij den Heere Jezus lief heeft en Hem wenscht toetebehooren, ook al kost dat in de ongeloofige omgeving van het Gymnasium veel strijd. [...]

Helaas, de dag stelde zich niet aangenaam in door ruzie van Loewi en Emma, waardoor de laatste van mij lichamelijke kastijding moest hebben, even voor de aandacht waardoor ik Meester de aandacht liet doen. Na Emma achter slot gebracht te hebben, ging ik met Meijweg naar de aandacht. Hier liet ik na afloop ervan allen vertrekken en liet de mannelijke lidmaten blijven en ook onze jongens. Besprak nu het gebeurde met Lena, waardoor ook de twist van Loewi en Emma ontstaan was, zeide, dat volgens Lena Johannes, Mansewaresappi, Wokoei en Kajoewas met Lena gemeenschap gehad hebben en ik van hen betaling, boete eischte. Johannes bleef weder in bijzijn van allen bepaald ontkennen en zeide, dat Lena dat loog, ingefluisterd door de jongens van het strand met wie hij vroeger om Lena ruzie had gehad. [...] Nu is mijn stelregel niet te straffen waar de schuld niet overtuigend bewezen is en ook ten opzichte van Johannes laat ik het aan den Heer en zijn geweten over.

Met Loewi, die mijn beste vrouw zeer brutaal, vernederend geantwoord had (nairi beda siberroendat kaim) had ik nog een ernstig woord en wekte hem op Njonja voor dat leelijke woord vergiffenis te vragen.

Emma werd haar eten gebracht, daarna aan haar werk gezonden, dat zij vandaag stil en ijverig heeft gedaan.

15 Januari 1898. Helaas, de pokken op Rhodé zijn nog lang niet geweken. Vanochtend ontving ik het bericht, dat Amani is overleden en nog een paar anderen moeten ook nabij de dood zijn. Hulp wordt niet gevraagd en de lui van hier zien ook niet graag dat ik erheen ga. Vroeger toen ik op Rhodé wilde inenten hebben die lui mij uitgelachen; zij kregen toch de pokken niet, de Konoor had hen dat toch gezegd. Mogen de overblijvenden tot inkeer komen. L.l. Dinsdag vaccineerde ik hier weder, met tot heden geen resultaat, evenmin als in de mailweek toen ik vaccineerde met stof door den dokter van Ternate gezonden.

22 Januari 1898. Mijn gezondheid was en is niet normaal. Ik voel mij zeer zwaarmoedig en lui in armen en beenen. Jan had een paar dagen koorts en ook Martha voelde zich niet wel. Veel schrijf ik toe aan den invloed van het vochtige weder.

Loewi heeft een zeer lastige ziekte, hevige zwelling van het scrotum zoo hardnekkig als ik het nog niet zag. Deze heele week heeft hij alleen kunnen liggen. [...]

Donderdag kwam Zacharias mij roepen bij zijn schoondochter. Deze was den vorigen dag van een dood kind bevallen en was aan de nageboorte blijven zitten. Het gelukte mij, dat te verwijderen waarna ik nog gelegenheid had tot de omstaande vrouwen en tot de patiënte een ernstig woord te spreken en met hen te bidden. [...]

Maandag stierf helaas de schoondochter van Zacharias. De kraamzuivering schijnt zeer onvoldoende geweest te zijn.

29 Januari 1898. Deze week kenmerkte zich weder door onverstand der Papoea's. Ditmaal Majoor David, die uit boosheid, dat de Meester zijn zoonje Gustaaf een welverdiende kastijding toegediend had, mijn kleine prauw stuksloeg. Ik was naar

Mansinam. Drie dagen daarna hem daarover aansprekende, sloeg hij in woede met zijn hakmes op den grond en beweerde, dat Meester zijn lieven zoon, die hij menigmaal zelf onbarmhartig afranselt, niet mocht slaan ook al verdiende hij het. Treurig en smartelijk. Er is letterlijk op zulk eene wijze niets met de kinderen en ook met de ouders te beginnen.

4 Februari 1898. Gister werd onze Jan een jaar. Menigmaal in dit eerste levensjaar was onze lieveling ziek, had veel koorts, sukkelde met de tanden doch hoewel zeer tener is hij toch goed ontwikkeld, lang en stevig en loopt langs tafel en stoelen en aan een handje naar hartelust.

Eergisteren werd de broer van Aweri hier gebracht, doodelijk zwak. Gisteren tegen den avond bezocht ik hem en had hij alle hoop op herstel. Helaas was hij vanmorgen dood. De familie bleef afwezig. Ik liet de jongens Aweri helpen om een graf te delven en zoeven hebben wij hem ter aarde besteld. Ook de Meester heeft medegeholpen. Loekas heeft het lijk in een mat gebonden en, aandoenlijk gezicht, Aweri droeg het op zijn schouder naar het graf.

12 Februari 1898. De ziekte heerscht nog steeds. Deze week werden de vrouw en de moeder van Seni aangetast, zoo ik hoor is de toestand der eerste bedenkelijk. Onder de Christenen kwam tot heden nog geen pokkengeval voor. Soms beschuldig ik mijzelve dat, terwijl ik bid voor de pokkenlijders, ik ze niet bezoek. Mijn vrouw verontschuldigt mij, dat ik daardoor mij onttrekken zou aan de gezonden. Dit is zoo. En ten andere, dat de Papoea toch niet de aanwijzing van behandeling wil volgen en wat geestelijke toespraak betreft ook daar zijn ze onvatbaar voor. Het is diep treurig en het bekommt mij wel dikwijls doch er is niets aan te doen. Toen het tijd van vaccinatie was lachten de meesten ons uit. Zij, die zich lieten inenten, bleven geheel verschoond en toch ik schrijf dit met beving.

19 Februari 1898. Deze week eischten de pokken aan het strand weder een paar offers. De moeder en het oudste zoontje van Aibati stierven eergisteren.

26 Februari 1898. Heden zijn wij weder samen 10 jaar op Nieuw Guinea.

20 Februari Zondagmorgen kwam de mail met goede tijding van Frans. Op Ternate heeft hij 6 dagen bij den Resident gelogeed.

Op Ambon ontzettende ramp op 6 Januari, bijna geheel verwoest door aardbeving.

5 Maart 1898. Onder de bevolking gelukkig geen nieuwe gevallen van pokken.

Een collecte voor de noodlijdenden in Ambon bracht F 5,74 op; den volgenden dag kwam Zacharias er nog een gulden voor brengen alzoo f 6,74; dit aangevuld tot f 10,- zond ik met Meijweg aan Ds. Kieftenbelt te Ambon.

12 Maart 1898. Hedenmorgen stierf de vrouw van Serebrissi. Hij kreeg geen hulp of begeerde dat niet bij de begrafenis, doch bond een touw aan de hals van het lijk, gooide haar in 't water, bond het andere eind aan zijn prauwtje en sleepte het zoo naar Mappi waar hij het in de boschrand heeft gelegd. Verschrikkelijk, alsof het een beest was, maar 't is niet alleen de schuld van Serebrissi. Het heidendom is wreed!

19 Maart 1898. Helaas deze week weder 3 nieuwe pokkegevallen waarvan 2 doodelijk. De zieke wordt nog in haar huis door haar moeder en door Karreweg verpleegd. Tobias en de overige mannen en alle anderen zijn nu naar Rassamberi en Jenkpirari. Zacharias woont nu met de zijnen alleen aan het strand. Hendrik en Martin en de majoor David wonen nog steeds met de hunnen op het land en zijn gedurig in angst.

26 Maart 1898. Donderdag werden wij verblijd door de brieven van en over Frans. Op Batavia logeerde hij 5 dagen bij Geissler. Br. Geissler schreef daar zeer aangenaam over. 9 Februari is hij met de Prinses Amalia vertrokken. Waarlijk, alles uitgekomen zooals ik het gewenscht had en van de Heer gebeden had. Frans schreef ons 3 flinke brieven, allen even hartelijk en opgewekt.

Van onzen oudsten zoon Willem ontvingen wij weder een recht flinken brief. Alleen had hij zich niet aangemeld voor zendeling-kweekeling daar hij zich niet bekwaam achtte wijl hij moeilijk sprak en ook omdat hij tegenover zijn school nu verplichtingen heeft. Het is en blijft echter zijn ernstige begeerte, dat de Heer hem bekwame en roepe tot het zendingsambt.

Van een pas opgerichte afdeeling van de Vereeniging tot Afschaffing van Sterken Drank is hij tot secretaris gekozen en zelf is hij geheelonthouder. Van de opgerichte Jongelingen Vereeniging te Nederhorst ten Berg is hij bij acclamatie tot president verkozen. Goede berichten. De Heer deed wel aan mijn oudsten zoon. Met veel ingenomenheid schreef hij over de a.s. komst van Frans en zeer deelnemend bij ons gemis. Van Piet ontvingen wij geene brief maar vernamen van Willem, dat hij in de vacantie een paar dagen ziek is geweest.

2 April 1898. Helaas ook deze week weder veel schaduw. Zondagmorgen kregen de Meester en zijn vrouw om een kleinigheid twist. Dat was 's avonds nog niet uit en at de Meester in een oogenblik van wanhoop rotjong (vergif)!! Hij zeide wel, dat hij niet veel had ingenomen maar toch was voor hem een braakmiddel aangewezen.

Het eerste braaksel rook iets naar rotjong. De geheele week was hij niet recht in orde, hield wel school doch voerde overigens niet veel uit. Ook kan ik niet bespeuren, dat hij van het gebeurde spijt heeft. Die ruzie met zijn vrouw is een geduchte kwelling, ook voor mij. Daardoor maken zij mekaar ziek. De Njora legt er op aan om naar Ambon terug te gaan. De Meester zeide al meermalen, dat hij wenschte hier nog anak piara te zijn in plaats van gehuwd - toen leefde hij plezieriger.

9 April 1898. Na de Avondmaalviering hoorden wij met ontzetting, dat Simon plotseling was overleden. Zijn vrouw was met haar dochttertje gevlucht. Simon was achter ons erf gestorven. Niemand wilde begraven ook niet tegen groote betaling. De moeite, die ik daar mede had grijpt mij meer aan dan dat ik het zelf moet doen, doch niemand dan alleen de Meester was in dezen tot hulp bereid. Eindelijk gelukte het door een groote betaling van Martha, dat de Djoeroe van Rhodé, Jennie, 3 slaven voor dat werk gaf. Deze kwamen 's avonds toen het reeds donker was en zouden deze

morgen vroeg het lijk onder toezicht van Meester begraven. Dat is dan ook gebeurd en Meester heeft zich daar flink in gehouden. In het geheel is betaald aan Jennie f 108,05 aan goederen, een geweldige betaling. [...]

In onze behoefte naar toespijs werd dezen middag weder onverwacht voorzien, door een halve koe en een kwart kalf, op Mansinam uit nood geslacht, daar zij zoovele tuinen verwoestten. Het kwam eerst tegen 4 ure doch de 3 jongens gingen moedig aan het werk. Loewi kwam thuis met een koem koem. Zoo hebben wij de feestdagen overvloed.

Dat de laatste tijden aan pokken velen sterven schrijf ik toe aan de slechte verzorging. De lijders trekken soms van de eene naar de andere plaats, zijn slecht gevoed en onze raad wordt niet opgevolgd. Zoo was Simon met zijn dochtertje eerst ver achter in het bosch, wij zonden het kind eten doch daarna trokken zij ik weet niet waarheen. Nu is de weduwe met haar dochtertje naar Jenkapirari, waar nog lijders zijn, die daar mekaar kunnen helpen. Kom ik maar in de nabijheid van een pokken-lijder dan ontwijken allen mij. Hen zelf gaan verplegen kan ik om de gezonden niet, wat mij toch gedurig zelfbeschuldiging doet ondervinden.

23 April 1898. Zondagmorgen kwam de mail en bracht ons geen brieven uit Holland. De Bantam had zich op Ternate laten wachten. Tegen 4 ure kwam de Resident met de Zeemeeuw. Deze bracht ons wel brieven uit Holland ook van Willem en Piet en het gewenschte telegram, aangeboden in den morgen van 15 Maart te Amsterdam, dus dien dag is ons geliefde kind te Amsterdam aangekomen. Dat was groote blijdschap. Ook de brieven van Willem en Piet waren zeer verblijdend evenals die van de Knolle's.

's Maandags namen de werkzaamheden voor Bestuursvestiging te Doreh een aanvang. De Resident kwam met 20 koelies om het bosch open te hakken en een werkplaats opzetten; de materialen daarvan bracht de Zeemeeuw mede en waren gedeeltelijk door de Kamphuis aangebracht. Ook de matrozen van de Zeemeeuw hielpen mede en het werk ging deze week flink vooruit. Dat is wat anders dan een zendeling, die met een paar jongens moet tobben.

14 Mei 1898. Maandag 9 uur 's morgens Kato overleden. Dina en Alexander hebben haar tot het laatst toe voorbeeldig opgepast en ook menigwerf haar knorrige buien verdragen. 14 Jaar is zij bij ons geweest. Met haar heftig en opvliegend karakter heeft zij ons en de kinderen moeijte bezorgd, zij was weinig bemind. Bij de begrafenis waarbij ook de Christenen tegenwoordig waren mocht ik toch spreken in de hope der opstanding en haar het getuigenis geven, dat zij in gezonde dagen altijd met lust en toewijding haar werk heeft gedaan. Haar man Alexander en hun 3-jarig zoontje zijn nu bij de jongens ingedeeld. Zijn woning is uitgeruimd en hoop ik nu voor Loewi en Emma in orde te maken.

21 Mei 1898. Deze week hadden wij droefheid op droefheid; het was een zware week voor ons. 's Maandags begon het met Meester, die verlof vroeg naar Mansinam te gaan om machinenaalden te koopen en op mijn toestemming met de woorden: Goed, maar kom dan spoedig terug, een boos gezicht zette. Dit gaf aanleiding tot een

gesprek waarin mij bleek, dat hij geen lust meer heeft om hier als zendeling-helper werkzaam te zijn. [...] Zoo vrees ik, dat hij gaan zal, doch beter zoo dan dat ik mij gedurig erger, dat hij dienst weigert wat een slecht voorbeeld geeft voor de groote en kleine jongens.

Ook waren er weer problemen met Emma, die ongehoorzaam was en anderen opzettelijk dwars zat:

Mijn vrouw zeide: nu doe je als een heidensche vrouw. Emma liep daarop boos weg, kwam terug en sneed een deel van haar haar af en zat te pruilen zonder een stout woord te willen antwoorden. Martha sprak met haar, ik kwam er ook bij en wilde haar met een paar klappen tot antwoorden brengen; daar hief zij een vervaarlijk gehuil aan zoodat Loewi, die achter in den tuin aan het werk was, woedend werd en mijn vrouw toeschreeuwde: "Ga weg, de duivel zit in mij, ik geloof jullie niet meer" en zij hakmes ging zitten slijpen.

Toen Jens het vermoeden kreeg dat het duo weg wilde lopen nam hij tegenmaatregelen:

Daar zij nu beiden geen menschen zijn om op hunzelve te staan en zeer zeker binnen kort slaven der Papoea's zouden zijn, moesten wij dat verhinderen, waarom ik dan ook al hun samengepakte goederen nam en wegsloot. Johannes en de Meester waren mij daarbij behulpzaam en ik zeide Johannes: "Ziet ge Loewi, zeg hem, dat ik zijn goed heb en hij niet als een dief in de nacht gaat, maar terugkomt met Emma, dat zij beiden hier hooren en ik niet mag toestaan, dat zij gaan overloopen bij de Papoea's." [...] 's Middags kwamen zij beiden opzetten en vroegen ampon. Dat werd hun gegeven maar ook te verstaan, dat zij hier behoorden en wij hen te lief hadden om hen aan de heidenen overtegeven.

Zaterdag 4 Juni 1898. Op 31 Mei was ik te Mansinam en thuishkomende zou ik juist Meester betalen toen hij mij een brief zond met schuldbelijdenis en aanvraag om ontslag. Ik liet hem komen, betaalde hem en gaf hem ontslag. [...]

25 Juni 1898. Woensdag besloot de Meester te blijven om dan in Juli met de kolenboot te gaan en hij verzocht mij terug te mogen komen. Nu dat is een goed teeken waarvoor ik den Heer gedankt heb. Woensdag 22 Juni is hij met zijn vrouw weder aan het werk gegaan.

9 Juli 1898. Dinsdag begon ik met het inductie toestelletje te werken bij Ottow en de vrouw van Semei. Ik meen, dat het reeds eenigszins resultaat heeft. De vrouw van Semei zeide mij vanmiddag, dat zij reeds meer beweging in haar been heeft en het nu meer kan uitstrekken. Wat zou het heerlijk zijn als die 2 patiënten daardoor mochten herstellen. Ik smeeke het dagelijks van mijn Heer en Heiland. Ook dat mijn beste vrouw zich wat gezonder en sterker mag gevoelen. Er rust op haar schouders zulk een zware taak. Goede voeding en staal schreef ik haar voor. Over haar keel maakt zij zich weder zeer angstig. Deze week had zij veel last van slijm in de keel. De kinderen zijn wel en hebben deze week naar hartelust in zee gemandied. [...]

Van Rhodé kwam Maandag een vrouw, slavin van Rachmenni, aankruipen - een aandoenlijk gezicht - haar heer wilde haar doden, zeide zij. Zij bleef hier tot vanmorgen, de toorn van Rachmenni was bedaard en met een vermaning kon hij de vrouw weder medenemen. Deze vrouw, vroeger gehuwd met Chrissie, een door Rachmenni tot slaaf gemaakte Arfakker, heeft een treurig leven achter haar. Voor een paar jaar moeder geworden wilde men haar dat kind afnemen en vluchtte daarom tot ons. Dat kind, ruim een jaar oud, viel in zee en verdronk. Haar man een paar maanden vroeger gestorven was zij nu aan de luimen van haar heer over-geleverd en mist zij sedert eenige tijd het gebruik van haar beenen. Arme ziel, en helaas doof voor vertroosting.

16 Juli 1898. Martha helaas de geheele week ongesteld, keel niet in orde en daarbij koorts en ook de ingewanden onlekker.

De Meester met zijn vrouw vertrokken op 15 Juli naar Ambon; hij hoopt na 4 maanden terugtekeeren, dan heeft hij een passage 4e klasse met zijn vrouw Ambon-Doreh. Op het laatste oogenblik wilde hij nog blijven en zijn vrouw alleen laten gaan hetgeen ik hem niet toestond.

En nu is ook dit schrift weder gevuld. De Heer gaf mij er toch menig lichtstraal in opteteekenen.

Doreh, Nieuw Guinea 23 Juli 1898. Een nieuw schrift.

Deze week hadden wij veel zorg weer over Martha's keel, zoodat ik Woensdagavond toen de dokter van de Serdang ons een bezoek bracht, ik zijn Ed. vroeg om Martha eens met de keelspiegel te onderzoeken. Dit deed hij den volgenden dag, vond granulaties doch niets onrustbarends, verklaarde Martha's gedurige angst voor zenuwen. Den volgenden dag kwam hij weer en toucheerde met oplossing van Nitras Arg. De man was heel hulpvaardig en zeer amicaal in het belang van de medische hulp voor de Papoea's waarover ik hem een en ander vroeg. Ook vertelde hij mij veel van de medische studie in Amsterdam, dat ik hoop te onthouden in belang van onzen Piet.

Dat ook Jens weleens in onmin leefde met zijn schoonmoeder moge blijken uit het volgende, al vertelde hij er niet bij waarover het ging:

Naar aanleiding van een knorrig briefje van Mama schreef ik rechtuit naar Mansinam waarop Mama met Frans Vrijdag hier kwamen. Helaas, ik vrees, dat de rechte toenadering er niet op gewonnen zal worden, doch zij heeft nu tenminste gezien, dat zij onrechtvaardig in haar oordeel is geweest.

Zaterdag 13 Augustus 1898. Wij ontvingen heerlijke tijdingen van onzen lieven Frans. Hij maakte op allen een zeer gunstigen indruk. En de broers en Jan en Toos Knolle schreven allerhartelijkst over hem. Ook de heer Dijkman waar hij op 15 April in huis was gekomen. Willem en Piet zijn zeer blijde, dat Frans bij hen is. Helaas Willem, die te Nederhorst ten Berg is, kan zooveel niet van hem genieten. Van Willem en Piet ook goede tijding. [...]

Het heidendom stak andermaal de kop op, ondanks de jarenlange civiliserende aanwezigheid van de zendelingen. Na een moord werd op "gepaste wijze" wraak genomen. Jens zag daar tegen wil en dank de bewijzen van:

27 Augustus 1898. Na de kerk ging ik naar Sjange en zag daar de 4 afgehouden hoofden. Verschrikkelijk zooiets te zien; 't was de eerste maal in mijn 22-jarig zendingsleven, ik hoop de laatste maal. [...] Bedroefd en verontwaardigd keerde ik naar huis. Woensdag kwam de Korano van Doreh (Sjange) bij mij en vertelde, dat hij van verdere rooftocht afzag en zoo veel mogelijk versterkte ik hem in dat gevoelen. Hij heeft het mij stellig beloofd.

Deze week immer onrustig voor een raak fok. De groote jongens waken, de kleine slapen in mijn kamer en de meisjes in de groote kamer.

24 September 1898. De 32ste verjaardag van mijn lieve vrouw. De Kapitein en Machinist van het kolenschip kwamen feliciteeren. Het schip was met vlaggen versierd. Daar Mama gaarne Manokwari wilde zien gingen wij vanmiddag erheen met een boot van het schip. Daarna brachten wij met onze eigen jongens als roeijers Mama weder naar Mansinam. Ondanks pijn in de keel heeft Martha toch geloof ik door hartelijke belangstelling een goeden dag gehad. Vanmorgen liet ik haar door de kinderen eenige presentjes geven, ook van Frans, Willem en Piet.

1 October 1898. [...] even later arriveerde de Corredo en bracht ons de begeerde brieven. Wij ontvingen in hoofdzaak goede tijdingen alleen, dat Piet niet overgegaan is in de zesde klasse van het Gymnasium is een schaduw. Waarschijnlijk zal hij nu naar Doetinchem gaan en zoo ik hoop in de Lukasstichting geplaatst worden. Van Willem een zeer goeden brief, ook van Frans.

Dan ontvingen wij de verblijdende tijding, dat Vader van Hasselt benoemd was tot Ridder in de orde Oranje Nassau en dat mij een gratificatie van f 500,- is geschonken door den Gouverneur Generaal "en zulks als blijk van waardeering van zijn langdurig en belangeloos toezicht op het hulpsteenkolendepôt der Marine aldaar" (Doreh). Dit is een ongedacht buitenkansje. Martha kwam mij tegemoet met de tijding van Papa's benoeming en met de felicitatie-briefkaart van den Resident in de handen. Aan wien ik het te danken heb weet ik niet, mogelijk een voordracht van den Resident of den Admiraal.

15 October 1898. Maandag bereikte ons een treurbaar van Mansinam, dat te Andai door de binnenlanders op 3 Ternaters geschoten was waarvan een doodelijk geraakt. Deze man is dan ook Woensdag gestorven ten gevolge der bekomen verwonding. Die kwestie Andai-Sjanghe-Mansinam wordt hierdoor ingewikkelder. Voor br. Metz vooral is het tegenwoordig een nare toestand; hij is nu geheel geïsoleerd.

22 October 1898. Donderdag ging ik met Johannes, Jan, Herman, Cornelis en de 2 Davids naar Andai. Daar ik geen roeijers kon krijgen om het gevaarlijke heb ik hen elk een gulden beloofd en gegeven. Wij kwamen gelukkig goed op Andai en br. en zr. Metz zeer blijde, dat wij hen eenige vertroosting konden bieden. De toestand is daar thans zeer ernstig, daar Andai telkens door rooftochten uit het binnenland bedreigd

wordt. 's Middags ten 4 ure vertrokken wij en werden uitgeleide gedaan door een troep gewapende Andaiënaars.

Metz wilde gaarne, dat ik pogingen voor hem aanwendde om een revolver te krijgen, daar hij op 't oogenblik niemand op Andai vertrouwen kan. Als zichtbaar wapen goed, maar Metz, bedenk je 20 maal eer je er mede schiet!

III.4.9. Installatie bevoegd gezag in de Geelvinkbaai, 1898

12 November 1898. Dinsdag had te Manokwari de installatie van den Controleur plaats. Er was een detachement van het oorlogsschip met een officier en den Comdt, eenige van de heeren van de Zeemeeuw, de zendelingen van Mansinam, Doreh en Andai met de schoolkinderen van Mansinam en Doreh, mevrouw van Hasselt was aanwezig, de handelaren en eenige Papoea's. De pradoerits en het detachement van het oorlogsschip waren opgesteld en deden tusschen de Hollandsche toespraak van den Resident en vader van Hasselt saluutschoten.

De Resident sprak eerst in het Hollandsch en deed de verdienste der zending in Nieuw Guinea uitkomen, stelde den Controleur van Oosterzee voor en eindigde met een driewerf hoezee voor de Koningin waarop de saluutschoten van de Zeemeeuw volgden en van de matrozen en pradoerits. Daarna sprak vader van Hasselt als oudste der zendelingen een zeer waardeerend woord en eindigde met de zegenbede tot den Controleur "dat God U van alle genade bevestige en sterke U met zijne genade". Daarna hield de Resident een toespraak in het Maleisch tot de handelaren-bevolking waarbij ik als tolk fungeerde. Daarbij werd hen voorgehouden wat de Regeering reeds voor Nieuw Guinea gedaan had, daarbij nimmer een boenboes pisang van hen nemende. De Regeering wilde nu nog meer doen door hier in overeenstemming met het Rijk van Tidore een Controleur te plaatsen om zoo mogelijk hen tot welvaart en ontwikkeling te brengen en een einde te maken aan alle roof- en moordtochten enz. enz.

Daarna een eenvoudige, gezellige receptie in de noodwoning van den Controleur. Geve de Heer, dat wij dezen dag 8 November 1898 met gouden letteren in de geschiedenis van Nieuw Guinea, maar bovenal in de Zending van Nieuw Guinea mogen aantekenen.

Toch had Jens op één punt nog ernstige kritiek op de nieuwe controleur:

[...] Ik gaf gaarne van mijn armoede een halve maand **traktement als de man** getrouwd was.

19 November 1898. Van de week hadden wij veel aanloop van de officieren; zij betoonden veel belangstelling doch meer in het eigenaardige der Papoea's dan in het zendingswerk. Een paar vroegen mij schoolboekjes om de Noefoorsche taal te leeren en gaven daarvoor wat in de kerkbus. Vanmorgen kwam de Controleur hier doch door 't opvolgend bezoek van Comdt en officieren kwam van taalstudie niets. Donderdagmiddag kwam de Edi met zijn wonderlijken Comdt van der Toorn voor anker en vertrok vanmorgen om 5 uur. De Comdt was gistermiddag nog bij mij en

betaalde f 30,- bruggengeld. 's Avonds kwam de officier der Adm. en betaalde ook de koeijen.

Dr Toonstra en Jhr Quarles van Ufford kwamen mede; aangenaam verraste de laatste heer mij op het laatste oogenblik met een gift van f 35,- voor onze zendingsbus waarvan ik echter aan niemand iets mocht laten weten. Ik bestemde die voor de Kerstviering, schreef Z.Ed. nog een briefje en zond hem ook een afdruk van de brief "De wording van ons kerkje".

Eergisteravond hadden wij een alleraangenaamst bezoek van Schipper Tamsma. De man was overgelukkig, dat hij nog eens komen kon. Hij beloofde mij te zullen schrijven.

De Papoea's vinden die drukte plezierig, doch ik vrees, dat de lui van de Borneo, de luidjes van hier zullen bederven. Zij kunnen er niet tegen en worden spoedig brutaal.

26 November 1898. De dagen vliegen mij om met die scheepsdrukke. Bijna elken dag aanloop, dan om dit, dan om wat anders. Toch is het gezellig en allen zijn beleefd. De heer Mouton kwam deze week een paar maal schieten, eens fotografeeren. De heer v.d. Bilt kwam nog eens naar school kijken. Hij maakt tegenwoordig zulke vorderingen in de Noefoorsche taal, dat ik hem best als schoolmeester zou kunnen gebruiken.

De Dokter was hier gisteren en onderzocht mijn hart en longen en bespeurde geen belangrijke afwijkingen dan het emphyseem, dat ik reeds jaren lang heb. [...]

Daar velen mij reeds lang gevraagd hadden of ik weder eens aan boord kwam vertellen dacht ik erover hen een avond aan de wal te vragen. Ik sprak er den Comdt over, doch die maakte bezwaar over sloepen enz. en vroeg mij aan boord, daar hebben wij alles bij elkaar, electrisch licht enz.

Nu, ik deed dat gisteravond van 5 - 7 uur en was onder het volk voor op de bak waar de bootsman alles heel netjes klaar had gemaakt. Wij zongen nu ook de Kroningsliederen, die ik hen gezonden had en menig ander lied. Daarna vertelde ik 't een en ander over de Papoea's en daar de vorige nacht hier aan 't strand met geweldig veel schieten een trouw had plaats gehad, vertelde ik hen wat van verloven en trouwen. Daarna zongen wij weder een paar vaderlandsche en Zondagsschoolliederen en vertelde ik hen van de pokkenepidemie en hoe de Heere God ons en de Christenen allen wonderlijk heeft bewaard. Nu nog een paar liederen en het volkslied en een driewerf hoezee op de Koningin en toen stelde de bootsman in "leve mijnheer Jens" gevolgd met "lang zal hij leven".

Waarlijk, de Heer neigt de harten tot ons, geve Hij mij morgen hen Zijn woord te brengen tot zaligheid. Ik ontving zoo even het bericht, dat er 32 komen, officieren, onderofficieren en minderen.

3 December 1898. Vrijdagavond wilde ik om 6 ure naar de Borneo, doch er kwam geen sloep om mij te halen. Vandaag ontving ik een paar briefjes van schepelingen, waarin zij hun verontwaardiging over den Comdt uitspreken, die weigerde een sloep te zenden. Wat de reden er van is kan ik niet gissen. De tijd zal het mogelijk leeren. Een van de briefjes sprak ervan, dat de heele equipage verontwaardigd was en dat er

wel 50 handen gereed waren om mij te halen. Dit spijt mij voor de bemanning, die ik gaarne wil dienen. Waarom de Comdt hen dat genot niet gunde weet ik niet.

10 December 1898. Zondag predikte van Hasselt sr. hier in het Hollandsch voor 21 hoorders van de Borneo. Om 7 uur had ik in het Noefoorsch gepredikt en 's middags om 4 uur in het Maleisch. Om 6 uur zond de Comdt de sloep om mij te halen zonder dat ik erom gevraagd had. Heeft hij 't goed willen maken wat Vrijdag verzuimd werd? Ik denk wel. Nu, ik bleef de geheele avond achter op de Campagne en Comdt en officieren waren allen even voorkomend. De bootsman, die van de week even hier was om teer te halen, zeide, dat er om die weigering van een sloep te zenden bijna een paniek was ontstaan, ook de bottelier sprak er zoo over. Nu, ik deed alles om de lui te kalmeeren. Vrijdag avond was het weer in orde. 's Morgens had ik den Comdt gesproken, bezwaar was er niet en om half 6 lag de sloep aan 't hoofd. Ik bleef bij hen tot 8 uur 's avonds en vertelde hen het een en ander doorregen met eenige vermaning. [...]

Nu komen de lui met hun zaken bij den Controleur en dat is een goed teeken. Doch de Controleur? Ik weet nog niet wat voor een menschenkind hij is en stellig geen geestverwand van zijn oom, professor van Oosterzee. Hij is zoo dicht als een pot. Van de gevraagde hulp voor het Noefoorsch komt niet veel. Ik zie Z.Ed.Gestr. zelden.

Wij ontvingen eenige brieven van Willem, van Frans en van de Knolles met de goede tijding, dat Piet geslaagd was voor de 6e klasse Gymnasium te Doetinchem en daar reeds geplaatst is. Alzoo zijn thans de jongens gescheiden: Nederhorst den Berg, Doetinchem en Utrecht. Van Frans goede tijding, van Willem ook met een uitvoerige beschrijving van de feesten te Nederhorst den Berg, Nichtevegt, Weesp en de intocht in Amsterdam, die hij met de familie Knolle en Frans had bijgewoond. Het feest te Amsterdam en de feesten door heel Nederland waren eenig mooi geweest. [...]

Ter verduidelijking: deze feesten werden gehouden ter ere van de kroning van Wilhelmina tot Koningin der Nederlanden op 6 september 1898.

Vanmorgen was Dokter Postma hier om Martha's keel. De behandeling viel mede. Gevaar is er niet bij.

Mijn binnen glazen deuren kwamen deze week gelukkig klaar.

Toen de Borneo uiteindelijk weer vertrok, reageerde Jens wat weifelend:

17 December 1898. [...] Eigenlijk spijt mij dit niet. Het geeft teveel aanloop en afleiding en elke keer als een sloep van boord stak en op ons steigertje aanhield opgewondenheid van de Papoesche kinderen en ook van de onze. Wel was het gezellig en vooral tegen den avond als de lui aan het zingen waren, daarbij 's avonds heerlijk verlicht zoo vlak voor onze deur, voelden wij ons nader bij Holland.

24 December 1898. Kerstavond. Nog eenige oogenblikken voor moeder ons noodigt binnen te komen.

Deze week hadden wij zoet en zuur dooreen. Dinsdagavond kwam de Kamphuis en bracht goede tijding van allen en een brief van Frans. Helaas 's avonds werd onze

vreugde beschaduwd door opstand van Loewi tegen Jan, die hij beschuldigde van kwaad met zijn vrouw bedreven te hebben. Alle pogingen om hem bij mij te krijgen mislukten. Emma liet zich ook niet zien. Jan beweerde onschuldig te zijn.

Woensdagavond zond ik Jan naar Mansinam te meer nog daar Dina vertelde, dat Jan voor eenige weken gezegd had, ik wenschte, dat Toean mij maar naar Mansinam zond, ik ben bang dat ik in zonde val. Toch lieten Loewi en Emma zich niet zien, dat werpt een schaduw op onze kerstviering.

De Borneo vertrok gisteren voorgoed. Comdt en officieren kwamen alle afscheid nemen en Donderdagavond was ik aan boord ook even bij de matrozen. Allen waren zij even hartelijk, ook voor de kinderen.

31 December 1898. De Heer heeft alles wel gemaakt met ons dit jaar.

Zoo zorgelijk begonnen met de pokkenepidemie mogen wij het eindigen zonder dat een der onzen, kinderen of Christenen daaronder is bezweken. Alleen Simon, die zich reeds lang aan de gemeente onttrokken had is aan de pokken overleden, volgens sommige Papoea's als straf omdat hij weder heiden geworden was. Kato stierf aan de uitputtende teering. Velen zijn hier langs de kust overleden.

Uit mijne herinnering tel ik 24, op deze kleine bevolking dus zeer veel. Helaas, het heeft zoo goed als geen indruk gemaakt. De harten en gemoederen zijn niet ontvankelijker geworden. Zoo dacht ik, en zijn praten gaf mij er reden toe, dat Aibati door verlies van zijn moeder, kind en 2 broeders ontvankelijker zou geworden zijn doch helaas tot heden gaf het geen doorwerking.

De Kerstdagen zijn ons goed geweest ook in zijn nawerking, daar wij mogen opmerken, dat allen tevreden zijn. [...]

Deze week was ik elken dag op Manokwari voor ziekenbehandeling. De Controleur had in een gesprek met Meijweg zijn nood geklaagd. Meijweg raadde hem aan mij even te vragen. Dat wilde hij niet - doch zonder vragen wel geholpen worden!

De Resident had van Hasselt gevraagd of de Controleur gebruik maakte van mijn medische kennis !!! Waarom vragen de menschen mij niet?

Nu 24 December vroeg de Controleur mij de pradjoerits te medicineeren. Ik ging er den volgenden dag heen. Een paar dagen later vroeg de opzichter 't mij ook voor de werklieden en koelies. Nu kreeg ik handen vol werk doch gelukkig niet zonder succes. Het zou meer kunnen zijn als de menschen beter verzorging hadden. Doch hier is voorloopig niets aan te doen. Eenige behandelde ik met electriciteit aanvankelijk met goed gevolg. Voor eenigen werd mijn advies gevraagd om ze te evacueeren. Ik besliste voor 4 waaronder de oppasser Dias. Zij zullen morgen vertrekken.

Door dit alles is mijn werk verbazend toegenomen. De Controleur had wel gelijk toen hij aan Meijweg zeide: ik vrees, dat Mijnheer Jens daar ook geen tijd voor heeft om al die zieken natelopen.

7 Januari 1899. Een nieuw schrift, een nieuwe tijdkeering.

Het jaar begon met het afscheid nemen van collega-zendeling v.d. Roest:

God geleide de familie v.d. Roest en stelle hen aan de zijde van Huetingh tot een rijken zegen op Halmheira. Voor ons was er iets weemoedigs in hen te zien vertrek-

ken en aan den arbeid op Nieuw Guinea te worden onttrokken, juist nu er geregeld bestuur is gekomen, waarvan nog niet veel te zeggen is daar alles nog in wording is. De Zondag was door dit alles zeer rumoerig en van kerk houden kwam dien middag niets.

's Avonds vergaderden wij met de huiskinderen. Loewi kwam ampon vragen en Emma was er bij, doch zeide niets. Loewi eischte van Jan een geweer, dat hij natuurlijk niet kreeg. Ik wees er Loewi op, dat het zijn eigen schuld voor een groot deel is, daar hij niet op Emma gepast heeft en Emma steeds aan het toezicht van mijn vrouw onttrok. Loewi was echter aan dat oor doof.

III.4.10. Uitbreiding van de geneeskundige zorg, 1899

Door de vestiging van een bestuursnederzetting in November 1898 en dientengevolge de toename van het aantal Europeanen in de Geelvinkbaai werd besloten tot de inrichting van een ziekenzaal. Dit betekende voor Jens de vervulling van een langgekoesterde wens maar bracht mee, dat er voor geneeskundig werk meer van zijn tijd en zijn energie werd gevraagd.

14 Januari 1899. Hier alles wel doch op de bestuursnederzetting was het treurig gesteld. Eenige der behandelde patiënten werden beter en konden weder hun werk doen doch in het begin dezer week 2 sterfgevallen van koelies. En Woensdag overleed de pradjoerit Jochem de Boer, een jongen van 19 jaar. Zondag was hij nog in de kerk, kreeg toen koorts, kwam om chinine en bleef hier tot 's avonds 8 uur toen de Majoor Comdt der pradjoerits hem door een korporaal liet terughalen. Hij was toen volgens dien korporaal koortsvrij. Van Maandag op Dinsdag werd hij hard ziek en waarschijnlijk ontsteking aan de dikke darm. Dinsdag kreeg ik hem in behandeling, maakte hem hier een drank klaar, zond die naar Manokwari, daarvan heeft hij 4 maal volgens den Majoor ingenomen, was toen tegen 8 uur rustig en had wat gegeten. 's Nachts om 12 uur of daarna werd de Majoor verschrikt, dat hij stervende was en om 1 uur overleed hij.

Gister maakte ik afspraak met den Controleur om de oude toko van Meijweg voor hospitaal interichten. Vanmorgen waren ze op Manokwari druk bezig om het benodigde hout er voor in orde te maken. Deze week was ik meestal 's morgens van 8 - 12 uur op de nederzetting en met die verplegingsloodsen is het als een onbegonnen werk. Eenige werden en worden er beter en ook de behandeling van anderen met electriciteit gaf resultaat, doch met die sterfgevallen heb ik weinig hoop, dat zij vertrouwen in mijn behandeling krijgen. Dat ontmoedigt mij soms ook. Ik doe wat ik kan en studeer elk belangrijk geval apart.

Onder Martin en Zacharias is het niet in orde over het weggagen van Pataniërs, die hier met een net kwamen visschen. Door Martin daarin geholpen werden zij m.i. met recht door Zacharias verjaagd. Dit had schelden tengevolge en de jongens van Zacharias wierpen met een stuk hout en gooiden de prauw van Boas, die de Pataniërs hadden, stuk. De Pataniërs beklaagden zich bij den Controleur, doch deze stelde hen in 't ongelijk, daar de Papoea's een natuurrecht, onder alle volken in gebruik, gevolgd hadden volgens welke de visschen, die in de nabijheid hunner huizen zwemmen en door hen gevoed worden, hun eigendom zijn.

21 Januari 1899. De Controleur was Maandag hier om het houtwerk te brengen voor het hospitaal waarvoor nu de oude toko wordt ingericht. Van de week zijn de lui daaraan bezig geweest, doch de Controleur is geen enkele maal wezen kijken, het is een wonderlijk man. Juist omdat ik er bij zijn thuiskomst op 11 Januari op aandrong een ziekenafdeeling in zijn loods te maken, sprak hij er den volgenden dag van om zieken naar Mansinam te evacueeren en daar Meijweg de oude toko aangeboden had, zeide ik hem, dat het hier kon. Hij scheen blijde te zijn, dat het hier kon en kwam den volgenden dag de boel opnemen met het resultaat, dat hij het door zijn volk in orde zou laten maken. Dit is deze week geschied en kunnen wij de volgende week de zieken wachten.

III. 4.11. Overlijden van Jan Hendrik Jens, 1899

Zaterdag 28 Januari 1899. Gister en vandaag een onvergetelijk droeve dag, die we wel nooit zullen vergeten. Vanmorgen om 12 uur hebben wij onze lieve Jantje be-graven.

Het is als een droom. Dinsdagnacht kreeg het lieve kind koorts, die scheen van een kwaadaardig karakter; wat hij vroeger nooit had nu kwamen er krampachtige trekkingen bij, doch heel min. Telkens schrikte hij op en was bang voor het minste geluidje.

Woensdagmorgen gaven wij hem chinine, de daarop volgende dag herhaalde de koorts zich, Donderdag was hij wat beter doch tegen den avond kwam de koorts weder op, waarop ik hem niet weder chinine dorst te geven. De vorige nacht was hij ontzettend heet geweest in 't hoofd en hadden wij gedurig met koude compressen gekoeld en een voetbadje gegeven. Vrijdagmorgen tegen 6 ure viel hij in slaap en sloop rustig tot 9 ure, doch nu herhaalden zich de verschijnselen weder met benauwdheid op de borst. Ik wendde eerst ammonia aan, daarna dampbaden en Ipec., doch helaas, niets mocht baten, ons lieve kind, onze Janneman, onze Jan Hendrik was stervende. Nog een paar uur werden wij geslingerd tusschen hoop en vrees en al dien tijd had Martha hem op haar schoot.

Meijweg had intusschen een boodschap naar Mansinam gezonden en de ouders en Frans kwamen en waren getuigen van zijn doodstrijd. Het is verschrikkelijk, de Heer gaf - de Heer nam!

Het was zulk een lief buitengewoon ontwikkeld kind. Nog geen 2 jaar oud kende hij reeds lang tal van versjes met de melodieën uit zijn hoofd en vermaakte ons met zijn lief helder zangstemmetje. Soms geheel op zijn eentje zong hij zoo aardig: Allah frowar Fadi, Hoisannah en ook de vaderlandsche liederen, die wij met de kroningsfeesten zongen. De laatste duidelijke woorden, die wij van hem hoorden, waren Albert Amen, Albert Amen. Zeker verbeeldde hij zich, dat hij met den kleinen Albert zong.

Wat was hij den laatsten nacht geduldig lief, toen hij telkens vroeg: Mama, Papa stroop, en daar wij het hem om zijn buikje niet durfden geven, ook met een weinig thee tevreden was. Nog zoo kort geleden graag op mijn knie zittende en lachende en brabbelende, ligt hij nu reeds 8 uren in het kille graf naast het graf van den zendeling

Ottow en de eerste vrouw van zijn grootvader. Doch wij gelooven, dat zijn zieltje bij Jezus is. Hij is gedoopt en, hoe klein ook, zijn moeder heeft hem de handjes leeren vouwen en hij bad zoo lief eerbiedig: Lieve Jezus, maak mij vroom, dat ik in den hemel koom'.

Een schat van liefelijke herinneringen nam hij niet mede in het graf maar laat ze ons na. Hoe klein nog wat stemde het mij temidden van zorg en smart en droevenis en teleurstelling dat lieve kinderstemmetje aangenaam als ik hem hoorde zingen en soms van het eene lied, de eene melodie in de ander overgaande. Ja mijn lief Jantje, ik heb er je dikwijls op aangezien met de vraag: zult gij wel groot worden?; hij was zoo tener, zoo pieperig, zijn voorkomen was zoo schraal, zijn halsje zoo dun en dan dat groote achterhoofd, dat geheugen, dat overleg, dat wijs spelen van zulk een kind en dat maakte mij menigmaal bezorgd. Wat ging hij ook gaarne mede naar de kerk en dan meezingen, dat wij hem menigmaal moesten temperen. Wat was hij aardig als hij mij 's avonds op de arm van Laura in mijn kamer met Willemien en Karel kwam om goeden nacht te zeggen en dan nog even op mijn schrijftafel mocht zitten en op het fluitje mocht blazen en dan altijd op een enkele vermaning het neerlei of in mijn zak stopte en zoet met Laura en Willemien en Karel medeging om in de kinder-kamer met Mama hun avondgebedje te bidden.

Door alle onze pleegkinderen, jongens en meisjes en door de Papoesche Christenen en heidenen werd het kind geliefd. Wat hadden allen een schik als hij in zee baadde en, door een der meisjes vastgehouden, precies met handen en voeten de zwembewegingen maakte, zoodat oom Frans eens zeide: als je hem loslaat, dan zwemt hij. Niet bang als de meisjes eens een enkele keer met hem onderdoken, doch op commando zijn mondje sloot en lachend en juichend boven kwam.

En nu in de laatste dagen wat was hij blijde, dat hij het oude soldaten pak van Fransje mocht aanhebben en dan hij en Karel met een huzaren chaco en kolbak op, zoo netjes stapte, wat zette hij die voetjes aardig op de maat. Maandag nog kwam hij in mijn kamer met het matrozenpakje van Karel en was daar zeer gelukkig in.

Waartoe deze herinneringen? Om ze niet te vergeten en te bedenken, dat de Heere God ons in die 2 jaren veel zonnenschijn en vreugde in dat kind gegeven heeft. En nu, bij het gemis, ook daarvoor te danken.

Aan deelneming heeft het ons niet ontbroken.

Toen gisteren in de negorij bekend werd, dat Jantje stervende was kwamen al de Christenen en later de mannen bij het maken van het kistje om te helpen waar zij konden. De jongens waren alle zeer gewillig en mij was het een behoefte om mede te helpen met het laatste wat ik voor mijn lieve kind kon doen.

Frans ging 's middags weg, Mama 's avonds en Papa bleef tot den volgenden morgen. Vanmorgen onder stroomende regen gingen de jongens het grafje maken waarbij de Papoea's weder ongevraagd kwamen helpen. Tegen half 12 toen het grafje gereed was brachten wij ons Jantje, die gisteren avond reeds in zijn kistje gelegd was, nadat ik met Martha en Mama nog een gebed over hem uitgesproken had, in de pendappe en de menschen wierpen nog een laatste blik erop en het allerlaatst zijn diepberoeftde moeder en vader, waarna ik met Meester het kistje dichtschroefde.

In de kerk hield Papa een kerkdienst nadat het kistje voor de kathedr geplaatst was over de woorden uit Joh. 11:40. *(Jezus zeide tot haar: Heb ik u niet gezegd, dat zoo*

gij gelooft, gij de heerlijkheid Gods zien zult?) Naar aanleiding van deze woorden sprak hij ons zeer vertroostend toe; daarna een kort woord in het Maleisch en in het Papoesch. Bij het graf sprak hij woorden van smart maar ook van vertroosting en de zegen over mijn geliefd kind en een lied en de groeve werd gesloten. Allen waren blijkbaar aangedaan en de Controleur en de opzichter betoonden op gevoelvulde wijze hun deelneming. Het deed ons toch goed in onze smart, dat zij gekomen waren. Weinig vermoedde ik in Januari toen schertsend gesproken werd over zijn betrekking hier als ambtenaar van den burgerlijken stand, dat zijn eersten werkzaamheid van dien aard zoude zijn het inschrijven van onzen lieven kleinen Jan in het sterfteregister.

Maar ook het gewone werk ging door, en Jens maakte daar plichtsgetrouw gewag van in dezelfde notitie:

Donderdag het in gebruik nemen van de oude toko van Meijweg met 17 patiënten van de Bestuursnederzetting en voorts ik als zendeling gedurig met medicijnen, biddend arbeidende, dan hoopend, dan vrezend vooral nu met het verlies van ons lieve kind, de 3e patiënt die overleed in Januari. O Heer, sta mij bij met verstand en wijsheid. Dan nog hevige aandoening der luchtwegen bij Martha, dat Dinsdag begon en waarom ik haar boos was, dat zij toch Dinsdag naaivereeniging gehouden had. Daarbij de zware schok, die zij nu bij het gemis van haar lieven jongen moet verduren. De Heer sta haar bij.

III.4.12. De laatste maanden als zendeling op Nieuw Guinea, 1899

4 Februari 1899. Heden ons dochttertje jarig. Spare de Heer onze lieve Wilhelmina voor ons. Zij werd heden 8 jaar. De dag was niet zoo aangenaam als anders, wij zijn nog te veel onder den invloed van het verlies van onzen Jan. [...]

Deze week was ik niet in orde. In het begin liet het zich dreigend aanzien. Zondag predikte ik over Joh. 11:25-26 maar moest in het midden de kerk uit, braakte, had diarrhee, maar kon toch weder terug en voortgaan. 's Middags preekte Meester. Nu Donderdag is het pas wat beter. Met behulp van Millie en Meester kon ik dagelijks de zieken behandelen. [...]

Donderdag keerden er 2 patiënten uit de ziekenzaal hersteld terug, met de anderen wil het nog niet met de beenen. Nr 10, Mardjo, een dyssenterielijder, is stervende. De Heer kan nog een wonder aan de man doen doch ik vrees zeer. De orde werd gelukkig bewaard. Zoo nu en dan wijs ik hen op den Heer van wien alle zegen komt.

11 Februari 1899. Met de zieken had ik veel te stellen daar de oppasser ook ziek werd (asthma), de man lijdt soms verschrikkelijk en er is zoo weinig ter verlichting aan te doen. De Meester was mij vooral met de zieken tot veel hulp. Van den Controleur of Opzichter merkte ik niets, zij bemoeijen zich geheel niet met de zieken. [...] Zondagmorgen stierf de Javaan Mardjo aan dysenterie. De Opzichter Waterstaat liet hem begraven op Manokwari. Zeer had ik gehoopt deze week nog een paar herstellenden weg te kunnen zenden, doch de menschen voelen en zijn nog niet sterk

genoeg. Er is wel vooruitgang doch het gaat zoo langzaam en dit werkt op mij nederdrukkend.

18 Februari 1899. Maandagmorgen kwam de Constantijn en bracht de brieven. Gode zij dank ontvingen wij goede tijdingen van de jongens. Met genoeg las ik vooral Piet's brief, de eerste die ik van hem ontving uit Doetinchem. De Heer werkt aan zijn hart en doet hem ervaren, dat teleurstelling ook goed is voor een mensch. Donderdag stierf Wongso, dyssenterielijder. De man was al aardig opgeknapt, doch een blik ananas had de ziekte opnieuw te voorschijn geroepen. Wij deden wat wij konden met versterkende middelen, doch niets kon baten. [...]

Vrijdag was Metz hier: met hem ging ik naar Mansinam en besprak met de brs. van Hasselt een eventueele vakature Doreh, daar ik genoodzaakt word verlof aantevragen. Afgesproken werd, dat Frans zich dan naar hier met zijn gezin zou verplaatsen. Vanmiddag had ik met den Controleur een belangrijk onderhoud over de gezondheidstoestand te Manokwari en daarmede in verband staande mogelijke verplaatsing meer naar hier van de bestuursnederzetting. Wij spraken af, dat ik de volgende week zou komen om met hem een door hem ontdekt plateau te gaan zien. De ziektegevallen zijn mij ook een geduchte tegenvaller doch de zaak is dadelijk met te weinig hulpmiddelen voor voeding en woning op te groote schaal begonnen.

25 Februari 1899. Deze week niets bijzonders. Eergisteren vertoonde ik in de kerk de tooverlantaarn om onze Christenen en anderen, die komen wilden, wat genoeg te doen. Helaas aan alle kanten werd deze week gezongen. Van de catechesanten deden enkele er ook aan mede.

Loewi, die het onze als het zijne beschouwt, verdiende eene berisping. Helaas, de Papoesche adat onder de jongens vervult mij soms met veel zorg.

4 Maart 1899. De geheele week was ik zelve onlekker. Martha nog erger, Maandag was zij gansch niet in orde. 's Middags kwamen Frans en Mama en namen Dinsdag Martha en de kinderen mede naar Mansinam. Zij is er tot Zaterdag gebleven. Het ging hier met mij ook alles behalve opgewekt en ik deed mijn werk wel niet zuchtende maar sleepende.

Vanmiddag wilde ik de negorij en Manokwari bezoeken doch een hevige regenbui hield mij tegen en toen werd een schip de Zeemeeuw aangekondigd. Hij ankerde hier; ik ging aan boord en vernam van den Comdt mijnheer Meijer, dat hij hier met 4 timmerlieden kwam voor de bestuursnederzetting (dat kostte het Gouvernement eventjes f 1200,-). Ik ging mede naar Manokwari en ontving daar de post met goede tijdingen van Frans en Piet en de familie Knolle.

Daar beide echtelieden grote gezondheidsproblemen ondervonden werd besloten er even tussenuit te gaan. De reis ging naar Rhoon en duurde ruim een maand, twee weken langer dan bedoeld. In die tijd logeerden ze bij br. Bink. Veel schreef Jens er niet over, wèl over de thuiskomst:

Zaterdag 22 April 1899. 21 April ; aankomst te Mansinam en 's middags 4 uur te Doreh. De ontvangst was zeer hartelijk. De pleegkinderen, de Christenen, de catechesanten en heidensche vrouwen en mannen stonden ons aan het strand op te

wachten en waren blijkbaar verheugd met onze thuiskomst. Meijweg stond bij hen, over de schouder een badhanddoek, in de eene hand een stuk zeep, in de andere het sleutelmandje. Het erf zag er keurig netjes uit; het huis en de kerk waren nieuw geschilderd. Allen hadden blijkbaar hun best gedaan. Johannes kreeg lof van Meijweg, de anderen minder en over de meesten was menige klacht. [...] Allen waren zeer belangstellend. Thuiskomende waren de jongens bezig een varkentje schoon te maken, dat Johannes geschoten had. O Heere God, geve ons, dat wij het nog een tijd vol mogen houden, dat Martha haar lijden beter worde.

Zaterdag 6 Mei 1899. [...] De Meester de geheele week bijna niets uitgevoerd, gister bepaald dienst geweigerd, waarom ik hem, zoo hij niet onmiddellijk aan het werk ging, ontsloeg. Hij verkoos niet aan het werk te gaan en toen hij 's middags kwam zond ik hem weg. Bij die gedurige weigering en dat lanterfantent is het mij om de goede orde der zaken onmogelijk hem langer te houden. [...]

Dinsdagavond vertoonde ik de tooverlantaarn op Mansinam voor een volle kerk. De vreemdelingen betaalden 10 cts entree ten voordeele van de nieuwe kerk. De geheele vertooning viel zeer in den smaak.

13 Mei 1899. Dinsdag waren wij in zorg over Sjomonsaki, die de koorts in het hoofd had. Reeds eenige dagen nogal ziek, was hij dien morgen door Makromi medegenomen naar Rodé; doch daar het huis uitgevlucht, was hij nu bij zijn vader Zacharias in huis en kwam men mij roepen. Ik vond hem in de grootste angst en opwinding en hij beschuldigde zichzelf kwaad, overspel, bedreven te hebben met de weduwe van zijn oom Kabeij. De lui, die er waren, dachten hem tot zwijgen te brengen, vooral zijn broer, die hem herhaaldelijk op den mond sloeg. Ik verhinderde hen daarin en liet hem uitpraten.

Intusschen maakte ik zijn hoofd, handen en polsen nat met water en azijn en gaf hem, daar hij in dagen geen ontlasting had gehad, 500 mgr calomelin. Inwendig vreesde ik zeer, dat zijn angst een verklaarbare achtergrond had en hij werkelijk kwaad met gemelde vrouw bedreven had. Ik beval hem nu de meest mogelijke rust aan en zekere doch zachte bewaking.

Wijl ik met den Controleur afspraak had om dien avond taal met hem te studeeren ging ik naar Manokwari en sprak ook met hem over den toestand te Andai, waar 's Maandags gepoogd was een kop te snellen. De Controleur nam het nu toch zoo ernstig op, dat hij den volgenden dag naar Andai stoomde en daar een korporaal met 3 pradjoeirts achterliet tot bewaking.

Den volgenden dag vond ik Sjomonsaki wat beter en praatte nu goed en van zijn vader hoorde ik gelukkig, dat er niets tusschen hem en genoemde vrouw bestond. Ook Zacharias was deze week ongesteld en Martin en Maria. Helaas kon ik de laatsten om de ellendige toestand der bruggen van hun huis niet bezoeken.

Doreh, 16 Mei 1899. Heden ontvingen wij door schrijven van br. J.A. van Balen dato 4 Mei te Rhoon de treurige tijding, dat br. Bink op Woensdagavond 3 Mei, 's avonds ten half elf ure is overleden. De week daar te voren met oorpijn begonnen had hij hevige oorpijn geleden en hoofdpijn, zoodat, zeiden zijn jongens, Toean zeide: "Het

was of een Karretta voor in zijn hoofd zat". Br. van Balen ontving den 3e 's morgens vroeg bericht, ging erheen en kwam om half 7 te Rhoon, doch vond Bink bewusteloos. Zijn laatste uren waren zeer benauwd doch hij was bewusteloos. "Zijn tijd is voorbij, God nam hem thuis" schreef van Balen. De Heer zal het ook daar met den zendingspost maken. Toen wij 20 April afscheid van hem namen was hij tamelijk wel. Voor mij weder een vriend minder.

Door dit plotselinge overlijden moest voor de zendingsarbeid op Rhoon een voorziening worden getroffen. Naar aanleiding van gezamenlijk overleg hierover schreef Jens aan van Balen:

COPIJ uit mijn brief van 21 Mei 1899 aan van Balen:

"Een andere zaak, hoe met de zendingspost Rhoon te handelen? waarover wij gedacht en gesproken hebben. Wij kwamen tot het volgende besluit:

1e dat wij ook, in aanmerking genomen hoe Bink over Rhoon dacht en sprak, den wensch missen voor dien post een zending aantevragen.

2e dat wij Rhoon als filiaal wenschen toegevoegd te zien aan den arbeid van den zending van Windessie ofwel omgekeerd al naar Uw keuze. Wij overdachten of gij waar gij o.i. voorloopig, misschien wel blijvend beide posten zult moeten bedienen (leg niet de nadruk op moeten, het is onze meening). U mogelijk om de meerdere communicatie naar Rhoon zoudt willen verplaatsen, alsook, dat ge van daar uit makkelijker met Uw motorbootje naar Windessie kunt gaan zonder aan tijd voor maildagen etc. gebonden te zijn.

3e dat onzes inziens om den bejaarden toestand van de zending van Hasselt sr. te Mansinam en het verlof aangevraagd door den zending van Doreh, in welke vacature dan voorzien zou moeten worden door van Hasselt jr., deze zich thans niet naar Rhoon kan verplaatsen."

22 Mei 1899. De Heer schonk mij heden het voorrecht mijn 50sten verjaardag te mogen vieren. [...] Vanmorgen werden wij gewekt door gezang en vonden wij buiten alles versierd. Nadat ik de mooie doelmatige presenten van mijn lieve vrouw en de kinderen ontvangen had met een mooi vers door Martha gemaakt en door Willemien mooi geschreven, kwamen de Papoesche meisjes ook met hun doelmatige geschenkjes. [...]

Gisterenmorgen had ik ten 7 ure Papoesche dienst, ten 9 ure Hollandsche dienst voor de bemanning van het oorlogsschip, ten 11 ure Maleische dienst voor de pradjoerits en gisterenmiddag ten 4 ure weder Papoesche dienst. Vanmorgen 2e Pinksterdag Papoesche dienst en vanmiddag om 4 ure zendingsbidstond. De Papoesche diensten waren telkens goed bezet.

Zaterdag 27 Mei 1899. Deze week hadden wij onder de jongens veel zieken. Johannes, Alexander, Willie en Loewi hadden allemaal wat. Emma werd ook nog ziek maar is herstellende.

Woensdag werd gemompeld en gemompeld door Johannes, dat Lena met een der pradjoerits connectie had aangeknoopt en van deze jl. Zondag een gulden met een briefje had ontvangen. Zij loog het eerst en hield tegenover mij en Martha vol, dat zij niets ontvangen had. Den volgenden dag vroeg ik Emma, die de gulden en het briefje

haar had overgebracht. Lena loog het nog doch eene kastijding bracht haar tot bezinning en de gulden kwam voor den dag.

3 Juni 1899. Donderdag was de Resident hier met de Zeemeeuw en ontvingen wij de verwachte portretten van Frans en de jongens en van de familie Knolle. Vrijdagmiddag vertrok de Zeemeeuw met Resident en Controleur naar Rhoon en Wandammen. Van Hasselt jr. ging mede om de boedel van br. Bink te redderen. [...]

Onze Karel werd gisteren 6 jaar, oom Frans en tante Syl kwamen. Hij kreeg presentjes, was en is blijde en wij ook en tevens dankbaar, dat God onze lieve jongen gespaard heeft.

10 Juni 1899. Deze week weder ongesteld, zwaar verkouden en koortsig. Loewi ook nog ziek, Alexander ook niet goed in orde. Toch werd in de mailweek nog wat gewerkt. Dinsdagmiddag kwam de mail en ontvingen wij onze goederen en nog eenige brieven. De Resident kwam Donderdag met de Zeemeeuw terug en vertrok den volgenden dag. De boedel van Bink was voor een groot deel aan boord. Een deel was op Rhoon verkocht.

17 Juni 1899. Vanmiddag kwam de Constantijn en ontvingen wij brieven van Willem en van zijn tante Anna Seppen. En de doodstijding van Dr. P.J. Idenburg op 20 April 1899. Mijn goede, strenge, ernstige leermeester in de medicijnen en ruim 20 jaar lang mijn geliefde en trouwe vriend. Ik dank God, dat ik onder zijn leiding was en voor de vele goede brieven van hem ontvangen en de hartelijke ontvangst telkens mij en de kinderen bewezen in onze verloftijd. 'k Zal hem nooit vergeten.

24 Juni 1899. Heden werd mijn oudste zoon 22 jaar. Ik dacht veel aan mijn Willem Lamberthus. Moge de Heer hem in alles ook bijzonder in zijn nieuwe werkring te Amsterdam nabij zijn en ziel en lichaam bewaren voor alle kwaad.

Deze week veel tegenspoed met ziekte van de jongens. Loewi, Alexander, Millie, Otto, Herman allen meer of minder invalide. Het hoopt op, wat het handenwerk betreft, doch ik kan er met den besten wil niets aan doen. De school, tegenwoordig goed bezocht, moet ik houden, dan de catechesatie waarbij nu weder een nieuwe van de pas aangekomen pradjoerits gekomen is en dan een Maleische koempoelan op Manokwari. Mocht de Heer mij maar goede gezondheid geven!

Martha's keel was deze week weder veel minder. L.I. Zondag heeft zij zich teveel ingespannen op de Zondagsschool en dan 's avonds weder in de kamer met de kinderen gezongen. Zij was zoo blijde, dat zij het kon doen doch ik waarschuwde wijl ik weet, dat elke dergelijke inspanning verergering volgt. De Heer legt dit kruis op, zullen wij er in Holland van ontslagen worden? Ik vrees.

1 Juli 1899. Martha was gedurig ongesteld, moet gedurig chinine voor de koorts innemen en aan de keel behandeld worden. Ik had in het begin der week hevige pijnen bij het wateren. Woensdag ontlastte ik daarbij een soort frambsiasteen, dat ik door een pincet verwijderen kon; het woog 800 mgr. Nu is de pijn over. [...]

In deze week laaide de strijd tussen Loewi en Emma weer hevig op.

Loewi was ziek en ondeugend. Donderdag blies hij op de koeboer wjl hij boos was op Emma, die hem na een scheldwoord een vuile pot over het lijf gegooid had. Hij strompelde nu het bos in, zat zich daar te mandiën en blies af en toe op de koeboer. Ik nam hem die af, beval hem daar te blijven dan zou ik hem schoone kleederen halen en toen ik daarmee terugkwam was hij nergens te vinden. Een paar uur later was hij weder in zijn huisje waarvan hij gezegd had er niet meer in te zullen komen. Vanmorgen was ik bij hem doch vond helaas geen boetvaardigheid alleen beschuldiging van Emma. Dit kwelt en bedroeft mij. Moge de Heer bij beiden gunstige verandering geven.

8 Juli 1899. Met Johannes metselde ik deze week Jantjes graf.

Zelf was ik zeer koortsig en moest gedurig chinine gebruiken.

15 Juli 1899. Deze week was ik Gode zij dank wat beter in staat mijn werk te doen. Vooral handenarbeid, zoodat de mandikamer wat opschoot. Daarna kon ik aan een nieuwe voordeur voor de dispens werken. De tegenwoordige is bijna door de witte mieren opgepeuzeld.

Een slapeloze nacht en ergernis over heidens gezang waren voor Jens aanleiding nog eens puntsgewijze op schrift te stellen wat de zending volgens hem toch wel van het Gouvernementsbestuur mocht verwachten.

[...] Daarna had ik over een en ander, Nieuw Guinea betreffende, met den Controleur een ernstig gesprek, dat minzaam gevoerd werd en waarbij wij wederzijdsche kalmtē bewaarden. Naar aanleiding van een zang- en danspartij hier te Doreh in den nacht van 10 op 11 Juli had ik dien nacht een vraag en eenige stellingen geschreven om die bij gelegenheid met den Controleur te bespreken. Daar vond ik nu gisteravond gelegenheid voor. Zij zijn deze:

1. Wat is het doel der Regeering met de vestiging van het Bestuur in de Geelvinkbaai?
2. Houden de nachtelijke zang- en danspartijen niet op, dan is voor de zedelijke en verstandelijke ontwikkeling der bevolking, in het bijzonder der jeugd, niets te hopen.
3. Eene ruim twintigjarige ervaring leert mij, dat zij, die het meest 's nachts feestvieren, het onhandelbaarst zijn en bij twist het eerst naar de wapens grijpen.
4. De kinderen der zang- en danslustige ouders bezoeken zelden de school en trekken anderen van de school af.
5. Bij het verzoek, dat de hoofden der negorijen Amboberi en Kwawe (Dorehbaai) in 1879 tot den zendeling van Andai richtten om in hun negorij te komen wonen, voegden zij de belofte, dat indien hij kwam om hen en hun kinderen te onderwijzen, de nachtelijke zang- en dansfeesten in die negorijen zouden ophouden. In de eerste maanden werd daar de hand aan gehouden

door de hoofden - later werd het nu en dan geprobeerd weer in te voeren, altijd onder protest van den zendeling, af en toe is het bepaald verboden door opvolgende Residenten, die het aanmerkten als rustver-storing. In October werd 's nachts feestelijk gezongen, hinderlijk voor de opvarenden der Gouv. Stoomer "Zeemeeuw", waarop de Resident van Ternate zich bevond, door dezen een sloep naar het zanghuis gezonden met bevel om optehouden. Wat ook geschiedde.

6. Het is m.i. niet onbillijk nu het Bestuur in de Dorehbaai gevestigd is de bevolking der genoemde negorijen hier op te wijzen en het opkomend geslacht te verplichten deze belofte te houden.
7. Zal de zendeling dien steun van het Gouvernementsbestuur ontvangen, dan heeft zijn leven onder de bevolking meer kans hen en hunne kinderen ten goede te komen.
8. Elke Europeaan betaalt ook op Nieuw Guinea aan het Gouvernement belasting in velerlei vorm, heeft daarom ook recht op bescherming. Waar die nu bij aanwezigheid van politiebeamten kan verleend worden, is het m.i. billijk, dat bij politieverordening de rustverstoring 's nachts verboden worde.

Doreh, in den nacht van 11 op 12 Juli 1899,

W.L. Jens, zendeling.

Dit las ik den Controleur voor, doch hij meent er niets aan te kunnen doen. Het Gouvernement moedigt feesten aan enz. en hij mag er niets aan doen. Tusschen verbod en de bevolking op hun belofte wijzen is nog onderscheid. Nu, ik hoop er later op terug te komen. Raadde hem nu aan ook eens een feestje voor de Papoea's op de nederzetting te organiseren.

29 Juli 1899. [...] Nu gisteren kwam de mail en bracht ons de toestemming van het Bestuur om naar Java te gaan of desnoodig naar Holland. De reisgelden waren op het kantoor te Makassar toegestaan. Waarlijk, ik heb over mijn bestuur niet te klagen. Zij zijn zeer billijk voor mij, het was een zeer waardeerend schrijven. Van de jongens ontving ik ook goede brieven en een zeer mooi portret van Willem. Op dat portret ziende en zijn brieven lezende en het getuigenis van anderen hoorende, wat heb ik dan een reden van groote dankzegging. Wat had ik in zijn jeugd een zorg en hoe heeft de Heer dit nu alles wel gemaakt. Ook van Piet weder zulke goede berich-ten; op het gymnasium had hij een mooi prachtwerk als prijsgeschenk gekregen.

En dan Frans, schreef ook zoo aardig en had weder zulk een goed getuigenis van den heer Dijkman. Waarlijk, wij hebben niets te klagen en dan de welwillendheid van zoo vele vrienden, die ons met verlangen wachten. [...]

En nu, zullen wij gaan met deze mail?

Wij wenschten nog zoo gaarne ten minste tot de mail van October te wachten. Veel wil ik nog in orde maken voor mijn vervanger. Daarbij de Christenen zijn meest alle uit. Ik wacht hen de volgende maand. Ook de catechesanten waarover een heidensche vrouw de opmerking maakte, dat die toch eerst gedoopt moesten worden eer Toewan heen ging. Daar is tegenwoordig toegenegenheid. O, nu het op heengaan komt voel ik eerst hoe vast ik hier zit. Met al hun zonden en gebreken houden wij,

Martha ook vooral, toch innig veel van onze Papoea's. Den Controleur schijnt het ook niet onverschillig te zijn, dat ik heenga, naar zijn vraag gisteren te oordeelen: Hoe, ge gaat nu toch niet heen met deze mail? Hij spreekt weinig, toch meen ik uit veel optemmerken, dat hij mij persoonlijk niet ongenegen is.

Toch klonk er ook nog even verontwaardiging door in deze notitie:

[...] De Resident van Ternate had gezegd dat vader van Hasselt een paus was en Jens een man zonder opvoeding, die met den Resident op reis bezig was woordenlijstjes te maken op de plaatsen waar hij kwam. Nu, als bewijs van onopgevoedheid is dat al heel zwak en behoef ik mij er niets van aantetrekken.

5 Augustus 1899. Geloofd zij God met diep ontzag. Hij overlaadt ons dag aan dag met Zijne gunstbewijzen. Deze woorden komen mij in de gedachten nu ik terugzie op de week, die achter ons ligt en op den blijden moed, die de Heer ons en voornamelijk Martha gegeven heeft om ons vertrek nog 2 maanden uitstellen. Zondag en Maandag hadden wij nog strijd, 's avonds ging ik naar Mansinam om met de familie en vooral ook met van Hasselt jr., die mij vervangen zou, te overleggen. Niemand hunner had moed om tot blijven aanteraden en dus rustte de verantwoordelijkheid van Martha's lijden op mij alleen. Wij besloten dus te gaan, thuiskomende zeide ik het haar en het gevolg? Wij konden dien nacht geen oog toedoen. Wij hebben gebeden en gestreden en 's morgens zeide ook Martha: laat ons blijven. De Heer zal mij ook in die 2 maanden behoeden. Nu keerde de rust weder en kalme blijmoedigheid in onze harten. In deze ruim 8 weken kunnen wij nu, zoo de Heer ons gezondheid en krachten spaart, nog veel afdoen. De kerk zoo mogelijk van een nieuwe voorgaanderij voorzien worden, de meisjeskamer vernieuwd, de mandikamer afgemaakt en wat nog meer zegt, de Christenen er op worden voorbereid en in aanraking gebracht met mijn vervanger, dat nu onmogelijk zou zijn daar de meesten nog op reis zijn. Daar is ook met onze pleegkinderen nog zooveel te regelen. Johannes en Lena moeten voor dien tijd getrouwd zijn, een paar catechesanten gedoopt ook een paar der Maleische catechesanten. Nu kan dit alles wel door br. van Hasselt gedaan worden doch beter is het als wij nog maanden blijven.

Deze week merkten wij aan veel, dat het volkje toch ons lief heeft. Toen br. en zr. Metz Woensdag vertrokken en wij hen uitgeleide deden stond bij terugkomst In-torsie te huilen en dacht als onze Toewan en Njonja nu eens weggaan. Ook Katinka had jeremiades en onder onze pleegkinderen is een ernstige stemming nu het besloten is, dat wij met de October mail zullen vertekken. [...]

Vanmorgen nog sprekende met den heer Janssen, die een tijdlang posthouder op de Mapia eilanden was, vernam ik van hem, dat Peter Olsen hem gezegd had, dat als Mijnheer Jens kwam, de geheele bevolking daar Christen wilde worden. Jammer, dat die heele bevolking uit slechts 70 zielen bestaat; waren het er 700 of 7000 en communicatie zoo ware er denken aan. Evenwel, hoewel zeer gewillig en vreedzaam en ook eerlijk, ze zijn zeer immoreel. En dat is wel een bezwaar voor het welslagen der zending.

12 Augustus 1899. De 4 pradjoerits, trouwe catechesanten sedert hun komst, verzochten mij deze week aangenomen te worden eer ik vertrok. Ik kan en mag hun verzoek niet weigeren.

19 Augustus 1899. Gods gunst genoten in het werk. Zonder ongelukken en tamelijk voorspoedig kregen wij het torentje of klokkenhuis op de kerk. Johannes en Loewi hebben ijverig geholpen, goed hun best gedaan. Alexander had een zieke rechter hand, doch deed ook wat hij kon. De Heer zij dank zijn wij zonder ongelukken klaar gekomen. Vooral, dat die zware balk er zoo voorspoedig opkwam was mij een gebedsverhooring. Hoewel nu 50 jaar kon ik deze week hard werken, doch het klimmen wordt mij moeilijk, is mij trouwens altijd geweest. Wat mij zooveel hoofdbrekens gekost heeft is nu wel toch eindelijk gelukt. De afwerking en voorgaanderij zal nu ook wel volgen. Deze week namen wij de nieuwe mandikamer in gebruik, die zeer goed voldoet. Allen zeiden: "hè, als Jantje nu nog leefde, wat zoude hij een schik gehad hebben." [...]

Dinsdag was ook als naar gewoonte de vrouw van Sibjebai op de naaivereniging. Toen zij thuiskwam kreeg zij van haar man een pak slaag, omdat zij zijn eten niet had gekookt en naar Njonja op de naaivereniging was geweest. Zoo de lui zeggen heeft zij daarop bij alles gezworen niet meer in de kerk of catechesatie te komen. Arme vrouw, zij liet zich zoo aardig door Martha leiden en nu bederft haar man, die wederstreevende, weder alles.

26 Augustus 1899. Maandag gingen wij weder flink aan het werk. Geen druppel regen hebben wij bijna gehad en daar de kerk van voren geheel van dak beroofd was, was ons dat veel waard. De klok, die nu 3 meter boven de kerk hangt, geeft veel beter geluid en is volgens de pradjoerits ook goed hoorbaar op Mansinam.

Maandag had Emma lust om even haar waschgoed te laten staan, op een pompelmoesboom te klimmen en daar rustig een vrucht te eten. Toen zij er zat: krik krak, daar brak de tak en Emma met het hoofd naar beneden op de grond en een zware tak op het lijf. Zij was bijna bewusteloos, kon niet opkomen; wij droegen haar in de meisjeskamer. Zij klaagde over hevige pijn in de lendenen en het stuitbeen. Die wildebras moet voorzichtigheid leeren. De heele week is zij thuis geweest maar kan nu toch weder opzitten.

Woensdag stierf na zeer langdurig lijden onze Dina. Sedert twee jaren was zij zoo goed als blind. Wij mogen vertrouwen ook naar haar eigen getuigenis, dat zij in het geloof in de verdienste van den Heere Jezus ontslapen is. Dien dag maakte ik met de jongens haar kist. Loekas, Moeki en Averi maakten het graf en tegen half 6 werd zij begraven. Dina was van December 1878 bij mij. In 1887 huwde zij op Mansinam Koerennie, de latere Simon. Beiden werden in 1888 door mij op Mansinam gedoopt na afgelegde belijdenis. Dina was toen reeds lijdende aan vuile wonden, een soort melaatschheid. Zij kwamen toen op Kwawe bij ons. Doch Martha heeft haar niet gezond gekend. Altijd met wonden, dan eens wat beter dan weder wat erger, kon ze zich in de samenleving met anderen niet bewegen en woonden zij apart.[...]

Van Woensdag op Donderdag had ik een hevige koorts, zoodat het bed schudde en Martha niet weinig in angst was. 's Morgens was ik wat beter en gevoelde mij gesterkt om met Papa en de kinderen naar Andai te gaan.

9 September 1899. Een belangrijke week ligt achter ons. Dinsdagmorgen aan het ontbijt werden wij opgeschrikt, dat een sloep met Hollandsche matrozen in aantocht was van een vergaan schip. Wij spoedden ons naar het strand en zagen een sloep met 2 masten aankomen, die met lange riemen geroeid werd. Uit de sloep werd gewuifd en naderbij komende hoorden wij de heer v.d. Bilt, Luit. ter Zee 2e kl. roepen: dag mijnheer Jens, dag Willemientje. Op ons roepen vernamen wij, dat zij van de Borneo kwamen, die in Straat Batante de schroefas gebroken had. Allen, ook zr. van Balen, die bij ons logeerde, waren aan het strand. Zij legden aan ons steigertje aan. De heer v.d. Bilt zeide: gelukkig, dat wij hier zijn, ik kom het eerst bij U. Nu vernamen wij, dat zij reeds 9 dagen geleden het schip met de sloep hadden verlaten met de bedoeling om hier bij den Controleur assistentie van de Bensbach te zoeken. Zij hadden aan alles gebrek, de voorraad eten was op, water ook en hadden in al die tijd geen warm drinken gehad. Gelukkig konden wij hen allen verkwikken. Allen kwamen aan wal, de heer v.d. Bilt en de heer But, machinist en oude kennis van ons, vonden dadelijk plaats aan onze ontbijt tafel, de matrozen 12 man in de pendappe der Papoesche kinderen waar de tafel voor hen werd toegericht. Zr. van Balen bediende officier en machinist en wij de matrozen. Het was treffend te hooren hoe allen naar hier verlangd hadden. De heer But zeide: ik geloof, dat Uw naam wel 500 maal genoemd is op de reis en aan boord kennen ze U allemaal.

Nadat zij wat verkwikt waren ging ik met de heer v.d. Bilt en machinist But naar den Controleur. Deze vonden wij dadelijk bereid om de Bensbach voor de reis gereed te laten maken, onmiddellijk werden kolen geladen en de watervoorraad aangevuld. Inmiddels waren de matrozen met de sloep aangekomen en allen als schipbreukeelingen onder de hoede van den Controleur genomen.

Het was nu zaak om zoodra mogelijk met de Bensbach naar de plaats des onheils te gaan. Er werd plan gemaakt 's middags ten 3 ure te vertrekken. 's Middags tegen dien tijd aan boord komende, was men niet klaar; ik vond alleen de Controleur aan boord en deze zeide 's morgens om half 6 te zullen vertrekken en vroeg mij of ik de heeren v.d. Bilt en But dien nacht kon logeeren. Nu, heel gaarne en ook of ik brood en boter voor hem had. Ook daarmede kon ik helpen. 's Morgens hebben wij al onze voorraad opgesneden doch Martha had weder dadelijk gemaakt.

Tegen den avond kwamen de heeren v.d. Bilt en But; de eerste zou echter aan boord van de Bensbach logeeren om dan 's morgens tijdig bij de hand te zijn. Tegen 8 uur liet ik hem bij den Controleur brengen. De heer But bleef met ons en vertelde ons heel aangenaam uit zijn leven. 's Morgens om half 6 bracht ik hem aan boord van de Bensbach, ontmoette de heer v.d. Bilt en den Controleur en ging naar huis om op verzoek van de heer v.d. Bilt ons volkje aan de brug te verzamelen bij de afvaart. Toen wij nog in de aandacht waren troonde de stoomfluit van de Bensbach ons allen naar het strand. Karel met zijn groote vlag en ook de groote driekleur was geschen. Wederzijds werd gewuifd en onzerzijds ook gebeden. De matrozen hieven een driewerf hoera aan, dat ik door de onzen liet beantwoorden. God zegene hun

pogen en geve, dat zij de Borneo in goeden staat mogen vinden. Wij hebben hen voor de Borneo ook rijkelijk van vruchten voorzien.

De Borneo was van Soerabaia vertrokken met geheime zending naar de Mappi eilanden om dan 15 Augustus te Doreh te zijn en daar nadere instructie met de mail te wachten. Had Ambon aangedaan en in Straat Batante 's middags om 2 uur (26 Augustus) was de schroefas gebroken. [...] Den 27e, het schip verlatende, wisten de matrozen niet waar zij heen moesten. Zij waren uitgerust voor 3 dagen. Nu bij aankomst was het de 9e dag. In het eerst hadden zij gunstige wind gehad, zoodat zij in 1,5 uur het schip uit het gezicht hadden, doch daarna was tegenspoed, windstilte en tegenwind, begonnen. Zij waren soms aanmechtig op de riemen, hadden veel geleden van hitte en dorst. Doch de goede geest was onder hen bewaard, de heer v.d. Bilt roemde zijn volk zeer. Doch van den machinist But, een vroom man, hoorden wij, dat het wel eens gehaperd had. Hij roemde zeer de takt van den heer v.d. Bilt.

16 September 1899. Met de Bensbach 's morgens om zes uur vertrokken konden zij Donderdagmorgen om 10 uur op de plaats des onheils zijn. Zullen zij daar het schip nog vinden? Wanneer zullen zij terug zijn? Officier en machinist denken in elk geval met de Bensbach hier terug te komen. Morgen beginnen wij hen te wachten. Wij vernamen nu ook de tijding, dat de mail niet 15 October, maar 15 September hier denkt te zijn. Dit is een verschil van 20 dagen, dat mij om het werk geweldig spijt. [...]

Ik had het deze week ontzettend druk, ook met kistenreparatie en pakken en ik voelde mij soms doodop. Daarbij gevoel ik nu eerst hoe wij aan ons volkje op het erf en aan het strand hangen en zij toch ook aan ons; het scheiden valt ons zwaar, doch het is noodig voor ons en de kinderen.

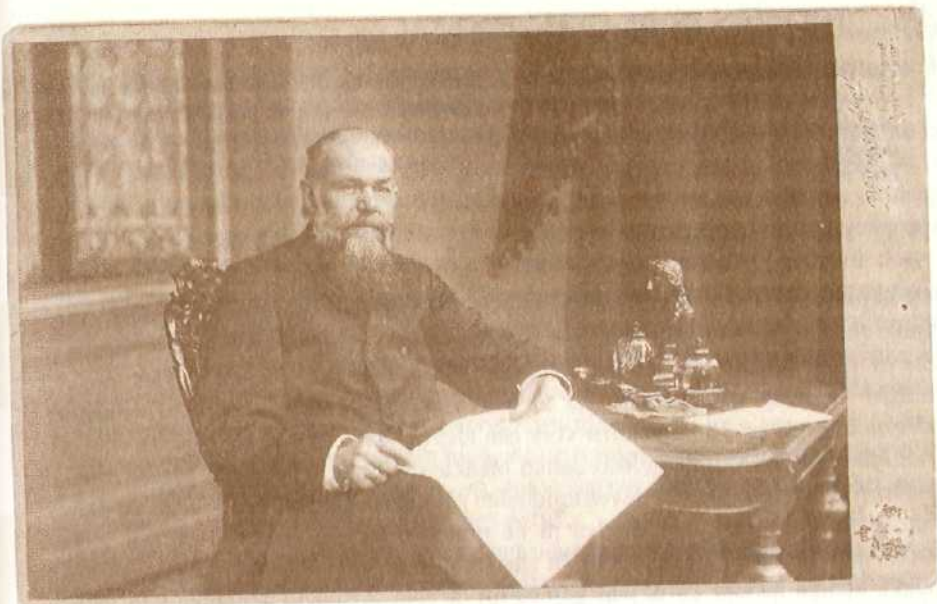
En nu vanmiddag ontving ik de post, doch alleen een paar brieven van den heer v.d. Bilt en van den Comdt der Borneo en een der opvarenden. Nu, toen ik 's avonds op Mansinam kwam om te hooren hoe het met de reis was van zr. van Balen, hoorde ik al van Mama, dat onze Piet geslaagd was voor zijn eindexamen gymnasium.

18 September 1899. Gisteren werden Lena en Laura bevestigd. Aweri, die gedoopt zou worden, werd uitgesteld wijl zijn pleegvader Meijweg om de mail er niet bij kon zijn. Ook de bevestiging der pradjoerits, omdat zij, bij afwezigheid van den sergeant, niet konden worden aangenomen. Voor de bevestiging sprak br. van Hasselt een hartelijk degelijk woord. De heer But en een matroos waren in de kerk tot wie ik nog een paar Hollandsche woorden richtte. Ook sprak ik nog in het Maleisch tot de pradjoerits. [...]

Een drukke maar toch goede dag gehad.

's Avonds zongen de Papoesche kinderen opgewekt - dat was mij een verkwikking.

Hier eindigt het dagboek abrupt !

Zending Jans op in 1914 aan zijn bureau in het zendingshuis te Utrecht

IV. TOCHTEN IN DE GEELVINKBAAI

Een aantal malen kreeg Jens de kans mee te gaan op een langere tocht naar diverse plaatsen op Nieuw Guinea, vooral met het doel nieuwe vestigingsplaatsen voor de zending te zoeken. Hiervan maakte hij vanzelfsprekend ook nauwkeurig aantekeningen, die zoveel afwijken van die uit het dagelijks leven (ze zijn met name geografisch en sociografisch zeer interessant) dat besloten werd deze tochten apart weer te geven.

IV.1. Het Arfakgebergte

18 September 1877. Reeds eenige weken geleden had ik afspraak gemaakt met br. Bink om met hem te gaan naar het Arfakgebergte; eenige Papoea's van Manokwari, die er heen wilden om ambroe (erwten en boontjes) te koopen wilden ons tegen billijke betaling medenemen. Na al een paar malen uitgesteld werd eindelijk de afreize bepaald op 18 September voor een tochtje, dat 5 of 6 dagen zou duren. [...]

Aan den morgen van gemelden datum maakten wij ons vroegtijdig gereed voor dien tocht, wat schoon goed en levensmiddelen bij elkaar gepakt, een kussen en deken in een matje gebonden, wij zouden in de prauw waar wij samen over een vierkante meter te beschikken hadden, moeten slapen of in de open lucht. Mijn geweer, kruut en hagel, eenige lektuur en ik was gereed tot de reis. Afscheid genomen van vrouw en kind, onszelf in de hoede des Heeren gesteld en ik voer met mijn kleine prauw naar Manokwari naar br. Bink.

Van nu aan laat ik de korte aantekeningen dienen van mijn notitieboekje tot herinnering aan dien tocht:

Vertrek van Manokwari met 10 Papoea's, Mamboei bevelhebber. Mingo een bediende van br. Bink, dien laatsten en ik. Er stonden tamelijk hooge golven. Wij hielden op den oosthoek van Mansinam aan. Vandaar was de wind ons gunstig en konden wij zeilen. Menigmaal kregen wij een golf water in de prauw, die geweldig stootte. Ons gesprek was levendig.

14.30 uur te Moeki, sterke branding.

16.30 uur te Warkomi aanlegplaats van waar men den Arfak kan beklimmen naar Manzinam, gekenmerkt door een sterke branding.

19.30 uur 's avonds gingen wij slapen na eerst bij monde van br. Bink tot de Papoea's gesproken te hebben en met hen te hebben gebeden.

19 September 1877. 's Morgens ten 5.30 ure op, wij lagen op onze kleine ruimte in de prauw als haringen gepakt, veel last van muskieten, waardoor wij na een paar uren met roode vlekken geteekend zijn. Maaltijd rijst met dinging.

Het is 11 uur, ruim 3 uur hebben wij in het bosch geloopt, eenige beekjes doorwaad, de weg liep steeds op; voor een half uur passeerden wij een beekje waar door de groote steenen verscheidene kleine watervallen werden gevormd. Het water was kristal helder en had een zeer zuivere smaak.

De weg tot hertoe zonder veel moeilijkheden, wel moesten wij soms op handen en voeten een hoogte op of een steilte afkruipen. Voor een uur zagen wij een gevallen boom reeds half versteend waar het proces van versteening duidelijk te zien was.

Eenige Arfakkers kwamen ons tegemoet, zij waren op de varkensjacht en ontvingen ons geheel gewapend met pijl en boog. Toen zij bemerkten, dat er Europeanen bij

waren namen zij een vriendelijker houding aan. Wij wenschten in hun negorij te komen, doch zij beweerden dat daar geen Europeaan kon komen. Zij lieten ons nu hier op een klein plateau, zeggende dat zij wat eten voor ons zouden halen.

Reeds hebben wij een half uur gewacht. Zij kwamen met eenige anderen terug en op onze herhaalde vraag om hun negorij te bezoeken hebben wij slechts te volgen.

12.30 ure. Van half twaalf hebben wij geloopt, gekropen en geklommen, eindelijk zijn wij in hun negorij; 2 huizen en een in aanbouw. De weg tot hertoe was zeer moeilijk; Bink werd nu en dan tegen een steilte opgetrokken en geduwd door 2 Arfakkers, ik hield mij door klimmen, klauteren en vasthouden aan boomstammen nogal staande, doch een kwartier voor wij hier kwamen was ik dood op en besloot geen stap voorwaarts te doen aler ik minstens een kwartier gerust had. Bink was zoo sterk bezweet, dat hij niet durfde zitten en ging verder blootsvoets met 2 Arfakkers en 1 Manokwariër. Ik bleef met 2 Manokwariërs wachten.

Na een kwartier riep Bink mij toe dat hij aan hun huizen was. Gemoedigd ging ik nu langs afgronden en steiltes verder en na een kwartier was ik op de plaats onzer bestemming, het hoogste punt daar van den Arfak.

Het was een soort plateau van 100 pas in het vierkant; temidden van afgehouden en verdorde boomstammen stonden 3 huizen welke op ca. 20 voet hooge palen bamboes waren gebouwd, de toegang werd verleend door een ladder van bamboe met tamelijk hooge sporten. Wij klommen op en werden tamelijk vriendelijk ontvangen, een paar matten werden neergelegd en onze vermoeide leden kwamen tot eenige rust. Eenige gebakken pisangs, wat rijst en troebel water verschaften ons veel verkwikking, het dessert een paar meter suikerriet werd met graagte genuttigd.

Het uitzicht op het voorportaal van die huisjes was prachtig. Men had een prachtig uitzicht over de geheele Dorehbaai. Toen wij wat uitgerust waren werd het tijd om te vertrekken; gezegend dat het lichte maan was, waardoor wij ook na zonsondergang zeker waren van licht op ons pad te hebben.

Het had eerst nog al eenige moeite in dat de Arfakkers ons zouden geleiden naar het strand wijl zij een hinderlaag van de Dorehzen vreesden, waarom de oudste der Dorehzen, die bij ons was, hen bezwoer eerst bij zijn soembeen, daarna bij mijn geweer, dat hen geen leed zou geschieden, zoo zij ons slechts naar het strand brachten. Daar wij nog vele hindernissen voorzagen hadden wij gaarne bij die bergbewoners gebleven zoo wij slechts van eenige drooge kleederen voorzien waren geweest, doch wij hadden er niet aan gedacht iets mede te nemen.

Ten 14.30 ure ving de tocht weder aan begeleid door een 8-tal Arfakkers, waarin 2 vrouwen en 2 jongens. De weg was wel zoo moeilijk dan dien welke wij gekomen waren, doch naar men ons verzekerde aanmerkelijk korter. Aan de hand van een Arfakker, in de andere een stok ging het aanvankelijk goed langs menige steilte, broeder Bink wat minder vast op de beenen liet zich nu en dan maar afglijden.

Na een tijd geloopt te hebben waren mijne laarzen zoo glad als een spiegel; op raad van Bink trok ik ze uit en ging verder blootsvoets dat aanmerkelijk beter ging. Een half uur hadden wij weer geloopt en wij hielden nog een oogenblik beraad om terugtekeeren; doch onze strandbewoners verklaarden zich daar stellig tegen en de Arfakkers betuigden, dat de weg naar het strand van hier niet zoo ver meer was. Alzoo ging het verder, meestal dalende langs afgronden, waar men even den voet kon

zetten.

Onze begeleiders bewezen ons goede dienst, toch liet br. Bink zich nog maar dikwijls op het achterkwartier afglijden. De Arfakkers welke vooruitgingen wachtten ons soms op eene kleine vlakke, welke de weg aanbood; eenmaal hadden wij alzoo eene kleine verkwikking met water, dat zij uit een hun bekend beekje geschept hadden en in een boelotje voor ons bewaard hadden. Een ander maal namen wij een stuk suikerriet van onze geleiders waar wij als echte wilden zonder bereiding op kauwden. Toen wij de hoogste plaatsen af waren, werden de laarzen weer aangetrokken en na nog een goed half uur loopens zagen wij het strand recht voor ons en klonk het ruischen der zee ons als een welkomstgroet in de ooren. De levensmiddelen, pisang, oefen en suikerriet werden nu in het zand geborgen, de Arfakkers beloofden ons dat morgen aan de prauw te brengen. Het was toen ruim 19.30 ure. Na nog eene wandeling van een goed half uur en wij waren ten ruim 8 ure aan de prauw. Dat wij dien nacht van vermoeidheid bijna niet slapen konden in de prauw waar wij met ons beiden een vierkant el plaats hadden is licht nategaan.

20 September 1877. Na spoedig een ontbijt genuttigd te hebben ging onze tocht verder en kwamen wij ten ruim 10 ure op Mabo aan waar reeds 20 prauwen uit de Dorehbaai vergaderd waren. De lust om dadelijk weer het bosch in te gaan was bij beiden niet sterk, een klein eindje slechts, daar genoten wij verkwikking bij eene kleine waterval hier evenals te Mansinam door het bergwater en de groote steenen gevormd.

Het gezicht in zee en op den Arfak is hier prachtig. De Arfakkers brengen weinig te koop, door de hoogte is de oogst voor het grootste deel verdord.

Den middag brachten wij door met wat lezen en met den slaap, daar wij nog lang niet waren uitgerust. 's Avonds vertelde Momboei ons de geschiedenis (legende) van zijne voorouders op Soëk (Schouteneilanden). Wijn ik het niet geheel verstond was br. Bink zoo goed het mij te vertalen.

De hoofdpersoon van dat verhaal was dezelfde als in het verhaal van Goudswoord, doch de bijzaken vooral na de geboorte van den zoon van Mangoendi nog al verschillend. Het geheel gaf een indruk van een leventje van luilekkerland. Wat Mangoendi slechts wenschte had de morgenster hem macht gegeven te verwekken. Huizen, menschen, prauwen, land, vruchtboomen, zeeën, rivieren het verrees alles in een oogwenk op een wenk van Mangoendi ten behoeve van hem en diens zoon. De opgewektheid waarmee zij het ons verhaalden gaf wel blijken dat zij aan veel uit dat verhaal geloof sloegen.

21 September 1877. Hedenmorgen na het ontbijt en ons lezen heeft br. Bink ook met de menschen gelezen en gebeden in een boschje aan het strand. Daarna gingen wij uit om Momboeken te zoeken, ruim een half uur moesten wij het strand langs eer wij aan eene vlakke plaats aan het strand kwamen, het was overigens geheel bergachtig langs de kust. Het was smoorheet waarom wij de jongens alleen in het bosch lieten om te schieten en wij na een half uur de terugtocht aannamen. Vogels hebben zij niet onder schot gehad, doch wel een varken, dat Bink de loop van zijn geweer gekost heeft doordat zijn jongen een kogel op de hage! geladen heeft.

Een uur nadat wij thuis zijn gaan 2 van onze menschen mede met een prauw van de Mansinammers; ik schreef een briefje aan Bertha doch de prauw was in een oogenblik weg. Wij hopen morgenochtend naar huis te gaan. Nu en dan komen nog al eenige Arfakkers vragen of wij hier een plaats zoeken om te slapen. Gaarne willen zij een Europeaan of zendeling hebben wijl dan hun veiligheid wat meer gewaarborgd is. [...] Wel gaarne wenschten wij die menschen een zendeling toe doch om voor 50 à 60 personen een zendeling te bekostigen op zulk eene ongelegen plaats, men kan er ook niet ankeren, dat kan van onze krachten niet geveerd worden.

22 September 1877. In plaats van heden morgen naar huis te gaan zijn wij nog verder de kust opgegaan; ook hier zijn wij een uur ver het bosch in geweest. Deze plaats wordt hier Waarombeer genoemd. Ten 11 ure waren wij weer aan de prauw. [...]

's Middags 4 uur de prauw door de branding in zee gebracht, ons aantal is op 6 Papoea's geslonken; wind thans weinig dus er moet geroeid worden. Ten 6 ure kregen wij een goede landwind en konden wij zeilen, het roer recht op Manokwari aan. In den beginne is ons gesprek vrij levendig, later vallen wij in slaap. Ten 2 ure wordt ik gewekt en wij zijn te Manokwari. Ik blijf 's nachts daar slapen en ga den volgenden dag vroeg naar Mansinam waar ik om 8 uur aankwam.

Lof en dank zij den Heer, die ons op den tocht bewaard heeft en ook de onze thuis. Alzoo hebben wij ons met onze oogen overtuigd, dat het voorloopig onmogelijk is zich aldaar te vestigen.

IV. 2. De Geelvinkbaai

Anderhalf jaar later kreeg Jens de kans mee te gaan op een reis door de Geelvinkbaai, een buitenkansje dat hij vanzelfsprekend met beide handen aangreep. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat hij zelf het lot een beetje gestuurd had in de gewenste richting.

24 Januari 1879. Een bezoek aan het Stoomschip Havik gebracht. [...] Toen ik mijn wensch te kennen gaf om in het een of ander hoekje van het schip de reis mede te maken naar de andere deelen van Nieuw Guinea ontving ik dadelijk eene officieele uitnodiging om als tolk voor het Noefoorsch de reis mede te maken welke ik met bereidwilligheid en vreugde aannam, wijl deze toch mij zeker het een en ander nader van Nieuw Guinea zou doen kennen wat mij uit de berichten der Papoea's reeds bij name bekend was. Daar het schip eerst een reis naar de Mapia eilanden moest doen, dan op Doreh terug zou keeren werd het vertrek naar de Z.O. gedeelten van de Geelvinkbaai op den volgenden Dinsdag bepaald en nam ik afscheid van hen met de belofte, dat zij mij dien dag met het S.S. te Andai zouden afhalen.

Tegen den avond was ik weder thuis en nog dienzelfden avond verkwikten wij ons aan de Hollandsche ham en aardappelen. Ook Bertha was met het plan, dat ik de reis mede zou maken zeer ingenomen en gunde mij dat reisje van 6 dagen van ganscher harte.

30 Januari 1879. Na reeds eenige dagen op de komst van den vertegenwoordiger van het Gouvernement gewacht te hebben werd ik heden morgen in de drukke

correspondentie gestoord door het geschreeuw van: Kappar foor en vond ik den heer van Oldenborgh met de prinsen van Tidore reeds voor de zijdeur van de paggar. Ook Bink was medegekomen en vertelde mij reeds voor de ontmoeting met die personages, dat zij mij thans kwamen afhalen, het stoomschip voor de monding der rivier lag en zij hedenmiddag naar Rhoon wilden vertrekken. Ook Bink zou door goedgunstige beschikking van den gezagvoerder Scholte de reis medemaken. Na vluchtig de tuin bezichtigd te hebben dronken de heeren bij ons koffij en maakte ik mij inmiddels gereed om met hen te gaan.

Het was ongeveer twee uur toen wij aan boord gingen en ik vrouw en kinderen in de hoede des Heeren achterliet om hen na 5 of 6 dagen zoo de Heer wil weder in welstand te ontmoeten. Van hetgeen op deze reis gezien en opgemerkt is laat ik hierbij enkele aantekeningen volgen welke ik aan boord maakte.

Donderdag 30 Januari 1879. Wij zijn aan boord na den eten ten 4 ure onder stoom, toen wij de baai uitvoeren stootte het schip geweldig. 's Avonds aan en na de tafel geanimeerd gesprek over de voortgang van Amsterdam; 's middags over de familie Burmeester.

Wij maakten ten 11 ure onze slaapplaatsen in de kajuit gereed. De reis is thans eerst naar Ansoes. Samuel is aan boord als loods. Het schip stampt geweldig zoodat wij moeite hebben op onze bedden te blijven liggen. De gerustheid, dat wij in de hoede des Almachtigen zijn is eene gerustheid ook te midden der baren.

Vrijdag 31 Januari 1879. Hedenmorgen frisch ontwaakt. Het is een genot 's morgens vroeg op het dek de frissche zeelucht in te ademen. Ansoes voor den boeg. Na mij gewasschen te hebben hield ik mij bezig voor het ontbijt met bijbellezen.

8 Uur aankomst reede Ansoes; de bevolking komt met prauwtjes aan boord. De Korano komt niet; namens den dienstdoende resident, zeg ik aan de menschen, dat zij hem zullen roepen. 's Middags de singadji aan boord, de Korano niet. Wij naar de baai met de sloep.

Het wapenbord in ongeschonden staat aan het huis van de Korano. Wij tellen in deze baai 35 huizen, meest groote, zij staan alle rondom in het water, strand is er niet, laag struikgewas in moddergrond. Nadat wij weder menschen uitgezonden hadden om de Korano te roepen en hij toch niet verscheen, kreeg ik er eindelijk uit, dat hij dronken was. 's Avonds wordt namens den dienstdoende Resident door mij aan den singadji gezegd, dat hij morgen moet zorgen zeer vroeg aan boord te zijn en hem dan door den Resident een geschenk zou gegeven worden.

Zaterdag 1 Februari 1879. De Korano van Ansoes niet gekomen, de Singadji volgens afspraak aan boord. Ten 8 ure gaan wij onder stoom naar Ambai doch komen aan een zuidelijke punt van Jobi en wel op de negorij Soeroei 2 groepen van huizen te samen een 40. De kust, uit de zee hoog opgaande, de negorij achter een rots met plateau verscholen. Bewoners vriendelijk, twee oude kennissen van mij van mijn reis van Ternate zijn hier door Kapitein Amos hoofden gemaakt en zien er met hun gekke opschik en kleederen potsierlijk uit.

De Korano, spoedig aan boord, met zijn acte van aanstelling en met hem 7 andere

hoofden door de handelskapteins tot die waardigheid verheven. 's Middags door gunstige beschikking van de Kommandant ontvingen wij een sloep ter onzer beschikking om naar de huizen te gaan. Door de bewoners werden wij vriendelijk ontvangen. De huizen beter dan die in de Dorehbaai, vooral ook omdat hier overvloedig gebruikt wordt gemaakt van de galba. De sagoboom wordt hier in milden overvloed in vette moddergrond gekweekt. Ook hier als te Ansoes staan de huizen rondom in het water en wordt de onderlinge gemeenschap door prauwtjes onderhouden.

Een honderdtal meters achter de huizen waar de kust recht hoog opgaat vonden wij eene kleine vlakte van ca. 40 meter lang en 40 meter breed. Desnoods zou hier eene gelegenheid zijn van het vestigen van een zendingspost, doch niet dan met groote kosten daar achter deze vlakte de berg steil opgaat en men dan zou moeten zorgen voor flinke afwateringskanalen wilde men niet met de Papoesche buitjes met huis en gaarde in de zee terecht komen. Hooger op is ook geen gelegenheid daar wij, Bink en ik, een goed kwartier verder bergop geweest zijn, doch het ging steeds steil naar boven.

Bij het zien van deze plaats kwam de gedachte bij mij op of er wellicht niet nog groote opofferingen gezocht zullen worden als die reeds gebracht zijn op Nieuw Guinea tot Evangelieverkondiging. Bijvoorbeeld zooals hier zou men haast genoodzaakt zijn een huis op het water te bouwen, dat vooral met kinderen niet weinig moeite zou geven, daar men ook van het zeer smalle strand hier dadelijk om beweging te hebben de berg op moet klauteren en een weinig verder in een vruchtbaar sago modderbosch den voet zet.

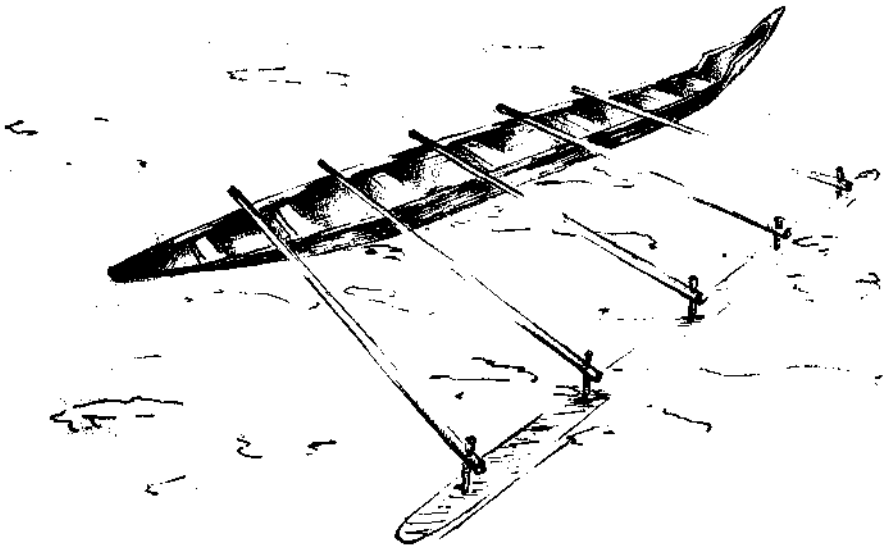
Na het bezoek in de negorij bezagen wij het wapenbord welks paal door de Warobiërs geweldig geschonden was om een vete welke deze gehad hadden met de Soereoërs. 's Middags ten 5 ure mij met den Controleur en de Tidoorsche prinsen naar den wal om de soebeh aan het Nederlandsche wapen te brengen. 's Avonds ten 8 ure onder stoom, het schip stampet en stoot geweldig, zoodat het soms is of hij op stuur- of op bakboord wil drijven.

Zondag 2 Februari 1879. Hedenmorgen de zee wat rustiger. Ten 8 uur het eiland Jauéz in 't gezicht. Daar er aan boord niet als gewoon wordt gewerkt ziet het er wat zondags uit, doch de gesprekken zijn niet erg zondags.

's Avonds had ik een onaangenaam gevoel deze dag niet beter besteed te hebben, mijn geheele zondagsviering heeft bestaan in eenige hoofdstukken in mijn bijbeltje te lezen, een goed degelijk gesprek menigmaal beproefd stuitte dikwijls af zeker tengevolge van mijn onvatbaarheid.

's Avonds 6 uur geankerd tusschen het eiland Rhoon en het kleinere eiland Rarije voor de negorij Jendee. Twee prauwtjes kwamen langs boord doch bleven op groote afstand van het schip; toen ik hen toegeroepen had en zij mij herkenden als de zendeling van Andai kwamen zij nader. [...] Morgen vroeg wil de Kontrolleur naar de wal ten 6 ure om na bezichtiging van het Gouvernementswapen dadelijk met de sloep terug te keeren om ten 8 ure onder stoom te gaan.

Maandag 3 Februari 1879 . 's Morgens 6 uur met de groote sloep naar de wal. [...] Na de paal met het wapenbord (geplaatst in de nabijheid van een kleine kristalheldere waterval) gezien te hebben, verlieten Bink en ik het gezelschap en begaven ons naar de negorij Sjobes, alwaar 6 groote en 4 kleine huizen staan. De vrouwen en kinderen, onbevreesd voor ons, liepen niet als op andere plaatsen het bosch in doch ontvingen ons met de gewone welkomstgroet.

Afbeelding van een prauw voor ongeveer 5 à 6 mensen zoals veel door de zendelingen in de Geelvinkbaai gebruikt. Ze werden gemaakt door het uithollen van een boomstam en voortbewogen door zittend met het gezicht in de vaarrichting het water langs zij met een peddel naar achteren te duwen, zoals nu gebruikelijk in een Canadese kano. Aan een der kanten werd een zijlegger bevestigd tegen het omslaan want een prauw heeft geen kiel. De boeg werd hoger opgebouwd tegen de golven en dikwijls van fraai houtsnijwerk voorzien.

Midden in de prauw was een voetplaat met een passend gat voor een mast die door een opening in een der zitbanken werd gestoken; het zeil was meestal afkomstig van een oud stuk doek door ruilhandel verkregen van bezoekende Arabieren.

Oorlogsprauwen waren veel groter, wel 16 meter lang, hadden geen zijleggers en werden staande "geroeijd" door soms 20 krijgers; zij werden gebruikt bij rooftochten.

Daarna roeiden wij terug naar de andere negorij waar de genoemde paal staat, Jendee; deze bestaat uit 8 groote en 4 kleine huizen. [...] De vrouwen waren zeer vriendelijk en stonden ons toe hunne huizen te zien. Eenige uit de bevolking waren thans uit om bariam te kloppen om die de volgende maand te Andai te verkoopen. De bevolking was zeer in hun schik met ons bezoek. Zij trokken mij zeer aan. Schrandtheid is op veler gelaat te lezen en dan vooral bij het jonge geslacht. Ons werd ook de plaats gewezen waar de gebroeders Beijer een zendingswoning gehad hebben in de negorij Jendee. Later heeft de oudste Rudolph Beijer op het daartegenover gelegen eiland Rarije gewoond.

Rhoon is met zijn 4 negorijen: Jendee, Sjabes, Waaren en Kajap, naar mijn inzien eene uitnemende plaats voor een zendeling met een zendeling-werkman en een paar inlandsche helpers om zich daar te vestigen. Uit maatschappelijk oogpunt beveelt Rhoon zich zeer aan voor een zendingspost.

Nadat onze vrienden ons aan boord gebracht hadden gingen wij spoedig onder stoom en zijn thans 10 uur op weg naar Wandammen.'s Middags ten 1 uur te Wandammen. Bij de nadering van het schip zien wij ook hier de bewoners het bosch invluchten. Met een sloep naar de wal om de paal met het wapenteeken van Nederlandsch Indisch Bezitting te zien. Geen enkel prauwtje zooals op andere plaatsen zien wij aankomen. Dicht bij de negorij Warobben komende, zien wij in een huis een paar mannen van kleederen voorzien, blijkbaar een paar hoofden. Op ons geroep, blijkbaar nog bevreesd, verstouten zij zich om te komen ter plaatse waar de sloep ons aan het strand zal brengen. Er komen een 10 tal mannen voor den dag, een tweetal van hen verstaat het Noefoorsch.

Iets bijzonders ten opzichte van het gezag van 't Gouvernement kwamen wij natuurlijk als overal niet te weten. Hoe kan dit anders daar het Nederlandsch gezag in deze streken als op geheel Nieuw Guinea niet dan in naam en op schrift bestaan. [...]

Na dit vluchtige bezoek keerde de Controleur weder naar boord terug, blijde, dat met deze laatste plaats zijn Papoesche zending was afgeloopen. Ten 2 ure gaan wij weder onder stoom en wordt er koers gezet naar Andai.

Dinsdag 4 Februari 1879. 's Morgens 9 uur. Gisterenmiddag en heden nacht stampte en schudde de boot geweldig; op dit traject staan geweldige golven en men heeft ze slechts aantezien om al dadelijk terugtedeezen voor een prauwreis met vrouw en kinderen op deze wateren in dit gedeelte van de Geelvinkbaai.

Thans zijn wij op de hoogte van Orenswarie, nog een klein uur en wij zijn te Andai, waar men even wil ankeren om mij af te zetten en verder de reis zoo spoedig mogelijk naar Doreh voort te zetten, zoodat ik voor Bertha op geen bezoek van de heeren mag rekenen.

Tot zoo ver schreef ik mijne aanteekeningen aan boord, thans ben ik ruim 11 uur thuis en vond Gode zij dank Bertha en de kinderen in welstand weder. Ook de andere huisgenoten vond ik allen wel uitgezonderd Wariambey, die met een Arfakker op de loop is. In mijn afwezigheid heeft Bertha het erg druk gehad, ook wijl Wim een paar dagen koorts heeft gehad. Thans is hij gelukkig weder beter. Ik voel mij na dit zeereisje zeer versterkt en verfrischt naar lichaam en geest.

IV.3. De Schouteneilanden

19 December 1896. Mijn dagboek heeft sedert ik er het laatst in schreef op 10 October een heele reis gemaakt; het is mede geweest tot ver naar Papoea Telandjong, doch ik schreef er geen woord in.

Verklaring: 11 October kwam de Resident van Ternate, de H.EdelGestrenge Heer Dr. D.W. Hout op de reede van Mansinam met de Gouv. Stoomer Zeemeeuw, gezagvoerder W.C. Meijer. Hij was er reeds om 6 ure. Wij waren om 7 ure aan boord. Z.EdelGestr. vroeg mij om mede te gaan naar de Schouteneilanden en voorts natuurlijk de reis mede te maken. Toen ik hoorde, dat de reis waarschijnlijk meer dan 20 dagen zou duren zeide ik: Ja Resident, ik zeide zoo even heel gaarne, doch ik mag het waarlijk wel eerst aan mijn vrouw vragen waarop hij zeer beleefd antwoordde: Nu, dan kom ik het vanavond zelve aan Mevrouw vragen. Vindt U dat goed ?
Natuurlijk, Resident.

Martha was natuurlijk heel blijde voor mij en voor mij zelven was het een ongedachte verrassing en gebedsverhooring. [...]

Van den geheelen tocht hield ik een afzonderlijk cahier aantekeningen. Genoeg zij hier vermeld wat wij achtereenvolgens bezochten.

De Mappia eilanden, Noefoor, vanwaar ik met Serekki nog een brief naar Mansinam kon zenden. Corrido op Soëk. De kuststeek Bohmer, Bornik, waar wij nu de gezochte aanraking met de bevolking, die eerst een dreigende houding aannam, kregen. Vandaar ging het naar Koeroedoe, waar wij de geheele kampong uitgemoord vonden en helaas geen zeker bericht, ook op de verdere reis, konden verkrijgen wie dit gedaan hadden.

Voorts naar Djamna, Anoes, de Matezer baai Tarfia, Tanah meroh, Soeroei, Ansoes waar wij het doodeneiland bezochten, Rhoon-Wendessie, Wandammen (wasjoor), Wendessie-Rhoon-Andai-Doreh waar wij 5 November arriveerden. [...]

Helaas, het afzonderlijk cahier waarover Jens schrijft is verloren gegaan. Wel weten we dat de reis niet aan het gestelde doel (het vinden van nieuwe vestigingsplaatsen voor zendelingen) kon voldoen, omdat in het gebied inmiddels de pokken waren uitgebroken. Nergens kon men dus aan land gaan, en onverrichterzake keerde de Zeemeeuw op 1 November 1896 terug op Mansinam.

V. DE LEZING

V.1. De Papoea van de Geelvinkbaai

Geachte Dames en Heeren,

Mijn onderwerp "de Papoea van de Geelvinkbaai" verplaatst U op Nieuw Guinea, het oostelijk deel van onze Oost Indische bezittingen. De eer der uitnoodiging om in deze geruchte vergadering te mogen spreken heb ik te danken aan het feit, dat ik een groot deel van mijn leven in de Geelvinkbaai als zending der Utrechtsche Zendings Vereeniging werkzaam mocht zijn.

Daar ik slechts op een paar plaatsen arbeidde en een gedeelte der Geelvink-baai eenige malen slechts vluchtig bezocht is mijn kennis niet zoo uitgebreid als menigeen zou verwachten. Toch ben ik gedurig in aanraking geweest met verschillende stammen in de Geelvinkbaai en meende daarom mij niet te mogen onttrekken aan de vereerende uitnoodiging van het bestuur van dit Genootschap de Papoea's van de Geelvinkbaai heden avond in woord en beeld U voor de aandacht te brengen; daartoe vraag ik Uw welwillende belangstelling.

De Geelvinkbaai, begrensd te Westen door Kaap Mamori, Oostelijk door Kaap d' Urville, Noordelijk door de Jobi- of Schouteneilanden en Zuidelijk door de kustlanden Wandammen, Wendersi, het Arfakgebergte en de Dorehbaai, omvat verscheidene eilanden en kustlanden.

De voornaamste eilanden zijn van het Noorden naar het Zuiden: de Schouteneilanden, (Biak, Soëk en Meosfor), Mefoor, Meosnoem, Jappen, Amberpom, Rhoon en de Meosforigroep. Met verscheidene bewoners van die eilanden kwam ik in aanraking, zoo ook met enkele stammen uit het binnenland: de Arfakkers, Hattammers, Pokkenboriërs en verschillende lieden van de kuststreek Amberlaken. Ik ontmoette hen op verschillende reizen en ook menigwerf te Doreh waar zij handel kwamen drijven met de bevolking of ook wel onze hulp voor het een of ander inriepen.

Zij allen worden van de oosterlingen onderscheiden door den naam Papoea, een woord dat krulharig betekent, en is dit zoo dan verdienen zij dien naam met het volle recht want het hoofdhaar van den Papoea, wordt het niet van tijd tot tijd gekort, groeit tot een ontzettende krullebol van verbazenden omvang. Toch noemen zij zich zelf niet Papoea, maar bij den naam van hun dorp of kampong of toch ook wel naar den naam van hun eiland: Rhooners van het eiland Rhoon, Mansinammers naar het eiland Mansinam, Biakker van het eiland Biak.

Komen zij in veel overeen, toch is daar veel dat hen onderscheidt. De bewoners van Mansinam en Doreh, die tot den Noefoorschen stam behooren, zijn in veel onderscheiden van de bewoners van de Schouteneilanden waartoe de Biakkers en de Soëkkers behooren. Dit onderscheid openbaart zich vooral in hun wijze van leven wat betreft hun feesten en gebruiken bij geboorte, ver-losing, huwelijk en begraven. Maar ook in hun taal. Over 't geheel zijn zij flink gebouwd, doch eer klein dan groot, donkerbruin van kleur met schakeering; daar zijn er bijna

negers onder zoo zwart, maar ook die den lichten kleur van den Maleiër hebben. Hun voorhoofd is meestal smal en hoog, het oog donkerbruin en sprekend, de neus plat en breed, hoewel er ook velen zijn wier neus een semitisch voorkomen heeft. Het haar is gekruld bij den een meer dan bij den ander doch niet zoo dicht en zacht en wollig als bij den neger. Men kan zeggen: de een heeft een korten de ander een langen krul in het haar en wordt het bij die laatsten niet van tijd tot tijd geknipt dan groeit het tot zulk een ragebol, die hem bij 't steken der zon voor zonnescerm, bij regen tot parapluie kan dienen. Dat is dan ook werkelijk zoo; menigmaal zag ik daarom bij felle zonnehitte maar ook bij hevigen regen de praktische toepassing. De kleding bestaat voor jongens en mannen uit een goeden reep boombast - de zoogenaamde *faeja* - zoo lang geweekt en geklopt tot het de lenigheid van zeemleder gekregen heeft waarvan het niet de dichtheid maar op een afstand zeer veel overeenkomst mede heeft. De boom waarvan deze bast gekregen wordt heeft eenige gelijkenis met onze gladde berkenboom. De bast laat zich overlangs gemakkelijk afpellen; de dikte van den stam bepaalt de breedte van den gordel. Deze gordel aan de einden menigmaal versierd met grove roode of zwarte figuren en sterretjes, soms ook met lapjes rood -, blauw - of wit katoen, bij wijze van franjes doorgehaald en zoo van achter ter hoogte van de ruggegraat bevestigd, dat beide einden van voren en achteren afdragen. Ook de vrouwen dragen deze bekleeding van boombast, doch dan in den vorm van een rokje, dat tot op de knieën afdraagt. Evenwel door den invloed der zending en de uitbreiding van den handel is deze bekleeding op de meeste plaatsen voor de vrouwen vervangen door de Indische *sarong* en ook ziet men daar veel mannen in plaats van boombastgordels een reep katoen om de lendenen dragen, in de Molukken algemeen bekend onder den naam *tjikado*.

Evenwel bij vele stammen z.a. bij die van Ansoes, Biak, Soëk, Roon en Wandamen, die in hun land de geschikte boomsoort missen, is de kleding primitiever en bestaat uit een bladscheede van den pisangstam, zeer klein en onsterk, dat met een touw, gedraaid van boomvezelen, om de endenen van voren bevestigd wordt. In het binnenland wordt er door vrouwen en door mannen een reep blauw grof katoen om de lendenen gedragen, dat voor en achter met een slijp afdraagt.

Op versierselen zijn de Papoea's als alle natuurvölker zeer gesteld. Zij bestaan uit verschillende been- en armringen van schelpen, koper en zilver, meestal wat de bewoners van Doreh en Mansinam betreft door henzelf vervaardigd. Ook arm-, borst- en polsringen van gekleurde biezen, rood, zwart en geel door henzelf met inlandsche kleurstoffen geverfd en meestal door de bevolking van Ansoes en Biak vervaardigd, worden door hen als versierselen gedragen, de polsringen als een beschutting bij hun schieten met pijl en boog.

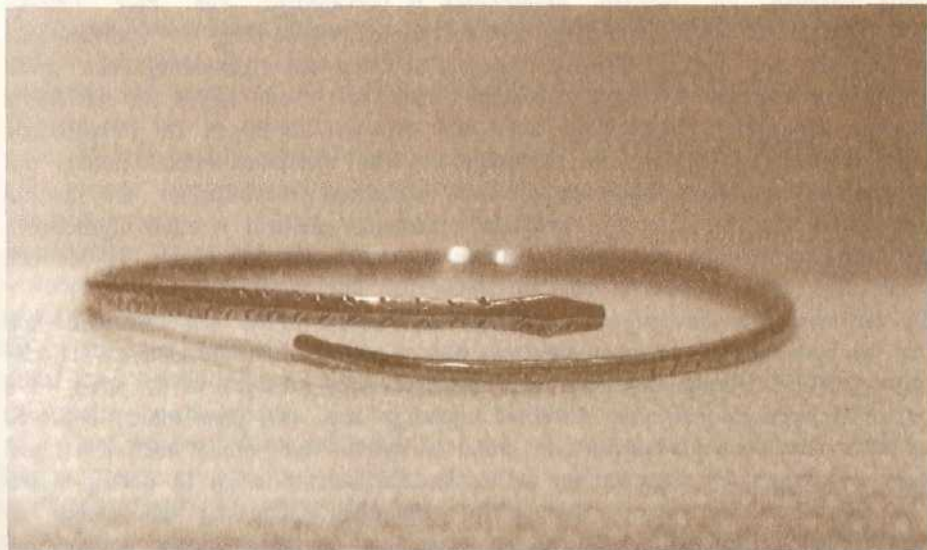
Een snoer gekleurde schelpen om den enkel en een rijtje spierwitte schelpen op de borst zijn een welkome en geliefde versiering voor de jongelingen.

Maar niet minder de haarkam, die, uitlopende in 5 of 6 punten in den vorm van een uitgespreiden hand, meestal met allerlei snijwerk en lapjes aan het handvat versierd, in het haar gestoken gedragen wordt. En hij, die den titel van *bombrie* - dat is held - heeft verworven, heeft het recht zijnen kam te

versieren met de witgeele veeren van den kakatoe; elke veer stelt dan een door hem gesneld menschenhoofd voor.

Snoeren van witte, blauwe of roode kralen sieren den hals waarvan dan soms ook wel een enkel touwtje met amulet hangt. Deze, meestal houtjes met een ingesneden menschengezicht, dienen meest ter bewaring en voorbehoeding voor ziekten, voor gevaren ter zee en te land, voor de ontmoeting met een vijandigen stam; maar ook dient een talisman om een goeden handel te drijven of behulpzaam te zijn bij het vangen en ontvoeren van slaven. Van sommige dier amuletten wordt bij ziekte - meestal buikziekten - een stukje afgesneden en als middel gebruikt, anderen zijn vanaf het menschengezicht eerbiedig met een lapje rood katoen omwonden. Men zou zeggen: deze zijn van hoogere orde en worden destemeer in eere gehouden. Ook de vrouwen hebben hun versierse-len als de mannen: arm - en beenringen, ook armrings en borstversierselen van gekleurde biezen maar ook schortjes, zeer konstig gevlochten van zeer kleine kralen, die evenwel enkel bij groote feesten gedragen worden. Bij sommige welgestelden ziet men niet zelden gouden oorhangers, die den vorm hebben van een klein klokje; meestal vertegenwoordigen deze groote waarde en zijn van Ceram afkomstig en daar van inlandsch maaksel.

De zilveren armbanden, ook de koperen, worden meestal in de Dorehbaai door Papoea's van Hollandsche rijksdaalders, guldens en koperdraad vervaardigd.

Deze sleutelhanger in de vorm van een slang (ook als armband te gebruiken) is gemaakt van een zilveren rijksdaalder en door zendeling Jens gekocht en meegenomen voor de zuster van zijn vrouw Bertha Knolle. Hij is nu in het bezit van zijn kleindochter L.F. Jens.

De Papoea van de Geelvinkbaai is meestal gewapend en ook zijn eigen wapenfabrikant met dien verstande, dat hakmessen meestal door Mansinammers en Doreh'zen, ijzeren speeren door Biakkers en Soëkkers en de verschillende pijlen door de oostelijke stammen en door binnenlanders worden vervaardigd. Deze worden onderling voor andere voorwerpen geruild of gekocht. De Papoea van de Dorehbaai ziet men altijd met het onafscheidefijke hakmes, doch bij de minste stap, die hij in het bosch doet, is hij ook voorzien van boog en pijlen, evenzoo wanneer hij zich in het prauwtje op zee beweegt voor grooter of kleiner afstand. Ook de binnenlander van het Arfakgebergte of van Hattam zal nimmer ongewapend zijn huis verlaten en is hij met tuinarbeid bezig, zijn wapens zijn in zijn inniddelijke nabijheid. De bewoners van Biak zijn altijd voorzien van hun $\pm$ 2 m. lange speeren en vooral als zij ons op de zendingspost bij wijlen een bezoek brachten zagen zij er ontzagwekkend uit. De pijlen bevatten een groote verscheidenheid en merkwaardig elke stam heeft zijn bijzondere soorten. Ze worden meestal vervaardigd door de bewoners van Roon en Wandammen. De schachten zijn van riet, de punten van zeer sterk in het vuur gehard ijzerhout meestal met weerhaken voorzien, ook heeft men pijlen van bamboe, been en vischgraten. Hoewel mij onder de Papoea's geen vergiftigde pijlen bekend zijn kunnen deze pijlen door hun weerhaken ontzettend gevaarlijke, moeilijk geneesbare wonden veroorzaken. De meeste Papoea's der Geelvinkbaai dragen op menige plaats in hun lichaam de lidteekenen ervan. De boog waarvan zij worden afgeschoten is vervaardigd van zeer sterke boomvezelen of van sterke rotting; een der punten van de boog is voorzien met de hoof van een varken waardoor bij het schieten een eigenaardig doch zwak geluid wordt vernomen en is overigens versierd met roode lapjes als een franje daarvan ahangend. Elke Papoea bezit een of meer dier bogen en verscheidene pijlen van verschillende vorm, sommigen ook van vier uiteenlopende punten om visschen te schieten en altijd een of meer bosschen gevechtspijlen, die meestal niet langer dan een meter zijn doch met verbazende snelheid worden afgeschoten bij hunne onderlinge gevechten; zoo als ik meermalen bijwoonde, is het een ware pijlenregen.

De binnenlanders bevestigen menigmaal aan hunne pijlen een brandende lont met de bedoeling het atappen dak van hun vijand in brand te schieten. Tijdens mijn verblijf te Andai aan den voet van het Arfakgebergte in de jaren 1878 en 1879 werd door één de Andaiers vijandige stam een paar malen beproefd op deze wijze het zendingshuis in brand te steken - niet omdat men iets tegen den zendeling had - maar omdat zij de Andaiers met wie zij in oorlog waren de voordeelen van een zendingspost misgunden. Gode zij dank door de nachtelijke vochtigheid van het dak bleven hun pogingen zonder gevolg met alleen de uitwerking, dat eenige gaten in het dak waren geschoten; met een dankbaar gevoel voor Goddelijke bewaring konden wij des morgens de pijlen uit ons dak halen. Van de aanvallers was ook in den nacht niets te bespeuren geweest. Alleen eenige platgetreden struiken in de omgeving van ons zendingshuis toonden de plaats waar zij geschoten hadden.

Gevechten onderling komen onder de Papoea's der Geelvinkbaai veelvuldig voor onder de binnenlanders maar niet minder onder de strandbewoners.

Men kan veilig zeggen, dat in de laatste vijftig jaren de bevolking daardoor gedecimeerd is. De beruchte raak-, roof- en moordtochten zijn reeds vele jaren een machtige hinderpaal voor de zending en beschaving geweest en dankbaar zijn wij, dat deze tochten in de laatste jaren door de Gouvernementsbestuursvestiging beteugeld worden en kunnen wij bij weinig macht over groote uitgestrektheid al niet verwachten, dat deze tochten tot de geschiedenis zullen behooren, toch is dankbaar te constateeren, dat de Papoea's nu tegenover elkander door het Gouvernement beschermd worden.

Dit is te meer noodig daar in de Geelvinkbaai geen eigenlijke rechtspraak is, want de adat - het overgeleverde recht, dat boete en straf op overtreding bepaalt - wordt meestal verwrongen en gewijzigd naar den wil der sterkste en het spreekwoord van de groote en de kleine dieven is ook den Papoea in de toepassing niet vreemd.

Van eigenlijk gezag is onder de Papoea's dan ook geen sprake en hij, die een schuldeischer heeft of in een of ander een overtreder is, kan zich gemakkelijk door verwijdering aan tucht en straf van familie en stamgenooten onttrekken doch brengt dan daardoor menigmaal een andere stam in groote moeilijkheden, die zulk een vluchteling opneemt en daardoor ontstaan soms jarenlange sluipmoord tochten waardoor ook andere stammen, meestal zwakkere, te lijden hebben.

Doch laat ons nu een Papoesch huis binnegaan om nader kennis te maken met de bewoners. Wij kiezen een huis aan de Dorehkust.

Laat ons het eerst van de buitenzijde bekijken; wij staan aan de strandzijde. Ge ziet, dat het in water op palen staat; het heeft zoowat een lengte van 20 meter bij een breedte van 8 meter. Daar zijn er die grooter zijn maar ook die veel kleiner op een hutje gelijken. Ge ziet, een aantal palen, wel meer dan honderd, steunen het huis op den zeebodem. Aan die palen heeft men dwarshouten bevestigd die den vloer vormen. De palen in het midden zijn verlengd tot 3 of 4 meter van den vloer, die van de zijden niet meer dan $\frac{1}{2}$ meter boven den vloer. Tusschen die hooge - en lage palen staan op de afscheiding der kamers van den middengang nog aan weerszijden een rij van palen 2 m. verhoogd van den vloer; al deze verlengde palen dienen om de dakspanten te bevestigen waarop atap, bladeren van den sagoboom, zullen gebonden worden. Deze dakbedekking ziet, als ze nieuw is met haar helder bruine kleur, er niet onbehagelijk uit, doch na eenige tijd wordt ze door opstijgende rook van de kookplaatsen in het huis zwart en daar de atap van de rook en van den wind veel te lijden heeft en dan afbrokkelt, heeft zulk een Papoesch huis spoedig een haveloos voorkomen. In streken waar de sagoboom in menigte voorkomt, wordt voor de wanden gebruikt de bladnerven van den sagoboom en daardoor hebben en behouden deze huizen een veel frisscher aanzien.

Ge ziet ook, dat het huis een 20 meter van het strand staat en door een zeer primitieve brug met dat strand verbonden is. Deze toch bestaat uit enkele

palen met gaffelvormig uiteinde in den zeebodem geplant, terzijde gesteund door een paar karvalsteen - in de gaffels een paar dwarshouten en daarop eenige losse rondhouten, kromme of rechte al naar men het eerst bij de hand had.

Voorzichtig dus, Dames en Heeren, want al baart deze wankel brug voor de ongeschoeide voet van den acrobatischen Papoea geen onveiligheid - die huppelt met de vlugheid van een gems en zonder van zenuwen iets te weten er vlug overheen en mist nooit het vaste steunpunt voor zijn voet - ons zou die vlugheid mogelijk minder goed bekomen en toch . . . wat vlugheid is aantebevelen want staan wij te lang op één punt, dan begint het gevaarte te wibbelen en wij kunnen geen stap verder zoo wij het al niet door een val in zee met een nat pak hebben moeten bekopen. Nu voorzichtig maar met vastheid doorlopend dan maar een voor een de brug over; de sterkte staat niet toe dat wij te dicht achter elkander aankomen.

Ik stel voor, dat wij een doosje lucifers in den zak hebben om in de donkere kamertjes een lichtje te kunnen ontsteken en een stukje zeep om na de afgelegde bezoeken aan het zeestrand eens goed onze handen te reinigen want alles wat wij aan grijpen is zwart van rook en kleverig van vuil en zeewater. Ook de handjes der Papoea's, die wij uit vriendschap drukken of waarmee zij ons door de wankel gang geleiden waaronder wij het zeewater zien stroomen, klevensoms aan onze.

Reinheid wordt door Papoea's maar zelden betracht; daar zijn binnenlanders, die nooit met water tot reiniging in aanraking komen dan wanneer het frissche hemelwater over hen stroomt maar ook onder Biakkers en Soëkkers zijn er vele, die hoewel ze gedurig in hun prauwen op zee leven, nimmer zich de moeite geven hun lichaam te reinigen.

Vele huidziekten zijn daarvan het gevolg. Vooral een schubachtige huiduitslag, dat moeilijk, ja zeer zelden, geneest en zich bij velen over het hele lichaam uitbreidt, waardoor zij spoedig door gezicht en reuk te onderkennen zijn.

Gelukkig, in het huis waar wij zijn binnengetreden en thans in den ruimen langen gang staan zijn zulke patiënten niet. Wij mogen ons vrij overal bewegen. Ge ziet deze groote middengang loopt over het geheele huis. De vloer is belegd met nibbon latten, de bast van een grooten palmboom. Deze latten van 6 - 10 cm breed zijn gelegd over de breedte van den gang en verhoogd, daar zij los liggen, door hun geraas de feestvreugde bij nachtelijke zang en danspartijen, wanneer paargewijze door vrouwen en ook door mannen bij muziek van tifa, gong en koperbekken in trippelmaat op de wijze van een dravend paard daarop gedanst wordt.

Menig huis echter mist zulk een soliden gang en meer dan eens is het mij gebeurd, dat ik de grootste behoedzaamheid in acht had te nemen om over de openingen in zulk een gang heen te komen, daar dit soms op boomtacken moest geschieden, die bij elke trede meer dan een voet doorbogen.

Die gang wordt voor allerlei gebruikt als een pakhuis. Levensmiddelen, gereedschappen, manden, bakken, ja soms zijn een of meer prauwen, vaartuigen opgehangen in den gang of staat er een in 't midden waarmede men bezig is

die af te werken. Doch ik hoop zoo straks op de industrie onder de Papoea's terugtekomen.

Nu vestig ik Uw aandacht op dat jonge moedertje, dat daar met haar kindje zit. Een klein Papoetje in adams costume. Het is haar eerste kindje en zij bewaakt het met tedere zorgvuldigheid; zoolang het niet loopen kan is zij veroordeeld in huis te blijven. Doch zij heeft het er gaarne voor over want nu toch is zij weldra in de gelegenheid ook omgang met haar schoon-ouders te hebben, die haar voor de geboorte van haar eerste kind ontzegd was. Dat kind nu moet in het eerste levensjaar onafscheidelijk bij de moeder zijn want voor het kind loopen kan mag de moeder het huis niet uit. Bij de binnenlanders moet de moeder met het kind zelfs in een hutje verblijven in de nabijheid maar toch geïsoleerd van het groote huis wegens het gevaar van wilde varkens die de aanplant in de tuinen menigmaal verwoesten.

De behandeling en verzorging van het kind vereischt weinig arbeid. Kleeren behoeft het niet, meestal wordt het door de moeder of een bevriende vrouw gevoed en heeft het een opfrissing noodig in den vorm van een badje, een paar mondvollen water zijn daartoe voldoende en moeders hand dient voor handdoek om het overtollige water weg te vagen.

Doch het kind moet ook bewaard worden voor de booze geesten, die in het bosch en in de omgeving van het strand rondzwerven en vooral de *narwoeër*, de geest die in de hooge boomen huist, is veelal verzot op kleine kinderen. Tal van buik- en ademhalingsziekten zijn 't gevolg van de ondoelmatige behandeling van kinderen in het eerste levensjaar en sterfte is op de meeste plaatsen zeer groot.

Blijven de kinderen bij de strandbewoners in het eerste levensjaar meestal met de moeder in huis, bij de binnenlanders is dit geheel anders en ziet men menigmaal kinderen van 3 à 4 maanden hangende op den rug der moeder in een soort draagband, met een tweede bandje om den hals geslagen om, doch slechts zeer onvolledig, het slingeren van het hoofdje te beletten. Dan wordt daar menigmaal op deze wijze tuinarbeid mee verricht of met het kindje op den rug zware lasten heuvel op en af gedragen, vaak op uren afstand.

Heeft het kind van den strandbewoner het geluk in 't leven te blijven dan wordt op 2 of 3 jarigen leeftijd voor de eerste maal het haar geknipt, een plechtigheid die dagenlange voorbereiding eischt want bloedverwanten en vrienden komen daarbij tesamen; voor een overvloedige maaltijd van sago, rijst, visch, varkensvleesch en aardvruchten moet gezorgd worden en allen te samen zullen onder de operatie van het haarknippen en vooraf hun eentonige liederen zingen tot afwering der booze geesten, die het kind zouden kunnen schaden. Geschiedde dit niet dan ware zeer spoedig onheil voor het kind te vreezen.

Een onzer leerlingen, die zich in beginsel voor zijn kind aan deze heidensche gebruiken onttrok en een Christelijk feest gegeven had waarbij in gebed en lied God's naam over zijn kind werd uitgeroepen, werd eenige dagen daarna toen zijn kind ongesteld werd zeer door zijne familie beangstigd en hem de ziekte van zijn kind verweten doordat hij de heidensche gewoonten had nagelaten en als het ware gedwongen zijn verdere pogingen om christen te worden te laten

varen. Gelukkig, de man bleef getrouw en mocht na eenige dagen zijn kind hersteld zien.

Komt het kind van den strandbewoner voor de eerste maal op het land dan moet er ook feest zijn. Een plaats voor het huis wordt omheind, met zeezand bestrooid en onder gezang op de eentonige maat der tifa wordt het kind aan het strand gebracht en verheugen ouders en verwanten zich over de eerste schreden, die het kind op den vasten grond doet. Voortaan mag het nu ook met de kinderen aan het strand spelen.

De spelen der Papoesche kinderen zijn echter schaars, vooral op jeugdige leeftijd. Is het een jongen dan mag hij op 6 of 7 jarigen leeftijd zijn vader op reis vergezellen. Die eerste verre reis is van groote beteekenis. Zoolang die reis duurt en dat kan soms 2 à 3 maanden zijn, wordt telkens bij nieuwe maan van zonsondergang tot zonsopgang door zijn moeder en vrouwelijke bloedverwanten voor hem gezongen en door de achtergebleven mannelijke bloedverwanten een miniatuurprauw voor hem in orde gemaakt, die hem bij behouden terugkomst met veel plechtigheid wordt overhandigd als symbool van toekomstige welvaart.

Doch het grootste feest breekt voor hem aan wanneer hij de jongelingenleeftijd intreedt en hem voor 't eerst de *tjidako* of *maar* wordt aangedaan; wij zouden zeggen wanneer hij de lange broek aankrijgt. Door deze plechtigheid wordt hij in de rij der strijdbare mannen opgenomen en mag bij voorkomende gelegenheid wanneer de strijd tusschen partijen ontbrandt ook naar boog en pijl grijpen en dapper meeschieten en bij de nachtelijke feesten van zang en dans behoeft hij niet langer toeschouwer te zijn maar mag daaraan deelnemen. In den regel is hij dan ook reeds verloofd.

Zijn ouders - zoo zij maar eenigszins daartoe in staat waren - hebben er reeds eenige jaren geleden voor gezorgd en door overeenkomst en betaling van bruidschat soms ter waarde van 6 à 7 honderd gulden een toekomstige levensgezel voor hem hem gekozen.

Deze mag hij evenwel tot op den dag van het huwelijk niet zien, evenmin hare vrouwelijke bloedverwanten. Komt hij tegen zijn wil in hunne nabijheid dan moet hij het hoofd afwenden of beter nog zich achter boom, prauw of struik verbergen totdat zij uit zijner nabijheid zijn. Is de geheele bruidschat betaald en zijn beide partijen huwbaar dan kan het huwelijk gesloten worden. Tijdens de verloving hebben telkens bij gedeeltelijke betaling der bruidschat feestelijkheden plaats gehad. Die betaling, bestaande in goederen en slaven, wordt dan in een rijk met allerlei vlaggen versierde prauw onder muziek en zang naar de familie der bruid gebracht en de brengers worden getrakteerd op tabak, gambier en pisang, nadat zij in optocht allen achter elkander de goederen in het huis der bruid hebben gebracht.

Een paar dagen voor het huwelijk verzamelen zich de wederzijdsche familieleden in het huis der bruid en wisselen geschenken, bestaande in hakmessen, bijlen, touwen, kammen en verschillende stukken lijnwaad. Bruid en bruidegom zijn daar niet bij tegenwoordig doch in een der zijvertrekjes, waar zij het twijfelachtig genoeg hebben te mogen zitten met den rug naar

elkander gekeerd, want zij verkeerden nog altijd in den tijd, dat zij elkander niet mogen zien.

De bruid wordt bewaakt door een paar vrouwen, de bruidegom door een paar mannen; deze hebben te zorgen dat de aanstaande echtelieden niet in slaap vallen. Dit kost niet weinig moeite wijl - zal het aanstaand huwelijksgeluk niet spoedig gestoord worden - de bruid en bruidegom 3 x 24 uren niet slapen mogen. De bewakers echter worden voortdurend gewisseld. Zaten zij in den aanvang op geruimen afstand van elkander, die afstand wordt telkens verkort; eindelijk zitten of hurken zij bijna rug aan rug. De tijd is nu ook gekomen, en dat is omstreeks middernacht, dat zij in den echt vereenigd zullen worden.

Als ambtenaar van den burgerlijken stand fungeert daarbij een der oudste mannelijke familieleden. Deze heeft daarbij noodig: een kom water, een bakje rijst of sago, een paar cigarettens en een paar schaarvormig verbonden etensstokjes, die aan 't handvat met kralen bewerkt zijn. Het bruidspaar moet nu plaats nemen op een byzonder mooi gevlochten mat, geschenk van - en vervaardigd door - de vrouwelijke familie der bruid.

Met deftigheid en waardigheid geschiedt dit plaatsnemen niet; bruid en bruidegom worden letterlijk in achterwaardsche richting geleid, beter gezegd geduwd. Zijn ze eenmaal gezeten met het hoofd van elkander afgewend dan komt het zooëven genoemde familielid, neemt een goeden slok water, legt handen van bruid en bruidegom in elkaar, prevelt eenige woorden en spuwt het water op die fermgevouwen handen. Nu laat hij zich het bakje met rijst of sago aanreiken, neemt met het etensstokje der bruid een hap daaruit, zegt: *savi, doei, kior* - een, twee, drie, houdt het den bruidegom voor den mond en steekt het tenslotte in zijn eigen mond. Hij herhaalt dit nog eens voor de bruid met een tweede hap uit het bakje en met het andere etensstokje voor den bruidegom bestemd.

De beteekenis hiervan zal zijn, dat bruid en bruidegom voor elkander, maar tesamen ook voor anderen hebben te zorgen. Op dezelfde wijze gaat hij met de cigarettens te werk, steekt ze aan, houdt ze de bruid en bruidegom voor, doet zelve een paar trekjes en geeft ze tenslotte aan een der omstaande familieleden.

Al naar die fungeerende ambtenaar nu wel bespraakt is laat hij nog enkele vermaningen hooren en zegt tenslotte: "*irrija ja befaandoer moe kwaar*".

Dit betekent: "aldus heb ik U beiden vereenigd".

Opmerkelijk is, dat bij deze plechtigheid geenerlei versierselen gedragen worden. Terwijl dit binnenshuis plaats heeft, worden in voor - en achtergaanderij van het huis geweerschoten gelost in de richting van het strand ter verdrijving van booze geesten. Elk keert nu naar huis, bruid en bruidegom nemen hun intrek in het huis der bruid. In de eerste dagen laten zij zich niet zien en het duurt geruimen tijd eer het jonge paar zich tesamen laat zien. Zij zeggen dat zij: "*i ma*" zijn, dat wij zouden willen vertalen, dat zij verlegen zijn met de positie, die zij tegenover elkander nu innemen.

De jongeman arbeidt nu, gaat visschen, roeien en jagen met zijn schoonvader en diens familie waartoe hij behoort zoo lang tot hun eerste kind geboren is.

Dan verkrijgt hij het recht om zijn vrouw aan zijn ouders te toonen en bij hen in huis te trekken.

Is zijn vrouw moeder geworden dan kan zij ook het recht verkrijgen in rij der "*insossi*", dat zijn deftige dames, wij zouden zeggen "mevrouwen", te worden opgenomen.

Daartoe moet zij zich zeven dagen lang met kind dag en nacht afzonderen en mag in die tijd niemand zien of spreken. In een klein kamertje wordt zij met haar kind ingesloten door een groote mat. Heeft zij of haar kind aan 't een of ander behoefte, dan maakt zij dat kenbaar door op gong of tifa te kloppen. In dien tijd wordt dag en nacht door eenigen op gong of tifa geklopt en door een oorverdoovend gezang van schreeuwende vrouwen begeleid.

Zijn de zeven dagen voorbij dan krijgt de vrouw het teeken van *insos* waardigheid op het hoofd, bestaand in een rechthoekig langwerpig omgebogen matje, soms met kunstig vlechtwerk versierd, dat onder de kin of op het achterhoofd onder het haar wordt saamgebonden. Dit teeken der waardigheid moet zij altijd als een bedeksel voor de zon op het hoofd hebben; deed zij dat niet dan zou ongeluk haarzelve of ook wel haar familie treffen.

Alleen in het huis en 's avonds na zonsondergang mag zij zich van het matje ontdoen. Na een goed jaar - wanneer het haar broeders, of bij gebrek aan die, haar mannelijke bloedverwanten behaagt - zullen zij een feest voor haar aanrichten, dat weder gepaard moet gaan met eenige nachten gezang; daarbij wordt die bedekking afgenomen en krijgt zij daarvoor in de plaats een gevlochten koordje van kralen, dat op den rug hangend in eenige franjes uitloopt.

Het leven van onze gehuwde Papoea's gaat nu geleidelijk voort.

De man vischt, gaat op reis om te handelen, is soms maanden van huis, luiert voor een groot gedeelte den ganschen dag, of is ook wel bezig met het vervaardigen van prauwen of verstaat de kunst van smeeden zooals velen te Mansinam en Doreh; dan kan hij dagen achtereen aan de smidse bezig zijn tot het vervaardigen van bijlen, hakmessen en harpoenen

Zagen wij iets van de gewoonte bij geboorte, verloving en huwelijk, laat ons thans nu ook aan de kust van Doreh eene begrafenis bijwonen. Op verren afstand hooren wij reeds het klagelijk gezang: "*arori! arori roeri i boer kwaar!*" Dit is: "Ach, zijn geest is heengegaan!". Het zijn eenige gehuurde klaagvrouwen, meestal weduwen, die dien zang telkens aanheffen, gevolgd door zingende vermelding van de deugden der overledene en geaccompagneerd door het spontaan geween en smartuiting van echtgenoot en naaste bloedverwanten.

De doode, voor eenige dagen nog in de kracht van zijn leven, ligt uitgestrekt op de mat waarop hij gestorven is. Bloedverwanten zijn om hem heen gehurkt en bespreken zijn ziekte, zijn sterven en komen tot het besluit, dat hij een bovennatuurlijken dood gestorven is, dat hij door een of anderen vijand uit eigen of andere stam, door hekserij of ook wel door toover- of vergiftmiddel gestorven is. Dit wordt eerst gemompeld, later besproken, bij het graf zal ook een proefneming gedaan worden en dan zal door wichelarij uitgemaakt worden wie en waar de schuldige is, die dezen vroegtijdigen dood veroorzaakt heeft.

Want het kan niet anders, zoo oordeelen deze natuervolken, die man had niet behoeven te sterven - zijn tanden staan nog zoo vast in den mond en geen enkel grijshaar is in den dikken haardos zichtbaar. Intusschen moet er nu voortgemaakt worden, na de begraafing en als na weken het doodenmaal gehouden is zal die dood mogelijk wel aan meer dan één onschuldige gewroken worden.

Prauwtes varen af en aan en brengen bezoekers, die den doode nog even willen zien en voor een wijle instemmen met het klagelijke: "*arori !, arori ! roeri i boer kwaan !*".

De meesten brengen een geschenk bestaande in koperen schotels, pinandozen, hakmessen, stukken gekleurd katoen of ook wel borden, kommen van grof aardewerk. Deze geschenken dienen om uitte deelen aan ieder die bij de begrafenis tegenwoordig was maar komen meestal in handen der slaven, die bij zulk een begrafenis - waar het een aanzienlijke was - in groot getal tegenwoordig zijn.

Is de doode genoeg beklaagd en bekeken dan wordt hij in een lap wit katoen gewikkeld en met de knieën opgetrokken in een mat gebonden, daaraan worden twee stokken stevig verbonden, die voor en achter uitsteken en op deze wijze wordt de doode naar het graf gedragen, nadat men eerst de wankle brug van het huis stevig gebonden heeft.

Een groote schare volgt nu het lijk, ook de weduwe, die in bukkende houding aan de hand van twee weduwen het huis uitgeleid wordt naar de boschzoom waar het graf gemaakt zal worden, meestal in de nabijheid van het huis van den overledene.

Is het lijk aangekomen dan wordt met het grafdelven een aanvang gemaakt. Tijdens het uitdragen en 't maken van het graf moet alle geruischmakende arbeid in de negorij gestaakt worden. Prauwen en huizen waar de doode voorbijgebracht wordt zijn met groene takken behangen om de geest der overledene te verhinderen daar intrek te nemen.

Hier en daar zitten in de nabijheid van het graf eenige neergehurkt, die op klagende wijze de deugden der overledene bezingen. Is hij een held geweest dan wordt telkens het aantal hoofden vermeld, dat hij gesneld heeft - was hij geen held maar beijverde hij zich om voor vrouw en kinderen het levensonderhoud bijeen te garen, dan worden zijn verre reizen vermeld - en de moeite, die hij zich getroostte om voor de zijnen sago en rijst bijeen te brengen. Eindelijk is door de hulp van velen het graf gereed gekomen.

Allen die daaraan mede gearbeid hebben nemen nu een boomblad, bevestigen dat in lepelvorm aan een takje, scheppen in het graf en onder het mompelen van: "*roer waraman*" maken zij de beweging alsof zij het op hun hoofd uitgieten. De beteekenis daarvan is, dat anders hun geest in het graf zou blijven en zij dus spoedig zouden sterven.

Zijn allen daarmee gereed dan wordt de doode door 2 mannen aan de einden der staken welke aan de mat gebonden zijn boven het graf gehouden, een derde komt met een versch gesneden takje waaraan eenige bladeren en tikt tegen de mat onder het vragend opnoemen van eenige oorzaken, die den dood zouden hebben veroorzaakt. Bij een der opnoemingen ontvangen de mannen die het vasthouden iets als een elektrischen schok; zij zien elkander beteekenisvol

aan en de omstanders meenen, dat de doode geantwoord heeft. Meestal is dit in het geval, dat wij stelden een bevestigend antwoord op de vraag of de doode door de vijandige macht van naburige of vijandige stam gedood is.

Nu wordt het lijk, nadat de uiteinden der draaghouten afgekap't zijn, in den meestal niet meer dan 3 voeten diepen kuil afgelaten onder het afschieten van eenige geweerschoten. Door de meest nabestaanden wordt nu eenige aarde op het lijk geworpen en voorts het toemaken en 't ophoogen van het graf aan de slaven overgelaten.

Terwijl de begrafenis plaats had is aan de weduwe der overledene bij een nabijzind waterputje het haar afgesneden, heeft zij een bad ondergaan en heeft zij de kleurige sarong moeten verwisselen met een onooglijk lapje blauw katoen om de lendenen geslagen en tot even onder de knie ahangende.

Weduwen zijn haar daarbij behulpzaam geweest en geleid aan de hand van dezen in gebukte houding met het hoofd ter aarde gebogen wordt zij nu in het huis geleid en moet daar vele weken achtereen in een klein kamertje haar dagen in eenzaamheid doorbrengen.

Een uur voor zonsondergang is het haar vergund in gebukte houding naar het graf te gaan waar zij tot het donker begint te worden mag blijven. Opdat de geest harer man haar niet zal herkennen is haar het haar afgeknipt. Dit zou haar anders een belemmering kunnen zijn naderhand een tweede huwelijk aantegaan.

Bij een tweede huwelijk hebben echter geen formaliteiten plaats als bij een eerste huwelijk. Weduwe of weduwnaar of jongman en weduwe, die een huwelijk willen aangaan begeven zich tesamen in het bosch, gevolgd door eenige familiebetrekkingen van man of vrouw.

Zij worden door dezen een eindweegs vergezeld, uitgescholden en met steenen geworpen tot verjaging der geesten en dan aan hun lot overgelaten. Later ontvangen zij daarvoor een sarong. Eenige dagen houden zij zich schuil in het bosch, komen dan in hun kring en worden daar geacht als gehuwde lieden.

Om de graven der overledenen vindt men te Doreh en ook te Andai meestal gepunte bamboes, die even boven den grond uitsteken; die dienen tot afschrik van gravenschenners uit de binnenlandsche stammen, die niet schromen de hoofden uit de graven te halen en daar duivelsche vreugde mede te bedrijven.

Op de graven van mannen vindt men meestal wapenen, op die van vrouwen kookgereedschap, op beiden menigmaal levensmiddelen, tabak en pisang, soms ook wordt dat bij de begrafenis in het graf geworpen. Een en ander bewijst, dat de Papoea der Geelvinkbaai aan een voortbestaan na dit leven geloof't.

Niet overal zijn in de Geelvinkbaai bij de verschillende stammen deze gebruiken dezelfde. In het Arfakgebergte wordt voor de dooden een ronde kuil gegraven en het lijk daarin geplaatst als het kind in den moederschoot.

Sommige stammen zoo als de Hattammers begraven de dooden niet maar plaatsen die in holle boomen, die zij verder tot dit doel met verbazend veel moeite geschikt maken.

Op Ansoës worden de dooden naar het doodeneiland gebracht en dit geschiedt eerst na eenige dagen na het overlijden; een ondragelijke lucht is daar het gevolg van. Op dit doodeneiland wordt het lijk niet in de aarde geborgen maar

op een *iek parra parra* van ruwe takken 2 of 3 voeten boven den modderigen grond gelegd. Heeft de invloed van weder dan de ontbinding voltooid dan worden de beenderen verzameld, gereinigd en met uitzondering van den schedel in een kuil of grot geborgen. De schedel wordt geplaatst op een hoog gelegen eilandje op een groot soort tafel waar tal van schedels netjes gerangschikt staan en voor regen en zon door een mat beveiligd worden.

Kleine kinderlijkjes zag ik te Ansoës in een matten korfje op een hoogen stok aan de zijde van het huis bevestigd, maar ook zag ik daar het lijk van de grootvader van den Korano als een uitgedroogde mummie in den gang van het huis staan.

In het Arfakgebergte gebeurt het meermalen, dat overledenen, die geacht worden door toovermiddel of vergift gestorven te zijn, dagen lang in het huis op een stelling staan in de nabijheid van een vuurtje; het lijkenvocht wordt dan in een bakje verzameld, met een of andere spijs vermengd of ook wel met klapperwater en moet dan door den beschuldigde worden gedronken of gegeten worden. Verdragen zij dit zonder nadeel voor hunnen gezondheid dan worden zij onschuldig geacht - in het tegengestelde geval zijn zij schuldig aan den dood der overledene. De bedreiging met dit middel wijst menigmaal den schuldige aan.

Met de begraving van slaven wordt meestal weinig omslag gemaakt. Op vele plaatsen in de Geelvinkbaai wordt deze ongelukkigen een touw om den hals geslagen, een eind in zee gesleept en aan de haaien prijs gegeven.

Toch kan men zeggen, dat de Papoea die slaven bezit, over 't algemeen goed voor hen is. Veel zware lasten worden hem niet opgelegd en zij genieten een groote mate van vrijheid, doch voor hun verzorging wordt door den eigenaar weinig gedaan. Zij moeten maar zien hoe zij den kost ophalen. Zijn zij jong en sterk dan arbeiden zij meestal in de tuinen, de opbrengst is voor hun eigenaars en voor eigen voeding vinden zij nog genoeg.

Worden zij oud of ziek, de eigenaar heeft weinig medegevoel en laat hen aan zich zelf over.

Het algemeen karakter der Papoea teekent groote hebzucht. Opgewonden zijn zij menigmaal en bij 't minste grijpen zij naar de wapenen. Groote levensbehoefte hebben zij niet - van langdurig inspannenden arbeid een groote afkeer. Toch zag ik velen, zoo onder mannen als onder vrouwen, die gedurig werkzaam waren. Voor een Papoea, die werken wil, is er dan steeds wat te doen. Zijn woning eischt gedurig onderhoud en reparatie; toch doet hij in den regel daar niet veel aan - alleen wat op invallen staat wordt gesteund.

De indeeling van zulk een Papoesch huis vereischt weinig arbeid daar die meestal door matten geschiedt en deze worden door de vrouwen vervaardigd van de lange pnaupandananus (?) bladeren. Toch is aan sommige huizen, waar de gang van de kamertjes en deze onderling door planken afgeschoten zijn, ook aan snijwerk heel wat zorg besteed.

Visschen, vogels, krokodillen ziet men menigmaal door reliëfsnijwerk in de binnen - en ook in de buitenwanden kunstig bewerkt. Over 't algemeen hebben de Papoea's van de Geelvinkbaai veel aanleg voor dezen arbeid en betoonen

zij dat niet alleen op hun huizen maar ook op voor- en achtersteven van prauwen, op etensbakken, slaapbankjes of hoofdkussens, roeispeddels, haarkammen enz. De inrichting hunner huizen heeft in vorm wel eenige overeenkomst met een salonboot waarvan de hutten op zijde der salon zijn.

De lange gang in het midden, terzijde de vertrekjes der families, die aan het huis gearbeid hebben. Deze ruimte is verder verdeeld in een vertrek om te koken en te eten en daarachter al naar de grootte der familie verdeeld in een of meer slaaphokjes. Daar is het echter zoo laag door het afhangend dak, dat men er zittende op de mat nauwelijks het hoofd recht kan houden.

De strandzijde van het huis, de achtergaanderij over de geheele breedte is de plaats voor de vrouwen waar zij hun onderlinge gezelligheid genieten of hun arbeid verrichten; het maken van aarden potten, het vlechten van matten, zakken, zakken, manden en doosjes zijn buiten het zorgen voor de maaltijden daar hun gewone bezigheden.

De zeezijde van het huis, de voorgaanderij, is bestemd tot conversatiezaal der mannen; daar kunnen zij urenlang zitten of liggen, turende op de stroomende zee, doch ook zitten zij daar soms hun hakmessen te slijpen, houden zich met snijwerk bezig of zien een vischje, dat onder hun huis zwemt, te verschalken.

Doch menigmaal kan men de Papoea's aan het strand dagenlang achtereen zien arbeiden om hun prauwen te bewerken of aan de primitive smidse aan het smeden van hakmessen en bijlen. Deze werkzaamheden worden echter maar door enkelen beoefend. Het element van de meesten is te roeijen, te dobberen, te visschen of om naar vergelegen plaatsen te gaan en daar te zoeken wat voor hun levensonderhoud noodig is. Vooral de Biakkers en de Soëkkers zijn een groot gedeelte van het jaar op reis; de Windessieërs en de Wandammers evenzoo en bij de raak- en rooftochten zijn zij meestal de schuldigen. Hoewel de Papoea's vaste woonplaatsen hebben, ja velen daaraan gehecht zijn, zwerven ze toch maandenlang van hun kampong maar keeren telkens weder.

In de toekomst zal het niet weinig moeite kosten die zwerflust bij hen te be-teugelen. Het land en de kusten zijn groot en wijd van ruimte en het levens-onderhoud moet soms ver gezocht worden. Land en tuinbouw wordt alleen door de binnenlanders voor eigen gebruik bedreven; wat zij te veel hebben verkoopen zij aan de strandbewoners. Doch ook deze hebben meestal in de nabijheid hunner woningen eenige aanplant van aardvruchten, boontjes, turksche tarwe. Vruchtboomen worden zelden aangeplant.

De poging der zendelingen om hen aan vasten woonplaats te binden en daar door tuinarbeid in het levensonderhoud te voorzien hadden op - en in de nabijheid der zendingsposten wel eenig succes.

De tegenwerking, door de toestand van volkomen anarchie, was vele jaren een groote hinderpaal in het zendingswerk. Wij mogen vertrouwen, dat nu door den goeden invloed der Bestuursambtenaren geplaatst te Doreh (Manokwari) daar langzamerhand een eind aan komt.

Had het zendingswerk van den beginne af aan met groote moeielijkheden te wor-stelen, dankbaar mag toch erkend worden, dat het niet geheel vruchteloos was, getuige de gemeenten te Mansinam, Doreh, Roon en Windessie. Deze hebben

bewezen, en bewijzen nog, dat de Papoea vatbaar is voor het Evangelie, en dat waar hij het Evangelie aanneemt, de eerste pas gezet is op het pad der ontwikkeling.

Onder goede, liefdevolle vaste leiding is ook van den Papoea wel wat te maken en - de lieden op de zendingsposten bewijzen het - is hij geschikt tot velerlei nuttigen arbeid, die hem en de zijnen ten goede komt.

De zending maar ook de Nieuw Guineavestiging in Uw aandacht aanbevelende tot nadere kennismaking, eindig ik, U dankende voor de mij verleende aandacht.

Ik heb gezegd!

W. L. Jens

hari	hari	N.	Zondag, rust (Biaks)
i	i	N.	markeerder van 3e pers.enkelvoud
iboek	i-buk	N.	hij geeft
ja	ya	N.	ik
ja moar ba	ya-mor va	N.	ik moe niet, ik ben niet moe
jam	yam	N.	zie hieronder
jameofba	ya-meof-va	N.	ik houd er niet van
kabile	//	N.	tas ?, mand ?
kaim	kaim	N.	allemaal
kakoe	kaku	N.	juist, waar
karowa	karwar	N.	afgodsbeeld, voorouderbeeld
kinsoor	kinsor	N.	helderziende
kioem	kium	N.	sagoplak
koem koem	kum kum	N.	buideldier
koempoelan	kumpulan	M.	groep, groepsbijeenkomst
korano	korano	N.	dorpshoofd
kottie	kati	M.	gewicht : 617 gr.
koeboer	kuburm	M.	graf (schelp, bamboe om te blazen op graf?)
koeku	ku ku	N.	jij en ik
i maar	i-mar	N.	hij/zij sterft/is dood
mandikamer		M.	badkamer
mangabo	manggabo	N.	de ziekte framposia tropica
mangasma	mangasnawar	N.	koperdraad
maro	maro	N.	aan
me	me	N.	oom
monoeën	monoeën	N.	boze (bos-) geest
monseren	mansren	N.	heilig, zuiver
meoweer	mewer	N.	niet willen, niet van houden, niet mogen
moe	mur	M.	palmwijnrest, gebruikt als gist
mombfoek	man-be-fuk	N.	man-be of mam-be is vogel (foek ??)
na	na	N.	zij (meer dan drie)
na boer	na bur	N.	zij verlaten
nadapen	na-dapen	N.	zij verwarmen zich
naikri	nai-kri	N.	nageboorte
nairi	nai-ri	N.	dochter van hem/haar
oefen	ufen	N.	soort knolgewas (colocasia antiquorum)
oemgoen	mgun	N.	jong, jongen, jongeheer
oerns	urn	N.	aarden pot
oriaoem	oriaum	N.	heidens geneesmiddel
paggar	pagar	M.	omheining
pandappe	pendapa	M.	voorgalerij, veranda
pandita	pandita/pendeta	M.	wijze, geleerde, geestelijke
pankat	pangkat	M.	rang, status (pangkatziekte, statusgeilheid)
parra parra	para-para	M.	rek, hor, zoldertje
perkari	oerkara	M.	conflict, affaire, rechtsgeding

picol	pikul	M.	schoudervracht, ± 62,5 kilo
pinan	pinang	M.	arecapalmnoot (bij het sirihpruimen)
pokkem	pokem	M.	bedorven
pradjoerit	orajurit	M.	soldaat, militair
raak	raak	N.	rooftocht
rapat	rapat	M.	vergadering van kamponghoofden
roi	ro(i)	N.	ding
roem	rum	N.	huis
roemsfram	rums-fram	N.	afgodsdiensthuis, framhuis
saboewa	sabua	N.	hok
sago manta	sagu mentah	M.	ruwe/verse sago
sago kring	sagu kering	M.	droog sago-meel
sajoer	sayur	M.	groenten
si	si-	N.	zij (levende wezens)
singadji	singaji	N.	stamhoofd (Tidorese eretitel)
soboewa	sobuwa	N.	ziener
snoen	snun	N.	man
soe	su	N.	sagopap
soebeen	sumber	N.	hakmes
soembeh	sumber	N.	hakmes
soerah	surah	N.	hulp, hulpverlener
soerat	surat	M.	schip, boot
soezems	susam	M.	blik, scherps; de s is Ned.meerv.
swriae	swari	N.	echtgeno(o)t (e)
tifa	tifa	M.	zandlopervormige trom
toean monseren	tuan monsren	N.	heilig heer, God, zendeling
turkse tarwe			mais
va	va	N.	niet
vaam			Ned.: vadem
ve	ve	N.	naar, aan
wa	wa	N.	afkeren

De hier niet opgenomen woorden zijn alleen met gissen te vertalen, iets wat wij graag aan de vindingrijkheid van de lezer overlaten.

VII. EPILOOG

Terug in Nederland werd Jens afgekeurd voor de arbeid als zendeling in de tropen, maar bleef in dienst van de U.Z.V., nauw betrokken bij de activiteiten van de zending waardoor hij de gelegenheid kreeg om in het statige Zendingshuis te wonen aan het Jansveld 51 in Utrecht.

Ook in Nederland zette hij zich volledig in voor de zending. Hij behartigde zowel het financiële beheer als de redactie van "Het Penningske", een bescheiden blaadje over het wel en wee van de zending op Nieuw Guinea. Daarnaast diende hij de U.Z.V. door het veelvuldig houden van lezingen over de zending, was jarenlang ouderling van de Hervormde Gemeente in Utrecht en ging nu en dan ook voor in kerkdiensten.

Toen Jens in het begin van de jaren 20 wegens zijn leeftijd en gezondheidstoestand gedwongen werd zijn activiteiten voor de U.Z.V. op te geven, moest hij met zijn vrouw tot zijn verdriet het zendingshuis verlaten en verhuizen naar de Smeestraat in Utrecht waar het bestuur hem een bescheiden woning aanbood.

In 1925 is hij er overleden. Zijn weduwe bleef nog enige jaren daar wonen, maar verhuisde later naar haar dochter, die in Den Haag woonde. Martha Jens - Mosche werd met deze dochter, die inmiddels weduwe geworden was, tijdens de oorlog geëvacueerd naar Garderen, waar zij in 1944 overleed.

*"A man lives not only his personal life as an individual,
but also, consciously or unconsciously, the life of his epoch
and his contemporaries."*

Thomas Mann, The Magic Mountain.

De wens om het leven van zendeling Jens te begrijpen heeft geleid tot het enige malen lezen van zijn lange en soms langdradige dagboek aantekeningen maar tot een volledig bevredigend begrip heeft dat niet geleid.

Wij zouden graag meer willen weten van de omstandigheden waaronder hij is opgegroeid, aan wie hij zich heeft kunnen hechten en wat hem ertoe gebracht heeft zendeling te willen worden.

Het beschrijven van het karakter van iemand die 100 jaar geleden leefde met als enige bron zijn dagboeken, wat foto's en enkele verhalen die familieleden zich nog herinneren kunnen slechts een onvolledig beeld geven. Voor een goede beschrijving is het nodig om iemand te bezig te zien, hem te horen praten en lachen en, tegenover hem zittend, zijn mimiek, zijn lichaamstaal en dynamiek - wellicht onbewust - gade te slaan en te "ondergaan".

Ook moeten we ons er steeds rekenschap van blijven geven, dat zijn uitingen in overeenstemming zijn met waarden, normen en gewoonten uit het Victoriaanse tijdperk, die voor ons nu wereldvreemd kunnen zijn.

Wat met inachtnemen van deze beperkingen uit zijn eigen geschriften te voorschijn komt is het beeld van een man bij wie alle gedachten en het daaruit voortvloeiende handelen gegrond waren op een zeer sterk en onvoorwaardelijk geloof in zijn God.

Zijn ontzagwekkende lichamelijke - en geestelijke moed stoelden ongetwijfeld ook op dit onwrikbare geloof. Inherent aan het zo robuust belijden van het christendom is de plicht om anderen ervan te overtuigen dat het ook voor hen een noodzaak is om dit geloof als enig zaligmakend te aanvaarden; maar bij hem kreeg dit overtuigen iets dwingend.

Hij koesterde naar het lijkt een zekere trots om te behoren tot de selecte groep van zendelingen - vergelijkbaar met de positie van vrijwillige frontlijnsoldaten - die onder de moeilijkste omstandigheden voor elkaar op de bres stonden en elkaar terecht broeder konden noemen.

Een kleinzoon herinnerde zich zijn grootvader als een man, die veel en met nadruk kon bidden en daarbij de wensen duidelijk formuleerde. Als deze verhoord werden kon hij zijn blijdschap en dank daarvoor omstandig, luid en prijzend verkondigen; maar indien zijn beden niet verhoord werden kon hij - weliswaar teleurgesteld - zich daar ook wel deemoedig bij neerleggen.

Waar hij over trieste gebeurtenissen schrijft kan men in zijn woorden soms een ondertoon bespeuren van de mening, dat hij het zelf (daar boven) anders geregeld zou hebben; maar deze gedachte wordt onmiddellijk gecorrigeerd met de direct erop volgende erkenning van Gods almacht en aanvaarding van Zijn keuzen.

De inhoud van het dagboek komt soms wat betreft de sfeer wel wat knorrig over maar dat is vooral invoelbaar en begrijpelijk in de periode 1879 tot 1885, dus na de dood van zijn vrouw toen hij het alleen moest rooien.

Vergeleken met de inhoud van de brieven naar huis van Bertha, valt bij hem een gebrek op aan spontaneïteit, humor, zelfspot en het niet registreren van de toch overal wel eens voorkomende gebeurtenissen, die hilariteit verwekken.

Sarcasme in zijn woordgebruik is bij hem niet aanwezig en maar sporadisch zijn er aantekeningen waarin van enige ironie sprake is. Zijn Victoriaanse opvattingen over zeden en normen dragen er wellicht toe bij, dat hij nooit schrijft, dat hij iets mooi vindt aan het uiterlijk van de mensen of aan de natuur. Er wordt in zijn dagboek slechts oppervlakkig geschreven over intermenselijke relaties en aan seksualiteit wordt geen woord vuil gemaakt behalve het vermelden van de straf die hij moest opleggen wanneer jeugdige huisgenoten met oneerbare bedoelingen tijdelijk het bos in verdwenen waren.

Het lijkt erop dat zijn dagboek niet méér voor hem heeft betekend dan "om te zij-nertijd zijn geheugenis wat optehalen" en door hem niet is bedoeld als uitlaatklep of voor het opschrijven van ontboezemingen. Hij verhaalt zijn ervaringen en schrijft daarbij zijn mening neer, maar dit gaat zelden gepaard met enige poging tot het verwoorden van andermans zienswijze.

Uit de frequentie van het houden van lezingen over de zending in Nieuw Guine in opdracht van de Utrechtsche Zendings Vereeniging na zijn afkeuring voor de tropen in 1900 blijkt, dat hij er geen moeite mee had in het middelpunt van de belangstelling te staan; men krijgt meer de indruk, dat hij zich ondanks geveinsde te-genzin er graag toe liet overhalen voor een bijeengebracht gehoor over de zending te vertellen, zelfs al in 1886 in Duitsland toen hij zijn tweede vrouw ging ophalen.

Het is waarschijnlijk dat hij reeds bij zijn vertrek uit Nederland aan tuberculose leed ten gevolge waarvan hij meerdere bloedspuwingen kreeg; na enig rust nemen hielden deze op en ondanks het feit, dat een der beperkende verschijnselen van die ziekte de continue moeheid is, ontzag hij zichzelf niet tot de volgende waarschuwing.

Het stellen van de diagnose tuberculose was bacteriologisch pas mogelijk na 1882 toen Koch in Berlijn zijn voordracht hield waarin hij aantoonde, dat de tuberkelbacil de specifieke oorzaak was van die ziekte en daarom besmettelijk in de open vorm

waaraan Jens gezien zijn bloedspuwingen leed. Men kan de veronderstelling rechtvaardigen, dat Jens naast het Evangelie ook onbewust de toen nog niet ontdekte tuberkelbacil heeft verspreid.

Deze ziekte vormde een reden voor zijn afkeuring.

Als wij proberen ons een beeld te vormen van deze mens dan is dat van een zelfverzekerde, wat eigenzinnige - misschien zelfs eigengereide man, die tussen zwart en wit niet veel tinten grijs kende. Zeker een man die stond voor zijn onwrikbare geloofsovertuiging en naar de daaraan ontleende normen trachtte te leven. Ondanks zijn hachelijke gezondheid zette hij zijn geweldige geestkracht voortdurend in om te bereiken wat hij wilde; zonder twijfel iemand met een sterke persoonlijkheid en grote moed, die het vechten tegen de bierkaai en het zeer trage tempo van vorderen in de uitvoering van zijn taak maar moeilijk kon accepteren. Hij was rechtvaardig, gezagsgetrouw, integer maar ook een man die alle belangen van zichzelf en anderen ondergeschikt maakte aan zijn keuze om als zendeling te willen leven. Hij aanvaardde daarbij het brengen van zeer grote offers, niet alleen voor zichzelf maar ook voor de van hem afhankelijken. Deze taakopvatting hoe onontkomelijk ook in zijn situatie destijds is voor anderen, die zijn bezetenheid niet delen, moeilijk invoelbaar. Zijn zoons uit het eerste huwelijk hebben hem deze taakopvatting althans niet in dank afgenomen.

De vraag of het nu eigenlijk toch ook nog een aardige man was is niet meer te beantwoorden maar het antwoord zou boeiend zijn voor zijn nakomelingen, die vooral respect voor hem hebben en hopen dat zijn moed, vastberadenheid, doorzettingsvermogen en integriteit dominant erfelijke factoren zullen zijn.

Op 25 April 1896 peinzend over de resultaten van zijn zendingsarbeid gedurende 20 jaar na zijn ordening tot zendeling schrijft hij in zijn dagboek :

“Hoe ben ik het geweest ? Met welk resultaat ? De Heer weet het .

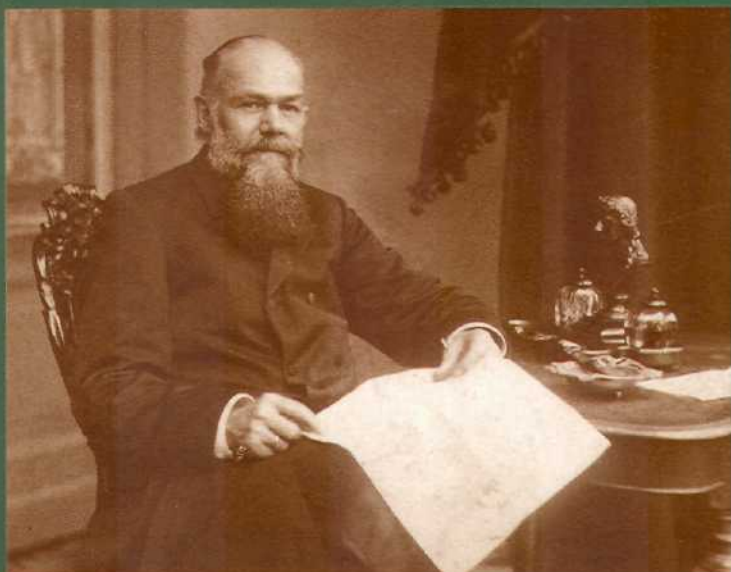
Ik ben mij van veel bewust, dat niet naar Zijn wil was, maar ook, dat ik dag en nacht het goede voor dit land en dit volk gezocht heb.

De uitkomst van de rekening, die nog niet opgemaakt is, berust bij den Heer”.

Dat zij zo !

Juni 1997.

P. A. J.

W.L. Jens werd op 25 April 1876 in de Janskerk in Utrecht geordend tot zendeling-leeraar van de "Utrechtsche Zendings Vereeniging" en werd daarna uitgezonden naar de eilanden en kusten van de Geelvinkbaai in Nieuw Guinea. Het dagboek, dat hij bijhield van 1876 tot 1899, bevat het nuchtere en onverbloemde verhaal van zijn avontuurlijke en alledaagse belevenissen in dit nog niet gepacificeerde gebied. Dit boek is een bewerking van zijn dagboek